

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ЖАРШЫСЫ

ISSN 2518-7252 (print)
ISSN 3079-4609 (online)

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ**

**«ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ
АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ЖАРШЫСЫ»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ**

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК АКАДЕМИИ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ»**

**SCIENTIFIC JOURNAL
«THE BULLETIN OF
LAW ENFORCEMENT ACADEMY»**

№ 1 (39) 2026

Қосшы 2026

**«ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ЖАРШЫСЫ»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
2026 № 1 (39)**

Құрылтайшы:

«Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы» ММ

2016 жылдан бастап шығады.

Жылына 4 рет шығарылады.

Жарияланымдар тілі – қазақ, орыс, ағылшын.

Ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін
ұсынылатын басылымдар тізбесіне енгізілген
(ҚР БҒМ БСБК 17.04.2019 ж. № 396 бұйрығы (күші жойылды),
08.09.2025 ж. № 1531 бұйрығы),
«Ресейлік ғылыми дәйексөз индексі» (РФДИ) Ресейлік
библиографиялық мәліметтер базасына,
Қазақстандық дәйексөз қорына (ҚазДҚ) енгізілген.

Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру
және бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы мемлекеттік бақылау комитетінде тіркелген.
№ 16600-ЖБ тіркеу куәлігі 2017 жылдың 1 шілдесінде берілген.

Редакциялық кеңестің құрамы:

Н.М. Әбдіров – з.ғ.к., философия докторы (PhD);
Е.Б. Абдрасулов – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
С.В. Аракелян – з.ғ.д., профессор (Армения);
И.Ш. Борчашвили – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
М.М. Бринчук – з.ғ.д., профессор (Ресей);
В.А. Бублик – з.ғ.д., профессор (Ресей);
Ә.К. Бұрханов – саяси ғ.к., (Қазақстан);
Г.А. Василевич – з.ғ.д., профессор (Беларусь);
Т.Е. Қаудыров – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.П. Кирица – құқық докторы, доцент (Молдова);
Қ.С. Лақбаев – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.А. Малиновский – з.ғ.д., доцент (Қазақстан);
В.В. Марчук – з.ғ.к. (Беларусь);
Қ.Қ. Сейтенов – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.Г. Татарян – з.ғ.д., профессор (Ресей);
С.Т. Тыныбеков – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
А. Трунк – құқық докторы, профессор (Германия);
Т.А. Ханов – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.М. Хомич – з.ғ.д., профессор (Беларусь);
О.А. Ястребов – з.ғ.д., профессор (Ресей).

Редакциялық алқаның құрамы:

Е.Қ. Қайрулла – з.ғ.к. – **Бас редактор**;
Е.Т. Әбеуов – з.ғ.к., доцент;
Ә.М. Әлібекова – з.ғ.к.;
Р.А. Әмірханов – з.ғ.к.;
Ұ.Қ. Жанатаева – саяси ғ.д.;
Н.Ш. Жемпиісов – з.ғ.к.; қауымдастырылған
профессор;
А.Б. Қазбекова – заң ғылымдарының магистрі;
Д.Б. Қайназарова – з.ғ.к.;
Т.Ғ. Маханов – заң ғылымдарының магистрі;
Р.А. Медиев – философия докторы (PhD),
қауымдастырылған профессор;

Д.Х. Найманова – аға әділет кеңесшісі;

Г.Ғ. Нубаева – з.ғ.к.;

Р.Р. Нұғманов – з.ғ.к.;

Н.Б. Рахимов – құқық магистрі;

Ж.С. Сейтаева – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор;

Н.А. Сулейменов – философия докторы (PhD);

О.Б. Филипец – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор;

В.В. Хан – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор;

Ә.Р. Шегебаева – философия докторы (PhD),

қауымдастырылған профессор.

Редакцияның құрамы:

Ж.І. Есімхан – педагогикалық ғылымдарының магистрі;

З.Ж. Калмурзина – заң ғылымдарының магистрі;

К.А. Мұқанова – кіші әділет кеңесшісі;

Р.Ч. Рахметханов – аға әділет кеңесшісі;

М.Б. Садықов – философия докторы (PhD);

Ж.Х. Тайшықов – ұлттық қауіпсіздік және әскери іс
магистрі.

Редакцияның мекенжайы:

010078, Ақмола облысы, Қосшы қ., Республика көшесі,
94-құрылыс.

Эл. пошта: 7340718@prokuror.gov.kz,
7340719@prokuror.gov.kz.

Қолжазбалар қайтарылмайды. Авторлардың пікірлері
редакцияның көзқарасымен сәйкес келмеуі мүмкін.
Материалдарды басқа басылымдарда қолдануға
редакцияның жазбаша келісімінен кейін ғана рұқсат
етіледі. Ұсынылған материалдардың шынайылығына
автор жауапты. Журнал ақпараттарын пайдаланған
кезде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

© Құқық қорғау органдары академиясы, 2025 ж.

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ»
№ 1 (39) 2026

Учредитель:

ГУ «Академия правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан»

Издается с 2016 года.

Выпускается 4 раза в год.

Языки публикаций – казахский, русский, английский.

Включен в Перечень изданий, рекомендуемых для публикации
основных результатов научной деятельности

(приказ ККСОН МОН РК № 396 от 17.04.2019 г. (утратил силу),
№ 1531 от 08.09.2025 г.),

Российскую библиографическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ),
Казахстанскую базу цитирования (КазБЦ).

Журнал зарегистрирован в Комитете государственного контроля в области связи, информатизации и средств
массовой информации Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Регистрационное свидетельство № 16600-СИ от 1 июля 2017 года.

Состав Редакционного совета:

Абдиров Н.М. – к.ю.н., доктор философии (PhD)
(Казахстан) – **Председатель**;
Абдрасулов Е.Б. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Аракелян С.В. – д.ю.н., профессор (Армения);
Борчашвили И.Ш. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Бринчук М.М. – д.ю.н., профессор (Россия);
Бублик В.А. – д.ю.н., профессор (Россия);
Бурханов А.К. – к.полит.н. (Казахстан);
Василевич Г.А. – д.ю.н., профессор (Беларусь);
Каудыров Т.Е. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Кирица В.П. – доктор права, доцент (Молдова);
Лакбаев К.С. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Малиновский В.А. – д.ю.н., доцент (Казахстан);
Марчук В.В. – к.ю.н. (Беларусь);
Сейтенов К.К. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Татарян В.Г. – д.ю.н., профессор (Россия);
Тыныбеков С.Т. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Трунк А. – доктор права, профессор (Германия);
Ханов Т.А. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Хомич В.М. – д.ю.н., профессор (Беларусь);
Ястребов О.А. – д.ю.н., профессор (Россия).

Состав Редакционной коллегии:

Кайрулла Е.К. – к.ю.н. – **Главный редактор**;
Абеуов Е.Т. – к.ю.н., доцент;
Алибекова А.М. – к.ю.н.;
Амерханов Р.А. – к.ю.н.;
Жанатаева У.К. – д.полит.н.;
Жемпиисов Н.Ш. – к.ю.н., ассоциированный
профессор;
Казбекова А.Б. – магистр юридических наук;
Кайназарова Д.Б. – к.ю.н.;
Маханов Т.Г. – магистр юридических наук;
Медиев Р.А. – доктор философии (PhD),

ассоциированный профессор;

Найманова Д.Х. – старший советник юстиции;

Нубаева Г.Г. – к.ю.н.;

Нугманов Р.Р. – к.ю.н., доцент;

Рахимов Н.Б. – магистр права;

Сейтаева Ж.С. – к.ю.н., ассоциированный профессор;

Сулейменов Н.А. – доктор философии (PhD);

Филипец О.Б. – к.ю.н., ассоциированный профессор;

Хан В.В. – к.ю.н., ассоциированный профессор;

Шегебаева А.Р. – доктор философии (PhD),
ассоциированный профессор.

Состав Редакции:

Есімхан Ж.І. – магистр педагогических наук;

Калмурзина З.Ж. – магистр юридических наук;

Муканова К.А. – младший советник юстиции;

Рахметчанов Р.Ч. – старший советник юстиции;

Садыков М.Б. – доктор философии (PhD);

Тайшыков Ж.Х. – магистр национальной
безопасности и военного дела.

Адрес редакции:

010078, Акмолинская область, г. Косшы,
ул. Республики, строение 94.

Эл. почта: 7340718@prokuror.gov.kz,
7340719@prokuror.gov.kz.

Рукописи не возвращаются. Мнения авторов могут не
совпадать с точкой зрения редакции. Использование
материалов в других изданиях допускается только с
письменного согласия редакции. За достоверность
предоставленных материалов ответственность несет
автор. Ссылка на журнал обязательна.

© Академия правоохранительных органов, 2025 г.

**«THE BULLETIN OF LAW ENFORCEMENT ACADEMY»
SCIENTIFIC JOURNAL
№ 1 (39) 2026**

Founder:

GA «The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's
Office of the Republic of Kazakhstan»

Published since 2016.

Issued 4 times a year.

Publication languages – Kazakh, Russian, English.

Included to the List of publications recommended for publication of the main results of scientific activity.
(Order of the CCSM MES RK No. 396 of 17.07.2019 (has lost its force),
No. 1531 of 08.09.2025),
Russian bibliographic database «Russian science citation index» (RSCI),
Kazakhstan Citation Base (KazCB).

The journal is registered with the Committee for State Control in the Field of Communications, Informatization and
Mass Media of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan.
Registration Certificate № 16600-SI dated by July 1, 2017.

Members of the Editorial Council:

Abdirov N.M. – Candidate of Law, Doctor of Philosophy (PhD) – **Chairman** (Kazakhstan);
Abdrasulov E.B. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Arakelyan S.V. – Doctor of Law, Professor (Armenia);
Borchashvili I.Sh. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Brinchuk M.M. – Doctor of Law, Professor (Russia);
Bublik V.A. – Doctor of Law, Professor (Russia);
Burkhanov A.K. – Candidate of Political Sciences (Kazakhstan);
Vasilevich G.A. – Doctor of Law, Professor (Belarus);
Kaudyrov T.E. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Kiritza V.P. – Doctor of Law, Associate Professor (Moldova);
Lakbayev K.S. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Malinovskiy V.A. – Doctor of Law., Associate Professor (Kazakhstan);
Marchuk V.V. – Candidate of Law (Belarus);
Seitenov K.K. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Tataryan V.G. – Doctor of Law, Professor (Russia);
Tynybekov S.T. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Trunk A. – Doctor of Law, Professor (Germany);
Khanov T.A. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Khomich V.M. – Doctor of Law, Professor (Belarus);
Yastrebov O.A. – Doctor of Law, Professor (Russia).

Members of the Editorial Board:

Kairulla E.K. – Candidate of Law – **Chief Editor**;
Abeuov E.T. – Candidate of Law, Associate Professor;
Alibekova A.M. – Candidate of Law;
Amerkhanov R.A. – Candidate of Law;
Zhanatayeva U.K. – Doctor of Political Science;
Zhempiisov N.Sh. – Candidate of Law, Associate professor;
Kazbekova A.B. – Master of Law;

Kainazarova D.B. – Candidate of Law;
Makhanov T.G. – Master of Law;
Mediev R.A. – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor;
Naimanova D.Kh. – senior Counselor of Justice;
Nubaeva G.G. – Candidate of Law;
Nugmanov R.N. – Candidate of Law, Associate professor;
Rakhimov N.B. – Master of Laws;
Seitayeva Zh.S. – Candidate of Law, Associate Professor;
Suleimenov N.A. – Doctor of Philosophy (PhD);
Filipets O.B. – Candidate of Law, Associate Professor;
Khan V.V. – Candidate of Law, Associate Professor;
Shegebaeva A.R. – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor.

Editors:

Yessimkhan Zh.I. – Master of Education;
Kalmurzina Z.Zh. – Master of Law;
Mukanova K.A. – Junior Counselor of Justice;
Rakhmetchanov R.Ch. – Senior Counselor of Justice;
Sadykov M.B. – Doctor of Philosophy (PhD);
Taishykov Zh.H. – Master of National Security and Military Affairs.

Editorial address:

010078, Akmola region, Kosshy c., Republic st.,
building 94.
E-mail: 7340718@prokuror.gov.kz,
7340719@prokuror.gov.kz.

Manuscripts are not returned. Opinions of the authors may not be the same with editors view. The use of materials in other journals is allowed only with the written consent of the publisher. The author is responsible for the accuracy of the materials provided. A link to the journal is required.

© Law Enforcement Academy, 2025.

МАЗМҰНЫ

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ

Е.Б. Ахметов, А.Б. Ахметова. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘКІМШІЛІК СӨТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ЗАҢДЫЛЫҚ ҚАҒИДАТЫ ЖАЙЫНДА.....	11
К.М. Бишманов, Б.А. Удербаетова. ЭВТАНАЗИЯ ЖӘНЕ АДАМНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ: ӨМІР ҚҰҚЫҒЫ МЕН ӨЛІМ ҚҰҚЫҒЫ АРАСЫНДАҒЫ ТЕҢГЕРІМ.....	20
Е.Т. Нұрмағанбет, Э.О. Тойлыбекова. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОСАЛҚЫ РЕПРОДУКТИВТІК ӘДІСТЕР МЕН ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ РЕПРОДУКТИВТІК ҚҰҚЫҚТАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ.....	30
Ж.С. Шукенова, М.Қ. Жусупбекова. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БІР ПАЛАТАЛЫ ПАРЛАМЕНТТІК ЖҮЙЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ САЯСИ АЛҒЫШАРТТАРЫ.....	41

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ, АТҚАРУШЫЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

М.М. Есиркепова, Н. Исабай. МҮГЕДЕКТІГІ БАР АДАМДАРДЫҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ИНКЛЮЗИЯСЫ: АВСТРИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАН ТӘЖІРИБЕСІ.....	52
--	----

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ

А.М. Алибекова. «ТҰРМЫСТЫҚ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ» МӘСЕЛЕСІНЕ.....	61
Б.С. Байсеитов, А.Б. Казбекова. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН ТИІМСІЗ ЖОСПАРЛАУ МЕН ТИІМСІЗ ПАЙДАЛАНУДЫ КРИМИНАЛИЗАЦИЯЛАУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....	70
Н.Т. Есқалы. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕ МҮЛІКТІ СӨТҚА ДЕЙІНГІ ТӨРТІППЕН ТӨРКІЛЕУДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ШЕКТЕРІ МЕН ПРОБЛЕМАЛАРЫ.....	78
Н.К. Мырзабаев, Ж.А. Құранбек. ҚАРЫЗДЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ АЛАЯҚТЫҚТАН ҚОРҒАУДЫҢ ЗАМАНАУИ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ.....	86
Е.Қ. Рыскелдиев, М. Алтынбек. КЕЙБІР ЕЛДЕР МЫСАЛЫНДА СӨТТАЛҒАНДАРДЫ ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	97
Т.С. Салкебаев, Р.К. Джиембаев. МҮЛІКТІ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК КОНТЕКСТІНДЕГІ ИНТЕРНЕТ-АЛАЯҚТЫҚ ПЕН КИБЕРҚЫЛМЫСТЫ АЖЫРАТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	106
О.Б. Филипец. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҰРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	115

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СӨТ-САРАПТАМА ҚЫЗМЕТІ

Д.А. Ашимбаев, Г.И. Тогизбаев. КИБЕРҚЫЛМЫСТАР: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖОЛДАРЫ.....	123
А.Н. Баданова. СӨТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕУ САТЫСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	131
Б.Т. Булеулиев, С.А. Арыстамбаева. АЛҚАБИЛЕР СӨТЫ ШЫҒАРҒАН ҮКІМДЕРГЕ АПЕЛЛЯЦИЯЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	140
А.С. Тайшыбаева, Т.Ш. Исмаилбаев. ТЕРГЕУ ЖАҒДАЙЫ АВИАЦИЯЛЫҚ ОҚИҒАЛАРДЫ ТЕКСЕРУДЕ: МӘНІ, ТИПОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ СӨТҚА ДЕЙІНГІ ІС ЖҮРГІЗУ АЛГОРИТМДЕРІ.....	148

Г.А. Таубаева. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕР САЛАСЫНДАҒЫ ПАРАҚОРЛЫҚТЫ АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ДӘЛЕЛДЕУ ТЕТІГІНДЕГІ ПАРАЛЛЕЛЬДІ ҚАРЖЫЛЫҚ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУЛЕР	156
М.Е. Тулеуова, А.А. Смағұлов. ІСТІҢ МӘН-ЖАЙЛАРЫН ЖАН-ЖАҚТЫ ЖӘНЕ ТОЛЫҚ ЗЕРТТЕУ: ҚАЙТА ПАЙЫМДАУ ҚАЖЕТТІЛІГІ.	164
ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ БАСҚА МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТІ	
А.Қ. Исқақов, А.Д. Тәженов. ҚҰҚЫҚТЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ	172
Б.А. Кулмуханбетова, Р.М. Махьянова. РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫ МЕН ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САЛАДАН ТЫС ПРОКУРОРЛЫҚ ТЕКСЕРУЛЕРДІ ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУГЕ ТАКТИКАЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛ.	181
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТАНУ	
Н.К. Амиров, Б.С. Ашыралиева. ГИБРИДТІ СОҒЫСТАР, АРАЛАС ҚАРУЛЫ ҚҰРЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ҚОЛДАНУ	189
А.Б. Бауберикова, А.Д. Нарымбаева. ТЕРРОРИЗМДІ БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ КӨШІ-ҚОН РЕЖИМІ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ (ІШКІ МЕМЛЕКЕТТІК) ТӘСІЛДЕР	198
С.Б. Сыздықов. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК КОДЕКСІНІҢ 589-1-БАБЫ БОЙЫНША ЭКСТРАДИЦИЯЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕ КЕПІЛ ҚОЛДАНУ	207

СОДЕРЖАНИЕ

КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО Е.Б.	
Ахметов, А.Б. Ахметова. О ПРИНЦИПЕ ЗАКОННОСТИ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	11
К.М. Бишманов, Б.А. Удербаета. ЭВТАНАЗИЯ И КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА: БАЛАНС МЕЖДУ ПРАВОМ НА ЖИЗНЬ И ПРАВОМ НА СМЕРТЬ.....	20
Е.Т. Нұрмағанбет, Э.О. Тойлыбекова. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ РЕПРОДУКТИВНЫХ ПРАВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН С ПОМОЩЬЮ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ РЕПРОДУКТИВНЫХ МЕТОДОВ И ТЕХНОЛОГИЙ.....	30
Ж.С. Шукенова, М.К. Жусупбекова. КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ОДНОПАЛАТНОЙ ПАРЛАМЕНТСКОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	41
ТРУДОВОЕ ПРАВО, ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРОИЗВОДСТВО И ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ	
М.М. Есиркепова, Н. Исабай. ЗАЩИТА ТРУДОВЫХ ПРАВ И ИНКЛЮЗИЯ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ: ОПЫТ АВСТРИИ И КАЗАХСТАНА.....	52
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО	
А.М. Алибекова. К ВОПРОСУ О «БЫТОВОЙ КОРРУПЦИИ».....	61
Б.С. Байсеитов, А.Б. Казбекова. ПЕРСПЕКТИВЫ КРИМИНАЛИЗАЦИИ НЕЭФФЕКТИВНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И НЕЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	70
Н.Т. Есқалы. ПРЕДЕЛЫ И ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ДОСУДЕБНОЙ КОНФИСКАЦИИ ИМУЩЕСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	78
Н.К. Мырзабаев, Ж.А. Құранбек. СОВРЕМЕННЫЕ ПРАВОВЫЕ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЗАЩИТЕ ОТ МОШЕННИЧЕСТВА В ДОЛГОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ.....	86
Е.К. Рыскелдиев, М. Алтынбек. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ ОСУЖДЕННЫХ НА ПРИМЕРЕ НЕКОТОРЫХ СТРАН....	97
Т.С. Салкебаев, Р.К. Джиембаев. ПРОБЛЕМЫ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ИНТЕРНЕТ-МОШЕННИЧЕСТВА И КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ В КОНТЕКСТЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ СОБСТВЕННОСТИ И ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	106
О.Б. Филипец. ПРОБЛЕМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ХИЩЕНИЯМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	115
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ	
Д.А. Ашимбаев, Г.И. Тогизбаев. КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЯ: НЕОБХОДИМОСТЬ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА И ПУТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ.....	123
А.Н. Баданова. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ НА СТАДИИ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ.....	131
Б.Т. Булеулиев, С.А. Арыстамбаева. ОСОБЕННОСТИ АПЕЛЛЯЦИИ ПО ПРИГОВОРАМ, ВЫНЕСЕННЫМ СУДОМ ПРИСЯЖНЫХ ЗАСЕДАТЕЛЕЙ.....	140
А.С. Тайшыбаева, Т.Ш. Исмаилбаев. СЛЕДСТВЕННАЯ СИТУАЦИЯ В РАССЛЕДОВАНИИ АВИАЦИОННЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ: СУЩНОСТЬ, ТИПОЛОГИЯ И АЛГОРИТМЫ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА.....	148

Г.А. Таубаева. ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ РАССЛЕДОВАНИЯ В МЕХАНИЗМЕ ВЫЯВЛЕНИЯ И ДОКАЗЫВАНИЯ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ	156
М.Е. Тулеуова, А.А. Смагулов. ВСЕСТОРОННЕЕ И ПОЛНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ ДЕЛА: НЕОБХОДИМОСТЬ ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЯ.....	164
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ И ИНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ	
А.К. Искаков, А.Д. Таженов. МЕСТО И РОЛЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ПРАВОВЫХ НАУК.	172
Б.А. Кулмуханбетова, Р.М. Махьянова. ТАКТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЮ ПРОКУРОРСКИХ ПРОВЕРОК ВНЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ СФЕРЫ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	181
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ	
Н.К. Амиров, Б.С. Ашыралиева. ГИБРИДНЫЕ ВОЙНЫ, СМЕШАННЫЕ ВООРУЖЕННЫЕ ФОРМИРОВАНИЯ И ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО ПРАВА.	189
А.Б. Бауберикова, А.Д. Нарымбаева. МИГРАЦИОННЫЙ РЕЖИМ КАК ИНСТРУМЕНТ КОНТРОЛЯ ТЕРРОРИЗМА И ЕГО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ (ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННЫЕ) ПОДХОДЫ.....	198
С.Б. Сыздыков. ЗАЛОГ В ЭКСТРАДИЦИОННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО СТАТЬЕ 589-1 УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	207

CONTENTS

CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

E.B. Akhmetov, A.B. Akhmetova. ON THE PRINCIPLE OF LEGALITY IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.	11
K.M. Bishmanov, B.A. Uderbaeva. EUTHANASIA AND CONSTITUTIONAL HUMAN RIGHTS: BALANCING THE RIGHT TO LIFE AND THE RIGHT TO DIE.	20
Y.T. Nurmaganbet, E.O. Toilybekova. LEGAL REGULATION OF THE EXERCISE OF REPRODUCTIVE RIGHTS THROUGH ASSISTANT REPRODUCTIVE METHODS AND TECHNOLOGIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.	30
Zh.S. Shukenova, M.K. Zhussupbekova. CONSTITUTIONAL AND LEGAL, POLITICAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF A UNICAMERAL PARLIAMENTARY SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.	41

LABOR LAW, ENFORCEMENT PROCEEDINGS AND SOCIAL PROTECTION ISSUES

M.M. Yessirkepova, N. Isabay. PROTECTION OF LABOUR RIGHTS AND INCLUSION OF PERSONS WITH DISABILITIES: THE EXPERIENCE OF AUSTRIA AND KAZAKHSTAN	52
---	----

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY, PENAL LAW

A.M. Alibekova. ON THE ISSUE OF “DOMESTIC CORRUPTION”	61
B.S. Bayseitov, A.B. Kazbekova. PROSPECTS FOR CRIMINALIZATION OF INEFFICIENT PLANNING AND INEFFICIENT USE OF BUDGET FUNDS UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.	70
N.T. Yeskali. LIMITS AND PROBLEMS OF APPLYING PRE-TRIAL CONFISCATION OF PROPERTY IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.	78
N.K. Myrzabayev, Zh.A. Kuranbek. MODERN LEGAL AND TECHNOLOGICAL APPROACHES TO DEBT FRAUD-PROOF APPROACHES.	86
Y.K. Ryskeldiyev, M. Altynbek. TOPICAL ISSUES OF CONDITIONAL EARLY RELEASE OF CONVICTED PERSONS ON THE EXAMPLE OF SOME COUNTRIES.	97
T.S. Salkebaev, R.K. Dzhiembaev. PROBLEMS OF DIFFERENTIATING BETWEEN INTERNET FRAUD AND CYBERCRIME IN THE CONTEXT OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF PROPERTY AND INFORMATION SECURITY	106
O.B. Filipets. PROBLEMS OF COUNTERACTING THEFT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.	115

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, FORENSIC EXPERTISE

D.A. Ashimbayev, G.I. Togizbayev. CYBERCRIMES: THE NEED FOR INTERNATIONAL COOPERATION AND LEGAL REGULATORY APPROACHES.	123
A.N. Badanova. SOME ISSUES OF DIGITAL TRANSFORMATION AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION	131
B.T. Buleuliyev, S.A. Arystambayeva. FEATURES OF APPEALS AGAINST VERDICTS HANDED DOWN BY A COURT WITH THE PARTICIPATION OF JURORS.	140
A.S. Taishybaeva, T.Sh. Ismailbayev. INVESTIGATION SITUATION IN ACCIDENT INVESTIGATION: ESSENCE, TYPOLOGY AND PRE-TRIAL ALGORITHMS.	148
G.A. Taubayeva. PARALLEL FINANCIAL INVESTIGATIONS IN THE MECHANISM OF DETECTING AND PROVING BRIBERY IN THE FIELD OF PUBLIC SERVICES.	156
M.Ye. Tuleuova, A.A. Smagulov. COMPREHENSIVE AND FULL EXAMINATION OF CASE CIRCUMSTANCES: THE NEED FOR RECONSIDERATION.	164

THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AND OTHER GOVERNMENT AGENCIES

A.K. Iskakov, A.D. Tazhenov. THE PLACE AND ROLE OF OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES IN THE SYSTEM OF LEGAL SCIENCES. 172

B.A. Kulmukhanbetova, R.M. Mah'yanova. A TACTICAL AND METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ORGANIZATION AND CONDUCT OF PROSECUTORIAL INSPECTIONS OUTSIDE THE CRIMINAL LAW FIELD IN THE RUSSIAN FEDERATION AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. 181

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

H.K. Amirov, B.S. Ashyralieva. HYBRID WARS, MIXED ARMED GROUPS AND THE APPLICATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW.....189

A.B. Bauberikova, A.D. Narymbayeva. THE MIGRATION REGIME AS A TOOL FOR CONTROLLING AND PREVENTING TERRORISM: INTERNATIONAL AND NATIONAL (DOMESTIC) APPROACHES. 198

S.B. Syzdykov. BAIL IN EXTRADITION PROCEEDINGS UNDER ARTICLE 589-1 OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....207

КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО / CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

ӨОЖ 342.924
ХҒТАР 10.17.31

Е.Б. Ахметов¹, А.Б. Ахметова²

¹Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты,
Астана қ., Қазақстан Республикасы

²Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘКІМШІЛІК СӨТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ЗАҢДЫЛЫҚ ҚАҒИДАТЫ ЖАЙЫНДА

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасының Әкімшілік сөт ісін жүргізудегі заңдылық қағидатының мазмұны мен рөлін кешенді талдауға арналған. Зерттеудің мақсаты заңдылық қағидатын нормативтік және доктриналдық түсінуді нақтылау, оның әділеттілік, мөлшерлестік қағидаттарымен байланысын анықтау. Зерттеу нормативтік құқықтық актілерді талдауды, шетелдік тәжірибені шолуды, сондай-ақ деректерді статистикалық талдауды қамтитын кешенді ішкі бағытқа сүйенеді.

Әдіснамалық негізді Қазақстан Республикасының Конституциясын, Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік іс жүргізу кодексін және мамандандырылған әкімшілік соттардың сөт тәжірибесін талдауға негіз болатын ресми заңды, салыстырмалы құқықтық, жүйелік және құрылымдық-функционалдық әдістер құрайды. Заңдылық қағидаты әкімшілік процестің жүйе құраушы бастамасы болып табылатыны көрсетілген, бірақ оны іске асыру әкімшілік және азаматтық соттар арасындағы юрисдикцияның қақтығыстарымен, құқықтық реттеудегі олқылықтармен және қоғамдық қызығушылық пен әкімшілік қалауды бағалау тәсілдерінің күрделене түсетіндігімен сипатталады. Әділдік пен субъективті құқықтарды тиімді қорғауды, сондай-ақ әкімшілік әділетті дамытудың шетелдік тәжірибесін ескере отырып, заңнаманы және сөт практикасын одан әрі жетілдіруді талап ете отырып, оны бірлікте түсіндіруді көздейтін заңдылықты материалдық түсіну қажеттілігі негізделеді.

Түйінді сөздер: заңдылық; әкімшілік сөт; әкімшілік әділет; әкімшілік қалау; құқықтық дау; әкімшілік орган; лауазымды адам.

Е.Б. Ахметов¹, А.Б. Ахметова²

¹Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан

²Павлодарский педагогический университет имени А. Марғұлана,
г. Павлодар, Республика Казахстан

О ПРИНЦИПЕ ЗАКОННОСТИ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Статья посвящена комплексному анализу содержания и роли принципа законности в административном судопроизводстве Республики Казахстан. Целью исследования является уточнение нормативного и доктринального понимания принципа законности, выявление его взаимосвязи с принципами справедливости и соразмерности. Исследование опирается на комплексный подход, включающий анализ нормативных правовых актов, обзор зарубежного опыта, а также судебную практику.

Методологическую основу составляют формально-юридический, сравнительно-правовой, системный и структурно-функциональный методы с опорой на анализ Конституции Республики Казахстан, Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан и судебной практики

специализированных административных судов. Показано, что принцип законности выступает системообразующим началом административного процесса, но его реализация осложняется коллизиями юрисдикции между административными и гражданскими судами, пробелами в правовом регулировании и неоднородностью подходов к оценке публичного интереса и административного усмотрения. Обосновывается необходимость понимания законности, предполагающего ее толкование в единстве с требованием справедливости и эффективной защиты субъективных прав, а также дальнейшего совершенствования законодательства и судебной практики с учетом зарубежного опыта развития административной юстиции.

Ключевые слова: законность; административный суд; административная юстиция; административное усмотрение; правовой спор; административный орган; должностное лицо.

E.B. Akhmetov¹, A.B. Akhmetova²

*¹Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan,
Astana, the Republic of Kazakhstan*

²Pavlodar Pedagogical university named after A. Margulan, Pavlodar, the Republic of Kazakhstan

ON THE PRINCIPLE OF LEGALITY IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the content and role of the principle of legality in the administrative proceedings of the Republic of Kazakhstan. The purpose of the study is to clarify the normative and doctrinal understanding of the principle of legality, to identify its relationship with the principles of fairness, proportionality and protection of the public interest. The research is based on a comprehensive approach, including an analysis of regulatory legal acts, a review of foreign experience, as well as statistical data analysis.

The methodological basis consists of formal legal, comparative legal, systemic and structurally functional methods based on the analysis of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Administrative Procedural Code of the Republic of Kazakhstan and judicial practice of specialized administrative courts. It is shown that the principle of legality acts as the backbone of the administrative process, but its implementation is complicated by conflicts of jurisdiction between administrative and civil courts, gaps in legal regulation and heterogeneity of approaches to assessing public interest and administrative discretion. The necessity of a material understanding of legality is substantiated, assuming its interpretation in unity with the requirement of justice and effective protection of subjective rights, as well as further improvement of legislation and judicial practice, taking into account foreign experience in the development of administrative justice.

Keywords: legality; administrative court; administrative justice; administrative discretion; legal dispute; administrative body; official.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_11

Кіріспе. Қазақстан Республикасында әкімшілік әділеттің қазіргі заманғы моделін қалыптастыру және 2021 жылғы 1 шілдеден бастап Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексін (бұдан әрі – ӘРПК) енгізу жария әкімшілікке сот бақылауының жүйесін де, жария құқықтық даулар саласындағы құқық үстемдігін қамтамасыз етудің тетіктерін де түбегейлі өзгертті. Әкімшілік сот ісін жүргізу Қазақстанның демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретіндегі конституциялық мәртебесін іске асырудың негізгі құралы болуға арналған. Осыған сәйкес

адам, оның құқықтары мен бостандықтары, сондай-ақ мемлекет пен азаматтың өзара жауаптылығы ең жоғары құндылықтар деп танылады.

Осындай жағдайларда заңдылық қағидаты ерекше маңызға ие болып табылады. Осы қағидат дәстүрлі түрде әкімшілік құқықта Конституция мен заңның қоғамдық билікке бағынуының негізі ретінде қарастырылады. Бұл қағидат әкімшілік органның норма шығарушылық және құқық қолдану қызметін қамтиды. Әкімшілік сот ісін жүргізудегі бұл қағидат жүйе құраушы бастама болып

табылады: ол арқылы басқару органдарының актілері мен іс-әрекеттерінің заңдылығын тексеру қамтамасыз етіледі, әкімшілік қалауы түзетіледі, жеке тұлғалардың қоғамдық мүддесі мен субъективті құқықтары арасында тепе-теңдік құрылады.

Әкімшілік әділеттің қазақстандық үлгісі әкімшілік әділет институтының кеңестік даму кезеңін қоса алғанда, сондай-ақ Еуропалық тәжірибені, ең алдымен Германия мен Балтық елдерінің тәжірибесін қоса алғанда отандық құқықтық дәстүрдің ықпалымен қалыптасады. Сонымен қатар, зерттеулер елеулі мәселелердің бар екендігін көрсетеді: әкімшілік және азаматтық соттар арасындағы юрисдикциялардың аражігін ажыратудағы фрагменттік және қайшылықтар, азаматтық процесте жария ететін құқықтық даулардың бір бөлігін қалдыру, ӘРПК-тің қағидаттары жүйесін құру кезінде шетелдік тәсілдерді жеткіліксіз пайдалану.

Қазіргі қазақстандық әкімшілік үдерістегі заңдылық қағидатының қосымша өлшемі – оның өзге басшылық қағидаттармен: әділдікпен, мөлшерлестікпен, соттың белсенді рөлімен, адам құқықтарын қорғаумен және «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасымен өзара іс-қимылы. Осыған байланысты әкімшілік сот ісін жүргізудегі заңдылықты іске асырудың мазмұны мен тетіктерін кешенді қайта қарау, оның мамандандырылған әкімшілік соттардың сот тәжірибесіндегі нақты рөлін анықтау және заңнама мен құқық қолдануды одан әрі жетілдіру бағыттарын анықтау қажеттілігі туындайды.

Қазақстандық әкімшілік сот ісін жүргізуде заңдылық қағидаты формальды нормативтік талап ретінде бекітілгенімен, оның материалдық-құқықтық мазмұнда түсіндірілуі мен қолданылуы біркелкі емес. Бұл жағдай сот бақылауының тиімділігіне және субъективті құқықтарды қорғау деңгейіне тікелей әсер етеді, себебі заңдылық қағидаты әділдік пен құқықтық қорғаудың негізі болып табылады. Әкімшілік сот жүйесінде заңдылық пен әділдік қағидаттарының өзара байланысы мен үйлесімділігі маңызды рөл атқарады, алайда олардың тәжірибесінде толық жүзеге асырылмауы сот процесінің сапасына кедергі

келтіреді [1].

Заңдылық қағидаты формальды деңгейде әкімшілік рәсімдік нормаларды қатаң сақтауды білдіреді. Яғни сот пен әкімшілік орган өз әрекеттерін тек заңға сүйене отырып жүзеге асыруға міндетті. Мұндай түсінік заң мәтінінің шеңберінен шықпауды, рәсімдердің сақталуын және өкілеттіктердің шегінен аспауды талап етеді.

Мақаланың басты мақсаты – Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі заңдылық қағидатын оның нормативтік, доктриналдық және тәжірибелік өлшемдерінде талдау жүргізу, сонымен қатар оның әкімшілік сот ісін жүргізудегі өзге де қағидаттарымен өзара байланысын ашу және сот бақылауының тиімділігін арттыру жөнінде ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Қазақстандық әкімшілік сот ісін жүргізуде заңдылық қағидатының біркелкі түсіндірілуі мен қолданылмауының себептері мен салдарын зерттеу. Сонымен қатар, заңдылық қағидатының әкімшілік сот бақылауындағы тиімділікке және субъективті құқықтарды қорғау деңгейіне әсерін талдау көзделеді. Зерттеу барысында Қазақстанның Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексіндегі заңдылық қағидатының құқықтық реттелуі мен сот тәжірибесіне енгізілуінің ерекшеліктері қарастырылады. Мақалада заңдылық қағидатының толық әрі біркелкі іске асыру үшін нормативтік құқықтық жүйені жетілдіру және сот тәжірибесін тұрақтандыру жолдары ұсынылады. Бұл зерттеу әкімшілік сот жүйесінің тиімділігін арттыруға және азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейтуге бағытталған практикалық ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді. Осылайша, мақала Қазақстандағы әкімшілік сот ісін жүргізудегі заңдылық қағидатының теориялық және тәжірибелік аспектілерін кешенді түрде талдауды мақсат етеді.

Материалдар мен әдістер. Ғылыми мақаланы жазу барысында жалпы ғылыми, жеке ғылыми әдістер қолданылды. Жалпы ғылыми әдістер логикалық талдау, синтез әдісін қамтыды, салыстырмалы әдістері. Жеке ғылыми әдістер құқық қолдану практикасын талдау әдістері.

Қазақстан Республикасының әкімшілік

сот ісін жүргізу қағидаттарын зерттеуге келесі қазақстандық ғалымдардың үлкен үлес қосқанын атап өткен жөн. Олар: С.З. Зиманов, Б.Е. Абдрахманов, Е.Б. Абдрасулов, М.Т. Әлімбаев, С.Н. Досымбеков, Б.З. Елчібаев, Б.А. Жетпісбаев, М.И. Жұмағұлов, Е.А. Нұғманова, Р.А. Подопрігора, А.И. Худяков және т.б.

Нәтижелер, талқылау. Қазақстан Республикасы Конституциясының 34-бабына сәйкес, жеке азамат басқа адамдардың құқықтарына, бостандықтарына, ар-ожданы мен қадір-қасиетіне құрмет көрсете отырып, Қазақстан Республикасы Конституциясының ұйғарымдарын, сондай-ақ заңнамасының өзге де нормаларын сақтауға міндетті¹.

Демек, аталған конституциялық ұйғарым заңдылық қағидатын іске асыру үшін іргетас болып табылады.

Сонымен қатар, ҚР Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің (бұдан әрі – ҚР ӘРПК) 7-бабына сәйкес әкімшілік орган, лауазымды адам әкімшілік рәсімдерді өз құзыреті шегінде және Қазақстан Республикасының Конституциясына, осы Кодекске және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес жүзеге асырады².

Бұдан шығатыны, заңдылық қағидатына сәйкес әкімшілік орган, лауазымды адам және сот объективтілікті сақтай отырып, әкімшілік іске қатысушылардың әрқайсысына әкімшілік істің мән-жайларын жан-жақты және толық зерттеуге олардың құқықтарын іске асыру үшін тең мүмкіндіктер мен жағдайларды қамтамасыз етуге міндетті³.

Қазақстанда әкімшілік әділдікке көшу ӘРПК-де заңдылық пен әділеттілік қағидаттарын нақты нормативтік бекіту және дәйекті іске асыру қажеттілігіне негізделгенін атап өткен жөн, себебі дәл осы қағидаттар жария билік органдары мен соттардың қарауына шек қояды [1, 82 б.].

Әкімшілік орган өз құзыретінің шекарасын бұзбауға міндетті.

Ғылыми пікірлерге сәйкес, құзыреті уәкілетті субъектіге жүктелген жария істердің көлемі (міндеттер шеңбері) болып табылады, олу үшін оған берілген өкілеттіктерді пайдалана отырып шешуге уәкілетті.

Құзыреттіліктің мынадай түрлерін бөліп көрсету қажет:

1) Пәндік құзырет жүргізілетін саланы және шешуге жататын мәселелер тізбесін сипаттайды;

2) Инстанциялық құзырет – бұл осы органға мәселелер мен істердің белгілі бір санатын қарау және түпкілікті шешу құқығы қойылған әкімшілік иерархия жүйесінде заңмен белгіленген деңгей;

3) Функционалдық құзырет құрылымдық бөлімшелер арасында әкімшілік орган ішінде мәселелер мен міндеттердің бөлінуін көрсетеді [2].

Осылайша, құзыреттердің жоғарыда аталған түрлерін заң сол немесе өзге де әкімшілік органға бекітеді және осы петицияларды бұзу заңдылық қағидатын бұзу туралы бекітуге негіз береді.

Әкімшілік органның барлық шешімдері жоғарыда көрсетілген құзырет түрлерін бұзбай қабылдануға тиіс.

Айта кету керек, заңдылық қағидатына байланысты тағы бір ерекшелігі бар – егер де әкімшілік акт адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзады деген қорытындыға келсе, Қазақстан Республикасының Конституциялық сотына жүгіну міндетіне сәйкес заңның немесе өзге де нормативтік құқықтық актінің Конституцияға қайшы келетіндігін тану туралы сұрау салу арқылы жүзеге асырылады [3].

Сот тәжірибесінен мысал келтірейік. Салық төлеушінің «VTB» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің Алматы қаласының прокуратурасына тексеріс жүргізу туралы талап қою жөніндегі әрекеттерді заңсыз деп тану туралы талап арызы бойынша әкімшілік істердің бірі.

Жоғарғы Соттың әкімшілік істер жөніндегі сот алқасы, төменгі соттардың сот актілерін

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 ж. 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 26.01.2026).

² Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі: Қазақстан Республикасының 2020 ж. 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режим: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350> (жүгінген күні: 26.01.2026).

³ Сол жерде.

күшін жоя отырып және мәлімделген талаптарды қанағаттандыра отырып, өз шешімін жауапкердің прокурорлық қадағалауды жүзеге асырудың аумақтық ережелерін бұзғаны немесе бұзбағаны туралы уәждеді [4].

Мысалы, сот алқасы Алматы қаласы прокурорының Алматы облысы бойынша Мемлекеттік кірістер департаментіне тексеру жүргізу туралы талап жіберуге құқығы жоқ деп есептеді, себебі Қазақстан Республикасы прокуратурасының бірыңғай жүйесін Бас прокуратура, облыс прокуратуралары және оларға теңестірілгендер құрайды (республикалық маңызы бар қалалардың және Қазақстан Республикасы астанасының прокуратуралары, бас әскери және көлік прокуратуралары), аудандық және оларға теңестірілген қалалық, ауданаралық, сондай-ақ мамандандырылған прокуратуралар (әскери, табиғат қорғау, арнайы объектілердің көлік прокуратуралары)⁴.

Аудандық прокурордың қадағалау қызметін жүзеге асыру жөніндегі өкілеттіктері оның аумағының шекараларымен шектелген. Қажет болған жағдайда бір әкімшілік аумақтық бірліктің прокуроры екіншісінің прокурорына тексеру жүргізу туралы талап жіберуге бастамашылық жасау тапсырмасымен жүгінуге құқылы [4, 23 б.].

Прокуратура туралы Заңның 3-бабының 3-тармағына сәйкес прокуратура кәсіпкерлік субъектілерінің, ұйымдардың және мемлекеттік органдардың қызметіне араласуға, олардың қызметін тексеруді тағайындауға, заңда көзделмеген негіздер бойынша ақпарат не құжаттар сұратуға құқылы емес⁵.

Осылайша, Алматы қаласы прокурорының міндетін атқарушының Серіктестікке қатысты салықтық тексеру жүргізу туралы талапты шығару және Департаментке жолдау жөніндегі іс-әрекеттері заңсыз болып табылады (ӘК ӘААЖ 2022 жылғы 16 тамыздағы № 6001-22-00-бап/755 іс бойынша Қаулысы).

Функционалдық құзыретіне қатысты, ол нақты әкімшілік органның ішкі актілерімен белгіленетінін атап өту қажет. Осыған орай,

егер лауазымды адам өзінің функционалдық құзыреті шегінен тыс шешім қабылдаса да, мұндай шешім заңсыз деп танылмайды, өйткені ол тиісті әкімшілік органнан шығады.

Осыдан, лауазымды адамды тәртіптік жауаптылыққа тартудың себебі оның өз функционалдық құзыретінің шегін бұзуы болып табылады.

Осыдан, лауазымды адамды тәртіптік жауапкершілікке тартудың себебі оның өз функционалдық құзыретінің шегін бұзуы болып табылады.

Заңдылық қағидаты әкімшілік орган мен лауазымды адамды өз құзыреті шегінде ғана емес, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Конституциясына сүйене отырып, шешім қабылдауға міндеттейді. Әкімшілік орган құқықтық актілерде бекітілген нормативтік рұқсат болған жағдайда ғана іс-қимыл жасауға құқылы және тиісті нормативтік өкілеттісіз шешім қабылдай алмайды. Сонымен бірге, бұл заңға тәуелді нормативтік актілер негізінде, оларды шығару құқығы берілген органның құзыреті шеңберінде қабылданған жағдайда шешімдер шығарудың мүмкіндігін жоққа шығармайды.

Заң қағидатының бір құрамдас элементін ерекше атап өткен жөн: қолданыстағы құқықта көзделген тәсілдерімен әрекет ету міндеті. Әкімшілік органның өз құзыретін іске асыру тәртібін өз қалауы бойынша айқындауға құқығы жоқ. Әкімшілік орган да, лауазымды адам да өз өкілеттіктерін қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерде тікелей жол берілетін тәсілдермен ғана жүзеге асыруға тиіс.

Сот тәжірибесінен келесі мысал келтірейік. Жоғарғы Соттың әкімшілік істер жөніндегі сот алқасы салықтық тексеру нәтижелері туралы хабарламаның күшін жою туралы іс бойынша жергілікті соттардың шешімдерін күшінде қалдыра отырып, заңдылық қағидатын қолдануды негізге алды.

Облыс бойынша Экономикалық тергеп-тексеру департаментінің тергеушісі А.

2020 жылғы 10 маусымдағы қаулысымен Серіктестіктің қызметіне 2018 жылдан 1 қаңтардан бастап 2019 жылға 31 желтоқсанға

⁴ Прокуратура туралы: Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 ж. 5 қарашадағы № 155-VII ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режим: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z22000000155> (жүгінген күні: 26.01.2026).

⁵ Сол жерде.

дейінгі кезеңге корпоративтік табыс салығын (КТС) және қосылған құн салығын (ҚҚС) есептеудің дұрыстығы бөлігінде салықтық тексеру тағайындалды.

Қаулы «ТЛ» ЖШС, «WC» ЖШС, «LTD» ЖШС, «Сна» ЖШС қатысты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бөлімінің 216-бабында көзделген қылмыс белгілері бойынша, нақты жұмыс орындамай, қызмет көрсетусіз шот-фактураларды ресімдеу фактісі бойынша № 203500121 қылмыстық істі тергеу шеңберінде тауарларды тиеп жөнелту шығарылды [4, 25 б.].

Департамент 2020 жылғы 08 маусымда Серіктестікке тақырыптық салықтық тексеру жүргізу туралы № 231 ұйғарым шығарды. Тексеру қорытындысы бойынша акт жасалып, талапкерге 2020 жылғы 20 желтоқсандағы № 231 63 928 205 теңге сомасына КТС мен өсімпұлды, сондай-ақ 70 839 721 теңге сомасына ҚҚС мен өсімпұлды қосымша есептеу туралы хабарлама жіберілді.

Талапкер көрсетілген хабарламаға Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігіне шағымданды, алайда 2021 жылғы 07 шілдедегі шешіммен шағымды қанағаттандырудан бас тартылды.

Облыс прокурорының 2021 жылғы 19 қаңтардағы қаулысымен Экономикалық тергеп-тексеру департаментінің тергеушісінің 2020 жылғы 10 маусымдағы серіктестік қызметіне салықтық тексеру тағайындау туралы қаулысы заңсыз деп танылып, күші жойылды.

Бірінші және апелляциялық сатыдағы соттар дауды шешу және мәлімделген талаптарды қанағаттандыра отырып, прокурордың жоспардан тыс тақырыптық салықтық тексеру жүргізу туралы Экономикалық тергеп-тексеру департаментінің тергеушісінің заңсыз қаулысының күшін жоюы 2020 жылғы 20 желтоқсандағы № 230 хабарламада көрсетілген оның нәтижелерінің жарамсыздығына әкеп соғатынын негізге алғанын атап өткен жөн [4, 25 б.].

Қазақстан Республикасы «Құқықтық актілер туралы» Заңының 64-бабының 2-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы Конституциясының және Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына

қарсы келетін жеке қолданылатын құқықтық актілер қабылданған кезден бастап жарамсыз болып табылады және Қазақстан Республикасының аумағында қолданылмауға тиіс.

Сонымен қатар, ӘРПК-нің 13-бабының үшінші бөлігіне сәйкес әкімшілік органның, лауазымды адамның кінәсінен қабылданған заңсыз әкімшілік акт, сондай-ақ әкімшілік органның, лауазымды адамның кінәсінен жасалған заңсыз әкімшілік әрекет (әрекетсіздік) әкімшілік рәсімге қатысушы үшін ауыртпалық салдарларына әкеп соқтырмайды.

Шетелдік тәжірибені қарастырайық. Германияда әкімшілік талап-арыздың табысқа жету мүмкіндігін зерттеу қатаң схема бойынша жүзеге асырылады. Ол талап қоюдың жарамдылығы мен негізділігіне бөлінеді.

Оның үстіне, рұқсат ету деп сотқа жүгіну үшін барлық «формальды» алғышарттар түсініледі, ал негізділік «материалдық» мәселелерге қатысты. Жол беруге болатындығын тексеру процесінде даудың сипаты және оның азаматтық-құқықтық немесе қылмыстық-құқықтық дау болып табылмайтыны зерделенеді [5].

Бұған сондай-ақ нысанды және мерзімді сақтау, талап қою түрі, талап қоюшының талап қоюға құқығы бар ма немесе қажетті соттан тыс алдын ала рәсімдер жүргізілді ме деген мәселелер жатады.

Талапкердің материалдық-құқықтық талабын тексеру осы барлық жол беруге болатын талаптар сақталған кезде ғана жүзеге асырылады. Егер талап қоюға жол берудің бір немесе бірнеше талаптары сақталмаған жағдайда, сот талап қоюды жарамсыз деп қабылдамайды. Осыдан кейін талап қоюдың негізділігі мәселесі бұдан әрі тексерілмейді, бірақ кез келген жағдайда сот актісі шығарылады. Егер сот талап қоюды жарамсыз деп есептесе, берілген талап арыздар мен құжаттарды жай ғана қайтара алмайды. Барлық өтініштер бойынша шешім қабылдануы тиіс.

Негізділігі тексерілмейтіндіктен, дау нысанасы бойынша заңды күші бар түпкілікті шешім шығарылмайды. Бұл талапкердің

талап қоюға жол беруге қатысты қатені жойып, сотқа қайта жүгіне алатынын білдіреді. Егер осыдан кейін талап-арыз іс жүргізуге қабылданса, онда сот оның негізділігін де зерделейді, бұл ретте бірінші шешім кедергі келтірмейді, себебі бірінші шешім талап-арыздың негізділігі мәселелеріне мүлде кедергі келтірмеді.

Егер талап қоюға жол берілетін болса, онда аралық шешім шығарудың соттың қажеті жоқ. Сот талап қоюдың негізділігін зерделеуге тікелей көшеді. Атап айтқанда, соттың талап арызды «қабылдауының» қажеті жоқ. Талап арыз берілген сәтте іс жүргізуде және олар бойынша сот шешім шығарғанға дейін осындай болып қалады. Сот та мұны ресми түрде растамауға, талапкер да өзінің жол берілетін талап-арыздарын одан әрі де қолдауға ниетті екенін қандай да бір жолмен растамауға тиіс.

Германияда талап қоюдың негізділігін зерделеу кезінде сот талап қоюшының талап қоюдың заңды түрде ақталғандығын немесе негізді болып табылатындығын тексеретінін атап өткен жөн. Мысалы, мұнда талапкердің шын мәнінде тұруға ықтиярхат алуға немесе оған субсидия беруге құқығы бар ма деген мәселе зерделенетін болады. «Келеңсіз» жағдайда не ауыртпалық түсіретін әкімшілік актіні даулау жағдайында сот дауланып отырған әкімшілік акт заңсыз болып табыла ма және ол талапкердің құқықтарын бұза ма деген сұрақты зерттейтін болады.

Егер талап қою жарамды және негізді болып табылса, онда сот оны қанағаттандырады. Егер талап қою ішінара ғана негізделсе, онда ол тек осы бөлігінде ғана қанағаттандырылуға тиіс. Бұл ретте сот, әдетте, іс бойынша шешім шығарады. Шешімдердің заңды күші болады және барлық қатысушы адамдар үшін оларды және олардың құқықтық мирасқорларын байланыстыра отырып, міндетті болады (Германияның ӘПК-нің 121-бабы)⁶.

Сонымен қатар, 1998 жылғы «Адам құқықтары туралы» Заң күшіне енгеннен бері Конвенциялық құқықтар ағылшын соттарында тікелей күшіне енді [6].

Заңдылық қағидаты кең мағынада

түсініксіздікті жоюға бағытталғандықтан, оны, керісінше, нақты және бір мағыналы тұжырымдар арқылы жоққа шығаруға болады [7].

Қорытынды. Жүргізілген талдау Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі заңдылық принципі сот шешімдері мен жария сот органдарының Конституцияға және заңдарға сәйкестігінің негізгі талабы ғана емес, сонымен бірге әкімшілік әділеттің бүкіл моделінің жүйе құраушы бастауы болатынын көрсетті.

Дәл осы қағидаттың төңірегінде әкімшілікті сот бақылауының тиімді тетігін құру, жеке және жария мүдделердің теңгерімін қамтамасыз ету және жария-құқықтық дауларда адам құқықтарын нақты қорғау жөніндегі міндеттер құрылады.

ҚР ӘРПК-те әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік сот ісін жүргізуді кодификациялау басқару органдарының ішкі қызметі үшін де, мамандандырылған әкімшілік соттар үшін де бірыңғай шеңберлер қоя отырып, заңдылық қағидатын институционалдандырды.

Сонымен қатар, зерттеулер нормативтік бекітудің өзі заңдылықты толыққанды іске асыруға кепілдік бермейтінін көрсетеді: соттардың құзыретін ажырату, бірқатар жария-құқықтық дауларды азаматтық юрисдикцияға жатқызу проблемалары, сондай-ақ әкімшілік істердің жекелеген санаттарын сотта қорғауды шектейтін реттеудегі олқылықтар мен олқылықтар сақталады.

Заңдылық қағидатты өзге де басшылық қағидаттармен, әділдікпен, тепе-теңдікпен, сенімді қорғаумен, соттың белсенді рөлімен өзара байланыста түсіну қажеттігі елеулі қорытынды болып табылады. Зерттеулер формальды заңдылықтың біржақты үстемдігі заңсыз актілердің сақталуына немесе құқықтарға пропорционалды емес араласуға алып келетінін көрсетеді, ал әділдік, мөлшерлестік және белсенді судьялық жәрдемдесу тетіктерін қосу заңдылық қағидатын материалдық мазмұнмен толықтыруға және жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын іс жүзінде қорғауға бағыттауға мүмкіндік береді.

⁶ Code of Administrative Court Procedure (Verwaltungsgerichtsordnung) in the version of the promulgation of March 19, 1991 [Электрондық ресурс] – Айналыс режим: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vwgo/englisch_vwgo.html (жүрінген күні: 02.02.2026).

Әкімшілік өндірістегі заңдылық есепке алумен байланысты. Осы салада қағидатын дамыту жолдары нормативтік қарсылықтарды одан әрі жоюмен, әкімшілік соттардың юрисдикциясын нақтылаумен, жария құқықтық дауларға қатысушылар үшін процестік кепілдіктерді күшейтумен және шетелдік тәжірибені неғұрлым тергеулік

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абдрасулов, Е.Б. К вопросу анализа принципов законности и справедливости в системе административного судопроизводства в Республике Казахстан / Е.Б. Абдрасулов, Е.Б. Ахметов, А.Б. Ахметова // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – 2025. – № 1. – С. 81-91.
2. Гришковец, А.А. Органы государственного управления: сущность и компетенция / А.А. Гришковец // Труды Института государства и права РАН. – 2015. – № 4. – С. 56-79.
3. Ахметов, Е.Б. Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі заңдылық, әділеттілік және соттың белсенді рөлі қағидаттарының өзара байланысы / Е.Б. Ахметов, Г.Е. Имамбаева // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2025. – № 2 (36). – С. 18-25.
4. Жумагулов, А.М. Применение принципов административных процедур и административного судопроизводства в Республике Казахстан: практ. пособ. / А.М. Жумагулов. – Астана, 2023. – 121 с.
5. Пуделька, Й. Административное право Германии. Том 2 / Й. Пуделька. – Берлин: Инфотропик Медиа, 2023. – 352 с.
6. Dyzenhaus, D. The principle of legality in Administrative Law: Internationalisation as Constitutionalisation / D. Dyzenhaus // Oxford University Commonwealth Law Journal. – 2001. – № 1. – Pp. 5-34.
7. Chen, B. The principle of legality: Issues of rationale and application / B. Chen // Monash University Law Review. – 2020. – № 2. – Pp. 330-376.

References:

1. Abdrasulov, E.B. K voprosu analiza principov zakonnosti i spravedlivosti v sisteme administrativnogo sudoproizvodstva v Respublike Kazahstan / E.B. Abdrasulov, E.B. Ahmetov, A.B. Ahmetova // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK. – 2025. – № 1. – S. 81-91.
2. Grishkovec, A.A. Organy gosudarstvennogo upravleniya: sushhnost' i kompetencija / A.A. Grishkovec // Trudy Instituta gosudarstva i prava RAN. – 2015. – № 4. – S. 56-79.
3. Ahmetov, E.B. Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін зhyргізудегі заңдылық, әділеттілік және соттың белсенді рөлі қағидаттарының өзара байланысы / E.B. Ahmetov, G.E. Imambaeva // Құқық қорғау органдары академиясының Zharshysy. – 2025. – № 2 (36). – S. 18-25.
4. Zhumagulov, A.M. Primenenie principov administrativnyh procedur i administrativnogo sudoproizvodstva v Respublike Kazahstan: prakt. pos. / A.M. Zhumagulov. – Astana, 2023. – 121 s.
5. Pudel'ka, J. Administrativnoe pravo Germanii. Tom 2 / J. Pudel'ka. – Berlin: Infotropik Media, 2023. – 352 s.
6. Dyzenhaus, D. The principle of legality in Administrative Law: Internationalisation as Constitutionalisation / D. Dyzenhaus // Oxford University Commonwealth Law Journal. – 2001. – № 1. – Pp. 5-34.
7. Chen, B. The principle of legality: Issues of rationale and application / B. Chen // Monash University Law Review. – 2020. – № 2. – Pp. 330-376.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ерік Булатұлы Ахметов – Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының аға ғылыми қызметкері, философия докторы (PhD), e-mail: ahmetov.er-0507@mail.ru.

Ахметов Ерик Булатович – старший научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, доктор философии (PhD), e-mail: ahmetov.er-0507@mail.ru.

Akhmetov Erik Bulatovich – Senior Researcher at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, PhD, e-mail: ahmetov.er-0507@mail.ru.

Айгуль Булатқызы Ахметова – Ө. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің Гуманитарлық ғылымдар Жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD), e-mail: aigul0884@mail.ru.

Ахметова Айгуль Булатовна – ассоциированный профессор Высшей школы гуманитарных наук Павлодарского педагогического университета имени А. Маргулана, доктор философии (PhD), e-mail: aigul0884@mail.ru.

Akhmetova Aigul Bulatovna – Associate Professor of the Higher School of Humanities of Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, PhD, e-mail: aigul0884@mail.ru.

К.М. Бишманов¹, Б.А. Удербаетова²

¹Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан

²Университет Нархоз, г. Алматы, Республика Казахстан

ЭВТАНАЗИЯ И КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА: БАЛАНС МЕЖДУ ПРАВОМ НА ЖИЗНЬ И ПРАВОМ НА СМЕРТЬ

Аннотация. Статья направлена на всестороннее исследование правовых, этических и конституционных проблем эвтаназии в условиях современного европейского правопорядка. Центральное место в работе занимает анализ соотношения фундаментального права на жизнь и принципа личной автономии, из которого выводится возможность признания права на добровольный уход из жизни. Опираясь на практику Европейского суда по правам человека, авторы рассматривают доктрину «предела усмотрения государств» при регулировании вопросов прекращения жизни, а также международно-правовые требования, ориентированные на защиту уязвимых категорий лиц, обеспечение прозрачности процедур и недопущение злоупотреблений. Исследование национальных правовых моделей отдельных европейских государств свидетельствует об отсутствии унифицированного подхода и наличии спектра решений – от нормативного разрешения эвтаназии до приоритета развития паллиативной помощи. Особый акцент сделан на значении институциональных предпосылок, включая доступность паллиативной медицины, функционирование независимых контрольных механизмов, соблюдение профессиональных стандартов медицинской этики и оценку состояния пациента. В заключение обосновывается вывод о том, что допустимость легализации эвтаназии возможна исключительно при наличии комплексной системы гарантий, обеспечивающей баланс между защитой жизни, правами человека и уважением к автономии личности.

Ключевые слова: эвтаназия; достоинство; автономия личности; конституционное право; паллиативная медицина; государство; международное право; право на жизнь.

К.М. Бишманов¹, Б.А. Удербаетова²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

²Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ЭВТАНАЗИЯ ЖӘНЕ АДАМНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ: ӨМІР ҚҰҚЫҒЫ МЕН ӨЛІМ ҚҰҚЫҒЫ АРАСЫНДАҒЫ ТЕҢГЕРІМ

Аннотация. Мақала қазіргі еуропалық құқықтық кеңістіктегі эвтаназияның құқықтық, этикалық және конституциялық аспектілерін кешенді түрде талдауға арналған. Зерттеудің негізін өмір сүру құқығы мен жеке тұлғаның автономиясы қағидаларының арақатынасы құрайды, соңғысы өмірді ерікті түрде тоқтату мүмкіндігін қамтитын ықтимал құқық ретінде қарастырылады. Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың құқықтық ұстанымдары негізінде өмірді тоқтату мәселелерін реттеудегі мемлекеттердің «еркін пайымдау шегі» қағидасы, сондай-ақ осал топтарды қорғауға, рәсімдердің ашықтығын қамтамасыз етуге және теріс пайдалану қаупінің алдын алуға бағытталған халықаралық стандарттардың талаптары талданады. Бірқатар еуропалық мемлекеттердің ұлттық құқықтық модельдерін зерттеу бірыңғай тұжырымдаманың жоқтығын және эвтаназияны толық заңдастырудан бастап паллиативтік медицинаны дамытуды басымдыққа қоятын әртүрлі тәсілдердің қалыптасқанын көрсетеді. Зерттеуде институционалдық алғышарттардың маңыздылығына ерекше назар аударылады, атап айтқанда: дамыған паллиативтік көмектің болуы, тәуелсіз бақылау тетіктерінің тиімді қызмет етуі, медициналық кәсіби этика қағидаларын сақтау және пациенттің денсаулық жағдайын жан-жақты бағалау. Қорытындылай келе, эвтаназияны заңдастыру адамның құқықтары, өмірді қорғау және жеке тұлғаның автономиясын құрметтеу арасындағы тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік беретін кешенді кепілдіктер жүйесі қамтамасыз етілген жағдайда ғана мүмкін деген тұжырым жасалады.

Түйінді сөздер: эвтаназия; абырой; жеке тұлғаның автономиясы; конституциялық құқық; паллиативтік медицина; мемлекет; халықаралық құқық; өмір сүру құқығы.

K.M. Bishmanov¹, B.A. Uderbaeva²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, the Republic of Kazakhstan

²Universitet Narxoz, Almaty, the Republic of Kazakhstan

EUTHANASIA AND CONSTITUTIONAL HUMAN RIGHTS: BALANCING THE RIGHT TO LIFE AND THE RIGHT TO DIE

Abstract. The article is devoted to a comprehensive examination of the legal, ethical, and constitutional dimensions of euthanasia within the contemporary European legal framework. The core focus of the study lies in the relationship between the fundamental right to life and the principle of personal autonomy, from which a potential right to die may be derived. Drawing on the case law of the European Court of Human Rights, the article analyses the doctrine of the “margin of appreciation” afforded to states in regulating matters concerning the termination of life, as well as the requirements of international standards aimed at protecting vulnerable groups, ensuring procedural transparency, and preventing abuse. An analysis of national legal models across a number of European states reveals the absence of a unified approach and highlights the existence of diverse regulatory strategies, ranging from the full legalisation of euthanasia to an emphasis on the development of palliative care.

Particular attention is paid to the necessity of appropriate institutional conditions, including the availability of advanced palliative care services, the operation of independent oversight mechanisms, adherence to professional medical ethics, and a thorough assessment of the patient’s health status. The article concludes that the legalisation of euthanasia may be considered permissible only where a comprehensive system of safeguards is in place, capable of maintaining a balanced reconciliation between the protection of life, respect for human rights, and recognition of personal autonomy.

Keywords: euthanasia; dignity; personal autonomy; constitutional law; palliative care; state; international law; the right to life.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_20

Введение. Проблематика эвтаназии, понимаемой как добровольное прекращение жизни по медицинским основаниям, на протяжении последних десятилетий занимает особое место в правовых и этических дискуссиях. Несмотря на активное развитие медицинских технологий и системы паллиативной помощи, вопрос допустимости сознательного прекращения жизни по-прежнему вызывает острые споры как в научной среде, так и на уровне правоприменения. Представляется, что сложность данной темы обусловлена не только ее нравственной чувствительностью, но и необходимостью соотнесения базовых конституционных ценностей.

С позиции конституционного права эвтаназия затрагивает, по меньшей мере, два фундаментальных начала – право на жизнь и принцип уважения автономии личности. Право на жизнь традиционно рассматривается как основа всей системы прав и свобод человека и закрепляется в конституциях

большинства государств, а также в ключевых международных актах. Вместе с тем развитие концепции прав человека привело к переосмыслению роли индивидуальной свободы в вопросах, непосредственно затрагивающих существование человека и его достоинство. В результате юридическая дискуссия все чаще концентрируется на поиске баланса между позитивной обязанностью государства по защите жизни и уважением осознанного выбора личности.

Понятие человеческого достоинства в правовой доктрине рассматривается как универсальная и неотчуждаемая ценность, присущая каждому человеку независимо от состояния здоровья, возраста или социального положения. Достоинство предполагает признание личности в качестве автономного субъекта права, способного принимать решения и требовать уважения к своей физической и психической неприкосновенности. Данный подход получил нормативное закрепление,

в частности, во Всеобщей декларации прав человека 1948 года, в статье 1 которой закреплено положение о равенстве всех людей в достоинстве и правах¹.

В сфере биоэтики достоинство личности приобретает особое значение при рассмотрении вопросов прекращения жизни. Оно выражается в уважении к воле пациента, признании его права участвовать в принятии решений о медицинских вмешательствах, а также в обеспечении защиты от унижающего человеческое достоинство обращения. Именно через призму достоинства формируются правовые и этические рамки допустимости таких институтов, как паллиативная помощь, глубокая седация и, в отдельных правовых системах, эвтаназия.

Следует подчеркнуть, что современное право не отрицает приоритетного значения права на жизнь, однако все чаще обращается к категории личной автономии как его важному элементу. В этом контексте высказывается позиция, согласно которой в исключительных ситуациях – при наличии неизлечимых заболеваний, постоянных страданий и утраты качества жизни – человек может претендовать на признание права самостоятельно определить пределы медицинского вмешательства, включая отказ от поддержания жизни. Данный подход остается дискуссионным и не носит универсального характера, что подтверждается различиями в национальных правовых системах.

Правовое регулирование эвтаназии демонстрирует значительное разнообразие. В ряде государств, таких как Нидерланды, Бельгия и Люксембург, допускается практика добровольной эвтаназии при строгом соблюдении установленных законом условий и процессуальных гарантий. В то же время во многих странах эвтаназия по-прежнему квалифицируется как уголовно наказуемое деяние. Эти различия отражают не только культурные и религиозные установки общества, но и особенности национального понимания содержания конституционных прав человека, включая пределы личной

свободы и объем государственной защиты жизни [1].

Таким образом, анализ эвтаназии в контексте конституционных прав человека требует комплексного подхода, предполагающего учет правовых, медицинских и этических факторов. На наш взгляд, именно проблема соотношения права на жизнь и автономии личности является ключевой для определения допустимых границ вмешательства государства в сферу индивидуального выбора.

Материалы и методы. В исследовании использованы международные и национальные нормативные правовые акты, материалы судебной практики, а также научные публикации и монографии в области биоэтики и прав человека. Источниковую базу составили международные договоры и законодательство Нидерландов, Бельгии и Швейцарии.

Методологическую основу исследования образуют аналитический и системный методы, позволившие выявить взаимосвязь между правом на жизнь и принципом личной автономии. Сравнительно-правовой метод применялся для сопоставления национальных моделей регулирования эвтаназии. Использование историко-правового метода позволило проследить эволюцию правовых и этических подходов к проблеме эвтаназии.

Результаты, обсуждение. Проблема эвтаназии занимает особое место в современном правовом дискурсе, поскольку затрагивает основы конституционного строя, международные обязательства государств и нравственные пределы допустимого вмешательства в процесс прекращения жизни. Центральным остается вопрос о том, допускает ли принцип уважения человеческого достоинства возможность распоряжения собственной жизнью либо государство обязано обеспечивать ее защиту независимо от воли индивида. Отсутствие однозначного ответа на данный вопрос обусловило формирование различных доктринальных подходов и обширной

¹ Universal Declaration of Human Rights [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата обращения: 27.11.2025).

судебной практики.

Международно-правовое регулирование традиционно исходит из универсального характера права на жизнь, закрепленного, в частности, в статье 6 Международного пакта о гражданских и политических правах² и статье 2 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод (далее – ЕКПЧ)³. Эти нормы возлагают на государства обязанность предотвращать произвольное лишение жизни. Вместе с тем международные договоры не содержат прямого запрета на добровольное прекращение жизни либо на законодательное регулирование медицинской помощи при прекращении жизни, что оставляет государствам определенное пространство для собственного усмотрения [2].

Особое значение в формировании правовых стандартов в сфере прекращения жизни имеет практика Европейского суда по правам человека (далее – ЕСПЧ). В деле *Pretty v. United Kingdom* (2002) Суд отказался признать существование самостоятельного «права на смерть» в рамках статьи 2 Конвенции, однако указал, что вопросы личной автономии и выбора жизненного пути подпадают под защиту статьи 8 ЕКПЧ, гарантирующей право на уважение частной жизни. При этом Суд подчеркнул, что данная норма охватывает физическую и психологическую целостность личности, а также представления человека о качестве жизни и достоинстве.

Развитие данных подходов наблюдается в деле *Haas v. Switzerland* (2011)⁴. Здесь заявитель требовал доступа к смертельному веществу без обязательной психиатрической оценки. Суд признал, что статья 8 ЕКПЧ охватывает право человека принимать решение о прекращении своей жизни, однако указал, что государства обладают широким

пространством усмотрения, поскольку вопросы смерти и достоинства относятся к чувствительным моральным сферам, по-разному воспринимаемым обществами Европы. Швейцарская модель, разрешающая оказание помощи при самоубийстве при условии отсутствия корыстной цели, была признана соответствующей требованиям Конвенции благодаря наличию строгих процессуальных процедур, направленных на предотвращение возможных злоупотреблений [3].

В деле *Lambert and Others v. France* (2015)⁵ Суд столкнулся с вопросом прекращения искусственного жизнеобеспечения. Он подчеркнул, что решения о прекращении поддерживающего лечения допускаются, если государство создало прозрачные процедуры, обеспечивает участие семьи в принятии решения и соблюдает уважение к человеческому достоинству. Данный подход фактически сформировал европейский стандарт: отказ от лечения не является эвтаназией и входит в сферу личной автономии [4].

Таким образом, международное право исходит из баланса: хотя право на жизнь является основополагающим, автономия пациента и его достоинство требуют уважения даже на финальном этапе жизни. Это привело к тому, что государства Европы смогли сформировать различные модели регулирования эвтаназии и ассистированного самоубийства, опираясь на свои конституции.

В Нидерландах легализация эвтаназии была обеспечена прочной конституционной базой: статья 10 Конституции закрепляет неприкосновенность частной жизни, а статья 11⁶ гарантирует физическую и психическую неприкосновенность, что позволило законодателю принять Закон об эвтаназии 2001 года, формализовавший медицинские

² International Covenant on Civil and Political Rights [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата обращения: 27.11.2025).

³ European Convention on Human Rights [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (дата обращения: 27.11.2025).

⁴ Case of Haas v. Switzerland [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-102940%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-102940%22]}) (дата обращения: 27.11.2025).

⁵ Case of Lambert and Others v. France [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-155352%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-155352%22]}) (дата обращения: 27.11.2025).

⁶ The Constitution of the Kingdom of the Netherlands 2018 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.government.nl/binaries/government/documenten/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands/WEB_119406_Grondwet_Koninkrijk_ENG.pdf (дата обращения: 27.11.2025).

критерии допустимости⁷. Здесь эвтаназия рассматривается как часть автономии личности, реализуемой под строгим контролем [5].

В Бельгии правовое регулирование опирается на статью 23 Конституции, которая гарантирует право на достойное существование, включая защиту личности и контроль над собственным телом⁸. Закон об эвтаназии 2002 года стал одним из наиболее либеральных в Европе, распространившись позже даже на несовершеннолетних при соблюдении особых гарантий⁹.

В Люксембурге легализация эвтаназии и помощи при самоубийстве в 2009 году сопровождалась изменением конституционного механизма законодательного контроля, что подчеркнуло значимость индивидуальной автономии и уважения человеческого достоинства¹⁰.

Швейцария применяет уникальную модель: согласно статьи 115 Уголовного кодекса, запрещается лишь содействие самоубийству из корыстных побуждений¹¹. При этом практика оказания помощи в добровольном уходе из жизни функционирует без отдельного специального закона, но строго регулируется медицинскими нормами и процедурами, обеспечивающими контроль и безопасность. ЕСПЧ признал эту модель соответствующей европейским стандартам.

В противовес этому ряд государств Европы сохраняет абсолютный запрет на эвтаназию, ссылаясь на конституционные принципы защиты жизни. Так, статья 1 о защите достоинства человека и статья 2 о свободе личности Основного закона Германии долгие десятилетия интерпретировались как исключаящие помощь при смерти¹². Однако решение Федерального конституционного

суда Германии от 26 февраля 2020 года стало переломным: Суд признал, что достоинство личности включает свободу принимать решения о прекращении жизни. Хотя законодательство пока консервативно, сама правовая логика изменилась¹³.

Франция, строго придерживаясь принципа неприкосновенности человеческой жизни, закрепленного в национальном законодательстве и конституционных нормах, в Законе Клаэс-Леоне 2016 года допускает лишь применение глубокой и непрерывной седации у пациентов с неизлечимыми и тяжелыми страданиями, но не разрешает эвтаназию в прямом смысле этого слова [6]. Под глубокой и непрерывной седацией понимается медицинское вмешательство, при котором пациент вводится в состояние глубокого сна с использованием сильнодействующих седативных препаратов до наступления естественной смерти; при этом цель вмешательства заключается не в ускорении смерти, а в облегчении невыносимых физических или психических страданий, когда иные методы паллиативной помощи оказываются недостаточными. Паллиативная медицина в данном контексте представляет собой комплексное направление медицинской помощи, предполагающее поддержание качества жизни пациентов с тяжелыми и неизлечимыми заболеваниями, включающее контроль боли, симптоматическое лечение, психологическую, социальную и духовную поддержку. Конституционный совет Франции в своих решениях неоднократно подчеркивал, что законодатель имеет свободу не вводить легализацию эвтаназии, если государство обеспечивает эффективные механизмы паллиативной помощи, способные гуманно облегчить страдания пациентов, сохраняя

⁷ Dutch law on Termination of life on request and assisted suicide (complete text) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://wfrtds.org/dutch-law-on-termination-of-life-on-request-and-assisted-suicide-complete-text/> (дата обращения: 27.11.2025).

⁸ The Belgian Constitution [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/bel135227E.pdf> (дата обращения: 27.11.2025).

⁹ The Belgian Act on Euthanasia of May, 28th 2002 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.newtral.es/wp-content/uploads/2023/06/belgium-act-on-euthanasia.pdf> (дата обращения: 27.11.2025).

¹⁰ Luxembourg's Constitution of 1868 with Amendments through 2009 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/7517> (дата обращения: 27.11.2025).

¹¹ Swiss Criminal Code [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://legislationline.org/sites/default/files/2023-10/Criminal%20Code%20of%20the%20Swiss%20Confederation.pdf> (дата обращения: 27.11.2025).

¹² Basic Law for the Federal Republic of Germany [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/ger128242E.pdf> (дата обращения: 27.11.2025).

¹³ Judgment of 26 February 2020 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2020/02/rs20200226_2bvr234715en.html (дата обращения: 27.11.2025).

при этом уважение к их достоинству и право на жизнь [7].

В европейском пространстве регулирование вопросов прекращения жизни отличается выраженной правовой и ценностной плюралистичностью. Это разнообразие объясняется не только различиями в исторических, религиозных и культурных традициях, но и отсутствием общего европейского консенсуса относительно допустимости эвтаназии и ассистируемого самоубийства. Именно поэтому ЕСПЧ, формируя стандарты в рамках статей 2 и 8 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод, последовательно подтверждает: национальные правительства обладают широкой свободой усмотрения при выборе модели регулирования прекращения жизни. Государства вправе как вводить легальные процедуры эвтаназии, так и сохранять полный запрет на нее, если такое решение основано на демократических принципах и соответствует международным стандартам защиты прав человека [8].

Однако свобода усмотрения государств не означает произвольности: любые законодательные подходы должны отвечать ряду фундаментальных требований Конвенции. ЕСПЧ неоднократно подчеркивал, что вопросы прекращения жизни требуют особых гарантий, направленных на защиту уязвимых групп – пациентов с нарушениями когнитивных функций, пожилых лиц, людей, испытывающих социальное давление, тяжелые психические страдания или зависящих от ухода родственников. Прозрачность процедур, четкие критерии допустимости, независимая оценка состояния пациента и отсутствие любого внешнего принуждения – обязательные элементы правомерной модели. Суд также делает акцент на недопустимости злоупотреблений: государство должно обеспечить такие правовые механизмы, которые исключают возможность сокрытых решений, давления на пациентов, а также финансовой или иной заинтересованности третьих лиц.

Европейская правовая практика демонстрирует, что легализация эвтаназии возможна лишь при условии выполнения государством целого комплекса институциональных обязательств. Центральное место среди них занимает развитая система паллиативной медицины, обеспечивающая максимально возможное облегчение боли, доступ к медицинскому оборудованию, психосоциальную поддержку пациентов и их семей, а также возможность глубокого сопровождения в конце жизни. Международные организации – прежде всего ВОЗ, Совет Европы и Европейская ассоциация паллиативной помощи – подчеркивают, что эвтаназия не может рассматриваться как альтернатива качественной паллиативной помощи. Лишь там, где пациент располагает всеми видами медицинской, социальной и психологической поддержки, его решение может считаться по-настоящему свободным [9].

Не менее важным условием является высокий уровень профессиональной медицинской этики и квалификации врачей. Государства, легализовавшие эвтаназию (Нидерланды, Бельгия, Люксембург), создали сложную систему обязательных консультативных процедур, многократной проверки диагноза и прогноза, независимого подтверждения нестерпимости страданий и устойчивости желания пациента. Механизмы контроля обеспечиваются специальными комиссиями, наделенными полномочиями анализировать каждый случай, проводить последующую экспертизу и направлять материалы в прокуратуру при обнаружении нарушений. Такая модель исключает произвольность и обеспечивает соблюдение принципов прозрачности и подотчетности.

Наконец, решающим элементом современной европейской модели является информированность пациента. Право на информированное согласие, гарантирующее свободное и осознанное принятие решения, закреплено как в международных документах (Овьедская конвенция 1997 г., рекомендации Комитета министров Совета Европы)¹⁴, так и

¹⁴ Oviedo Convention and its Protocols [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-and-biomedicine/oviedo-convention> (дата обращения: 27.11.2025).

в национальных законодательствах. Пациент должен обладать полной информацией о характере своей болезни, возможностях лечения, альтернативных вариантах паллиативной помощи, последствиях прекращения терапии и правовых аспектах выбора эвтаназии. Только при полноте информации и отсутствии давления со стороны врачей, родственников или социальных обстоятельств решение пациента может быть признано юридически легитимным и этически оправданным [10].

Таким образом, европейская правовая реальность формирует строгий стандарт: легализация эвтаназии – это не точечная реформа, а итог глубокой институциональной, этической и правовой подготовки. Государства, идущие по пути легализации, должны подтвердить, что способны обеспечить защиту достоинства пациента, его автономию и право на жизнь в равной степени. Европейский опыт показывает, что лишь при наличии развитой паллиативной системы, высоких медицинских стандартов, независимых механизмов контроля и полноценной информированности пациента эвтаназия может быть интегрирована в правовую систему без нарушения международных обязательств, взятых государствами в сфере защиты прав человека.

Заключение. Анализ международно-правовых стандартов и европейского опыта позволяет сформулировать вывод о том, что регулирование эвтаназии относится к числу наиболее чувствительных сфер правового регулирования, в которой государства обладают значительной свободой усмотрения. Эта свобода обусловлена отсутствием универсального международного консенсуса относительно допустимости прекращения жизни по воле пациента и необходимостью учитывать культурные, религиозные и нравственные особенности конкретного общества.

В контексте Республики Казахстан (далее – РК) данная проблема имеет выраженную

национально-правовую и ценностную специфику. Конституционная модель защиты прав человека в Казахстане строится на приоритете безусловной охраны жизни человека как высшей ценности. В соответствии со статьей 15 Конституции РК¹⁵ право на жизнь признается неотъемлемым правом каждого человека и находится под защитой государства. Такая конституционная формулировка традиционно интерпретируется в национальной правовой доктрине как обязанность государства не только воздерживаться от произвольного лишения жизни, но и активно обеспечивать ее сохранение [11].

Эта позиция получила развитие и в отраслевом законодательстве. Кодекс РК «О здоровье народа и системе здравоохранения»¹⁶ прямо запрещает эвтаназию, определяя ее как умышленное ускорение смерти пациента по его просьбе либо по просьбе его родственников. Таким образом, казахстанская правовая система исходит из принципа недопустимости медицинского вмешательства, направленного на прекращение жизни, даже при наличии добровольного согласия пациента.

Особенности национального подхода обусловлены несколькими факторами:

Конституционно-правовая традиция абсолютной ценности человеческой жизни, рассматриваемой как фундаментальное благо, не подлежащее произвольному распоряжению.

Культурно-нравственные и религиозные основы казахстанского общества, в котором значительное влияние имеют исламские и традиционные гуманистические ценности, предполагающие недопустимость умышленного прекращения жизни.

Социальная роль государства, которое в рамках своей политики в сфере здравоохранения делает акцент на развитии системы паллиативной помощи, облегчении страданий пациентов и поддержке их семей, а не на легализации медицинского содействия смерти.

Проведенный анализ действующей

¹⁵ Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 авг. 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 10.03.2026).

¹⁶ О здоровье народа и системе здравоохранения: кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 г. № 360-VI ЗПК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360> (дата обращения: 10.03.2026).

правовой политики РК, по мнению авторов, позволяет выделить несколько потенциальных направлений дальнейшего развития национального регулирования в данной сфере.

1. *Сохранение полного запрета (наиболее вероятный сценарий)*. С учетом конституционных принципов и ценностных установок общества Казахстан, вероятнее всего, будет сохранять существующий запрет на эвтаназию, развивая систему медицинской помощи и поддержки тяжелобольных пациентов.

2. *Развитие института отказа от лечения*. Более реалистичным направлением является расширение прав пациента на отказ от медицинского вмешательства или прекращение чрезмерной терапии (life-support). Такой подход широко применяется в европейских странах и не считается эвтаназией.

3. *Развитие прав пациента и медицинской автономии*. В перспективе

возможно:

- введение медицинских завещаний (living will);
- закрепление права пациента заранее определять пределы лечения;
- развитие института информированного согласия.

Теоретически в будущем может возникнуть научная дискуссия о пассивной эвтаназии (прекращении поддерживающей терапии), однако в настоящее время подобные законодательные инициативы в Казахстане не обсуждаются.

Перспектива легализации эвтаназии в Казахстане на ближайшее время представляется маловероятной. Национальная правовая система ориентирована на безусловную защиту жизни человека, а гуманное решение проблемы страданий тяжелобольных пациентов государство видит прежде всего в развитии паллиативной медицины и улучшении медицинского ухода, а не в юридическом признании права на прекращение жизни.

Список использованной литературы:

1. Rahman, S. The legality of euthanasia concerning right to life: A comprehensive review / S. Rahman, P. Saikia // International Journal of Health Sciences – 2022. – № 6 (S4). – Pp. 10646-10654.
2. Meharia, A. Constitutional Standing of Euthanasia and Normative Elements Supporting Euthanasia [Электронный ресурс] / A. Meharia // SSRN Electronic Journal. – 2020. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/348514387_Constitutional_Standing_of_Euthanasia_and_Normative_Elements_Supporting_Euthanasia (дата обращения: 27.11.2025).
3. Dei, M.O. National and international legal issues of the euthanasia [Электронный ресурс] / M.O. Dei, I.S. Skliar, T. Kortukova // Polish Annals of Medicine. – 2021. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/355248811_National_and_international_legal_issues_of_the_euthanasia (дата обращения: 27.11.2025).
4. Picon-Jaimes, Y.A. Euthanasia and assisted suicide: An in-depth review of relevant historical aspects / Y.A. Picon-Jaimes, et al. // Annals of Medicine and Surgery. – 2022. – Volume 75. – 103380.
5. Smies, J.T. The legalization of euthanasia in the Netherlands. / J.T. Smies // Ethics & medicine: a Christian perspective on issues in bioethics. – 2001. – № 17 (1). – Pp. 7-12.
6. Rogoff, M.A. French Constitutional Law. Cases and Materials / M.A. Rogoff. – Carolina Academic Press, 2014. – 24 p.
7. Spranzi, M. The French Euthanasia Debate Exception and Solidarity / M. Spranzi // Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics. – 2013. – № 22 (03). – Pp. 1-9.
8. Warsi, A. Euthanasia in the European Union: Legal Diversity, Ethical Dilemmas, and the Quest for Harmonized Standards / A. Warsi, T. Rehman, S. Ijaz // Journal of Family Medicine and Primary Care. – 2022. – № 1 (8). – 4871.
9. Cohen, J. European public acceptance of euthanasia: Socio-demographic and cultural factors associated with the acceptance of euthanasia in 33 European countries / J. Cohen, et al. // Social

Science & Medicine. – 2006. – Volume 63. Issue 3. – Pp. 743-756.

10. Aubry, R. End-of-life, euthanasia, and assisted suicide: An update on the situation in France / R. Aubry // *Revue Neurologique*. – 2016. – Volume 172. Issue 12. – Pp. 719-724.

11. Орманова, Ш.Ш. Право на охрану здоровья в системе конституционных прав граждан / Ш.Ш. Орманова, А.Ш. Муталыпова // *Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы*. – 2025. – № 2 (36). – С. 50-59.

References:

1. Rahman, S. The legality of euthanasia concerning right to life: A comprehensive review / S. Rahman, P. Saikia // *International Journal of Health Sciences* – 2022. – № 6 (S4). – Pp. 10646-10654.

2. Meharia, A. Constitutional Standing of Euthanasia and Normative Elements Supporting Euthanasia [Jelektronnyj resurs] / A. Meharia // *SSRN Electronic Journal*. – 2020. – Rezhim dostupa: https://www.researchgate.net/publication/348514387_Constitutional_Standing_of_Euthanasia_and_Normative_Elements_Supporting_Euthanasia (data obrashhenija: 27.11.2025).

3. Dei, M.O. National and international legal issues of the euthanasia [Jelektronnyj resurs] / M.O. Dei, I.S. Skliar, T. Kortukova // *Polish Annals of Medicine*. – 2021. – Rezhim dostupa: https://www.researchgate.net/publication/355248811_National_and_international_legal_issues_of_the_euthanasia (data obrashhenija: 27.11.2025).

4. Picon-Jaimes, Y.A. Euthanasia and assisted suicide: An in-depth review of relevant historical aspects / Y.A. Picon-Jaimes, et al. // *Annals of Medicine and Surgery*. – 2022. – Volume 75. – 103380.

5. Smies, J.T. The legalization of euthanasia in the Netherlands. / J.T. Smies // *Ethics & medicine: a Christian perspective on issues in bioethics*. – 2001. – № 17 (1). – Pp. 7-12.

6. Rogoff, M.A. French Constitutional Law. Cases and Materials / M.A. Rogoff. – Carolina Academic Press, 2014. – 24 p.

7. Spranzi, M. The French Euthanasia Debate Exception and Solidarity / M. Spranzi // *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*. – 2013. – № 22 (03). – Pp. 1-9.

8. Warsi, A. Euthanasia in the European Union: Legal Diversity, Ethical Dilemmas, and the Quest for Harmonized Standards / A. Warsi, T. Rehman, S. Ijaz // *Journal of Family Medicine and Primary Care*. – 2022. – № 1 (8). – 4871.

9. Cohen, J. European public acceptance of euthanasia: Socio-demographic and cultural factors associated with the acceptance of euthanasia in 33 European countries / J. Cohen, et al. // *Social Science & Medicine*. – 2006. – Volume 63. Issue 3. – Pp. 743-756.

10. Aubry, R. End-of-life, euthanasia, and assisted suicide: An update on the situation in France / R. Aubry // *Revue Neurologique*. – 2016. – Volume 172. Issue 12. – Pp. 719-724.

11. Ormanova, Sh.Sh. Pravo na ohranu zdorov'ja v sisteme konstitucionnyh prav grazhdan / Sh.Sh. Ormanova, A.Sh. Mutaljarova // *Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы*. – 2025. – № 2 (36). – С. 50-59.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Какимжан Муратжанович Бишманов – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің дінтану және мәдениеттану кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: bkm58@mail.ru.

Бишманов Какимжан Муратжанович – профессор кафедрасы религиоведения и культурологии Казахского национального университета имени Аль-Фараби, кандидат юридических наук, e-mail: bkm58@mail.ru.

Bishmanov Kakimzhan Muratzhonovich – Professor of the Department of Religious Studies and Cultural Studies Al-Farabi Kazakh national university, Candidate of Law,

e-mail: bkm58@mail.ru.

Бақыт Амангелдіқызы Удербаева – Нархоз университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: lluna123123@yandex.kz.

Удербаева Бахыт Амангельдиевна – ассоциированный профессор Школы права и государственного управления университета Нархоз, кандидат юридических наук, e-mail: lluna123123@yandex.kz.

Uderbaeva Bakhyt Amangeldievna – Associate Professor at the School of Law and Public Administration Narkhoz University, Candidate of Law, e-mail: lluna123123@yandex.kz.

Е.Т. Нұрмағанбет¹, Ә.О. Тойлыбекова²

¹Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инженеринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан Республикасы

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОСАЛҚЫ РЕПРОДУКТИВТІК ӘДІСТЕР МЕН ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ РЕПРОДУКТИВТІК ҚҰҚЫҚТАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Аннотация. Қазақстан Республикасында қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялардың құқықтық реттелуі жүйелі түрде дамып келеді, бірақ әлі де жетілдіруді қажет етеді. Зерттеу жұмысы қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды реттейтін негізгі нормативтік құқықтық актілерді, соның ішінде Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау, неке-отбасы және қосалқы репродуктивті медицина саласындағы бұйрықтарын талдауға арналады. Өзектілігі жоғары мәселелер арасында адам ұрығының әлеуметтік-құқықтық мәртебесі, құрсақ ананың және генетикалық ата-аналардың міндеттері мен жауаптылығы, сондай-ақ жыныстық жасушалардың донорлығын жүргізу жағдайлары қарастырылады. Генетикалық зерттеулердің құқықтық базасының жеткіліксіздігі, адам эмбрионының құқықтық мәртебесі және ғылыми-зерттеу мақсатындағы заңдылық мәселелері, сондай-ақ шетелдік тәжірибелер мен құқық бұзушылықтар бойынша заңды жауаптылығын мысалдары қарастырылып, құрсақ аналық мәселесіндегі құқықтық реттеудің жоқтығы теріс пайдалануларға алып келуі мүмкін екендігі көрсетіледі. Салыстырмалы талдау жасау барысында қазақстандық заңнаманы халықаралық тәжірибемен сәйкестендіру қажеттілігі айқындалады. Авторлар қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды реттейтін және азаматтардың репродуктивтік құқықтарын қамтамасыз ететін жеке заңдарды қабылдаудың маңыздылығын атап өтеді. Бұл зерттеу еліміздің құқықтық жүйесін жетілдіруге, азаматтардың репродуктивтік құқықтарын қорғауға және дамытуға бағытталған стратегиялық қадамдардың негізін қалауға мүмкіндік беретіні сөзсіз.

Түйінді сөздер: бедеулік; репродуктивтік құқық; репродуктивтік денсаулық; репродуктивтік технологиялар; құрсақ ана.

Е.Т. Нұрмағанбет¹, Ә.О. Тойлыбекова²

¹Каспийский университет технологий и инженеринга имени Ш. Есенова,
г. Актау, Республика Казахстан

²Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Республика Казахстан

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ РЕПРОДУКТИВНЫХ ПРАВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН С ПОМОЩЬЮ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ РЕПРОДУКТИВНЫХ МЕТОДОВ И ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. Правовое регулирование вспомогательных репродуктивных методов и технологий в Республике Казахстан последовательно развивается, но все еще требует совершенствования. Исследование анализирует основные нормативные правовые акты, регулирующие вспомогательные репродуктивные методы и технологии, в т.ч. законодательство Республики Казахстан в области здравоохранения, брачно-семейное законодательство и приказы Министра здравоохранения в области репродуктивной медицины. Среди наиболее актуальных вопросов рассматриваются социально-правовой статус плода человека, обязанности и ответственность суррогатной матери и генетических родителей, а также условия проведения донорства половых клеток. Рассматриваются вопросы недостаточной правовой базы генетических исследований, правового статуса эмбриона человека и законности в научно-исследовательских целях, а также примеры законной ответственности по зарубежному опыту и правонарушениям. Указывается на то, что отсутствие правового регулирования в вопросах суррогатного материнства может привести к злоупотреблениям. При проведении сравнительного анализа определяется необходимость приведения казахстанского законодательства в соответствие с международным опытом. Авторы отмечают важность

принятия отдельных законов, регулирующих вспомогательные репродуктивные методы и технологии и обеспечивающих репродуктивные права граждан. Это исследование, безусловно, позволит заложить основы стратегических шагов, направленных на совершенствование правовой системы страны, защиту и развитие репродуктивных прав граждан.

Ключевые слова: бесплодие; репродуктивное право; репродуктивное здоровье; репродуктивные технологии; суррогатная мать.

Y.T. Nurmaganbet¹, E.O. Toilybekova²

¹*Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov,
Aktau, the Republic of Kazakhstan*

²*Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, the Republic of Kazakhstan*

LEGAL REGULATION OF THE EXERCISE OF REPRODUCTIVE RIGHTS THROUGH ASSISTANT REPRODUCTIVE METHODS AND TECHNOLOGIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The legal regulation of assisted reproductive methods and technologies in the Republic of Kazakhstan is consistently developing, but still needs to be improved. The study analyzes the main regulatory legal acts regulating assisted reproductive methods and technologies, including the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of health, marriage and family legislation and orders of the Minister of Health in the field of reproductive medicine. Among the most pressing issues are the socio-legal status of the human fetus, the duties and responsibilities of the surrogate mother and genetic parents, as well as the conditions for the donation of germ cells. The issues of the insufficient legal framework for genetic research, the legal status of the human embryo and legality for research purposes, as well as examples of legal liability for foreign experience and offenses are considered, it is indicated that the lack of legal regulation in matters of surrogacy can lead to abuse. When conducting a comparative analysis, the need to bring Kazakhstan legislation in line with international experience is determined. The authors note the importance of passing separate laws regulating assisted reproductive methods and technologies and ensuring the reproductive rights of citizens. This study will certainly lay the foundations for strategic steps aimed at improving the country's legal system, protecting and developing the reproductive rights of citizens.

Keywords: infertility; reproductive right; reproductive health; reproductive technologies; surrogate mother.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_30

Кіріспе. Қосалқы репродуктивті технологиялар (бұдан әрі – ҚРТ) соңғы 25 жыл төңірегінде өмірімізді түбегейлі өзгертіп, жаңа ұрықтандыру әдістерімен байланысты көптеген этикалық және әлеуметтік мәселелерді туындатты. Адамдарды ғылыми және этикалық теріс пайдаланудан қорғау үшін нақты құқықтық шеңберлер қажет. Францияда биоэтика туралы алғашқы заң 1994 жылы қабылданып, 2004 жылы қайта қаралды. Қосалқы репродуктивті технологияларға қатысты құқықтық ережелер пациенттердің құқықтарын қорғауды және биомедициналық зерттеулерді қамтиды. Негізгі қағидаттар адам өмірін құрметтеу, адам денесінің коммерциялық практикасына, евгеникалық практикаға және клондауға

тыйым салуды қамтиды. 2004 жылы құрылған «Agence de la biomédecine» үкіметтік агенттігі қосалқы репродуктивті технологиялардың сапасы мен қауіпсіздігін арттыруға бағытталған. Еуропадағы заңнамада ашық «Laissez faire» принципінен ең шектеуші заңдарға дейін айырмашылықтар бар, бұл жұмыртқа донорлығы мен құрсақ ана болу үшін репродуктивті туризмнің дамуына әкелді. Этикалық нормаларды теріс пайдалануды болдырмау үшін Еуропада негізгі қағидаттарды біркелкі ету қажет, яғни адам денесінің бөліктері қаржылық пайда көзі болмауы тиіс деген ұстанымды бекіту маңызды.

Қазақстан Республикасында қосалқы репродуктивті технологиялардың құқықтық

реттелуі – қазіргі қоғамдағы маңызды мәселе, себебі бұл саланың дамуы отбасыларға бала сүю мүмкіндігін арттырып, репродуктивті денсаулықты қорғауға бағытталған. Бедеулік мәселесімен бетпе-бет келген жұптарға көмек көрсету мақсатында енгізілген заманауи технологиялар мен заңнамалық нормалар, азаматтардың құқықтары мен міндеттерін айқындап, әлеуметтік және этикалық аспектілерді ескере отырып, отбасылық жоспарлаудың тиімділігін қамтамасыз етеді.

Қазіргі заманғы медициналық тәжірибеде ҚРТ кеңінен қолданылуы мен қоғамның осы салаға деген қызығушылығының артуы, әлем мен Қазақстандағы осы технологиялардың негізгі кезеңдері мен маңызды оқиғаларын терең зерттеудің қажеттілігін айқындау болып табылады.

Мақалада адамның соматикалық құқықтарының негізгі элементтерінің бірі ретінде, репродуктивті құқықтардың құқықтық табиғаты мен мазмұны тереңінен зерттеледі. Қазақстандағы қосалқы репродуктивті технологияларды құқықтық реттеу ерекшеліктері жан-жақты талданып, репродуктивті құқықтардың оң және теріс аспектілері айқындалады. Елімізде осы құқықтарды жүйелі түрде реттейтін кешенді нормативтік актінің жоқтығы аса маңызды мәселе ретінде көтеріліп, мемлекет пен қоғам мүдделерін ескеретін, репродуктивті құқықтарды конституциялық қорғау мен жүзеге асыру тетіктерін біріктіретін ұрпақты болу құқықтарының тұжырымдамасын әзірлеу қажеттілігі негізделеді.

Қазақстан Республикасында жыл сайын жасанды ұрықтандыру мен ҚРТ мүмкіндіктерін пайдаланатын отбасылар мен жеке азаматтардың саны артып келеді. Бұл жағдай ресми статистикамен және медициналық тәжірибенің кеңеюімен расталады. Бүгінгі таңда Қазақстанда ҚРТ саласындағы құқықтық реттеу негізін бірнеше негізгі нормативтік құқықтық актілер құрайды.

Біріншіден, басты құқықтық база ретінде 2020 жылғы 7 шілдедегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы»

Кодекстің 146-бабы атап өтіледі. Аталған бап қосалқы репродуктивті технологиялар ұғымын, бедеулікті емдеу мақсатында

қосалқы репродуктивті технологияларды пайдалануға құқылы тұлғаларды және ұрық жасушалары мен эмбриондарды коммерциялық мақсатта пайдалануға тыйым салу ережелерін белгілейді.

Екіншіден, қосалқы репродуктивті технологияларды қолданудың нәтижесінде дүниеге келген балалардың құқықтық мәртебесін анықтайтын басты құқықтық актілердің бірі – «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі. Бұл Кодекстің 54-59-баптарында құрсақ аналыққа байланысты қатынастар реттеледі. Онда құрсақ ананың тапсырыс берушілерді заңды ата-ана ретінде тіркеуге келісімі қажет еместігі, құрсақ анадан туылған баланың генетикалық ата-аналары ретінде тапсырыс берушілер тіркелетіндігі, олардың туылған баланың алдында тең жауаптылығы, сондай-ақ тапсырыс берушілер баладан бас тартса, екеуі де қайтыс болғанда, олардың жақын туыстары туған баланы асырап алудан бас тартқан жағдайда құрсақ ананың қалауы басымдыққа ие болатындығы белгіленеді. Бұдан өзге Кодекстің 51-бабына сәйкес, қосалқы репродуктивті технологияларды пайдалануға келісім берген адамдар құрсақ анадан туылған балаға әкелік және аналық құқықтарына дау айта алмайды.

Үшіншіден, қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттары ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 15 желтоқсандағы бұйрығымен реттеледі. Осы бұйрық құрсақ ана ретінде әрекет ете алатын әйелді көрсетеді, оған қойылатын медициналық талаптарды айқындайды, құрсақ аналықтың ұғымын анықтайды, құрсақ аналық туралы келісімнің түсінігі мен нысанасын белгілейді, репродуктивті технологияларды жүзеге асырудың тәртібін, олардың түрлері мен құрсақ аналықты қолданудың медициналық көрсеткіштерін бекітеді.

Қазақстанда көмекші репродуктивті технологиялар жылдам дамып келеді; сондықтан ҚРТ мониторингін жақсарту және міндетті ету қажет. Қазіргі деректер әлі де толық емес болса да, олар ҚРТ қызметтеріне қолжетімділік мәселесінің маңызды екенін көрсетеді. Орталық Азия елдерінде АРТ-ты

пайдалану Еуропа елдерімен салыстырғанда аз екенін ескере отырып, әртүрлі елдерде ЭКО деректерін жинауда ынтымақтастықтың өткір қажеттілігі бар. Бұл ынтымақтастық ғылыми дәлелдерді толық бағалауға және ұрпақ жалғастырудағы проблемаларды азайтуға көмектеседі [1].

Қазақстандық ғалымдардың зерттеулері көрсеткендей, жасы үлкен пациенттер, әсіресе 35 жастан асқан әйелдер, қосалқы репродуктивті әдістер мен технологиялардың тиімділігін арттыруда маңызды рөл атқарады. Сондай-ақ, осы жастағы әйелдерге арналған репродуктивтік денсаулықты жақсартуға бағытталған қосалқы репродуктивті әдістер мен технологиялардың тиімділігін арттыру жолдарын іздестіруді жалғастыру қажет [2, 21 б.].

Көріп отырғанымыздай, ғылыми зерттеудің өзектілігі бедеуліктің таралуы мен репродуктивті медицина ғылымының дамуы жағдайында қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолданудың тұрақты өсуіне байланысты. Бұл технологияларды қолдану азаматтардың репродуктивті құқықтарын іске асыру мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді, бірақ сонымен бірге репродуктивті құқықтық қатынастарға қатысушылардың мәртебесін анықтауға, баланың құқықтарын қорғауға, жеке және қоғамдық мүдделердің тепе-теңдігіне байланысты күрделі құқықтық мәселелерді тудырады.

Сол себепті ғылыми зерттеу қосалқы репродуктивтікәдістерментехнологиялардың көмегімен Қазақстан Республикасында репродуктивтік құқықтарды іске асыруды құқықтық реттеу мәселелерін шешуге арналады.

Осы зерттеудің негізгі мақсаты қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды пайдалана отырып, Қазақстан Республикасында репродуктивті құқықтарды іске асыруды құқықтық реттеуді кешенді талдау, нормативтік қамтамасыз ету және құқық қолдану практикасы проблемаларын анықтау, сондай-ақ осы саладағы заңнаманы жетілдіру жөнінде ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін зерттеу жұмысының алдына келесі міндеттер

қойылады:

- қосалқы репродуктивті технологиялардың құқықтық негіздерін зерттеу: Қазақстан Республикасындағы қосалқы репродуктивті технологияларға қатысты заңнамалық актілер мен нормативтік құжаттарды талдау, олардың тиімділігі мен кемшіліктерін анықтау;

- халықаралық тәжірибені салыстыру: әлемнің басқа елдеріндегі (мысалы, Еуропа, АҚШ, Азия) қосалқы репродуктивті технологиялардың құқықтық реттеу тәжірибесін зерттеу және Қазақстандағы құқықтық жүйемен салыстыру;

- этикалық аспектілерді қарастыру: қосалқы репродуктивті технологиялардың этикалық мәселелерін, оның ішінде репродуктивті құқықтардың жүзеге асырылуындағы этикалық дилеммаларды анықтау;

- қоғамдық пікірді зерттеу: Қазақстандағы халықтың қосалқы репродуктивті технологияларға және репродуктивті құқықтарға қатысты көзқарастарын, түсініктерін және қажеттіліктерін анықтау;

- заңнамалық ұсыныстар әзірлеу: зерттеу нәтижелері негізінде қосалқы репродуктивті технологияларды құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша нақты заңнамалық ұсыныстар мен шаралар әзірлеу.

Қазақстан Республикасындағы қосалқы репродуктивті технологиялардың құқықтық реттеу мәселелерін кешенді талдау арқылы қазіргі заманғы құқықтық нормаларды жетілдіру және репродуктивті құқықтарды қорғау мен дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу барысында қойылған мақсаттарға қол жеткізу және Қазақстан Республикасында қосалқы репродуктивті технологиялар арқылы репродуктивтік құқықтарды жүзеге асырудың құқықтық реттелу ерекшеліктерін кешенді түрде ашу үшін жалпы ғылыми және арнайы құқықтық әдістер қолданылды.

Дәлірек айтқанда, нормативтік құқықтық талдау әдісі арқылы қазақстандық заңнама қарастырылды. Бұл әдіс репродуктивтік құқықтарды іске асырудағы құқықтық нормалардың мазмұнын, олардың өзара байланысын және құқық қолдану

мүмкіндіктерін айқындауға мүмкіндік берді.

Қосалқы репродуктивті технологияларды қолдану барысында туындайтын құқықтық қатынастардың заңи құрылымы мен мазмұнын анықтау, сонымен қатар, субъектілердің құқықтары мен міндеттерін, олардың құқықтық жауаптылық мәселелерін шешу үшін формальды-догматикалық әдіс қолданылды. Осы тәсіл арқылы құқықтық нормалардың ішкі логикасы, олардың мазмұндық айқындылығын және құқықтық олқылықтар анықталды.

Қазақстан Республикасының құқықтық реттеу тетіктерін шетелдік мемлекеттердің тәжірибесімен салыстыру мақсатында салыстырмалы-құқықтық әдіс пайдаланылды. Бұл әдіс репродуктивтік құқықтарды іске асыру саласындағы ұлттық құқықтық үлгісінің ерекшеліктерін, оның артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтауға, сондай-ақ халықаралық үрдістермен үйлесу деңгейін бағалауға мүмкіндік берді.

Жүйелік-құрылымдық әдіс мемлекеттік құқықтық реттеу, жеке автономия және медициналық қызмет көрсету арасындағы өзара ықпалдастықты анықтауға, сондай-ақ құқықтық реттеу тетіктерінің тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Сол себепті жүйелік-құрылымдық әдіс репродуктивтік құқықтарды жүзеге асыру барысында құқықтық реттеудегі өзара байланысты элементтердің тұтасжүйесі ретінде қарастыру үшін пайдаланылды.

Логикалық, индуктивтік және дедуктивтік әдістер құқықтық тұжырымдарды қалыптастыру, жекелеген нормалар мен құқық қолдану мысалдарынан жалпы қорытындылар жасау, сондай-ақ теориялық ережелерді нақты құқықтық жағдайларға қолдану мақсатында пайдаланылды.

Бұл әдістер Қазақстандағы қосалқы репродуктивті технологиялардың құқықтық реттелуінің ерекшеліктерін жәнехалықаралық тәжірибемен сәйкестігін анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу жұмысының нормативтік және теориялық негізін мына материалдар құрды: Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексі, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекс, ҚР Азаматтық кодексі, «Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы» ҚР Денсаулық сақтау министрінің бұйрығы.

Осы материалдар мен әдістер Қазақстан Республикасындағы қосалқы репродуктивті технологияларды құқықтық реттеудің қазіргі жағдайын жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді

Нәтижелер, талқылау. ҚР «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексінің 166-бабына сәйкес қосалқы репродуктивті әдістер мен технологиялар – бедеулікті емдеу әдістері (жасанды инсеминациялау, жасанды ұрықтандыру және эмбриондарды импланттау), оларды қолдану кезінде ұрықтанудың және эмбриондардың ерте дамуының жекелеген немесе барлық кезеңдері ана организмінен тыс (оның ішінде донорлық және (немесе) криоконсервацияланған жыныстық жасушаларды, репродуктивтік ағзалардың тіндерін және эмбриондарды, сондай-ақ суррогат ана болуды пайдалана отырып) жүзеге асырылады¹.

Қосалқы репродуктивті технологиялар мынадай әдістерді қамтиды: экстракорпоральды ұрықтандыру (ЭКҰ) және эмбриондарды жатыр қуысына тасымалдау (ЕТ), ооцит цитоплазмасына сперматозоидты енгізу (ICSI), күйеуінің немесе донорлық сперматозоидпен ұрықтандыру, сперматозоидтар мен ооциттер донорлығы, тұқым қуалайтын ауруларға арналған имплантация алдындағы генетикалық диагностика, сондай-ақ құрсақ ана болу².

Әлемнің көптеген елдерінде құрсақ ана болудың нақты және түсінікті механизмдері

¹ Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы: Қазақстан Республикасының 2020 ж. 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> (жүгінген күні: 10.11.2025).

² Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 ж. 15 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-272/2020 бұйрығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021816> (жүгінген күні: 10.11.2025).

енгізілген, немесе бұл салада қатаң заңнамалар қабылданған. Қазақстан заңнамасында қосалқы репродуктивті технологияларды қолдануға қатысты негізгі ұғымдар мен рәсімдер бекітілгенімен, құқықтық реттеу әлі де жетілдіруді қажет етеді. Атап айтқанда, эмбрионның құқықтық мәртебесі, құрсақ ананың және генетикалық ата-аналардың өзара міндеттері мен жауаптылығы толық айқындалмаған. Сондай-ақ, донорлық жыныс жасушаларын пайдалану және қосалқы репродуктивті технологияларды қолданудың нәтижесінде туылған балалардың құқықтарын қорғау мәселелерінде заңнамалық олқылықтар байқалады.

Құрсақ аналық бала асырап алудың жиі қолданылатын баламасына айналуға. Бұл процеске беске дейін түрлі тарап қатысуы мүмкін: болжамды ата-аналар, биологиялық ана мен әке, құрсақ ана, донор. Алайда осы қатысушылардың әрқайсысының құқықтық жағдайын, мүдделерін және жауаптылығын нақты реттейтін заңнамалық база жеткіліксіз.

Қазақстанда құрсақ ана болуға тыйым салатын заң жобалары әзірге енгізілген жоқ. Дегенмен, бұл тақырыпқа қатысты қоғамдық пікірде қарама-қайшылықтар бар. Реттеудің жеткіліксіздігі құқықтық дауларға, ата-ана құқықтарының бұзылуына, баланың құқықтық мәртебесінің анықталмауына алып келуі мүмкін. Құрсақ аналықтың құқық қолдану тәжірибесіндегі мәселелер депутаттарды да таң қалдырды, олар қазіргі уақытта неке мен отбасы институтының мүдделерін қорғау тетігін құру және Қазақстанда шетелдік азаматтардың құрсақ ананы қолдануға тыйым салу қажеттілігі туралы сұрақтарды көтеріп жатыр³.

Трансшекаралық құрсақ аналық мәселесіне қатысты шетелдік авторлардың айтуынша, балалы болу мақсатында құрсақ аналыққа тыйым салынған елдердің азаматтары өзге елдерге, мысалы, Қазақстанға, Арменияға, Украинаға барып, құрсақ ананың көмегіне жүгінеді. Алайда, бұл азаматтар өз елдеріне оралғанда шетелде құрсақ аналық арқылы туылған

балаларына ата-ана құқықтарын тану кезінде қиындықтарға тап болады. Бұның себебін Сюзанна Маринелли және т.б. авторлар заңнаманың белгісіздігі мен істердің осы санаттары бойынша сот тәжірибесінің біркелкілігі болмауынан көреді. Авторлардың ұсынысы бойынша, ата-ана болуға ниетті адамдардың құқықтарына зиян келтірмеу, шетелде құрсақ аналық арқылы туылған балалардың мүдделерін қорғау, трансшекаралық құрсақ аналық мәселесін шешу мақсатында ұлттық заңнама мен халықаралық заңнаманы үйлестіру маңызды болып табылады [3, 41-42 б.].

Төртінші буын адам құқықтары контекстінде құрсақ ана мен одан туылған баланың құқықтарының қамтамасыз етілуін зерттей отырып, украиндық авторлар Украинада құрсақ ана мен баланың құқықтарының бұзылуына тиімді мемлекеттік жауаптың жоқтығына алаңдаушылық білдіреді. Сондықтан В. Стрельник, Н. Гресь, Т. Чурилова құрсақ ананы іздеу, іріктеу және қолдау бойынша қызметтер көрсететін ұйымдарға мемлекеттік бақылауды күшейтуді ұсынады [4, 513 б.].

Құрсақ аналық қызметтері көбінесе азаматтық-құқықтық келісімшарт арқылы жүзеге асады. Бірақ бұл келісімнің орындалуына заңмен толық кепілдік берілмейді. Мысалы, патологиясы бар баланың тууы, немесе жүктілік кезінде ішкі өлім орын алуы – бұл келісімшартты бұзу үшін негіз бола ма деген мәселе ашық күйде қалуда.

Құрсақ ана болуға қарсы кей пікірлерге сәйкес, баланың пренатальды дамуы кезеңінде анамен байланысы маңызды деп есептеледі. Бұл байланысты үзу бала үшін стресс тудырады деген ғылыми зерттеулер бар. Бірақ бұл дәлелдер әлі де біржақты және нақты ғылыми тұжырымдармен расталмаған.

Біздің ойымызша, құрсақ аналыққа тыйым салу – дұрыс шешім емес. Қоғамдық пікір мен заманауи медициналық тәжірибені ескере отырып, құқықтық қатынастарды жетілдіру қажет. Баланың құқықтары – басымдық болуы тиіс. Әр бала отбасында

³ Депутатский запрос депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан в адрес Заместителя Премьер-Министра-Министру культуры и информации Республики Казахстан Балаевой А.Г. от 17 декабря 2025 г. № ДЗ-484 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://mazhilis.parlam.kz/media/deputy_request/documents/2025-12-19/ДЗ-484_8_4.pdf (жүгінген күні: 30.12.2025).

өмір сүруге, ата-аналарын білуге, олардың қамқорлығында болуға және бірге тұруға құқылы. Бала тағдыры көбіне құрсақ ананың келісіміне тәуелді болып қалады – бұл отбасы заңнамасы мен денсаулық сақтау заңнамасы арасындағы сәйкессіздіктің салдары. Құрсақ ананың мүдделерінің біржақты қорғалуы көбінесе биологиялық ата-аналардың репродуктивті және келісім-шарттық құқықтарының бұзылуына алып келеді. Қазақстанда бұл бағытта бірнеше сот істері қаралып, мәселе ашық талқыланды.

Шетелдік заңнамамен салыстырғанда, Қазақстандағы құрсақ аналық институты заңды түрде бекітілген және нақты құқықтық шектеулермен реттеледі. Осыған орай, Э.Б. Аблаева, М.А. Утанов қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы ҚР Денсаулық сақтау министрінің бұйрығына талдау жасап, онда қойылған шектеулер мен тыйымдарды қазақстандық азаматтар мен отбасының репродуктивті денсаулықтарын сақтау конституциялық құқықтарын өрескел бұзу деп таниды. Қазақстандық зерттеушілердің ойынша, бедеулігі бар әйелдер өздерінің аналық без қорының әлеуетіне, жас мөлшеріне, әлеуметтік және отбасы жағдайына қарамастан репродуктивтік әдістер мен технологиялардың барлық түрлерін қолдану керек, соның ішінде, әсіресе, құрсақ ананың көмегіне жүгіну керек дейді [5, 15 б.].

Қазіргі заманғы әлемдегі құрсақ ана болу бедеулік мәселесін шешудің маңызды құралына айналды, ал бұл тәжірибенің әртүрлі елдерде қалай жүзеге асырылып жатқанына назар аудару бізге тиімді нормалар мен ережелерді әзірлеуге көмектеседі. Ұлыбритания мен Канадада құрсақ ана қызметін жарнамалауға сонымен қатар оларға жалақы төлеуге тыйым

салынғанымен, шығыстарды жабуға рұқсат етіледі, ал қазіргі уақытта Ұлыбритания өз заңнамасын қайта қарау процесінен өтіп, құрсақ аналардың құқықтары мен талаптарын халықтың қажеттіліктеріне сәйкес бейімдеуді көздеп отыр. Ал Израильде құрсақ ана болу заңды түрде рұқсат етілген және күшейтілген, мұнда құрсақтың әл-ауқаты мен ата-анасы мен туылған баланың құқықтары назарға алынады. Құрсақ анаға жүктілік пен босануға байланысты шығыстарды өтеу, сонымен қатар стандартты сома ретінде ақылға қонымды өтемақы төлеу қарастырылғанмен, нақты сома шартта алдын ала жазылуы тиіс және Денсаулық сақтау министрлігінің бекіту жөніндегі комитетінің мақұлдауын талап етеді. Сонымен қатар, халықаралық деңгейде құрсақ ана мәселесі бойынша консенсусқа қол жеткізу үшін заңдар немесе репродуктивтік құқықтарды қорғау мақсатында күш-жігер жұмсау қажет.

Мысалы, Германия⁴ мен Францияда⁵ құрсақ аналыққа толық тыйым салынса, Беларусь Республикасы⁶ мен Украинада⁷ құрсақ аналықты заңдастырған, онда генетикалық ата-аналар балаға толық құқық иесі болып табылады. Ресей мемлекеті өзінің азаматтарына құрсақ аналықты рұқсат еткенімен, Ресей Федерациясының Отбасы кодексінің 51-бабының 5-бөлігіне сәйкес, бала көтеру және оны дүниеге әкелу мақсатында эмбрионды басқа әйелге қоныстандыруға жазбаша келісім берген адамдар құрсақ ананың келісімімен ғана баланың ата-анасы ретінде тіркеле алады⁸. Қазақстанда болса, құқықтық реттеу баланы қорғауға, құрсақ ананың және генетикалық ата-ананың құқықтарын нақты белгілеуге бағытталған, бұл құқықтық қатынастардың айқын және қауіпсіз механизмін қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының заңнамасында құрсақ аналық институты

⁴ German Embryo Protection Act (Embryonenschutzgesetz or ESchG): Federal Law of 13 December 1990 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.bundesgesundheitsministerium.de/fileadmin/Dateien/3_Downloads/Gesetze_und_Verordnungen/GuV/E/ESchG_EN_Fassung_Stand_10Dez2014_01.pdf (жүгінген күні: 03.02.2026).

⁵ Гражданский кодекс, Франция (сводная ред. по сост. на 13.08.2025 г.) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/23230> (жүгінген күні: 03.02.2026).

⁶ О вспомогательных репродуктивных технологиях: закон Республики Беларусь от 7 янв. 2012 г. № 341-3 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://etalonline.by/document/?regnum=h11200341> (жүгінген күні: 01.02.2026).

⁷ Сімейний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст. 135) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (жүгінген күні: 03.02.2026).

⁸ Семейный кодекс Российской Федерации: от 29 дек. 1995 г. № 223-ФЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/ (жүгінген күні: 10.01.2026).

нақты реттелген және белгілі құқықтық шектеулермен қорғалған. Мәселен, Қазақстан Республикасының «Азаматтардың ұрпақты болу құқықтары және оларды жүзеге асыру кепілдіктері туралы» Заңында құрсақ аналыққа қатысты негізгі құқықтық қағидалар белгіленген⁹. Бұл заңда құрсақ ана мен генетикалық ата-аналар арасындағы құқықтық қатынастар, баланың құқықтық мәртебесі және келісім-шарт талаптары нақты көрсетілген. Қазақстан Республикасында қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялардың құқықтық реттелуі жүйелі түрде қалыптасқанымен, әлі де жетілдіруді қажет етеді.

Репродуктивті медицина саласында жеке «Қосалқы репродуктивті технологиялар туралы» заң қабылдау қажеттілігі туындап отыр. Бұл заң эмбрионның құқықтық мәртебесін, тараптардың міндеттері мен жауаптылығын, этикалық және медициналық шектеулерді нақты айқындауы тиіс. Қосалқы репродуктивті технологиялар мен құрсақ аналық институтын жетілдіру – демографиялық саясатты қолдау мен отбасы институтын нығайтудың маңызды тетігі.

Бүгінгі күні әртүрлі жағдайларға байланысты көптеген адамдардың баласы жоқ. Бұл жағдай табиғи немесе жүре пайда болған қабілетсіздіктен, сондай-ақ ұрпақтың тууына және тәрбиесіне кедергі келтіретін әлеуметтік немесе өмірлік себептерден туындауы мүмкін. Отбасылардың балаларсыз қалуының шығу тегіне байланысты бедеулік медициналық және әлеуметтік болып бөлінеді.

Құрсақ ана болу – бұл терең этикалық және жүктіліктің медициналық тәуекелдерін өзіне алатын тасымалдаушы ретіндегі жауаптылықты талап ететін күрделі процесс. Жұптардың өсіп келе жатқан сұранысы мен технологиялық жетістіктердің арқасында құрсақ ана болу тәжірибесі әлем бойынша кеңінен таралуда. Дегенмен, бұл процесс барысында гестациялық тасымалдаушы мен болжамды ата-аналардың құқықтарын қорғауға арналған қатаң кепілдіктер қажет. Сондықтан мемлекет құрсақ ана болу

процесін реттейтін нақты ережелерді енгізуі тиіс, бұл барлық қатысушылардың әділ өмір сүруіне мүмкіндік береді. Осы ережелердің іс жүзінде орындалуын қамтамасыз ету міндеті де маңызды, себебі тараптардың ешқайсысы ұзақ мерзімді перспективада зардап шекпеуі үшін рәсімнің қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажет. Израильдің құрсақ ана туралы заңы қағидаттарды негізге ала отырып, құқықтық және этикалық мәселелердің көпшілігін шешуге бағытталған.

Бедеулік – контрацепцияның қандай да бір құралдарын қолданбаған кезде тұрақты жыныстық өмірден кейін бір-екі жыл бойы жүктілікке қол жеткізе алмау жағдайы.

Әлеуметтік бедеулік – жеке тұлғалардың өміріндегі әртүрлі әлеуметтік себептерге байланысты балалы бола алмауын білдіреді. Әлеуметтік бедеуліктің негізгі себептеріне жесірлік, ажырасу, тұрақты серіктестің болмауы, ерікті зарарсыздандыру және басқа әлеуметтік факторлар жатады.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында бедеулік мәселесі медициналық және әлеуметтік тұрғыдан мемлекеттік бақылауға алынған, репродуктивті денсаулық сақтау саласындағы заңдар мен бағдарламалар арқылы реттеледі.

Қазақстанда қосалқы репродуктивті технологияларын әрі қарай дамыту үшін ғылыми зерттеулер мен инновациялық шешімдерді енгізу қажет. Сонымен қатар, халықтың репродуктивті денсаулығын жақсарту үшін профилактикалық шараларды күшейту маңызды.

Қорытынды. Ұрпақты болу саласындағы ғылыми жетістіктермен қосалқы репродуктивті технологиялардың даму тарихы кездейсоқтық емес. Репродуктивті медицинадағы қазіргі жетістіктер – бұл әртүрлі ғылыми бағыттардағы мамандардың ұзақ жылғы қажырлы еңбегінің нәтижесі. Эксперименттер мен жүздеген клиникалық жағдайлардың арқасында біз бедеулікті емдеудің жаңа деңгейіне шықтық. Нәтижесінде, бүгінгі таңда 5 миллионнан астам бала дүниеге келді, олар ғылыми прогресс арқасында өмірге келген, бұрын-соңды болмаған. Бұл деректер

⁹ Азаматтардың ұрпақты болу құқықтары және оларды жүзеге асыру кепілдіктері туралы: Қазақстан Республикасының 2004 ж. 16 маусымдағы № 565 Заңы (Күшін жойған) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000565_ (жүгінген күні: 10.11.2025).

ғылымның күшін және оның адамдардың өміріне тигізетін әсерін нақты көрсетеді. Бала туу процесіне қарқынды прогрессивті араласу әлеуметтік және құқықтық мәселелер шеңберін тудырды. Балалы болу құқығы – репродуктивті құқықтардың құрамына кіретін негізгі адам құқықтарының бірі. Мемлекеттің міндеті – осы құқықты іске асыру үшін, оның ішінде репродуктивті технологиялар әдістерін қолданудың құқықтық режимін әзірлеу арқылы жағдай жасау.

Сонымен, бүгінде медицинаның ғылыми жетістіктері арқасында жасанды көбею әдістерін қолдануға мүмкіндік туды. Бұл әдістер жиынтық түрде қосалқы репродуктивті технологиялар деп аталады.

Айта кету керек, бұл технологиялардың кеңінен қолданылуына және тиісті құқықтық базаның болуына қарамастан, құқықтық реттеу әрдайым дәйекті бола бермейді. Дерееу шешуді қажет ететін бірқатар құқықтық және медициналық мәселелер бар.

Біздің ойымызша, «Қосалқы репродуктивті технологиялар және оларды жүзеге асырудағы азаматтардың құқықтарының кепілдіктері туралы» жеке заңды қабылдау қажет. Себебі тек Денсаулық сақтау министрлігінің бұйрықтарына сүйену адамның жасанды репродукциясына қатысты барлық құқықтық қатынастарды кешенді түрде реттеуге жеткіліксіз. Мұндай заң қосалқы репродуктивті технологияларды қолданудың құқықтық режимін айқындайды, азаматтардың құқықтары мен міндеттерін бекітеді, донорлыққа (гаметапар мен эмбриондар) қатысты тәртіпті белгілейді, құрсақ ана болудың құқықтық негізін айқындайды, құқықтық жауаптылық тетіктерін енгізеді.

Бүкіл әлемде қосалқы репродуктивті технологиялардан кейін 10 миллионнан астам бала дүниеге келгенін ескере отырып, қазіргі заманғы технологиялардың арқасында туберкулезбен ауыратын балалардың туылуы қаупін азайту мүмкіндігі үміттендіреді. Бұл ретте Қазақстандағы балалар когортасын зерттеу іріктемені ұлғайтуға және тұжырымдардың басқа этникалық топтарға қолданылуын кеңейтуге

көмектеседі, бұл әлемдік деңгейдегі деректерді талдауға үлес қосады.

Медициналық ұйым қосалқы репродуктивті технологияларды жүргізу барысында жіберуі мүмкін бұзушылықтар және азаматтық-құқықтық жауаптылық (ең алдымен моральдық зиянды өтеу түрінде) мынадай жағдайларда туындауы мүмкін:

- шартта көзделмеген өзге де генетикалық материалды пайдалану (дәрігерлік қателік салдарынан);

- пациенттің (тапсырыс берушінің) денсаулығына сәйкес келмейтін генетикалық материалды пайдалану;

- қосалқы репродуктивті технологиялар процедураларының құпиясын бұзу (донорлық құпия, құрсақ аналық құпиясы);

- медициналық ұйым тарапынан шындыққа сәйкес келмейтін ақпарат беру;

- рәсімдік талаптарды бұзу (мысалы, ерлі-зайыптылардың бірінен жазбаша келісім алмау, бұл болашақта ата-аналық құқыққа байланысты дау туғызуы мүмкін).

Құқық қолдану тәжірибесінде азаматтық-құқықтық жауаптылық шаралары мен медициналық ұйым тарапынан алдын алуға болмайтын медициналық тәуекелдер арасын ажырату қажет. Мысалы, бірнеше эмбрион отырғызу нәтижесінде олардың қайсысының тіршілік ететінін болжау мүмкін емес – бұл егіздер туылуына немесе жүктіліктің болмауына әкелуі мүмкін.

Заңнамадағы барлық өзгерістерді жүйелеу және оларды бір құқықтық құжатқа біріктіру маңызды. Сонымен қатар, қосалқы репродуктивтік технологияларды, соның ішінде құрсақ аналықты дамыту арқылы адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажет. Бұл шаралар бала туудың артуына және отбасылар санының көбейюіне ықпал етіп, ата-аналар мен балалар арасындағы байланыстарды нығайтуға көмектеседі.

Э.В. Иваеваның пікірінше, суррогат аналықтың анықтамасы кемінде екі белгіні қамтуы тиіс деген қорытынды жасайды: бала күтетін тұлғалар мен бала (эмбрион) арасында генетикалық байланыстың болуы (оның қысқартылған түрін қоса алғанда), сондай-ақ әйелдің баланы дәл соны күтетін тұлғаларға беру мақсатында көтеріп жүру

фактісі [6, 7 б.].

Бұдан әрі құқықтық реттеу жүйесін жетілдіру, халықаралық тәжірибені ескере отырып, репродуктивті құқықтарды қорғау мен қосалқы репродуктивті технологияларды тиімді пайдалану мақсатында заңнамалық

бастамаларды қолға алу қажет. Тек осылайша, Қазақстан азаматтарының репродуктивті құқықтары толыққанды қорғалып, отбасылардың денсаулығы мен әл-ауқаты жақсарады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Lokshin, V. Assisted reproductive technologies in the Republic of Kazakhstan: a 6-year trend analysis from efficacy to availability / V. Lokshin, M. Omar, S. Karibaeva // Journal of Reproduction & Infertility // 2022. – Vol. 23. No 1. – Pp. 61-66.
2. Рыбина, А.Н. Современные аспекты вспомогательных репродуктивных технологий в мире и Казахстане / А.Н. Рыбина, С.Ш. Исенова, В.Н. Локшин // Вестник КазНМУ. – 2019. – № 1. – С. 17-21.
3. Marinelli, S. The legally charged issue of cross-border surrogacy: Current regulatory challenges and future prospects / S. Marinelli, et al. // European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology. – 2024. – № 300. – Pp. 41-48.
4. Strelnyk, V. Legal support of the rights of the child and the gestational courier in the context of the fourth generation of human rights in Ukraine / V. Strelnyk, N. Hres, T. Churilova // Revista Jurídica Portucalense. – 2024. – № 35. – Pp. 513-539.
5. Аблаева, Э.Б. Қазақстан Республикасы азаматтарының репродуктивті құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру мәселелері / Э.Б. Аблаева, М.А. Утанов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2025. – № 2 (36). – 8-17 б.
6. Иваева, Э.А. Проблемы реализации конституционных прав человека в Российской федерации на примере суррогатного материнства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Э.А. Иваева. – М., 2004. – 22 с.

References:

1. Lokshin, V. Assisted reproductive technologies in the Republic of Kazakhstan: a 6-year trend analysis from efficacy to availability / V. Lokshin, M. Omar, S. Karibaeva // Journal of Reproduction & Infertility // 2022. – Vol. 23. No 1. – Pp. 61-66.
2. Rybina, A.N. Sovremennye aspekty vspomogatel'nyh reproduktivnyh tehnologij v mire i Kazahstane / A.N. Rybina, S.Sh. Isenova, V.N. Lokshin // Vestnik KazNMU. – 2019. – № 1. – S. 17-21.
3. Marinelli, S. The legally charged issue of cross-border surrogacy: Current regulatory challenges and future prospects / S. Marinelli, et al. // European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology. – 2024. – № 300. – Pp. 41-48.
4. Strelnyk, V. Legal support of the rights of the child and the gestational courier in the context of the fourth generation of human rights in Ukraine / V. Strelnyk, N. Hres, T. Churilova // Revista Jurídica Portucalense. – 2024. – № 35. – Pp. 513-539.
5. Ablaeva, Je.B. Қазақстан Respublikasy azamattarynyң reproduktivті құқықтары мен бостандықтарын zhyzege asyru мәseleleri / Je.B. Ablaeva, M.A. Utanov // Құқық қорғау органдары akademijasynyң Zharshysy. – 2025. – № 2 (36). – 8-17 b.
6. Ivaeva, Je.A. Problemy realizacii konstitucionnyh prav cheloveka v Rossijskoj federacii na primere surrogatnogo materinstva: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk / Je.A. Ivaeva. – М., 2004. – 22 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ермек Талантұлы Нұрмағанбет – Есенов университетінің вице-президенті, философия

докторы (PhD), e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz.

Нұрмағанбет Ермек Талантович – вице-президент университета Есенова, доктор философии (PhD), e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz.

Nurmaganbet Yermek Talantovich – Vice President of Yesenov University, PhD, e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz.

Эльмира Орынтайқызы Тойлыбекова – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD), e-mail: elmira-01-1981@mail.ru.

Тойлыбекова Эльмира Орынтаевна – ассоциированный профессор Кызылординского университета имени Коркыт Ата, доктор философии (PhD), e-mail: elmira-01-1981@mail.ru.

Toilybekova Elmira Oryntaevna – Associate Professor Korkyt Ata Kyzylorda University, PhD, e-mail: elmira-01-1981@mail.ru.

Ж.С. Шукенова, М.Қ. Жусупбекова

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БІР ПАЛАТАЛЫ ПАРЛАМЕНТТІК ЖҮЙЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ САЯСИ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Аннотация. Бұл зерттеудің мақсаты бір палаталы парламенттік жүйені қалыптастырудың конституциялық-құқықтық негіздерін, тарихи, саяси-құқықтық алғышарттарын талдау және оның мемлекеттік басқару мен демократияны дамытудың тиімділігіне әсерін бағалау болып табылады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасындағы парламентаризмнің даму эволюциясын қарастыру; Парламенттің құрылымын, өкілеттіктері мен ұйымдастыру қағидаттарын айқындайтын конституциялық-құқықтық нормаларды анықтау; саяси тұрақтылық үшін бір палаталы парламентке көшудің артықшылықтарын бағалау; бір палаталы құрылымның заңнамалық процеске ықпалын, қабылданатын заңдардың сапасын және билік тармақтарының өзара іс-қимылын айқындау зерттеу міндеттері болып табылады.

Мақаланы жазу барысында зерттеудің жалпы ғылыми және арнайы-заңдық әдістері қолданылды. Сондай-ақ, авторлар бір палаталы парламенті бар мемлекеттердің шетелдік тәжірибесін зерттеп, оның Қазақстан Республикасына бейімделу мүмкіндігін бағалады.

Авторлар сондай-ақ қазіргі екі палаталы құрылымның эволюциясын, 2022 жылғы конституциялық реформалардың саяси мазмұнын, сондай-ақ заңнамалық процесті оңтайландыруға бағытталған өзгерістердің маңыздылығын қарастырады. Бұдан басқа, шешім қабылдаудың тиімділігі, өңірлік өкілдік, саяси тұрақтылық және заңдылық деңгейі тұрғысынан бір палаталы үлгінің артықшылықтары мен сипаттары зерттеледі. Мақалада Қазақстан үшін посткеңестік институционалдық даму перспективасының тәжірибесіне салыстырмалы талдау жүргізіледі.

Түйінді сөздер: бір палаталы парламент; саяси реформалар; заң шығару процесі; легитимдік; демократиялық жаңғыру; саяси тұрақтылық.

Ж.С. Шукенова, М.К. Жусупбекова

Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Республика Казахстан

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ОДНОПАЛАТНОЙ ПАРЛАМЕНТСКОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Целью данной статьи является анализ конституционно-правовых оснований, исторических, политико-правовых предпосылок формирования однопалатной парламентской системы и оценка ее влияния на эффективность государственного управления и развития демократии. Вместе с этим рассмотрены эволюция парламентаризма в Республике Казахстан; выявление конституционно-правовых норм, определяющих структуру, полномочия и принципы организации Парламента; оценка преимуществ перехода к однопалатному парламенту для политической стабильности; определение влияния однопалатной структуры на законодательный процесс, качество принимаемых законов и взаимодействие ветвей власти явились задачами исследования.

В ходе написания статьи применялись общенаучные и специально-юридические методы исследования. Также авторы провели исследование зарубежного опыта государств с однопалатным парламентом и оценили возможность его адаптации в Республике Казахстан.

Авторы также рассматривают эволюцию существующей двухпалатной структуры, политическое содержание конституционных реформ 2022 года и значение изменений, направленных на оптимизацию законодательного процесса. Кроме того, исследуются преимущества и риски однопалатной модели – с

точки зрения эффективности принятия решений, регионального представительства, политической стабильности и уровня легитимности. В статье проводится сравнительный анализ опыта постсоветских стран и перспективы институционального развития для Казахстана.

Ключевые слова: однопалатный парламент; политические реформы; законодательный процесс; легитимность; демократическое обновление; политическая стабильность.

Zh.S. Shukenova, M.K. Zhussupbekova

Kyzylorda University named after Korkyt Ata, Kyzylorda, the Republic of Kazakhstan

CONSTITUTIONAL AND LEGAL, POLITICAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF A UNICAMERAL PARLIAMENTARY SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The purpose of this article is to analyze the constitutional and legal foundations, historical, political and legal prerequisites for the formation of a unicameral parliamentary system and assess its impact on the effectiveness of public administration and the development of democracy. At the same time, consideration of the evolution of parliamentarism in the Republic of Kazakhstan; identification of constitutional and legal norms that determine the structure, powers and principles of the organization of the Parliament; assessing the benefits of moving to a unicameral parliament for political stability; determining the impact of the unicameral structure on the legislative process, the quality of laws adopted and the interaction of branches of government were the tasks of the study.

During the writing of the article, general scientific and special legal research methods were used. The authors also conducted a study of the foreign experience of states with a unicameral parliament and assessed the possibility of its adaptation in the Republic of Kazakhstan.

The authors also consider the evolution of the existing bicameral structure, the political content of the 2022 constitutional reforms, as well as the significance of changes aimed at optimizing the legislative process. In addition, the advantages and risks of the unicameral model are investigated – in terms of decision-making efficiency, regional representation, political stability and the level of legitimacy. The article provides a comparative analysis of the experience of post-Soviet prospects for institutional development for Kazakhstan.

Keywords: unicameral parliament; political reforms; legislative process; legitimacy; democratic renewal; political stability.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_41

Кіріспе. Қазақстан Республикасында соңғы жылдары саяси жүйені жаңғырту, билік тармақтарының теңгерімін нығайту және азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысуын кеңейту бағытында елеулі реформалар жүргізілуде. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев атап өткендей «Күшті Президент – ықпалды Парламент – есеп беретін Үкіметі» формаласы саяси модернизацияның негізгі өзегіне айналды¹.

Қазақстан заң шығарушы билігінің институционалдық эволюциясы бастапқы кезеңде бір палаталы модельге негізделгенін көрсетеді. Бұл үрдістің тарихи бастауы Кеңес өкіметі кезеңіне барып тіреледі. 1938 жылы

Қазақ КСР Конституциясының қабылдануына сәйкес, бір палаталы заң шығарушы орган – Жоғарғы Кеңес құрылды. Кейін, 1978 жылғы КСР-нің жаңа Конституциясы қабылданғаннан кейін де заң шығарушы органның құрылымы сақталып, Жоғарғы кеңес қайта жасақталды. Тәуелсіздік кезеңінің басында да осы институционалдық бағыт жалғасын тапты. 1991 жылғы 10 желтоқсанда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің орнына Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі құрылды. Ол да бір палаталы парламенттік модель түрінде жұмысын жалғастырды [1].

Қазақстанның заң шығарушы билігінің дамуы тәуелсіздік кезеңінде жаңа

¹ Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың VIII сайланған Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-viii-saylangan-parlamenttin-birinshi-sessiyasynyn-ashyluynda-soylegen-sozi-2922539> (жүгінген күні: 26.11.2025).

институционалдық сипатқа ие болды. 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған Конституция елдің парламентаризм жүйесін түбейгелі өзгертіп, екі палатадан – Сенат пен Мәжілістен тұратын жаңа Парламенттің қалыптасуына негіз болды. Бұл модель билік тармақтары арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету, заң шығармашылық үдерісін кәсібилендіру және аймақтардың өкілдігін күшейту мақсатында енгізілген еді.

Конституциялық тұжырымды философиялық тұрғыдан қарауды талап етеді, қоғамның жоғарғы күші бар заңы қоғамнан бөлек әрекет етпейді, ал қоғам өз кезегінде жүріс-тұрыс, пікірлер, реакциялар түрінде конституцияға ықпал етеді.

Бұл анық түрде конституциялық өзгерістер жүргізген кезде біленеді. Конституцияға жасаған әрбір түзету – елдің әлеуметтік саяси құрлымына жасалған түзету, азаматтардың құқықтық санасындағы өзгерістер [2].

Дегенімен, уақыт өте келе саяси жүйені оңтайландыру мәселелері күн тәртібіне қайта шықты. 2025 жылдың 8 қыркүйегіндегі ҚР Президенті Қазақстан Халқына жолдаған Жолдауында бір палаталы парламенттік модельге көшу идеясын жариялап², оның тиімділігі мен мемлекеттік басқару құрылымын жеңілдету әлеуетіне назар аударды. Бұл бастама кейін Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың бесінші отырысында сөйлеген сөзінде де көрініс тапты. Онда ҚР Президенті біздің негізгі мақсат – шың мәнісінде нәтижелі және кәсіби Парламент құру деп белгіледі³.

Мұндай қадам билік жүйесін реформалау үдерістерінің ашықтығын, қоғамдық консенсусқа мән беруді және маңызды конституциялық өзгерістерді қабылдауда халықтық тікелей қатысуын қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл дегеніміз мемлекеттік билік құрылымын жетілдірудің халықтың еркіне негізделуі тиіс деген конституциялық қағидаттың көрінісі.

Осылайша, Қазақстандағы парламенттік

модельді қайта қарастыру мәселесі елдің саяси институттарының эволюциялық дамуының заңды жалғасы болып табылады.

Ұсынылған өзгерістер мемлекеттік басқару жүйесін жаңғыртуға, халықтық қатысуды кеңейтуге және ұзақ мерзімді саяси тұрақтылықты қамтамсыз етуге бағытталған.

Материалдар мен әдісттер. Таңдалған тақырыпты тереңірек зерттеу мақсатында отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері талданды. Осымен бірге, Қазақстан Республикасының заңнамасына талдау жүргізілді. Әдіснамалық негізін диалектикалық, логикалық, талдау, синтез, индукция, дедукция, сонымен қатар логикалық, тарихи, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық сияқты жалпы ғылыми әдістер құрайды. Осы ғылыми әдістер бір палаталы парламентті қалыптастырудың негізгі алғышарттарын бөліп көрсетуге мүмкіндік берді, конституциялық нормаларды, саяси-құқықтық процестерді зерделеу кезінде пайдаланылды; парламенттік жүйенің эволюциясын және саяси реформаларды талдауға ықпал болды. Сонымен қатар, ҚР Конституциясының нормаларын талдау және парламенттің құрылымын, оның өкілеттіктерін, рәсімдерін айқындау үшін, парламентті мемлекеттік жүйенің элементі ретінде қарау және бір палаталы парламенттің әлеуетті моделін бағалау үшін де қолданылды. Зерттеу барысында жеке ғылыми әдістер де қолданылды, атап айтқанда, техникалық-құқықтық, формальды-құқықтық, кешенді, салааралық, салыстырмалы-құқықтық, жүйелік-құрылымдық және т.б.

Қазақстан Республикасында бір палаталы парламенттік жүйені қалыптастырудың конституциялық – құқықтық және саяси алғышарттарын зерттеуге келесі қазақстандық ғалымдардың үлкен үлес қосқанын атап өткен жөн. Олар: С.З. Зиманов, Н.К. Калиев, А. Төлеубеков, Г.С. Сапаргелиев, Б. Мұхамеджанов, К. Колпаков, Ж.А. Жансугурова және

² Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrylyk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957> (жүгінген күні: 06.03.2026).

³ Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың бесінші отырысында сөйлеген сөзі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-ulttyk-kuryltaydyn-besinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-2005352> (жүгінген күні: 06.03.2026).

А.К. Курмангали.

Нәтижелер, талқылау. Осы тұрғыда Қазақстанның заң шығару билігінің құрлымын қайта қарау мәселесі, яғни бір палаталы парламенттік жүйеге өту идеясы ғылыми және саяси деңгейде жиі талқыланып жүр. Бұл бастама тек институционалдық өзгеріс емес, сонымен қатар демократиялық процестерді жандандырудың, мемлекеттік басқаруды тиімді етудің маңызды факторы ретінде бағалануы тиіс.

Қазақстандағы бір палаталы парламент мәселесін талқылау барысында ғалымдардың пікірлері маңызды орын алады. Мысалы, тарихқа жүгінсек, академик С.З. Зиманов 1993 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы Жоғарғы Кеңесті республиканың жалғыз заң шығарушы және жоғары өкілді органы ретінде танығанын атап өтеді. Оның пікірінше, Жоғарғы Кеңеске өте кең өкілеттіктердің берілуі мемлекеттік билікті бөлу қағидатының толық жүзеге асуына кедергі келтірді. Сонымен қатар, тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесінің жеткілікті деңгейде қалыптаспауы мемлекеттік билік құрылымында белгілі бір қайшылықтардың пайда болуына әкелді деп тұжырым жасайды.

Сол сияқты академик С.С. Сартаев 1993 жылғы Конституцияның негізгі кемшіліктерінің бірі ретінде мемлекеттік билікті заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына нақты бөлудің жеткіліксіздігін көрсетеді. Ғалымның пікірінше, бұл жағдай Президент институтының өкілеттіктерін айқындауда да белгілі бір құқықтық түсінбеушіліктер туғызды [3, 14-15 б.].

Осы пікірлерді негізге ала отырып, Қазақстанның алғашқы конституциялық тәжірибесінде бір палаталы парламент моделі мемлекеттік биліктің тұрақты әрі тиімді жұмыс істеуін толық қамтамасыз ете алмады деген қорытынды жасауға болады. Бұл жағдай кейіннен парламент құрылымын реформалау қажеттілігін көрсетіп, екі палаталы парламент жүйесіне көшуге негіз болды деп есептеуге болады.

Сонымен, Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Парламент –

заң шығару қызметін жүзеге асыратын Республиканың ең жоғары өкілді органы болып табылады. Оның құрлымы екі палатадан – Сенат пен Мәжілістен тұрады⁴.

Билік тармақтарының бөлінісі, тежемелік және тепе-теңдік – жүйесі демократиялық мемлекеттің негізін құрайтын принциптер. Алайды қазіргі таңда қос палаталы құрылымның тиімділігі туралы пікірлер екіұшты. Сенаттың ролі аймақтық өкілдікті қамтамасыз етумен қатар, кейде заңнамалық процесті баяулататыны және қайталанатын функциялар туғызатыны туралы сындар айтылып жүр.

Осы жерде келесі мәселені назарға салсақ, Мухтар Толеген және басқада авторлар «Қоғамның Парламентке деген сенімі мен демократиялық жүйедегі ролі» атты өз еңбегінде парламентке деген қоғамдық сенімнің жоғары болуы саяси жүйенің тұрақтылығын күшейтеді және демократиялық институттардың тиімді жұмыс істеуіне ықпал етеді деп көрсетеді. Сонымен қатар, сенім деңгейінің төмен болуы заң шығару органының беделіне және саяси жүйенің легитимдігіне кері әсер етуі мүмкін деп тұжырым жасайды [4, 152-157 б.]. Бұл мақаладағы тұжырымдар Қазақстан Республикасында бір палаталы парламенттік жүйені қалыптастырудың конституциялық-құқықтық және саяси алғышарттарын талдауда маңызды теориялық негіз бола алады. Себебі, қоғамның парламентке деген сенімі мен оның тиімділігі парламент құрылымының қандай модельде ұйымдастырылуы керектігі туралы ғылыми пікірталастарда маңызды фактор болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, парламенттің құрылымы мен қызметін жетілдіру, оның ішінде парламенттік жүйені реформалау мәселелері қоғамның сенімін арттырумен және демократиялық басқару тиімділігін қамтамасыз етумен тығыз байланысты деуге болады.

Осыған орай, мемлекеттік биліктің эволюциясы мен саяси институттардың жетілуі бұл модельдің тиімділігін қайта қарауды қажет етіп отыр. Қазақстанда партиялық – саяси жүйенің нығаюы, мәжілістің

⁴ Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 ж. 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 26.11.2025).

өкілеттіктерінің кеңеюі және азаматтық қоғам институттарының белсенділігі заң шығару процесінің сапасын қамтамасыз ететін дербес негіздерге айналды.

Осы факторлар бір палаталы парламенттік жүйеге көшу мүмкіндігін конституциялық тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік береді.

Біріншіден, Конституцияның өзінде билік құрылымын жетілдіру мен мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған өзгерістер енгізуге жол беретін құқықтық тетік бар.

Екіншіден, халықтың тікелей сайлау арқылы заң шығару органын қалыптастыру тәжірибесі нығайып, өкілді биліктің легитимдігі арта түсті.

Үшіншіден, аймақтық өкілдікті қамтамасыз етудің балама институттары – мәслихаттар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары – іс жүзінде дамып келеді.

Сондықтан бір палаталы жүйені енгізу идеясы тек саяси шешім емес, сонымен қатар Конституцияда бекітілген билік тармақтарының теңгерімін сақтау және құқықтық мемлекетті одан әрі нығайту қағидаттарымен үйлесетін конституциялық-құқықтық үрдіс ретінде қарастырылуы тиіс. Мұндай модельдің қалыптасуы заң шығару қызметін оңтайландырып қана қоймай, парламенттік институттың қоғам алдындағы жауаптылығын арттыруға бағытталады.

Конституциялық-құқықтық негіздермен қатар, бір палаталы парламенттік жүйеге көшу мәселесін саяси жаңғыру мен мемлекеттік институттардың трансформациясы контекстінде қарастыру өзекті болып табылады. Қазақстанның соңғы жылдардағы саяси реформалары билік құрылымын демократияландыруға және қоғамның саяси өміріне азаматтардың қатысу деңгейін арттыруға бағытталғаны белгілі. Бұл үрдістер заң шығару жүйесін оңтайландырудың саяси алғышарттарын қалыптастырып отыр.

Қазақстан Республикасында жүргізілген Конституциялық реформалар (2022), Президент өкілеттіктерін шектеу, сондай-ақ партиялық жүйенің либералдануы сияқты қадамдар саяси жүйенің ашықтығын,

есептілігін және теңгерімділігін арттырды. Бұл өзгерістер елдің саяси кеңістігінде жаңа сапалық деңгей қалыптастырып, билік тармақтарының өзара байланысын қайта пайдалануға мүмкіндік берді⁵.

Осы жүргізілген реформалардың нәтижесінде Парламенттің төменгі палатасы – мәжіліс – заң шығару процесінде басты институтқа айналып, саяси партиялардың бәсекелестік мүмкіндігі кеңейді. Бұл жағдай заң шығару билігінің тиімділігін арттыруға және оны қоғамының сұранысына барынша бейімдеуге негіз болды.

Сондықтан бір палаталы парламенттік модельге көшу идеясы мемлекеттік басқару жүйесін икемді, жауапты және қоғамға жақын етуге бағытталған саяси жаңғырудың қисынды жалғасы ретінде қарастырылуы мүмкін. Мұндай модель әкімшілік ресурстардың ықпал азайтып, заң қабылдау процесінің жылдамдығы мен ашықтығын арттыруға, сондай-ақ халықтық өкілдіктің теңдігін қамтамасыз етуге бағытталады.

Қос палатаны парламенттік жүйенің негізгі уәжі – өңірлік мүдделердің теңгерімді өкілдігін қамтамасыз ету. Дегенмен қазіргі кезеңде бұл функцияны қамтамасыз етудің балама институттары қалыптасып отыр. Атап айтқанда жергілікті өкілді органдардың (мәслихаттардың) мәртебесі мен өкілеттігі айтарлықтай кеңейіп, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму мәселелерін шешуде белсенді рөл атқара бастады.

Мемлекеттік басқаруды децентрализациялау және жергілікті өзін-өзі басқаруды күшейту процестері аймақтық өкілдіктің институционалдық базасын нақтылап, Сенаттың бұрын атқарып келген функцияларының бір бөлігін төменгі деңгейдегі өкілді құрылымдарға беруге мүмкіндік туғызады.

Сәйкесінше, бір палаталы парламенттік жүйені қалыптастыру аймақтық теңгерімділікті әлсіретпей, керісінше, оны жергілікті демократия мен азаматтық қатысудың дамуы арқылы толықтыра алады. Бұл саяси тұрғыда орталық пен өңірлер арасындағы өзара жауаптылықты нығайтып, биліктің тікелей

⁵ Аналитический доклад на тему: О конституционной реформе 2022 года и развитии института совещательной демократии в Казахстане. Астана, 2023 г. [Электронный ресурс] – Айналыс режимі: <https://api.kipd.kz/storage/uploads/images/2023/12/27> (жүгінген күні: 26.11.2025).

өкілдік сипатын арттырады.

Жүргізілген талдау көрсеткендей, Қазақстан Республикасында бір палаталы парламенттік жүйені қалыптастыру идеясы саяси дамудың кездейсоқ нәтижесі емес, керісінше ұзақмерзімді реформалардың логикалық жалғасы болып табылады. Соңғы жылдары жүзеге асқан саяси жаңғыру, конституциялық өзгерістер және партиялық бәсекелестіктің артуы елдің саяси жүйесін жаңа сапалық деңгейге көтерді.

Біздің пікірінше, бір палаталы парламенттік модельге көшу – билік институттарын ықшамдап, олардың өзара жауаптылығын күшейтудің тиімді тетігі. Бұл модель заң шығару процесін демократияландырумен қатар, шешім қабылдау жылдамдығын арттырып, қоғам мен билік арасындағы байланыстарды нығайтады.

Сонымен қатар, мұндай өзгеріс тек саяси ниетпен ғана емес, нақты институционалдық дайындықпен сүйемелденуі тиіс. Партиялық жүйенің тұрақтылығы, жергілікті өзін-өзі басқарудың дербестігі және азаматтық қоғамының белсенделігі – бір палаталы жүйенің табысты қызмет етуінің басты шарттары.

Осыған орай, Қазақстандағы саяси реформалардың эволюциясы елдің демократиялық жаңғыруына, биліктің ашықтығы мен тиімділігін арттыруға бағытталғанын айқын көрсетеді. Бір палаталы парламенттік жүйеге көшуі, осы процестің табиғи әрі дәйекті жалғасы, саяси тұрақтылық пен құқықтық мемлекеттің дамуын қамтамасыз етудің маңызы кезеңі болып табылады.

Бір палаталы парламенттік жүйенің тиімділігі мен тұрақтылығы туралы пікір қалыптастыруда шетелдік мемлекеттердің тәжірибесін салыстырмалы талдау маңызы әдіснамалық маңызға ие. Салыстырмалы конституциялық зерттеулер көрсеткендей, бір палаталы жүйелер көбінесе саяси мәдениеті жоғары, партиялық құрлымы орныққан және азаматтық қоғам институттары дамыған елдерде табысты жұмыс істейді.

Еуропа елдері арасында бір палаталы парламенттік жүйені ұзақ мерзім бойы тиімді қолданған мемлекеттер қатарына Швеция,

Финляндия, Дания, Португалия және Венгрия жатады [5, 135-138 б.].

Мәселен, Швеция 1971 жылы қос палаталы Риксдаг құрлымынан бас тартып, бір палаталы парламенттік модельге көшті. Бұл шешім заң шығару процесін жеделдетіп, атқарушы билікпен өзара іс-қимылдың тиімділігін арттырды. Швецияның тәжірибесі көрсеткендей, бір палаталы парламент қоғам алдындағы саяси жауаптылықты күшейтеді және бюджеттік шығындарды азайтады [6, 187-189 б.].

Финляндияда Эдускунта атты бір палаталы парламент мемлекеттің саяси тұрақтылығын қамтамасыз етіп, өкілдік функциясын толық орындай алады. Мұнда аймақтық мүдделер жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы тиімді қорғалады. Сол себепті парламенттік шешімдер демократиялық процедуралар негізінде қабылданып, саяси тепе-теңдік сақталады.

Сонымен қатар, Данияның Фолькетингі мен Португалия Ассамблеясы да бір палаталы модельдің тиімділігін дәлелдейтін мысалдар болып табылады. Данияның бірпалаталы жүйесін зерттей отырып, келесі тұжырымға келдік. Данияның жүйесіндегідей парламенттік тергеу комитеттерін бізде де құру керектігін ұсынамыз. Бұл комитеттер қоғамдық маңызы бар мәселелерді зерттейді, яғни халықтың парламентке жақын болуын қамтамасыз етеді, сонымен қатар, парламенттік бақылауды күшейтіп, мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығын қамтамасыз етеді. Осыған орай, келесі норманы ҚР Конституциясына қосуды ұсынамыз: «Парламенттік бақылауды күшейту мақсатында және қоғамдық маңызы бар мәселелерді зерттеу үшін парламенттік тергеу комитеттерін құруға болады».

Бұл мемлекеттерде парламенттің рөлі айқын, ал оның қоғам алдындағы есептілігі жоғары.

Мұндай тәжірибелер Қазақстан үшін заң шығару процесін оңтайландырудың және өкілдік жүйені демократияландырудың үлгісі бола алады. Бұдан бөлек, посткеңестік пен аймақтық елдердің парламенттік институттарын жаңғырту тәжірибесін қарастыратын болсақ, бір қатар мемлекеттер

де парламенттік жүйелерін әртүрлі форматта жаңғыртып келеді.

Мысалы, Кыргыз Республикасында 2010 жылдан бастап Жогорку Кенеш бір палаталы парламент ретінде жұмыс істейді. Бұл модель атқарушы билік пен заң шығару органының өзара тежемелік тепе-теңдігін қамтамасыз етуге бағытталған. Кыргыз тәжірибесі көрсеткендей, бір палаталы құрылым парламенттің саяси жауаптылығын арттырып, аймақтық өкілдікті мәслихаттар деңгейінде күшейтуге мүмкіндік берді⁶.

Орталық Азияның тәжірибесін салыстырғанда, Қазақстан үшін маңызды қорытынды – бір палаталы парламенттік модельге көшу институционалдық және саяси дайындықты қажет ететіні. Бұл дайындық партиялық жүйенің нығаюымен, саяси мәдениеттің қалыптасуымен және жергілікті өзін-өзі басқару тетіктерінің тұрақты жұмыс істеумен айқындалады.

Осылайша, шетелдік тәжірибе көрсеткендей, бір палаталы парламенттік жүйе демократиялық процестердің тиімділігін арттыруға, заң шығару қызметін жеңілдетуге және қоғамның өкілдік мүдделерін нақты іске асыруға ықпал етеді. Алайда мұндай модельдің табысты қызмет етуі мемлекеттің саяси мәдениеті мен конституциялық институттарының кемелдігіне тікелей байланысты.

Мұндай бағалау Қазақстан жағдайында бұл модельдің қолдану мүмкіндіктерін жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді. Сондықтан бұл жүйенің артықшылықтары мен тәуекелдерін ғылыми тұрғыдан саралау саяси-институционалдық реформалардың келесі кезеңін айқындауда маңызды рөл атқарады. Бір палаталы жүйенің артықшылықтары мен тәуекелдеріне тоқталатын болсақ, біріншіден, заң шығару процесінің жеделденуі, бірақ бақылау тетіктерінің әлсіреуі мүмкін:

- екі палаталы жүйемен салыстырғанда, бір палаталы парламентте заңдарды қабылдау анағұрлым тез жүзеге асады. Қосымша талқылау кезеңдерінің, келісу рәсімдерінің және екі палата арасындағы мақұлдау механизмдерінің болмауы

нормативтік құқықтық актілерді қабылдау үдерісін айтарлықтай жеңілдетеді;

- екі палаталы парламентте екінші палата бірінші палата қабылдаған заңдардың дұрыстығын тексеретін қосымша сүзгі қызметін атқарды. Бір палаталы жүйеде мұндай бақылау тетіктерінің болмауы заң шығару сапасының төмендеу қатерін арттырады;

- заңдардың сапасына әсер етуі мүмкін жеделдік тәуекелдері, яғни заң шығару үдерісінің жоғары қарқыны кей жағдайларда асығыс қабылданған нормаларға, жеткіліксіз талқыланды немесе саяси конъюнктураға тәуекелді шешімдерге алып келуі ықтимал.

Екіншіден, Мемлекеттік шығындарды қысқарту, бұл жағдайда өңірлік мүдделердің жеткіліксіз ескерілуі:

- екінші палатаның болмауы бюджеттік шығындарды азайтады. Бұл депутаттар санының қысқаруымен, қосымша аппараттың, инфрақұрылымның және техникалық қамтамасыз ету шығындарының болмауымен байланысты;

- бір палаталы парламент қарапайым құрылымымен ерекшеленеді. Билік тармақтары арасындағы өзара іс-қимыл оңай ұйымдастырылып, шешім қабылдау жүйесі күрделіліктен арылтылады. Бұл басқару тиімділігін арттырып, саяси процестердің айқындылығын қамтамасыз етеді;

- екі палаталы модель, әсіресе жоғары палата, өңірлердің тең өкілдігін қамтамасыз етеді. Бір палаталы жүйеде аймақтық, этникалық немесе әлеуметтік мүдделердің толық көрніс табуы қиындай түседі.

Үшіншіден, халықтық өкілдіктің айқын болуы, бірақ популистік шешімдердің көбею қаупі:

- бір ғана палата болған жағдай да парламенттік қызметті бақылау жеңілдейді. Жауаптылықтың бір органға шоғырлануы шешім қабылдау үдерісінің транспаренттілігін арттырады және қоғам алдындағы есептілікті күшейтеді;

- партиялық жүйе қалыптасу сатысында тұрған мемлекеттер үшін бір палаталы парламент тұрақтылықты қамтамасыз етеді.

⁶ Кыргыз парламентінің таржымалы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://kenesh.kg/pages/istoriya-kirgizskogo-parlamenta> (жүйріген күні: 26.11.2025).

Институционалдық жүктеменің аздығы саяси жүйенің орнығу процесін жеделдетеді;

- саяси биліктің шамадан тыс шоғырлану қауіпі, яғни егер парламентте бір саяси күштің немесе доминант партияның үстемдігі байқалса, бір палаталы модель саяси плюрализмді әлсіретіп, оппозиция институттарының ықпалын шектеуі мүмкін;

- сонымен қатар, жоғарғы палаталар көбіне стратегиялық мәселелер бойынша сараптамалық талдау жүргізеді, мемлекеттік саясаттың ұзақ мерзімді бағыттарын қарастырады. Бір палаталы жүйеде бұл функцияларды атқару үшін арнайы комитеттер мен консультативтік органдарды күшейту қажеттілігі туындайды.

Осыған сүйене отырып, бір палаталы парламент моделі институционалдық тұрғыдан қарапайым, жылдам әрі экономикалық шығындары аз жүйе ретінде сипатталады. Дегенмен оның тежемелік және тепе-теңдік механизмдерін әлсіретуі, аймақтық өкілдіктің төмендеуі және заң шығару сапасына ықтимал теріс әсері секілді тәуекелдері де бар. Сондықтан мұндай модельдің тиімділігі елдегі саяси партиялар жүйесінің даму деңгейіне, демократиялық институттардың жетілуіне және қоғамдағы келісім мен тұрақтылықтың сақталуына тікелей байланысты.

Осы тұрғыдан алғанда, Конституцияның жалпы құрылымдық өзгерістері де ерекше мәнге ие. Мұндай өзгерістер мемлекеттік билік тармақтарының өзара әрекеттесу логикасын қайта қарастыруды, олардың өкілеттіктерін нақтылауды және институционалдық тепе-теңдікті сақтауды талап етеді. Конституциялық құрылымды қайта пішіндеу тек техникалық түзетулермен шектелмей, саяси жүйенің ұзақ мерзімді тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған кешенді шараларды қамтуы қажет. Бір палаталы жүйеге көшу үшін:

- Сенат туралы барлық нормаларды алып тастау немесе қайта редакциялау қажет;

- Мәжілістің құзыретін кеңейту, оның заң шығару өкілеттіктерін толық көлемде бекіту талабы туындайды;

- «Сенат» және «Мәжіліс» деген барлық тұжырымдар «Парламент» немесе «Бір палаталы Парламент» нысанға ауыстырылуы

мүмкін;

- Парламенттің құрылымы туралы нормалардың өзгеруі: Сенаттың таратылуы (қазіргі Қазақстан Республикасындағы Конституцияда Сенаттың құрамы (48-бап, өкілеттілігі 53-56 баптар, депутаттарды Президент тағайындауы (50-бап, 2-тармағы) сияқты нормалар толық күшін жоғалтуы мүмкін), ал Мәжілістің өкілеттілігінің керсінше кеңейтілуі, яғни бір палаталы парламентте заңды қабылдау, мемлекеттік бюджетті бекіту, үкіметке сұрау салу, Премьер-министрді тағайындауға келісім беру сияқты өкілеттіктер бұрынғыдай сақталады, бірақ Сенат атқарған сүзгілік және бақылау функциялары Мәжіліске жүктеледі;

- заң шығару процесіне енгізілген өзгерістер: қазіргі қолданыстағы Конституцияда, ең алдымен Мәжіліс қабылдайды, Сенат мақұлдайды немесе түзетулер енгізеді, Парламент түпкілікті келіседі, ал бір палаталы модельде бұл процесс былай өзгеруі мүмкін заң тікелей Парламентте қабылданады, түзету енгізу, қайта талқылау, ветоға жауап беру – бәрі бір орган ішінде өтуі мүмкін;

- Президенттің вето рәсімі сақталады, бірақ «Палаталар бірлескен отырысында» деген нормалар қайта қаралады;

- мемлекеттік билік тармақтарының өзара қатынасына өзгерістер жасалуы мүмкін:

1. Тепе-теңдік тетіктері әлсірейтіндіктен, Конституцияда қосымша бақылау механизмдері енгізілуі мүмкін (Парламент комитеттерінің өкілеттігі кеңейтілуі, сайлаушылар алдындағы есеп беру талаптары арттырылуы, Парламент оппозиция мәртебесін конституциялық деңгейде бекітілуі).

2. Президент пен Үкіметтің өкілеттіктері нақтыланады: бір палаталы жүйеде бұл өкілеттіктер Парламентке толық беріледі немесе Президентке тікелей беріліп, Парламентке консультативтік рөл қалуы мүмкін. Бірақ бұл мәселе конституциялық реформа бағытына байланысты болуы мүмкін:

- Сенат аймақтардың тең өкілдігін қамтамасыз етеді. Бір палаталы жүйеде бұл функция жоғалатындықтан: аймақтық

квота, аралас сайлау жүйесі, территориялық өкілдер институты сияқты механизмдер Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Қазақстан Республикасының Сайлау туралы заңында қарастырылуы мүмкін;

- Парламент депутаттарын сайлау тәртібі: қолданыстағы Қазақстан Республикасындағы Конституциясында Мәжіліс депутаттарының 70% партиялық тізім бойынша, 30% бірмандатты округтерден сайлауды қарастырады, ал бір палаталы модельде депутаттар санын арттыру немесе азайтылуы мүмкін, толық пропорционалды жүйеге көшу немесе аралас жүйені сақтап қалу сияқты өзгерістер енгізілуі ықтимал;

- Конституциялық сот, Үкімет, Жоғарғы сот кеңесі жөніндегі баптардағы байланысты нормалардың өзгеруі, яғни парламентке толық берілуі мүмкін.

Аталған мәселелерді саралай отырып, бір палаталы Парламентке көшу Қазақстан Республикасының Конституциясына кешенді өзгерістер енгізуді қажет етеді, себебі қазіргі конституциялық құрылым екі палаталы заң шығару жүйесіне негізделген. Реформа заң шығару билігінің құрылымын ғана емес, мемлекеттік билік тармақтары арасындағы өзара тепе-теңдік жүйесін, өкілеттіктердің бөлінуін және аймақтық өкілдік механизмдерін қайта қарауды талап етеді. Сондықтан конституциялық өзгерістер мен толықтырулар институционалдық үйлесімділікті сақтай отырып, саяси тұрақтылық пен құқықтық жүйенің тиімділігін қамтамасыз ету қағидаттарына сүйенуі қажет деп есептеймін.

Бұдан шығатын қорытынды – бір палаталы жүйеге көшу тек конституциялық емес, саяси мәдениет пен институттық тұрақтылықты қажет ететін процесс.

Қорытынды. Жоғарыда келтірілген талдау нәтижелері Қазақстан Республикасында бір палаталы парламенттік модельді қалыптастыру мәселесі елдің саяси институттарының эволюциясымен және демократиялық реформалардың логикасымен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Қазіргі кезеңде саяси партиялар жүйесінің нығаюы, азаматтық қоғамның белсенділігінің артуы, сондай-ақ жергілікті

өзін-өзі басқару институттарының дамуы парламенттік жүйені жаңғырту үшін қажетті құқықтық және саяси алғышарттарды қалыптастыруда.

Бір палаталы модельге көшу идеясы тек мемлекеттік биліктің ұйымдастырылуын оңтайландыруды ғана емес, сонымен қатар заң шығару қызметінің тиімділігін арттыруды, нормативтік актілердің сапасын жақсартуды және мемлекеттік басқару жүйесінің жауаптылығын деңгейін күшейтуді көздейді. Бұл модель қоғамның саяси мәдениетінің өсуімен, билік пен халық арасындағы ашықтықтың артуымен және мемлекеттік шешім қабылдау тетіктерінің жетілуімен үйлескен жағдайда ғана өз нәтижесін береді. Сондай-ақ, құқықтық реформаны кезең-кезеңімен жүзеге асыру, кең қоғамдық консенсусқа қол жеткізу және конституциялық кепілдіктерді сақтау – бір палаталы жүйеге өтудің негізгі қағидаттары болып табылады. Бұл тәсіл саяси тұрақтылықты қамтамасыз етіп қана қоймай, заң шығарушы биліктің сапалық тұрғыдан жаңаруынан және оның қоғам мүдделеріне барынша жауап беруіне мүмкіндік береді.

Осымен бірге, ҚР Конституциясына келесі норманы қосуды ұсынамыз: «Парламенттік бақылауды күшейту мақсатында және қоғамдық маңызы бар мәселелерді зерттеу үшін парламенттік тергеу комитеттерін құруға болады».

Қорыта келе, Қазақстан Республикасында бір палаталы парламенттік модельге көшу идеясы кездейсоқ сипатқа ие емес, керісінше елдің институционалдық дамуының жалпы бағытына сәйкес келетін, саяси реформалардың қисынды жалғасы болып табылады. Аталған өзгерістер мемлекеттік билік тармақтарының үйлесімді қызметін қамтамасыз етіп, қоғамдық қатынастардың жаңа талаптарына бейімделген тиімді саяси жүйені қалыптастыруға бағытталған ұзақ мерзімді стратегиялық қадам ретінде бағалануы қажет.

Бүгінгі таңда елде:

- 1) саяси партиялар жүйесі нығайып келеді;
- 2) азаматтық қоғам белсенділігі артуда;
- 3) жергілікті өзі-өзі басқару институттары қалыптасып жатыр.

Осы факторлар – бір палаталы модельге кезең-кезеңмен, қоғамдық консенсус негізінде өтудің нақты құқықтық және саяси және конституциялық кепілдіктер сақтала алғышарттары. Дегенмен, бұл реформа отырып жүзеге асырылуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М. Сейдахметов. Бір палаталы жүйеге қайта оралу: Қазақстан парламентаризмінің тарихы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://kz.kursiv.media/kk/2025-09-10/mlsdh-qazaqstan-parlamentarizmining-tarihy/?utm_campaign=endless_feed (жүгінген күні: 26.11.2025).
2. Арыстамбаева, С.А. Конституционные изменения – 2017: взгляд философа / С.А. Арыстамбаева // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2017. – № 3 (5). – С. 7-12.
3. Турецкий, Н.Н. Қазақстан билігінің заң шығарушы тармағы / Н.Н. Турецкий. – Алматы: «Норма-К» ЖШС, 2011. – 267 б.
4. Ultanbayev, A. Public Perceptions of the Role of Parliaments in Modern Democracies / A. Ultanbayev // Accountability and Trust in Parliament in Kazakhstan. – 2025. – № 8 (3). – Pp. 152-170.
5. Шашкова, А.В. Курс лекций по конституционному праву зарубежных стран / А.В. Шашкова. – Издательство «Линкор», 2008. – 187 с.
6. Lijphart, A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / A. Lijphart. – Yale University Press, 2012. – 348 p.

References:

1. M. Sejdahmetov. Bir palataly zhyjege qajta oralu: Qazaqstan parlamentarizminiń tarihy [Jelektrondyq resurs] – Ajnalys rezhimі: https://kz.kursiv.media/kk/2025-09-10/mlsdh-qazaqstan-parlamentarizmining-tarihy/?utm_campaign=endless_feed (zhygingen kyni: 26.11.2025).
2. Arystambaeva, S.A. Konstitucionnye izmenenija – 2017: vzgljad filosofa / S.A. Arystambaeva // Qұқық қорғау organdary akademijasynuń Zharshysy. – 2017. – № 3 (5). – S. 7-12.
3. Tureckij, N.N. Qazaqstan biliginіń zań shyғarushy tarmay / N.N. Tureckij. – Almaty: «Norma-K» ZhShS, 2011. – 267 b.
4. Ultanbayev, A. Public Perceptions of the Role of Parliaments in Modern Democracies / A. Ultanbayev // Accountability and Trust in Parliament in Kazakhstan. – 2025. – № 8 (3). – Pp. 152-170.
5. Shashkova, A.V. Kurs lekcij po konstitucionnomu pravu zarubezhnyh stran / A.V. Shashkova. – Izdatel'stvo «Linkor», 2008. – 187 s.
6. Lijphart, A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / A. Lijphart. – Yale University Press, 2012. – 348 p.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Жадыра Сламханқызы Шукенова – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Құқықтану» Білім беру бағдарламасының аға оқытушысы, құқық магистрі, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9330-0325>, e-mail: jadira_81@mail.ru.

Шукенова Жадыра Сламхановна – старший преподаватель образовательной программы «Правоведение» Кызылординского университета имени Коркыт Ата, магистр права, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9330-0325>, e-mail: jadira_81@mail.ru.

Shukenova Zhadira Slamhanovna – Senior Lecturer of the Educational Program “Jurisprudence” of the Korkyt Ata Kyzylorda University, Master of Law, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9330-0325>, e-mail: jadira_81@mail.ru.

Мадина Қойшыбайқызы Жусупбекова – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Құқықтану» Білім беру бағдарламасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3858-0472>, e-mail: zhmk6464@mail.ru.

Жусупбекова Мадина Койшибаевна – доцент образовательной программы «Правоведение» Кызылординского университета имени Коркыт Ата, кандидат юридических наук, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3858-0472>, e-mail: zhmk6464@mail.ru.

Zhussupbekova Madina Koishybaevna – Associate Professor of the Educational Program “Jurisprudence” at the Korkyt Ata Kyzylorda University, Candidate of Law, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3858-0472>, e-mail: zhmk6464@mail.ru.

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ, АТҚАРУШЫЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ / ТРУДОВОЕ ПРАВО, ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРОИЗВОДСТВО И ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ / LABOR LAW, ENFORCEMENT PROCEEDINGS AND SOCIAL PROTECTION ISSUES

ӨОЖ 331.101.262; 331.53
ХҒТАР 10.63.33

М.М. Есиркепова¹, Н. Исабай²

¹Алматы менеджмент университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

²Астана халықаралық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

МҮГЕДЕКТІГІ БАР АДАМДАРДЫҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ИНКЛЮЗИЯСЫ: АВСТРИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАН ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация. Ғылыми мақалада Австрия мен Қазақстандағы мүгедектігі бар адамдардың (МБА) еңбек құқықтарын қорғау мен инклюзия саласындағы заңнамалық реттеу мәселелеріне салыстырмалы-құқықтық талдау жасалды. Зерттеу жұмыспен қамту, квота бөлу, жұмысқа қабылдау мен жұмыстан босатудағы құқықтық кепілдіктер, кемсітушіліктен қорғау және бейімделген жұмыс орындарын құру мәселелерін қамтиды. Сондай-ақ кәсіподақтар мен қоғамдық ұйымдардың рөлі талданды. Австрияда МБА құқықтарын қорғау мүгедектердің теңдігі туралы (BGStG) және жұмыспен қамту туралы (BEinstG) заңдармен реттеледі. Қазақстанда бұл бағытта ұлттық заңнама бірнеше кезеңдік реформалардан өтті: мүгедектігі бар адамдарды жұмыспен қамтуды ынталандыру мақсатында еңбек квоталары енгізіліп, жұмыс берушілер үшін салықтық және әкімшілік жеңілдіктер көзделді. Алайда қабылданған құқықтық және институционалдық шараларға қарамастан, мүгедектігі бар адамдардың жұмыспен қамтылу деңгейі әлі де жеткілікті дәрежеге жете қойған жоқ. Зерттеу нәтижесінде БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясына сәйкестікті арттыру және ұлттық құқықты жетілдірудің өзектілігі көрсетілді. Барлығын ескере келе, МБА әлеуметтік жағынан қорғау мен қамсыздандыру мәселесін көтере келе, оны реттейтін ұлттық заңнаманы жетілдіру қажеттілігі қарастырылды.

Түйінді сөздер: мүгедектігі бар адамдар; жұмыспен қамту; инклюзия; Австрия; Қазақстан; квоталау; орынды бейімдеу; кәсіподақ; халықаралық стандарт.

М.М. Есиркепова¹, Н. Исабай²

¹Алматы Менеджмент университет, г. Алматы, Республика Казахстан

²Международный университет Астана, г. Астана, Республика Казахстан

ЗАЩИТА ТРУДОВЫХ ПРАВ И ИНКЛЮЗИЯ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ: ОПЫТ АВСТРИИ И КАЗАХСТАНА

Аннотация. В научной статье проведен сравнительно-правовой анализ законодательного регулирования защиты трудовых прав и инклюзии лиц с инвалидностью в Австрии и Казахстане. Исследование охватывает вопросы занятости, квотирования, правовых гарантий при приеме и увольнении, защиты от дискриминации и создания адаптированных рабочих мест. Также рассмотрена роль профсоюзов и общественных организаций. В Австрии защита прав лиц с инвалидностью регулируется законами «О равенстве инвалидов» (BGStG) и «О трудоустройстве инвалидов» (BEinstG). В Казахстане в данной сфере национальное законодательство прошло несколько этапных реформ: введены квоты на трудоустройство инвалидов и предусмотрены налоговые и административные льготы для работодателей. Однако, несмотря на предпринятые правовые и институциональные меры, уровень занятости лиц с инвалидностью остается недостаточным. В результате исследования подчеркнута актуальность повышения соответствия нормам Конвенции ООН о правах инвалидов и дальнейшего совершенствования национального законодательства

в области их социальной защиты и обеспечения.

Ключевые слова: люди с инвалидностью; трудоустройство; инклюзия; Австрия; Казахстан; квотирование; разумное приспособление; профсоюз; международный стандарт.

M.M. Yessirkepova¹, N. Isabay²

¹Almaty Management University, Almaty, the Republic of Kazakhstan

²Astana International University, Astana, the Republic of Kazakhstan

PROTECTION OF LABOUR RIGHTS AND INCLUSION OF PERSONS WITH DISABILITIES: THE EXPERIENCE OF AUSTRIA AND KAZAKHSTAN

Abstract. This scientific article provides a comparative legal analysis of the legislative regulation of labor rights protection and inclusion of persons with disabilities (PwDs) in Austria and Kazakhstan. The study covers issues of employment, quota allocation, legal guarantees during hiring and dismissal, protection against discrimination, and the creation of adapted workplaces. The role of trade unions and public organizations is also examined. In Austria, the protection of PwDs' rights is regulated by the Federal Disability Equality Act (BGStG) and the Employment of Persons with Disabilities Act (BEinstG). In Kazakhstan, national legislation in this field has undergone several stages of reform: employment quotas for persons with disabilities were introduced, along with tax and administrative incentives for employers. However, despite the legal and institutional measures taken, the employment rate of persons with disabilities remains insufficient. The research highlights the importance of enhancing compliance with the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and improving national legislation to strengthen their social protection and welfare.

Keywords: persons with disabilities; employment; inclusion; Austria; Kazakhstan; quota system; reasonable accommodation; trade union; international standard.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_52

Кіріспе. Мүгедектігі бар адамдардың еңбек ету мүмкіндігін қамтамасыз ету, қоғам мен экономикаға тең дәрежеде қатысуына жағдай жасау, олардың кәсіби бейімделуі мен оқытуын және жұмыс орнында кемсітушіліктен қорғау тетіктерін БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясы, Еуропалық әлеуметтік хартияның 17-қағидасы¹ және БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары адамның қадір-қасиетін, тең мүмкіндіктер мен инклюзивті қоғам қағидаттарын жүзеге асырудың маңызды бағыты ретінде айқындайды.

Ресми көрсеткіштерге сүйенетін болсақ, Австрияда мүгедектігі бар адамдардың қоғамдағы жұмыссыздық деңгейі жоғары деп бағаланатын болса², Қазақстанда мүгедектігі бар адамдардың төрттен бірі жұмыспен қамтылған екен³.

Австрияда мүгедектігі бар адамдарды кемсітуге болмайды, ол Конституцияның 7-бабының нормасымен реттелген болса, оны уәкілетті билік органдары барлық салаларда тең қарым-қатынасты қамтамасыз етуге міндеттеледі. Осы ұстанымның қоғамда сақталуы мен жүзеге асуы үшін 2005 жылы Мүгедектердің теңдігі туралы федералдық заң (Bundes-Behindertengleichstellungsgesetz, BGStG) қабылданған, ол МБА әкімшілік, әлеуметтік, білім беру және өзге де көптеген салаларда кемсітушіліктен қорғауды көздейді⁴.

Бұдан бөлек, МБА жұмысқа орналасуға мүмкіндік беретін квоталар мен қолдау көрсететін ережелерді қамтитын «Мүгедектерді жұмыспен қамту туралы» арнайы заң (Behinderteneinstellungsgesetz,

¹ European Social Charter. Strasbourg, 3.V.1996. – 29 p. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://rm.coe.int/168007cde2> (жүгінген күні: 27.09.2025).

² Disability Definition. Austria [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://disabilityin.org/global-directory/austria> (жүгінген күні: 16.05.2025).

³ Kazakhstan implements National Plan for Ensuring Rights and Improving Quality of Life of Persons with Disabilities until 2025 – Birzhan Nurymbetov [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://primeminister.kz/en/news/kazakstanda-mugedek-zhandardyn-kukygyn-kamtamasyz-etu-zhane-omir-surusapasy-zhaksartu-zhonindegi-2025-zhylga-deyingi-ulttyk-zhospar-iske-asyryluda-b-nurymbetov-2114836?utm_source=chatgpt.com (жүгінген күні: 10.06.2025).

⁴ Equal Rights for People with Disabilities [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.sozialministerium.gv.at/en/Topics/Social-Affairs/People-with-Disabilities/Equal-rights-for-people-with-disabilities.html> (жүгінген күні: 27.09.2025).

BEinstG, 1970) бар⁵.

Австрияда БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясы 2008 жылы ратификацияланған және оның орындалуын бақылап отыратын ұлттық жүйе жұмыс істейді⁶, сонымен қатар, Конвенцияда аталған халықаралық міндеттемелер ұлттық заңнамада ескерілген. Австрияда мүгедектігі бар адамдарды еңбекке орналастырудың негізгі құқықтық құралы – BEinstG заңы болып табылады. Аталған заңға сәйкес, құрамында 25 және одан да көп жұмыскері бар әрбір жұмыс беруші әр 25 штаттық орынға кемінде бір мүгедектігі бар жұмыскерді жұмысқа алуға міндетті, яғни квота мөлшері 4% деңгейінде белгіленген⁷.

Егер ұйым белгіленген квотаны орындамаса, ол «Ausgleichstaxe» деп аталатын өтемақы жарнасын төлеуге міндетті. Бұл жарнаның ең төменгі мөлшері – әрбір табысы жетіспейтін мүгедектігі бар жұмыскер үшін айына 238 еуро [1, 18 б.].

Сонымен қатар, мүгедектігі бар тұлғаларды өндірістік немесе кәсіптік оқыту бағдарламаларына (шәкірттік, яғни apprentice жүйесіне) тартқан жұмыс берушілерге мемлекет тарапынан өтемақы төленеді – мысалы, еңбекақының белгілі бір бөлігі бюджет есебінен қаржыландырылады. Халықаралық еңбек ұйымының деректері бойынша, Австрия заңнамасында мүгедектігі бар адамдарды жұмысқа қабылдаған жұмыс берушілер үшін қосымша ынталандыру шаралары да көзделген. Олардың қатарына әлеуметтік сақтандыру жарналары бойынша жеңілдіктер және өзге де экономикалық преференциялар жатады [2, 12 б.].

Қазақстан Республикасының құқық қолдану

тәжірибесінде де оларды жұмыспен қамту мақсатында жұмыс орындарына қатысты 2-4% көлемінде квота енгізіліп, жұмыс берушілерге жеңілдіктер белгіленгенімен⁸, әлі де МБА-ның жұмыспен қамтылу үлесі төмен деңгейде қалып отырғаны зерттелді⁹.

Материалдар мен әдістер. Ғылыми мақалада Австрия мен Қазақстан Республикасының ұлттық заңдарына талдау жасау мақсатында салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі қолданылса, БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясы¹⁰ ережелеріне сәйкестік деңгейі зерттеле келе, индукциялық және дедукциялық әдіс қолданылды. Салыстырмалы құқықтық талдау нәтижесінде, Австрияда мүгедектігі бар адамдардың құқықтарын қорғауға бағытталған бірнеше заңнамалық актілер: мүгедектікке қатысты кемсітушілікке конституциялық тұрғыдан тыйым салу, МБА теңдігі туралы (BGStG) заңы және мүгедектерді жұмыспен қамту туралы (BEinstG) заң¹¹ және Қазақстанның еңбек және әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы заңдары зерттелді. Нәтижесінде талдау және синтез әдістері де қолданылды.

Нәтижелер, талқылау. Қазақстанда мүгедектігі бар адамдарды жұмыспен қамтуды қолдау мақсатында квоталау жүйесі 2016 жылдан бастап енгізілді. Еңбек ету еркіндігі мен кемсітушіліксіз еңбекке қол жеткізу конституциялық деңгейде бекітілген. Конституцияның 24-бабында әрбір адамның өз қалауына сай еңбек етуге құқығы бар екені және денсаулық жағдайына немесе өзге де белгілеріне байланысты кемсітушілікке жол берілмейтіні айқын көрсетілген¹².

Өмірдің барлық кезеңдерінде мүмкіндігі

⁵ Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Behinderteneinstellungsgesetz, Fassung vom 06.02.2026 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10008253> (жүгінген күні: 27.09.2025).

⁶ UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.sozialministerium.gv.at/en/Topics/Social-Affairs/People-with-Disabilities/UN-Convention-on-the-Rights-of-Persons-with-Disabilities.html> (жүгінген күні: 27.09.2025).

⁷ Austria – Country detail / Global Business and Disability Network [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.businessanddisability.org/index.php/country-detail/?country_code=AUT (жүгінген күні: 27.09.2025).

⁸ Социальные гарантии должен иметь каждый [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://kstnews.kz/newspaper/39982/> (жүгінген күні: 10.06.2025).

⁹ Как решить вопрос трудоустройства лиц с инвалидностью в Казахстане [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman/press/news/details/102790?lang=ru#:~:text=Сегодня%20в%20Казахстане%20только%20четверть,от%20трудоспособного%20возраста> (жүгінген күні: 10.07.2025).

¹⁰ Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялау туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2015 ж. 20 ақпандағы № 288-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000288> (жүгінген күні: 13.05.2025).

¹¹ Art. 7 B-VG – Bundes-Verfassungsgesetz [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.jusline.at/gesetz/b-vg/paragraf/artikel7> (жүгінген күні: 13.05.2025).

¹² Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция: 1995 ж. 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 13.05.2025).

шектеулі адамдар қоршаған әлемде ауқымды әлеуметтік мәселелермен кездеседі, атап өтетін болсақ, ортамен байланыс орнату, қажетті ақпараттар алу, білім, отбасы, жұмысқа орналасу мен әлеуметтік жағдайларын жақсарту [3, 38 б.].

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 6-бабы еңбек саласында және жұмысқа қабылдау барысында жеке тұлғаның ерекшеліктеріне (оның ішінде мүгедектігіне) байланысты қандай да бір шектеу қоюға немесе теңсіз қарауға тыйым салатынын белгілейді.

Осы баптың аясында еңбек қатынастарына азаматтық құқықтық шартты жасау тыйым салынғаны және бұл норманың тікелей жұмыскерлердің құқықтарының аясын кеңейтуіне кедергі келтіретіні өз алдына мәселе туындатады [4, 58 б.].

Еңбек заңнамасында бұдан басқа да мүгедектігі бар адамдарға арналған арнайы құқықтық нормалар да бар. Олардың қатарына қысқартылған жұмыс уақыты, қосымша демалыс күндері, жұмыстан босатудың ерекше тәртібі секілді әлеуметтік жеңілдіктер мен кепілдіктер жатады¹³.

Жұмыс берушілер МБА лайықты еңбек ету құқығын жүзеге асыруына байланысты олардың еңбек жағдайларын жасаудағы міндеттерін маңызды алғышарт ретінде қарастырады [5, 288 б.].

Қазақстан Республикасы Әлеуметтік кодексінің 107, 108-баптарына сәйкес¹⁴, уәкілетті мемлекеттік органның бекіткен тәртібімен МБА оңтайлы жұмыспен қамтамасыз етудің шаралары қарастырыла отырып, жұмыс берушілерге оларды жұмысқа қабылдауына квота белгіленеді. Квоталау мүгедекті оның іскерлік қасиеттеріне қарамастан жұмысқа орналастыруды талап етеді, себебі квота есебінен мүгедекті жұмысқа қабылдаудан бас тартқан жағдайда әкімшілік жауаптылық туындайды, бұл өз кезегінде жұмыс берушіні өзіне ең қолайлы мүгедек қызметкерді таңдау мүмкіндігінен айырады [6, 32 б.].

Алайда, мүмкіндігі шектеулі

адамдардың пікірінше, жұмысқа орналасу қиындықтарының бір себебі – жұмыс берушілердің мүгедектерге арналған жұмыс орындарын квоталау жөніндегі талаптарды сақтамауы болып табылады. Осылайша, кәсіпорынның ауқымына қарай мүгедектігі бар жұмыскерлердің ең төменгі саны заң жүзінде реттеледі. Квотаны орындамаған жұмыс берушілерге айыппұл санкциялары қолданылады, ал талаптарды орындаған немесе асыра орындаған кәсіпорындарға мемлекеттік субсидиялар қарастырылған.

Сонымен қатар, МБА қосымша қолдау шаралары жүзеге асырылады, олардың қатарына бос жұмыс орындары жәрмеңкелерін өткізу, сондай-ақ кәсіптік оқыту және өзін-өзі жұмыспен қамту бағдарламалары кіреді. Бұл бастамалар мүгедектігі бар азаматтардың еңбек нарығына интеграциялануына және олардың экономикалық белсенділігін арттыруға ықпал етеді [7, 122 б.].

МБА қызметтен босату және кемсітуден қорғаудың жолдары өз алдына ұлттық заңнаманың нормаларында қарастырылған. Атап өтетін болсақ, Австрияда мүгедектігі бар адамдарды жұмыстан босату және кемсітушілік жағдайларында олардың құқықтарын қорғау тетіктері көзделген. Мысалы, BEinstG заңы бойынша мүгедек қызметкерді жұмыстан босату мәселесіне қатысты даулар міндетті түрде сотқа дейінгі реттеу рәсімі (Schlichtungsverfahren) арқылы қаралуы тиіс. Бұл рәсім Австрияның Федералдық әлеуметтік істер министрлігіне қарасты Sozialministeriumservice мекемесінде өткізіледі.

Тек келісімге келу әрекеті нәтиже бермеген жағдайда ғана шағым сотқа жолданады. Жалпы алғанда, әлем тәжірибесінде мүгедектігі бар адамдарды кемсітушілікке қарсы қорғау еңбек саласында қамтылған. Еңбек қатынастары саласындағы тең еңбек ақы мен тең қатынас туралы заңдар жұмыс орнында мүгедектігіне байланысты қандай да бір кемсітуге немесе қорлауға итермелейтін әрекеттерге қатаң тыйым салады [8].

¹³ Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі: Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 ж. 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (жүгінген күні: 13.05.2025).

¹⁴ Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі: Қазақстан Республикасының 2023 ж. 20 сәуірдегі № 224-VII ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K23000000224> (жүгінген күні: 13.05.2025).

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі де мүгедектігі бар жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғауға назар аударғанымен, біраз жағдайларда олардың құқықтарына кепілдіктер қарастырыла бермейді. Мысалы: жұмыс беруші мүгедектігі бар жұмыскерлерді оның келісімінсіз түнгі уақыттағы және үстеме жұмыстарға тарта алмайды. Басқа жағдайларда денсаулық жағдайына қарсы көрсетілім болмаса деп жалпы жазылған және кодексте ұйымның, яғни жұмыс берушінің штаттың санын қысқарту бойынша МБА жұмыс берушінің тарапынан жұмыстан шығармауы туралы кепілдік қарастырылмаған.

Австрия заңнамасында жұмыс берушінің мүгедектігі бар жұмыскерлер үшін ақылға қонымды бейімдеу шараларын қамтамасыз ету міндеті тікелей бекітілген. BEinstG заңының 6-параграфына сәйкес, жұмыс процесіне кедергі келтіретін барлық мүмкін болатын тосқауылдарды (мысалы, пандустар орнату, арнайы көтергіштер мен жабдықтар бейімдеу, жұмыс орнын техникалық тұрғыдан жабдықтау және т.б.) жою көзделеді. Бұл норма жұмыс берушілердің мүгедектігі бар тұлғаларды жұмысқа қабылдау кезінде жұмыс орнын тең дәрежеде қолжетімді ету үшін қажетті барлық шараларды қабылдауға міндетті екенін білдіреді.

Жалпы, әлемдік деңгейде құқық қолдану тәжірибесінде МБА осындай бейімдеу шараларын жүзеге асыруға көмектесетін кеңес беру және сервистік құрылымдар жүйесі құрылған және инклюзия бюросы сияқты ұйымдар жатады [9].

Дегенмен, құқық қолдану тәжірибесінде жұмыс берушілерге арналған нұсқаулықтар мен ресурстардың жеткіліксіздігі, сондай-ақ бұл бағыттағы жүйелі әдістемелік қолдаудың болмауы әлі де өзекті мәселе.

Мүгедектігі бар адамдарды еңбек саласына тиімді түрде қосудың басты шарты – заңнаманы сақтаумен қатар, ұйым ішінде инклюзивті мәдениетті қалыптастыруға бағытталған кешенді ұйымдастырушылық тәжірибелерді енгізу болып табылады. Тұрақты нәтижелерге құқықтық реттеу, жұмыс орындарын бейімдеу және басшылықтың әлеуметтік жауаптылық бағдарламаларына

қатысуын үйлестіре отырып қол жеткізуге болады [10, 470 б.].

Қазақстанда «ақылға қонымды бейімдеу» туралы нақты белгіленбеген, дегенмен мазмұны жағынан ұқсас тетіктер еңбек жағдайларын техникалық бейімдеу арқылы қамтамасыз етіледі. Ол іс жүзінде жұмыс берушілердің еңбек процесін бейімдеу жөнінде нақты қадамдар қабылдауын білдіреді – мысалы, пандустар, тұтқалар, арнайы компьютерлер немесе көмекші құрылғылар орнату сияқты шаралар. Сонымен қатар, мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік оңалту және техникалық құралдармен қамтамасыз ету (протездер, арбалар, есту және көру құрылғылары) салалық бұйрықтар мен мемлекеттік бағдарламалар арқылы реттеледі.

Осылайша, МБА еңбек мүмкіндіктеріне сәйкес жеке жұмыс орнын бейімдеуді қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық және институционалдық негіз қалыптастырады.

МБА мүдделерін қорғайтын кәсіподақтар мен қоғамдық ұйымдардың рөлі айрықша болып келеді. Австрияда әлеуметтік әріптестік жүйесі мен белсенді азаматтық қоғам мүгедектігі бар тұлғалардың құқықтарын қорғауда маңызды рөл атқарады. Австрия кәсіподақтар конфедерациясы (ÖGB) өз құрамындағы «Chancen Nutzen Büro» («Мүмкіндіктерді пайдалану бюросы») арқылы еңбек нарығындағы инклюзия және тең мүмкіндіктер мәселелері бойынша кеңес беру, ақпарат тарату және әдістемелік көмек көрсету жұмыстарын жүзеге асырады. Кәсіподақ өкілдері мүгедектігі бар азаматтардың қоғам өміріне толыққанды қатысу құқығын ерекше атап өтіп, БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясын тиімді орындауға шақырады. Олар бұл бағытта мемлекеттік органдар мен жұмыс берушілердің жауаптылығын арттырудың маңыздылығын көрсетеді. Австриядағы Мүгедектер кеңесі (Österreichischer Behindertenrat) де ерекше маңызға ие ұйым болып табылады. Ол 80-нен астам қоғамдық бірлестіктерді біріктіріп, елдегі шамамен 1,4 миллион мүгедектігі бар

азаматтың мүддесін қорғайды¹⁵.

Бұл кеңес заңнамалық бастамаларды ілгерілетуге, қолданыстағы нормалардың орындалуын бақылауға, сондай-ақ мемлекеттік және өңірлік деңгейдегі консультативтік кеңестердің жұмысына қатысуға уәкілетті. Осылайша, үкіметтік емес ұйымдар мен кәсіподақтардың ынтымақтастығы мүгедектігі бар адамдардың әлеуметтік және еңбек құқықтарын қорғаудың қосымша тетігіне айналған. Қазақстанда кәсіподақтар мүгедектігі бар азаматтардың еңбек құқықтарын қорғау ісіне аз дәрежеде тартылған, себебі бұл саладағы негізгі шаралар еңбек және әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік органдар мен жұмыспен қамту орталықтарына жүктелген және әлеуметтік әріптестік негізіндегі кейбір жобалар іске қосылған. Олар құқықтық қорғау, сотқа жүгіну және мемлекеттік органдарға өтініш жасау арқылы мүгедектігі бар адамдардың құқықтарын қорғауға және әлеуметтік жағдайын жақсартуға ықпал етуде¹⁶.

Дегенмен, аталған ұйымдардың ресурстық және институционалдық әлеуеті шектеулі, сондықтан олардың қоғамдағы ықпалы Австриядағы азаматтық сектор деңгейіне жете қойған жоқ. Осыған байланысты, Қазақстанда азаматтық қоғам мен кәсіподақтардың әлеуетін арттыру – инклюзивті еңбек саясатын нығайтудың маңызды бағыты болып саналады.

Австрия мен Қазақстан мүгедектігі бар тұлғалардың құқықтарын қорғау саласында халықаралық құқықтық нормаларға сүйенеді. Австрия БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясын және оның Факультативтік хаттамасын ратификациялап, құжаттың ережелерін 2008 жылдың 26 қазанынан бастап ұлттық деңгейде іске асыруды бастаған. Бұл қадам елдің халықаралық стандарттарды ұлттық саясатпен құқықтық жүйеге енгізуге бағытталған ресми ниетін білдіреді. Алайда қазіргі уақытта халықаралық бақылау мен соттық тетіктердің

қолданылу деңгейі шектеулі болып отыр. Австрия, Еуропалық Одақтың мүшесі ретінде, 2000/78/ЕС Директивасын ұлттық заңнамаға енгізген. Бұл директива еңбек саласында мүгедектік белгілері бойынша кемсітушілікке жалпы тыйым салу туралы негізгі ережелерді бекітеді.

Дәл осы құжат тең еңбек қатынастары туралы ұлттық заңнаманың негізін қалыптастырған. Қазақстан, ЕО-ға мүше болмаса да, Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) стандарттарына жақындауға ұмтылып отыр. Ел 1958 жылғы № 111 ХЕҰ конвенциясын («Еңбек және кәсіп саласындағы кемсітушілікке тыйым салу туралы») 1999 жылы ратификациялаған, ал Австрия бұл құжатты 1969 жылдан бері қолдануда¹⁷.

ХЕҰ-ның соңғы баяндамаларында Қазақстанда мүгедектігі бар адамдарға қатысты кемсітушілікті болдырмауға бағытталған ұлттық шаралар қабылданып жатқаны атап өтіледі. Сонымен қатар, 2022-2030 жылдарға арналған Ұлттық іс-қимыл жоспары шеңберінде «Еңбек және мүгедектік» атты арнайы бөлім енгізілген. Осылайша, екі мемлекет те БҰҰ Конвенциясының және ХЕҰ-ның негізгі құжаттарының талаптарына ресми түрде сәйкес келеді. Алайда Австрияда бұл міндеттемелерді орындаудың нақты және тиімді мониторингтік жүйесі – ұлттық бақылау комитеттері мен фокустық пункттер арқылы жүзеге асырылады, ал Қазақстан бұл бағытта институционалдық әлеуетін қалыптастыру үстінде.

Жүргізілген талдау көрсеткендей, кең көлемді құқықтық-нормативтік базаға қарамастан, мүгедектігі бар адамдардың еңбек нарығындағы нақты жағдайы тұрақсыз күйде қалып отыр. Австрияда МБА еңбекпен қамтылу үлесі жалпы халық көрсеткішінен шамамен екі есе төмен. Қазіргі уақытта Австрия мүгедектер кеңесі мен кәсіподақтар ұсынған бастамаға сәйкес, мүгедектігі бар тұлғалардың бейімделу қызметтерін және

¹⁵ Der Österreichische Behindertenrat [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.behindertenrat.at/ueber-uns/> (жүрінген күні: 27.09.2025).

¹⁶ Не просить, а требовать: Что положено людям с инвалидностью в Казахстане [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://newtimes.kz/eksklyuziv/156011-ne-prosit-a-trebovat-cto-polozheno-lyudyam-s-invalidnostyu-v-kazahstane> (жүрінген күні: 10.07.2025).

¹⁷ Austria – Country detail / Global Business and Disability Network Retrieved from [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.businessanddisability.org/index.php/country-detail/?country_code=AUT (жүрінген күні: 27.09.2025).

инклюзияны қаржыландыруға бағытталған федералдық инклюзия қорының құрылуы талқылануда. Бұл қор инклюзивті жұмыс орындарын кеңейту мен инфрақұрылымды жақсартуға бағытталады.

Қазақстанда да осы бағыттағы жетілдіру жұмыстары жаңа енгізілген «Әлеуметтік кодекс» аясында жүргізілуде. Құқық қолдану тәжірибесі әлі де жұмыс берушілер тарапынан менталдық және мәдени кедергілердің әлі де бар екенін айғақтайды. Сондықтан алдағы кезеңнің басым бағыттары – бизнес субъектілерінің хабардарлығын арттыру, кәсіподақтар мен ҰЕҰ әлеуетін күшейту, сондай-ақ қолжетімді еңбек инфрақұрылымын дамыту болмақ. Австрияда да ұқсас міндеттер өзекті: қолжетімділік туралы міндетті заңның қабылдануы, физикалық және цифрлық кедергілерді жою, сондай-ақ квоталардың орындалуын қатаң бақылау мәселелері күн тәртібінде тұр. 2023 жылғы БҰҰ-ның Әлемдік баяндамасы мен ЕО-ның жаңа директивалары елдерге инклюзия саясатын жетілдіру жөнінде қосымша нұсқаулар береді.

Қорытынды. Мүгедектігі бар тұлғалардың еңбек нарығындағы инклюзиясы Австрия мен Қазақстан үшін де маңызды әлеуметтік-экономикалық міндет болып қала береді. Австрияның тәжірибесі кемсітушілікке қарсы конституциялық кепілдіктерімен, квоталық және салықтық ынталандыру жүйелерінің тиімділігімен, сондай-ақ кәсіподақтар мен ҰЕҰ-дардың белсенді қатысуымен ерекшеленеді. Дегенмен, елде еңбек теңсіздігі мен құрылымдық кедергілер

әлі де сақталуда, бұл жаңа мемлекеттік бастамалардың қабылдануын қажет етеді (мысалы, ұлттық жоспар және инклюзия қоры).

Қазақстанда болса, инклюзивті еңбек жүйесі қалыптасу сатысында. Елде квоталау және жұмыс берушілерге арналған жеңілдіктер енгізілді, заңнамалық реформалар мен әлеуметтік жобалар жүзеге асырылуда. Алайда МБА нақты еңбек белсенділігі төмен деңгейде қалып отыр, бұл мәселе жұмыс берушілердің көзқарасы мен мәдениетін өзгерту қажеттілігін көрсетеді. Екі ел де БҰҰ, ЕО және ХЕҰ құжаттарында бекітілген халықаралық стандарттарға сүйенеді. Бұл өз кезегінде инклюзия саясатының құқықтық және институционалдық дамуы үшін ортақ негіз қалыптастырады. Толыққанды инклюзивті қоғам құру үшін қатаң құқықтық нормаларды (мысалы, квоталар мен тыйымдар) әлеуметтік саясатпен (кәсіптік білім беру, бейімдеу, жұмыс берушілерді қолдау) үйлестіру қажет. Мұндай кешенді тәсіл мүгедектігі бар тұлғалардың экономикалық және қоғамдық өмірге тең қатысуына, сондай-ақ олардың еңбек етуге конституциялық құқығын жүзеге асыруына жол ашады.

Сонымен қатар, еңбек заңнамасында мүгедектігі бар адамдарды жұмысқа алу кепілдігімен бірге, Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 54-бабының 2-тармағына сәйкес, штаттың санын қысқартылуы мен жұмыс берушінің экономикалық жағдайының нашарлауына байланысты жұмыстан шығаруға жол бермейтін кепілдік енгізген дұрыс деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Humer, B. Integrating severely disabled individuals into the labour market: the Austrian case / B. Humer, J. Zweimüller // IZA Discussion Paper. – 2007. – № 2649. – Pp. 1-38.
2. Malo, M. Hiring workers with disabilities when a quota requirement exists: the relevance of firms' size / M. Malo, R. Pagán // Proceedings of the AIEL Conference. – Salerno: University of Salerno, 2014. – Pp. 1-21.
3. Ергалимова, А.Н. Қазақстан Республикасының есту қабілеті бұзылған балаларға мүгедектік белгілеуің өзекті мәселелері. / А.Н. Ергалимова, Ө.Д. Толысбаева // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2024 – № 1 (31). – 37-44 б.
4. Смагулов, Ж.У. Сравнительный анализ отдельных норм трудового права по законодательству Казахстана и зарубежных государств / Ж.У. Смагулов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2024. – № 4 (34). – С. 55-62.
5. Е.В. Аббасова, В.А. Васильев. Инвалиды на рынке труда: проблемные вопросы, пути их решения: сб. трудов V Всерос. научн.-практ. конфер. научн., научн.-педагог. работников и

аспирантов, посвященной 20-летию Южно-Уральского института управления и экономики. – 2018. – С. 288-293.

6. Жаворонков, Р.Н. Проблемы правового регулирования квотирования рабочих мест для инвалидов / Р.Н. Жаворонков // Вестник ОмЮА. – 2014. – № 2. – С. 31-35.

7. Омарова, К.А. Особенности и проблемы формирования рынка труда инвалидов / К.А. Омарова, З.А. Курбанова, А.А. Абакарова // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2020. – № 9. – С. 116-124.

8. Mori, Y. Economic consequences of employment quota system for disabled people: Evidence from a regression discontinuity design in Japan / Y. Mori, N. Sakamoto // Journal of the Japanese and International Economies. – 2018. – Vol. 47. – Pp. 1-15.

9. Wuellrich, J.-P. The effects of increasing financial incentives for firms to promote employment of disabled workers / J.-P. Wuellrich // Economics Letters. – 2010. – Vol. 107 (2). – Pp. 173-176.

10. Berkel, R. Organizational Practices for the Inclusion of People with Disabilities: A Scoping Review / R. Berkel, E. Breit // Journal of Occupational Rehabilitation. – 2024. – Vol. 35. – Pp. 469-478.

References:

1. Humer, B. Integrating severely disabled individuals into the labour market: the Austrian case / B. Humer, J. Zweimüller // IZA Discussion Paper. – 2007. – № 2649. – Pp. 1-38.

2. Malo, M. Hiring workers with disabilities when a quota requirement exists: the relevance of firms' size / M. Malo, R. Pagán // Proceedings of the AIEL Conference. – Salerno: University of Salerno, 2014. – Pp. 1-21.

3. Ergalimova, A.N. Қазақстан Республикасының есту қабілеті бұзылған балаларға мығдектік белгілеуің өзекті мәселелері. /A.N. Ergalimova, Ә.Д. Толысбаева// Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2024 – № 1 (31). – 37-44 б.

4. Smagulov, Zh.U. Srovnitel'nyj analiz otdel'nyh norm trudovogo prava po zakonodatel'stvu Kazahstana i zarubezhnyh gosudarstv / Zh.U. Smagulov // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2024. – № 4 (34). – С. 55-62.

5. E.V. Abbasova, V.A. Vasil'ev. Invalidy na rynke truda: problemnye voprosy, puti ih reshenija: sb. trudov V Vseros. nauchn.-prakt. konfer. nauchn., nauchn.-pedagog. rabotnikov i aspirantov, posvjashhennoj 20-letiju Juzhno-Ural'skogo instituta upravlenija i jekonomiki. – 2018. – С. 288-293.

6. Zhavoronkov, R.N. Problemy pravovogo regulirovanija kvotirovanija rabochih mest dlja invalidov / R.N. Zhavoronkov // Vestnik OmJuA. – 2014. – № 2. – С. 31-35.

7. Omarova, K.A. Osobennosti i problemy formirovanija rynka truda invalidov / K.A. Omarova, Z.A. Kurbanova, A.A. Abakarova // Regional'nye problemy preobrazovanija jekonomiki. – 2020. – № 9. – С. 116-124.

8. Mori, Y. Economic consequences of employment quota system for disabled people: Evidence from a regression discontinuity design in Japan / Y. Mori, N. Sakamoto // Journal of the Japanese and International Economies. – 2018. – Vol. 47. – Pp. 1-15.

9. Wuellrich, J.-P. The effects of increasing financial incentives for firms to promote employment of disabled workers / J.-P. Wuellrich // Economics Letters. – 2010. – Vol. 107 (2). – Pp. 173-176.

10. Berkel, R. Organizational Practices for the Inclusion of People with Disabilities: A Scoping Review / R. Berkel, E. Breit // Journal of Occupational Rehabilitation. – 2024. – Vol. 35. – Pp. 469-478.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Мадина Мейірбекқызы Есиркепова – Алматы Менеджмент университеті Саясат және құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD), e-mail: madina.yessirkepova@uni-graz.at.

Есиркепова Мадина Меирбековна – ассоциированный профессор Школы политики и права Алматы Менеджмент университета, доктор философии (PhD),

e-mail: madina.yessirkepova@uni-graz.at.

Yessirkepova Madina Meirbekovna – Associate Professor of the School of Politics and Law of Almaty Management University, PhD, e-mail: m.yessirkepova@almau.edu.kz.

Нурбек Исабай – Астана халықаралық университеті Құқық жоғары мектебінің қауымдас-тырылған профессоры, философия докторы (PhD), e-mail: nurbek.isabay@gmail.com.

Исабай Нурбек – ассоциированный профессор Высшей школы права Международного университета Астана, доктор философии (PhD), e-mail: nurbek.isabay@gmail.com.

Isabay Nurbek – Associate Professor of the Higher School of Law of Astana International University, PhD, e-mail: nurbek.isabay@gmail.com.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ / УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО / CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY, PENAL LAW

УДК 343.3/.7
МРНТИ 10.77.51

А.М. Алибекова

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

К ВОПРОСУ О «БЫТОВОЙ КОРРУПЦИИ»

Аннотация. В статье проведен анализ антикоррупционного законодательства на предмет правовой регламентации «бытовой коррупции», изучены проблемные аспекты законодательного закрепления рассматриваемого явления.

В ходе исследования авторами изучены мнения ученых, рассматривавших проблемы установления признаков «бытовой коррупции», проведен анализ Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 гг., предусматривающей мероприятия по снижению уровня «бытовой коррупции», с целью установления основных признаков рассматриваемой категории. Исследование показало о наличии в нормах антикоррупционного законодательства определенных несоответствий, которые не позволяют в должной степени дать оценку распространенности «бытовой коррупции», степени ее опасности и т.п.

По итогам анализа сформулированы выводы и предложения, направленные на совершенствование действующего законодательства по вопросам правовой регламентации норм об ответственности за «бытовую коррупцию».

Ключевые слова: «бытовая коррупция»; перечень коррупционных преступлений; Уголовный кодекс; нормативное постановление; совершенствование законодательства; Концепция антикоррупционной политики.

А.М. Алибекова

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

«ТҰРМЫСТЫҚ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ» МӘСЕЛЕСІНЕ

Аннотация. Мақалада «тұрмыстық сыбайлас жемқорлықты» құқықтық реттеу тұрғысынан сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамаға талдау жүргізілді, қарастырылып отырған құбылысты заңнамалық бекітудің проблемалық аспектілері зерттелді.

Зерттеу барысында авторлар «тұрмыстық сыбайлас жемқорлық» белгілерін анықтау проблемаларын қараған ғалымдардың пікірлерін зерделеді, зерттелетін санаттың негізгі белгілерін анықтау мақсатында «тұрмыстық сыбайлас жемқорлық» деңгейін төмендету жөніндегі іс-шараларды көздейтін Қазақстан Республикасының 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тұжырымдамасына талдау жүргізді. Зерттеу Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама нормаларында «тұрмыстық сыбайлас жемқорлықтың» таралуына, оның қауіптілік дәрежесіне және т.б. тиісті дәрежеде баға беруге мүмкіндік бермейтін белгілі бір сәйкессіздіктердің бар екенін көрсетті.

Талдау қорытындысы бойынша «тұрмыстық сыбайлас жемқорлық» белгілерін құқықтық реттеу мәселелері бойынша қолданыстағы заңнаманың нормаларын жетілдіруге бағытталған тұжырымдар мен ұсыныстар тұжырымдалған.

Түйінді сөздер: «тұрмыстық сыбайлас жемқорлық»; сыбайлас жемқорлық қылмыстарының тізбесі; Қылмыстық кодекс; нормативтік қаулы; заңнаманы жетілдіру; сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат тұжырымдамасы.

A.M. Alibekova

*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshy, the Republic of Kazakhstan*

ON THE ISSUE OF “DOMESTIC CORRUPTION”

Abstract. The article analyzes anti-corruption legislation for the legal regulation of “domestic corruption”, examines problematic aspects of legislative consolidation of the phenomenon in question. In the course of the study, the authors examined the opinions of scientists who considered the problems of identifying signs of “domestic corruption”, analyzed the Concept of Anti-Corruption Policy of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026, which provides for measures to reduce the level of “domestic corruption” in order to establish the main features of the category under study. The study showed that there are certain inconsistencies in the norms of anti-corruption legislation, which do not allow us to properly assess the prevalence of “domestic corruption”, the degree of its danger, etc. Based on the results of the analysis, conclusions and proposals have been formulated aimed at improving the norms of current legislation on the legal regulation of signs of “domestic corruption”.

Keywords: “domestic corruption”; list of corruption crimes; Criminal code; regulatory decree; improvement of legislation; Concept of anti-corruption policy.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_61

Введение. В рамках реализации правовой политики государства важное место занимают вопросы, связанные с совершенствованием мер противодействия коррупционной преступности. В Республике Казахстан (далее – РК) антикоррупционное законодательство сформировано в виде системы мер противодействия коррупции с разумным балансом превентивных и уголовно-правовых инструментов и представлено рядом нормативных правовых актов, в которых определены понятие коррупции, основные принципы противодействия коррупции, меры и субъекты противодействия коррупции и их полномочия¹; установлен перечень коррупционных преступлений, виды и признаки субъектов преступлений рассматриваемой категории².

Важная роль отведена гражданскому обществу, в котором путем повышения антикоррупционного просвещения создается атмосфера «нулевой терпимости» к любым проявлениям коррупции. Кроме того, предпринят ряд превентивных мер на государственной, в т.ч. и правоохранительной службе (к примеру, введен полный запрет для государственных служащих, депутатов

Парламента и судей на владение счетами в зарубежных банках), меры по усилению уголовной ответственности за совершение коррупционных преступлений (например, пожизненный запрет на трудоустройство на государственную службу и в субъекты квазигосударственного сектора для лиц, совершивших коррупционные преступления; ужесточены санкции за коррупционные преступления для сотрудников правоохранительных органов, судей, взяточдателей и посредников во взяточничестве и т.п.).

Вместе с тем одна из форм коррупции – «бытовая коррупция», распространенная в бытовой, повседневной сфере, требует особого внимания и необходимой четкой правовой регламентации в действующем отечественном законодательстве, с установлением ее признаков и пределов ответственности.

Основная цель публикации – проведение анализа норм антикоррупционного законодательства на предмет выявления проблем правовой регламентации «бытовой коррупции», а также установления признаков такого деяния и изучения проблем

¹ О противодействии коррупции: закон Республики Казахстан от 18 нояб. 2015 г. № 410-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z1500000410/09.09.2024> (дата обращения: 28.12.2025).

² Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 28.12.2025).

криминализации, с выработкой предложений и выводов по совершенствованию законодательства в рассматриваемой сфере. Задачи статьи – изучить современное состояние антикоррупционного законодательства по вопросам правовой регламентации определения и признаков «бытовой коррупции», провести сравнительно-правовой анализ норм уголовного законодательства в части исследуемой проблематики, выработать предложения по его совершенствованию.

Материалы и методы. В рамках подготовки статьи для выявления проблем правовой регламентации понятия «бытовой коррупции» и установления характерных ее признаков применялся метод сравнительно-правового анализа. Применение логического метода позволило провести анализ научной литературы и норм отечественного законодательства по вопросам регламентации ответственности за «бытовую коррупцию», подготовить предложения по совершенствованию законодательства, касающегося исследуемой сферы.

Результаты, обсуждение. Президент РК К.К. Токаев в своем Послании народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» отмечает: «Следует продолжать эффективную борьбу с коррупцией. Профильному агентству до конца года нужно внести на утверждение стратегический документ, определяющий программу наших действий на среднесрочный период. При этом особое внимание необходимо уделить искоренению «бытовой коррупции»³.

В Концепции антикоррупционной политики РК на 2022-2026 гг. (далее – Концепция)⁴ «бытовая коррупция» обозначена как одна из ключевых проблем, требующих решения в среднесрочной перспективе. Так, в Концепции указывается, что «бытовая коррупция», обусловленная взаимодействием граждан и предпринимателей с представителями

государственных органов и организаций в повседневной жизни, сохраняется во многих сферах»⁵.

Следует отметить, что на «бытовую коррупцию» как на угрозу внимание акцентировано не случайно. Ведь даже различая коррупцию верхнего и нижнего уровня, крупную или мелкую, тем не менее мы говорим о коррупции. Проблема распространенности коррупции в разных проявлениях является достаточно серьезной для общества. Как справедливо отмечает А. Мишра, «повсеместность коррупции в значительной степени способствует ее сохранению. Когда в обществе много коррумпированных лиц, коррупция становится оптимальной, несмотря на наличие антикоррупционных мер и стимулов. Таким образом, коррупционное поведение становится равновесным поведением или социальной нормой» [1].

Д. Энсте и К. Хелдман, выделяя два разных уровня коррупции, отмечают, что «небольшие выплаты чиновникам низкого уровня с целью получения взамен небольших услуг, таких как выдача разрешения, называются «мелкой коррупцией». Из-за ее небольших масштабов этот вид коррупции трудно обнаружить или, по крайней мере, его выявление сопряжено с большими затратами. Политическая или «крупная коррупция» обычно связана с чиновниками или политиками более высокого уровня. В отличие от «мелкой коррупции», здесь задействовано много денег и, соответственно, больше льгот» [2].

«Крупная коррупция», или коррупция верхнего уровня, может представлять достаточно большую угрозу стабильности государственной службы и государственного управления, и безопасности государства в целом. Вместе с тем, на наш взгляд, без должного внимания как правоохранительных органов, так и ученых, изучающих вопросы ответственности за коррупционные правонарушения, остается вопрос

³ Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны: послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сент. 2021 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021> (дата обращения: 07.01.2026).

⁴ Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан: указ Президента Республики Казахстан от 2 фев. 2022 г. № 802 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802#z205> (дата обращения: 07.01.2026).

⁵ Там же.

противодействия «бытовой коррупции».

Несмотря на то, что в программном документе содержится положение о бытовой коррупции, в настоящее время в РК законодательно определенного ее понятия не имеется. Полагаем, что законодательное закрепление признаков рассматриваемого противоправного действия будет способствовать формированию единообразной правоприменительной практики при установлении ее признаков и решению вопросов ее разграничения со схожими деяниями.

Для уяснения ее особенностей следует обратиться к мнению ученых, изучающих бытовую коррупцию. Так, Ю.В. Трунцевский считает, что «бытовая коррупция по сравнению с иными видами коррупции отличается большим охватом населения, участвующим в коррупционных отношениях, наличием устоявшихся обычаев в виде коррупционного поведения, вынужденным характером коррупции (у граждан зачастую отсутствуют иные способы, помимо коррупционных, удовлетворения их жизненных потребностей) и др.» [3].

По мнению С.М. Рахметова, у бытовой коррупции «главная особенность заключается в том, что она имеет место в сфере бытовых отношений... Она чаще всего совершается в государственных поликлиниках и больницах, полиции, управлении земельных отношений, ЦОНах, в государственных детских садах и вузах» [4].

Анализируя места распространения бытовой коррупции, можно предположить наличие достаточно высокой степени латентности рассматриваемого явления. Кроме того, следует отметить риск негативного воздействия бытовой (мелкой) коррупции в силу своей распространенности на систему государственной службы в целом. При решении своих проблем незаконным путем (через посредников за определенное вознаграждение), у гражданина формируется негативное отношение к институту государственной службы и ощущение безнаказанности в силу восприятия передачи такого вознаграждения как некриминального поведения. Постепенно

такое поведение может стать частью образа жизни или менталитета.

Солидарны с мнением И.С. Меджидова о том, что «именно на бытовом уровне формируется негативное отношение людей к власти в целом, создается представление в массовом сознании о ее тотальной продажности и коррумпированности. В результате у большей части населения страны постепенно складывается стереотип коррупции как этически приемлемой формы разрешения проблем, размывается понимание общественной опасности этого явления, снижается порог моральной терпимости населения к взяточничеству и поборам... Бытовая коррупция серьезно деморализует гражданское общество, разлагает чиновников, делает коррупцию повседневным, обыденным, по существу, общепринятым и даже не осуждаемым обществом явлением» [5, 151 стр.].

Формирование в обществе «нулевой терпимости» к коррупционным проявлениям предполагает полный отказ от незаконных способов решения проблем гражданами. При этом со стороны государства необходимо принятие мер по созданию условий минимизации контакта граждан с государственными служащими при осуществлении ими своих задач.

В этой связи для решения одной из задач Концепции в виде исключения проявлений коррупции реализуются меры по обеспечению доступности государственных услуг путем их цифровизации. Такие меры гарантируют дебюрократизацию и прозрачность всех процедур, исключая непосредственный контакт гражданина с чиновником и, соответственно, предпосылки «бытовой коррупции».

Кроме того, Концепцией предусмотрены положения по совершенствованию мер по обеспечению неотвратимости ответственности (Задача 3): «в контексте системных мер по искоренению «бытовой» коррупции будут пересмотрены подходы по пресечению фактов вымогательства незаконного материального вознаграждения работниками государственных органов и

организаций, а также негосударственных организаций»⁶.

В целях реализации рассматриваемого положения Концепции Законом РК от 23 декабря 2023 года⁷ внесены изменения и дополнения в Уголовный кодекс РК (далее – УК РК). Указанным законом пункт 28 статьи 3 УК РК дополнен словами «работники Государственной корпорации «Правительство для граждан», непосредственно оказывающие государственные услуги, или должностные обязанности которых связаны с оказанием государственных услуг, либо имеющие доступ к персональным данным физических лиц и (или) иной информации, доступ к которым ограничен»⁸. Таким образом, в качестве лица, приравненного к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, как одного из субъектов коррупционных преступлений, признаны работники Государственной корпорации «Правительство для граждан» указанной категории.

Несмотря на предпринимаемые меры, выявление уровня «бытовой коррупции», ее распространенности, по нашему мнению, имеет определенные сложности.

В отечественном законодательстве не регламентировано понятие «бытовой коррупции», что вызывает трудности в единообразном понимании данного явления. С.М. Рахметов считает, что «бытовое коррупционное правонарушение – это имеющее признаки коррупции, предусмотренные в пункте 6) статьи 3 Закона РК от 18 ноября 2015 года «О противодействии коррупции» противоправное виновное деяние (действие или бездействие), которое совершается в сфере бытовых отношений и за которое законом установлена административная или уголовная ответственность» [4]. Другие авторы «бытовую коррупцию» понимают как

одно из проявлений коррупции в качестве низовой, профессиональной и др. [5].

На наш взгляд, определение понятия «бытовой коррупции» должно исходить не только из понятия коррупции, но и учитывать уровень и специфику ее распространенности.

Под коррупцией, согласно пункту 6 статьи 1 Закона РК «О противодействии коррупции», понимается «незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ»⁹. Из смысла данного определения следует, что коррупционное деяние может совершить любой из конкретно определенных законом субъектов при использовании им своих служебных полномочий. Учитывая, что «бытовая коррупция» совершается любыми другими субъектами в условиях их взаимодействия для решения своих повседневных проблем (не только указанными законом субъектами), то за пределами определения понятия «коррупция» остаются признаки «бытовой коррупции», а также лиц, не являющихся субъектами коррупционного преступления.

В Кодексе РК об административных правонарушениях (далее – КоАП) предусмотрена глава 34 «Административные коррупционные правонарушения», в которой также не содержится нормы, предусматривающей ответственность за

⁶ Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан: указ Президента Республики Казахстан от 2 фев. 2022 г. № 802 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802#z205> (дата обращения: 07.01.2026).

⁷ О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам Государственной корпорации «Правительство для граждан», международного технологического парка «Астана Хаб» и дактилоскопической регистрации»: закон Республики Казахстан от 23 дек. 2023 г. № 50-VIII ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000050#z8> (дата обращения: 07.01.2026).

⁸ Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 07.01.2026).

⁹ О противодействии коррупции: закон Республики Казахстан от 18 нояб. 2015 г. № 410-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z1500000410/09.09.2024> (дата обращения: 07.01.2026).

так называемую «бытовую коррупцию». Перечень коррупционных преступлений, предусмотренных пунктом 29 статьи 3 УК РК, также не содержит деяния с признаками «бытовой коррупции».

Исходя из логики законодателя, за пределами административной и уголовной ответственности за «бытовую коррупцию» остаются лица, не обладающие признаками субъекта коррупционного преступления, но совершающие противоправные деяния, направленные на получение материальных выгод при выполнении ими своих обязанностей (получение подарка или платы в качестве «благодарности» лечащим врачом, учителем в школе, воспитателем в детском саду и т.п.). Указанные деяния признаются получением незаконного вознаграждения, квалифицируются по статье 247 УК РК. Расположена рассматриваемая норма в главе 8 УК «Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности».

Отсутствие специальной нормы об уголовной ответственности за «бытовую коррупцию» и наличие нормы об ответственности за незаконное вознаграждение характерно и для уголовных законов ряда стран ближнего зарубежья, при этом их расположение в УК отличается от отечественного. К примеру, согласно УК Республики Беларусь, рассматриваемый состав относится к преступлениям против интересов службы и ответственность за нее предусмотрена статьей 433 (Глава 35 УК)¹⁰. УК Таджикистана незаконное вознаграждение предусматривает в качестве преступления против государственной власти, интересов государственной службы (ст. 324, Глава 30 УК)¹¹. По УК Туркменистана деяние рассматривается в качестве преступления против интересов службы в коммерческих и иных организациях (ст. 291, Глава XXVIII УК)¹². Согласно УК Молдовы, незаконное вознаграждение – одно из экономических

преступлений (ст. 256, Глава X УК)¹³. Таким образом, незаконное вознаграждение признается как в качестве должностного (служебного) преступления, так и деяния, совершаемого в сфере экономических отношений и коммерческой службы. Такое неоднозначное отношение законодателя к рассматриваемому деянию свидетельствует, на наш взгляд, о недостаточном понимании опасности незаконного вознаграждения как деяния, формирующего коррупционное поведение и способствующего укреплению в обществе позитивного восприятия решения жизненных проблем через коррупционные инструменты.

По мнению А.В. Савинского, «нельзя закрывать глаза и на так называемую низовую (бытовую, профессиональную) коррупцию – пышным цветом расцветшую систему незаконного вознаграждения (неофициальной оплаты) в сфере профессиональных услуг, т.е. подачек врачам, преподавателям школ, колледжей и вузов, работникам детских учреждений, предприятий бытовых услуг, жилищно-коммунального хозяйства и т.п. Особую опасность представляет коррупция в таких жизненно важных сферах, как образование и здравоохранение... Незаконное вознаграждение, или поборы за выполнение профессиональных обязанностей преподавателями и медработниками, стали приметой нашего «рыночного» времени. Общество, по сути, примирилось с ними в морально-этическом смысле, а государство не дает им адекватной юридической оценки. Складывается впечатление, что профессиональные поборы с обучающихся и пациентов – это необходимое и допустимое проявление рыночных отношений в сферах образования и здравоохранения» [6].

В связи с отсутствием в административном и уголовном законодательстве специальной нормы об ответственности за «бытовую коррупцию» невозможно провести анализ

¹⁰ Уголовный кодекс Республики Беларусь: от 9 июля 1999 г. № 275-З [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30414984#pos=6;-140 (дата обращения: 10.01.2026).

¹¹ Уголовный кодекс Республики Таджикистан: от 21 мая 1998 г. № 574 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://prg.kz/document/?doc_id=30397325&pos=385;90 (дата обращения: 10.01.2026).

¹² Уголовный кодекс Туркменистана: от 12 июня 1997 г. № 222-I [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://prg.kz/document/?doc_id=31295286&pos=4;89 (дата обращения: 10.01.2026).

¹³ Уголовный кодекс Республики Молдова: от 18 апр. 2002 г. № 985-XV [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://prg.kz/document/?doc_id=30394923 (дата обращения: 10.01.2026).

данных о тенденциях ее распространения. Наиболее схожим по своему содержанию с «бытовой коррупцией», на наш взгляд, следует рассматривать состав получения незаконного вознаграждения (ст. 247 УК РК). Особенностью данного состава является то, что преступным признается действие «работника государственного органа либо государственной организации, не являющегося лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, или приравненным к нему лицом, а равно работника негосударственной организации, не выполняющего управленческие функции», направленное на получение «материального вознаграждения, льгот или услуг имущественного характера за выполнение работы или оказание услуги, входящих в круг его обязанностей»¹⁴. В этой связи статистические данные по указанной статье могут дать сведения о количестве зарегистрированных фактов «бытовой коррупции».

Так, количество зарегистрированных правонарушений по статье 247 УК РК, согласно сведениям Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК, составило в 2021 году – 63; 2022 – 48; 2023 – 16; 2024 – 34; 2025 – 42. Анализ показывает, что по сравнению с 2021 годом в 2023 году количество фактов получения незаконного вознаграждения снизилось, тогда как в 2024 и 2025 гг. наблюдается их рост. Необходимо отметить, что «бытовая коррупция» носит латентный характер, т.к. обе стороны – и получающие, и дающие деньги или материальные блага, являются заинтересованными и суммы являются небольшими, что вызывает сложности при установлении факта получения незаконного вознаграждения.

Следует учитывать, что «бытовая коррупция» может иметь достаточно большую распространенность среди населения, при этом формируется определенная вера в безнаказанность или недостаточную строгость наказания в случае установления факта

получения незаконного вознаграждения (ч.ч. 1 и 2 ст. 247 УК РК являются уголовными проступками, за которые в качестве самого строгого вида наказания предусмотрен арест на 20 и 30 суток соответственно). Указанное может способствовать дальнейшему коррумпированному поведению среди населения и совершению более тяжких коррупционных преступлений.

Закключение. Таким образом, проведенный анализ позволяет выделить следующие характерные признаки «бытовой коррупции»:

- особенности субъектов, совершающих такое деяние – вовлечение в процесс передачи материальных ценностей и денег рядовыми гражданами работникам государственных органов или организаций низового уровня;

- решение повседневных задач или получение базовых социальных услуг путем совершения «бытовой коррупции»;

- незначительный размер получаемых денег и материальных ценностей;

- латентный характер совершаемого деяния – восприятие процесса передачи денег или материальных ценностей для ускорения решения проблемы или благодарности за благоприятный исход в качестве «нормы»;

- поиск личных связей для решения бытовых проблем в обход существующих или установленных правил (ускорение срока).

Учитывая изложенное, под «бытовой коррупцией» следует понимать взаимодействие рядовых граждан и работников низового уровня, которое носит коррупционный латентный характер, когда передача денег или материальных ценностей воспринимается в качестве «нормы» для решения повседневных задач, в обход установленных законодательством правил.

Опасность «бытовой коррупции» заключается в том, что ее распространение создает достаточно серьезную платформу для формирования среди населения положительного восприятия решения повседневных проблем путем передачи незаконных материальных вознаграждений, что в свою очередь является питательной

¹⁴ Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 07.01.2026).

средой для системной коррупции.

В целях формирования «нулевой терпимости» к коррупции и снижения уровня «бытовой коррупции» вопрос о правовой регламентации уголовной ответственности за бытовую коррупцию требует своего разрешения. В этой связи предлагается следующее:

1) признать проявлением «бытовой коррупции» деяние, предусмотренное статьей 247 УК РК «Получение незаконного вознаграждения». В связи с этим представляется необходимым предусмотреть разъяснение в Нормативном постановлении Верховного суда РК от 27 ноября 2015 года № 8 «О практике рассмотрения некоторых коррупцион-

ных преступлений» и дополнить его пунктом 5-1 в следующей редакции: «Под «бытовой коррупцией» следует понимать получение незаконного вознаграждения, в соответствии со статьей 247 УК»;

2) криминализировать деяния, предусмотренные частями 1 и 2 статьи 247 УК РК, путем перевода их из уголовных проступков в категорию преступлений средней тяжести;

3) признать деяние, предусмотренное статьей 247, коррупционным преступлением и включить его в перечень преступлений указанной категории, дополнив пункт 29 статьи 3 УК РК после слов «234 (пунктом 1) части третьей)» словами «247».

Список использованной литературы:

1. Mishra, A. Persistence of corruption: some theoretical perspectives / A. Mishra // World Development. – 2006. – Vol. 34. Issue 2. – Pp. 349-358.
2. Enste, D. Causes and consequences of corruption: An overview of empirical results: Research Report / D. Enste, C. Heldman // IW-Report, No. 2/2017. German Economic Institute (IW), Cologne. – 47 p.
3. Трунцевский, Ю.В. Бытовая (повседневная) коррупция: понятие и социальное значение / Ю. В. Трунцевский // Журнал российского права. – 2018. – № 1 (253). – С. 157-168.
4. С.М. Рахметов. О понятии бытовой коррупции [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36949383&pos=6;-106#pos=6;-106 (дата обращения: 05.01.2026).
5. Меджидов, И.С. Специфика проявлений бытовой коррупции / И.С. Меджидов // Пробелы в российском законодательстве. – 2016. – № 2. – С. 151-153.
6. Савинский, А.В. Бытовая коррупция в сфере медицины и образования: вопросы криминализации / А.В. Савинский // Журнал российского права. – 2018. – № 11 (263). – С. 152-160.

References:

1. Mishra, A. Persistence of corruption: some theoretical perspectives / A. Mishra // World Development. – 2006. – Vol. 34. Issue 2. – Pp. 349-358.
2. Enste, D. Causes and consequences of corruption: An overview of empirical results: Research Report / D. Enste, C. Heldman // IW-Report, No. 2/2017. German Economic Institute (IW), Cologne. – 47 p.
3. Truncevskij, Ju.V. Bytovaja (povsednevnaia) korrupcija: ponjatie i social'noe znachenie / Ju. V. Truncevskij // Zhurnal rossijskogo prava. – 2018. – № 1 (253). – S. 157-168.
4. S.M. Rahmetov. O ponjatii bytovoj korrupcii [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36949383&pos=6;-106#pos=6;-106 (data obrashhenija: 05.01.2026).
5. Medzhidov, I.S. Specifika projavlenij bytovoj korrupcii / I.S. Medzhidov // Probely v rossijskom zakonodatel'stve. – 2016. – № 2. – S. 151-153.
6. Savinskij, A.V. Bytovaja korrupcija v sfere mediciny i obrazovanija: voprosy kriminalizacii / A.V. Savinskij // Zhurnal rossijskogo prava. – 2018. – № 11 (263). – S. 152-160.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Асель Муратовна Алибекова – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының арнайы заң пәндері кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: aselam@mail.ru.

Алибекова Асель Муратовна – доцент кафедры специальных юридических дисциплин Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, e-mail: aselam@mail.ru.

Alibekova Assel Muratovna – Associate Professor of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute of Postgraduate Education of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, e-mail: aselam@mail.ru.

Б.С. Байсеитов, А.Б. Казбекова

*Академия правоохранных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

ПЕРСПЕКТИВЫ КРИМИНАЛИЗАЦИИ НЕЭФФЕКТИВНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И НЕЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье авторами исследованы вопросы неэффективного планирования и неэффективного использования бюджетных средств в Республике Казахстан. В частности, проанализированы статистические данные о состоянии расходования государственного бюджета. По результатам анализа выяснено, что неэффективное планирование и (или) использование бюджетных средств является одним из наиболее распространенных административных нарушений, совершаемых ответственными должностными лицами. По мнению авторов, наличие специальной административно-правовой нормы не способствует как пресечению, так и предупреждению совершения такого деяния. Наряду со статистикой, авторами изучен мировой опыт борьбы с неэффективным планированием и (или) использованием бюджетных средств, а также труды отечественных ученых. В большинстве стран ближнего и дальнего зарубежья подобные правонарушения носят криминальный характер, а ответственность за их совершение наступает по уголовному законодательству. В этой связи авторами внесены предложения об отнесении неэффективного планирования и (или) использования бюджетных средств к уголовно наказуемым деяниям через призму института «административной преюдиции».

Ключевые слова: экономика; бюджет; неэффективность; планирование; использование; преступление; криминализация.

Б.С. Байсеитов, А.Б. Казбекова

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН ТИІМСІЗ ЖОСПАРЛАУ МЕН ТИІМСІЗ ПАЙДАЛАНУДЫ КРИМИНАЛИЗАЦИЯЛАУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аннотация. Мақалада авторлар Қазақстан Республикасында бюджет қаражатын тиімсіз жоспарлау және тиімсіз пайдалану мәселелерін зерттеді. Атап айтқанда, мемлекеттік бюджетті жұмсаудың жай-күйі туралы статистикалық деректер талданды. Талдау нәтижелері бойынша бюджет қаражатын тиімсіз жоспарлау және (немесе) пайдалану жауапты лауазымды тұлғалар жасаған ең көп таралған әкімшілік бұзушылықтардың бірі болып табылатыны анықталды. Авторлардың пікірінше, арнайы әкімшілік-құқықтық норманың болуы мұндай әрекеттің жолын кесуге де, алдын алуға да ықпал етпейді. Статистикамен қатар авторлар бюджет қаражатын тиімсіз жоспарлаумен және (немесе) пайдаланумен күресудің әлемдік тәжірибесін, сондай-ақ отандық ғалымдардың еңбектерін зерделеді. Жақын және алыс шетелдердің көпшілігінде мұндай құқық бұзушылықтар қылмыстық сипатта болады, ал оларды жасау үшін жауаптылық қылмыстық заңнамаға сәйкес келеді. Осыған байланысты, авторлар бюджет қаражатын тиімсіз жоспарлауды және (немесе) пайдалануды «әкімшілік жауаптылық» институтының призмасы арқылы қылмыстық жазаланатын әрекеттерге жатқызу туралы ұсыныстар енгізді.

Түйінді сөздер: экономика; бюджет; тиімсіздік; жоспарлау; пайдалану; қылмыс; криминализация.

B.S. Bayseitov, A.B. Kazbekova

*The Law Enforcement Academy under the Procurator General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Koshy, the Republic of Kazakhstan*

PROSPECTS FOR CRIMINALIZATION OF INEFFICIENT PLANNING AND INEFFICIENT USE OF BUDGET FUNDS UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. In the article, the authors investigated the issues of inefficient planning and inefficient use of budget funds in the Republic of Kazakhstan. In particular, statistical data on the state of spending of the state budget are analyzed. Based on the results of the analysis, it was found that inefficient planning and/or use of budgetary funds is one of the most common administrative violations committed by responsible officials. According to the authors, the existence of a special administrative and legal norm does not contribute to both the suppression and prevention of such an act. Along with statistics, the authors have studied the world's experience in combating inefficient planning and (or) the use of budget funds, as well as the work of domestic scientists. In most countries of the near and far abroad, such offenses are of a criminal nature, and responsibility for their commission comes under criminal law. In this regard, the authors have made proposals to classify ineffective planning and (or) the use of budgetary funds as criminally punishable acts through the prism of the institution of “administrative responsibility”.

Keywords: economy; budget; inefficiency; planning; use; crime; criminalization.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_70

Введение. Президент Республики Казахстан (далее – РК) К.К. Токаев 8 сентября в ежегодном Послании народу Казахстана «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию» обозначил основные векторы развития страны, в т.ч.:

- необходимость привлечения крупных инвестиций;
- продолжение развития обрабатывающей промышленности, сельскохозяйственной отрасли и транспортно-логистической сферы;
- модернизация жилищно-коммунальной и водной инфраструктуры;
- определение предпринимателей в качестве движущей силы цифрового развития¹.

Из выступления Главы государства следует, что важнейшим аспектом в развитии является наращивание экономического потенциала страны. Совершенствование экономики, в первую очередь, обусловлено обеспечением экономической безопасности

и, на наш взгляд, полностью соответствует основным национальным интересам.

Одним из условий реализации указанных инициатив является устойчивая бюджетная система, основанная на принципах единства, устойчивости государственных финансов, полноты, обоснованности, последовательности, эффективности, результативности и транспарентности.

Оптимизация обрабатывающей промышленности, сельскохозяйственной отрасли и транспортно-логистической сферы, как правило, в основном осуществляется посредством проведения государственных закупок. Бюджетная система и государственные закупки есть две составляющие одного целого, поскольку по своей природе государственные закупки осуществляются за счет централизованного денежного фонда государства.

Принимая во внимание важность бюджетной системы, любое посягательство на его целостность должно рассматриваться в качестве угрозы национальной безопасности.

¹ Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-kazahstan-v-epohu-iskusstvennogo-intellekta-aktualnye-zadachi-i-ih-resheniya-cherez-cifrovuyu-transformatsiyu-885145> (дата обращения: 08.10.2025).

На сегодняшний день законодательством РК предусмотрены различные виды юридической ответственности, предназначенные для защиты бюджетной системы. Одним из таких правонарушений, в соответствии со статьей 234-1 Кодекса РК об административных правонарушениях (далее – КоАП РК), является неэффективное планирование и (или) неэффективное использование бюджетных средств.

Согласно результатам деятельности Высшей аудиторской палаты РК (далее – ВАП РК), неэффективное планирование и неэффективное использование бюджетных средств являются наиболее распространенными правонарушениями.

Так, по итогам работы ревизионных комиссий за I полугодие 2024 года аудиторами выявлено нарушений на 1 393,7 млрд тенге, из которых 60% приходится на долю неэффективного планирования и использования бюджетных средств

(неэффективное планирование – 434,9 млрд; неэффективное использование – 397,2 млрд)². В I полугодии 2025 года данный показатель увеличился на 9% (все нарушения – 969,2 млрд; неэффективное планирование – 472 млрд; неэффективное использование – 198,9 млрд)³.

В целом с 2020 по 2024 гг. число выявленных фактов неэффективного планирования и использования бюджетных средств возросло в более чем 15 раз. Несмотря на столь высокий показатель выявления и привлечения виновных должностных лиц к административной ответственности, сумма наложенных штрафов несоизмерима с причиненным государству ущербом. Если за I полугодие 2024 года материальный вред от такого деяния составил 832,1 млрд, то сумма наложенных административных штрафов за весь год составила лишь 0,0045% (37 828 090 тенге) (Таблица 1).

№	ст. 234-1 КоАП	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.	2024 г.	Динамика
1	Зарегистрировано	14	43	70	118	212	в 15 раз
2	Рассмотрено	8	42	69	107	183	
3	Судом	5	20	35	48	34	
4	Уполномоченным органом	3	22	34	59	149	
5	Привлечено	8	33	61	107	183	
6	Прекращено	1	9	8	11	29	
7	Сумма наложенного штрафа	1 277 880	5 804 830	12 641 440	23 925 345	37 828 090	
8	Сумма взысканного штрафа	805 620	5 527 715	10 742 380	20 772 045	35 077 110	

Таблица 1. Развернутая статистика данных Единого реестра административных правонарушений

Вместе с тем на неэффективность планирования бюджета акцентировалось внимание как отечественных, так и зарубежных ученых. В частности, отмечалось, что администраторы бюджетных программ включали необоснованные и завышенные расходы в процесс формирования бюджета на предстоящий период, о чем свидетельствовало ежегодное увеличение объема перераспределяемых средств (10% от бюджета) [1].

В свою очередь, профессором Shi-Ling Hsu утверждалось, что наиболее неэффективные формы расходования бюджета в конечном итоге должны быть подвержены определенному реформированию, но

сложность заключается в том, что меры, способствующие экономическому росту, на самом деле не являются таковыми [2].

Подобная негативная тенденция указывает на необходимость принятия принципиально новых подходов к минимизации фактов неэффективного планирования и использования бюджетных средств. Одним из таких решений является криминализация статьи 234-1 КоАП РК.

Целесообразность отнесения данного деяния к категории уголовных правонарушений подтверждается мировым опытом. На сегодняшний день в ряде государств, таких как Российская Федерация (далее – РФ),

² Общие итоги работы ревизионных комиссий за I полугодие 2024 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/791484> (дата обращения: 08.10.2025).

³ Итоги деятельности ревизионных комиссий за I полугодие 2025 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/889631> (дата обращения: 08.10.2025).

Азербайджанская Республика (далее – АР), Соединенные Штаты Америки (далее – США) и Франция, предусмотрена уголовная ответственность за подобные деяния. К примеру, Уголовный кодекс РФ предусматривает ответственность за нецелевое расходование бюджетных средств (ст. 285.1) и государственных внебюджетных фондов (ст. 285.2)⁴. В уголовном законодательстве АР существуют нормы о неиспользовании по назначению средств государственного бюджета, целевых бюджетных фондов или внебюджетных государственных фондов (ст. 308-1) и расходование государственных средств без проведения процедур закупки или незаконное проведение государственных закупок (ст. 308-2)⁵. США осуществляют защиту государственного бюджета посредством Руководства по уголовным делам (Criminal Resource Manual), в котором 18 U.S.C. § 650 предусматривает наличие признаков преступления в случае, когда казначей либо другой государственный депозитарий не обеспечит сохранность всех депонированных у него бюджетных средств⁶. Во Франции должностное лицо, являющееся хранителем бюджетных средств, подлежит уголовной ответственности по статье 432-15 за хищение вверенного ему государственно-го бюджета в любой форме⁷.

Таким образом, криминализация административного правонарушения, предусмотренного статьей 234-1 КоАП РК, является актуальным вопросом для исследования.

Материалы и методы. Целью исследования является изучение вопросов о криминализации административного правонарушения, предусмотренного статьей 234-1 КоАП РК. В ходе исследования использованы общенаучные методы

познания: анализ, синтез, обобщение, индукция и дедукция.

Наряду с этим проанализированы нормы административного и уголовного законодательства, а также научные труды отечественных и зарубежных ученых.

Результаты, обсуждение. Отнесение любого деяния к числу противоправных правонарушений, по нашему мнению, должно сопровождаться научным обоснованием. Во-первых, уровень общественной опасности. Во-вторых, наличие субъекта и мотив совершения преступления (субъективная сторона). В-третьих, объект посягательства и объективная сторона деяния (способ совершения). С учетом наличия всех указанных признаков, в частности в настоящем исследовании – элементов уголовного правонарушения, деяние можно отнести к числу противоправных.

Общественная опасность. В соответствии со статьей 3 Бюджетного кодекса РК (далее – БК РК) бюджет – это централизованный денежный фонд государства, предназначенный для финансового обеспечения реализации его задач и функций⁸. Простыми словами, бюджет является фундаментом всей экономики страны и любое посягательство на сохранность бюджета должно расцениваться угрозой национальной безопасности. Аргументом нашей гипотезы является Закон РК «О национальной безопасности Республики Казахстан», согласно которому экономическая безопасность, являясь одним из видов национальной безопасности, представляет собой состояние защищенности экономики от реальных и потенциальных угроз, при котором обеспечивается устойчивое ее развитие и экономическая независимость (ст. 4)⁹. В этой связи общественная опасность

⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации: от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (с изм. и доп. по сост. на 31.07.2025 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073&doc_id2=30397073#activate_doc=2&pos=5;-98&pos2=0;261924&sdoc_params=text%3D%25D0%259D%25D0%25B5%25D1%2586%25D0%25B5%25D0%25BB%25D0%25B5%25D0%25B2%25D0%25BE%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D30397073%26pos%3D1%26tSynonym%3D1%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0 (дата обращения: 09.10.2025).

⁵ Azərbaycan Respublikasının Cinayət məəcəlləsi: 1999-cu il 30 dekabr tarixli 787-IQ nömrəli [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://e-qanun.az/framework/46947#_Toc89058531 (дата обращения: 09.10.2025).

⁶ Criminal Resource Manual. 1661. Protection Of Government Property – Embezzlement Of Public Funds [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.justice.gov/archives/jm/criminal-resource-manual-1661-protection-government-property-embezzlement-public-funds> (дата обращения: 09.10.2025).

⁷ France. Code pénal / Version en vigueur depuis le 27 décembre 2020 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000042780068 (дата обращения: 02.11.2025).

⁸ Бюджетный кодекс Республики Казахстан: от 15 марта 2025 г. № 171-VIII [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000171#z28> (дата обращения: 13.10.2025).

⁹ О национальной безопасности Республики Казахстан: закон Республики Казахстан от 06 янв. 2012 г. № 527-IV [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z1200000527/18.07.2025> (дата обращения: 13.10.2025).

неэффективного планирования и неэффективного использования бюджетных средств заключается в посягательстве на бюджет государства и подрыве основ национальной безопасности.

Объект и объективная сторона. Исходя из самой трактовки исследуемого нами деяния «неэффективное планирование и неэффективное использование бюджетных средств» следует, что объектом такого посягательства выступают непосредственно общественные отношения, возникающие в процессе формирования и освоения бюджета РК, а предметом – бюджетные средства, предназначенные для финансового обеспечения задач и функций государства во всех сферах его деятельности.

В действующем КоАП РК критериями неэффективного планирования и (или) неэффективного использования бюджетных средств являются:

- превышение утвержденных натуральных норм;
- отсутствие предусмотренных бюджетным законодательством РК документов (технико-экономическое обоснование, финансово-экономическое обоснование, проектно-сметная документация) и (или) решений (заключений) по ним органов и (или) организаций, уполномоченных законодательством РК представлять такие решения (заключения);
- расходование бюджетных средств на содержание объектов, не числящихся на балансе соответствующего администратора бюджетных программ, если иное не предусмотрено законодательством РК;
- расходование бюджетных средств на содержание объектов, не введенных в установленном законодательством РК порядке в эксплуатацию, если иное не предусмотрено законодательством РК¹⁰.

Формирование указанных критериев, содержащихся в КоАП РК, происходило на основе положений БК РК. На наш взгляд, такие параметры могут также лечь в основу объективной стороны уголовно

наказуемого деяния. Вместе с тем одним из критериев, необходимых для определения неэффективности расходования бюджетных средств, по нашему мнению, должно стать их нецелевое использование. Условия включения нецелевого использования государственного бюджета обозначено Конвенцией ООН против коррупции:

«Каждое Государство-участник принимает такие законодательные и другие меры, какие могут потребоваться, с тем чтобы признать в качестве уголовно наказуемых деяний, когда они совершаются умышленно, хищение, неправомерное присвоение или нецелевое использование публичным должностными лицом в целях извлечения выгоды для себя самого или другого физического или юридического лица какого-либо имущества, публичных или частных средств, или ценных бумаг, или любого другого ценного предмета, находящихся в ведении этого публичного должностного лица в силу его служебного положения» (ст. 17)¹¹.

Субъект и субъективная сторона. На сегодняшний день нормы БК РК и КоАП РК регламентируют, что должностными лицами, ответственными за неэффективное планирование и неэффективное использование бюджетных средств, являются администратор бюджетных программ (первый руководитель местного исполнительного органа), руководитель бюджетной программы и первый руководитель субъекта квазигосударственного сектора. Полагаем, что данные субъекты, с соблюдением бюджетного законодательства, должны остаться и субъектами преступления. С субъективной стороны такое деяние должно характеризоваться прямым умыслом, т.е. соответствующее должностное лицо осознает, что в его деянии содержится хотя бы один из признаков объективной стороны, отмеченных выше.

Разделив исследуемое деяние по признакам состава уголовного правонарушения, необходимо отметить, что вопрос о включении неэффективного планирования и (или) неэффективного

¹⁰ Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях: от 05 июля 2014 г. № 235-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения: 13.10.2025).

¹¹ United Nations Convention Against Corruption // United Nations New York, 2004. – 56 p. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf (дата обращения: 16.10.2025).

использования бюджетных средств в уголовное законодательство не является абсолютным новшеством, но по сей день вызывает дискуссии в научном сообществе.

Так, В 2015 году Ж.А. Мамитова предложила дополнить УК РК статьей 364-1 «Использование бюджетных средств не по целевому назначению, а равно заведомое недостижение результатов бюджетных программ, причинившее крупный ущерб государству». Наряду с этим, ею определены такие квалифицирующие признаки, как неоднократность, совершение деяния в группе лиц по предварительному сговору и лицом, занимающим ответственную государственную должность [3].

О.В. Климанова утверждала, что криминализация неэффективного использования бюджетных средств является некорректной, поскольку такой шаг не поможет дифференцировать уголовную ответственность, в отличие от имеющихся норм об уголовной ответственности должностных лиц. При этом, как нами уже отмечалось, статья 285.1 УК РФ предусматривает уголовную ответственность за нецелевое использование бюджетных средств и О.В. Климановой было предложено переконструировать данный состав преступления, добавив в него обязательный признак наступления общественного опасного последствия [4].

Из вышесказанного следует, что за прошедшее десятилетие вопрос о криминализации рассматриваемого деяния не утратил свою актуальность.

В отличие от предложенной Ж.А. Мамитовой нормы об ответственности за нецелевое использование бюджетных средств и недостижение результатов бюджетных программ, которую она предлагала разместить в главе 15 УК РК «Коррупционные и иные уголовные правонарушения против интересов государственной службы и государственного управления», предлагаемая нами норма предусматривает ответственность за неэффективное планирование и (или) использование бюджетных средств и должна быть размещена в главе 8 «Уголовные

правонарушения в сфере экономической деятельности», поскольку объектом посягательства являются бюджетные средства и ущерб от такого преступления наносит ущерб непосредственно экономике РК.

Относительно квалифицирующих признаков считаем целесообразным предусмотреть случаи совершения преступления группой лиц по предварительному сговору и особо крупный размер. Первый критерий обосновывается тем, что в утверждении бюджета, как правило, участвует определенная категория должностных лиц, а второй – тем, что суммы выделяемых бюджетных средств, с учетом приведенных статистических данных, исчисляются миллиардами. Вместе с тем на VIII международной научно-практической конференции «Трансформация юридической науки: взгляд молодых ученых» нами предложено возродить институт «административной преюдиции», предполагающий, что нормы, предусматривающие ответственность за административные правонарушения, должны служить неким предостережением для граждан от совершения деяний, характеризующихся более значительной общественной опасностью [3]. Таким образом, в целях исключения излишней репрессивности полагаем необходимым внедрение данной нормы через призму института «административной преюдиции». Такой подход, по нашему мнению, будет способствовать не только пресечению подобных фактов, но и формированию своего рода превентивного механизма.

Закключение. С учетом изложенного нами предлагается внедрить статью 215-1 УК РК в следующей редакции:

«Статья 215-1. Неэффективное планирование и (или) использование бюджетных средств.

1. Неэффективное планирование и (или) использование бюджетных средств, совершенное лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, либо должностным лицом, к которому в течение пяти лет применялось административное взыскание за совершение такого же деяния, повлекшее причинение значительного

ущерба государству при отсутствии наказываются...». признаков коррупционного правонарушения, – наказывается...

2. Те же деяния, совершенные:

1) группой лиц по предварительному сговору;

2) в особо крупном размере, –

наказываются...».

Предлагаемые поправки направлены на усиление ответственности должностных лиц при планировании и использовании бюджетных средств, а также минимизацию коррупционных рисков, способствующих хищению бюджетных средств.

Список использованной литературы:

1. Sembiyeva, L. The Role of Budget Planning in Improving the Efficiency of Economic Policy in Kazakhstan / L. Sembiyeva, et al. // Perspectives on culture. – 2020. – № 28 (1). – Pp. 43-67.

2. Hsu, Sh.-L. Inefficient Inequality / Sh.-L. Hsu // Indiana Journal of Law and Social Equality. – 2016. – Vol. 5. No. 1. – Pp. 1-46.

3. Мамитова, Ж.М. О криминализации нецелевого использования бюджетных средств / Ж.М. Мамитова // Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жаршысы. – 2015. – № 2 (38). – С. 172-175.

4. О.В. Климова. Об уголовно-правовом гарантировании эффективного использования бюджетных средств на примере ст. 285 УК РФ // Государство и право: вопросы методологии, истории, теории и практики функционирования. – Самара: Самарский национальный исследовательский университет имени академика С.П. Королёва, 2022. – С. 371-382.

5. Байсеитов, Б.С. Административная преюдиция: проблемы и перспективы внедрения // Материалы ВИИИ международной научно-практической конференции «Трансформация юридической науки: взгляд молодых ученых». – Косшы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2025. – С. 297-301.

References:

1. Sembiyeva, L. The Role of Budget Planning in Improving the Efficiency of Economic Policy in Kazakhstan / L. Sembiyeva, et al. // Perspectives on culture. – 2020. – № 28 (1). – Pp. 43-67.

2. Hsu, Sh.-L. Inefficient Inequality / Sh.-L. Hsu // Indiana Journal of Law and Social Equality. – 2016. – Vol. 5. No. 1. – Pp. 1-46.

3. Mamitova, Zh.M. O kriminalizacii neceleвого ispol'zovaniya bjudzhetnyh sredstv / Zh.M. Mamitova // Қазақстан Respublikasy Zaңnama institutynың zharshysy. – 2015. – № 2 (38). – S. 172-175.

4. O.V. Klimova. Ob ugovovno-pravovom garantirovani jeffektivnogo ispol'zovaniya bjudzhetnyh sredstv na primere st. 285 UK RF // Gosudarstvo i pravo: voprosy metodologii, istorii, teorii i praktiki funkcionirovaniya. – Samara: Samarskij nacional'nyj issledovatel'skij universitet imeni akademika S. P. Koroljova, 2022. – S. 371-382.

5. Bajseitov, B.S. Administrativnaja prejudiciya: problemy i perspektivy vnedrenija // Materialy VIII mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Transformacija juridicheskoy nauki: vzgljad molodyh uchenyh». – Kosshy: Akademija pravooxranitel'nyh organov pri General'noj prokurature Respubliki Kazahstan, 2025. – S. 297-301.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Баграм Салкенұлы Байсеитов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының докторанты, ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі, e-mail: bagram.bayseitov@bk.ru.

Байсеитов Баграм Салькенович – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр национальной безопасности и военного дела, e-mail: bagram.bayseitov@bk.ru.

Bayseitov Bagram Salkenovich – Doctoral student of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of National Security and Military Affairs, e-mail: bagram.bayseitov@bk.ru.

Айсұлу Болатқызы Казбекова – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының жетекші ғылыми қызметкері, экономика және заң ғылымдарының магистрі, e-mail: kab_astana@mail.ru.

Казбекова Айсулу Болатовна – ведущий научный сотрудник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр экономических и юридических наук, e-mail: kab_astana@mail.ru.

Kazbekova Aisulu Bolatovna – Senior Researcher at the Center for the Study of Problems in the Field of Protection of Public Interests of the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Economics and Law, e-mail: kab_astana@mail.ru.

Н.Т. Есқалы

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

ПРЕДЕЛЫ И ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ДОСУДЕБНОЙ КОНФИСКАЦИИ ИМУЩЕСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье представлен всесторонний анализ института специальной конфискации имущества в уголовном праве Республики Казахстан с акцентом на особенности и проблемы ее применения на стадии досудебного производства. Автор рассматривает существующие нормативные пробелы и ограничения, которые снижают эффективность использования данного правового механизма. Особое внимание уделяется сравнительно-правовому анализу положений уголовного и уголовно-процессуального законодательства Республики Узбекистан, Кыргызской Республики, Российской Федерации и Федеративной Республики Германия, что позволяет выявить ключевые тенденции и лучшие международные практики в области конфискации имущества. На основе проведенного анализа сформулированы рекомендации по совершенствованию статьи 667 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, направленные на расширение правовых возможностей применения конфискации до вынесения приговора, повышение ее превентивного потенциала и обеспечение более эффективного использования данного института для достижения задач уголовного права.

Ключевые слова: конфискация; наказание; орудие преступления; предупреждение преступлений; превентивная функция; примирение сторон; уголовное право; имущество.

Н.Т. Есқалы

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕ МҮЛІКТІ СОТҚА ДЕЙІНГІ ТӘРТІППЕН ТӘРКІЛЕУДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ШЕКТЕРІ МЕН ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығындағы арнайы тәркілеу институты жан-жақты талданады, әсіресе оның тергеу алдындағы кезеңде қолданылу ерекшеліктері мен проблемаларына баса назар аударылады. Автор аталған құқықтық механизмнің тиімділігін төмендететін нормативтік кемшіліктер мен шектеулерді қарастырады. Арнайы назар Өзбекстан, Қырғызстан, Ресей Федерациясы және Германия Федеративтік Республикасының қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамаларының салыстырмалы-құқықтық талдауға аударылады, бұл мүлкті тәркілеу саласындағы негізгі тенденциялар мен халықаралық үздік тәжірибелерді анықтауға мүмкіндік береді. Жүргізілген талдау негізінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 667-бабын жетілдіруге қатысты ұсыныстар жасалды. Бұл ұсыныстар үкім шығарылғанға дейін тәркілеуді қолдану мүмкіндіктерін кеңейтуге, оның алдын алу әлеуетін арттыруға және қылмыстық құқықтың міндеттерін орындауда осы институтты тиімді пайдалануын қамтамасыз етуге бағытталған.

Түйінді сөздер: тәркілеу; жаза; қылмыс құралы; қылмыстардың алдын алу; алдын алу функциясы; тараптардың татуласуы; қылмыстық құқық; мүлік.

N.T. Yeskali

*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Koshy, the Republic of Kazakhstan*

LIMITS AND PROBLEMS OF APPLYING PRE-TRIAL CONFISCATION OF PROPERTY IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the institution of special confiscation of property in the Criminal law of the Republic of Kazakhstan, with an emphasis on the features and challenges of its application at the pre-trial stage. The author examines existing regulatory gaps and limitations that reduce the effectiveness of this legal mechanism. Special attention is given to a comparative legal analysis of the criminal and criminal procedure legislation of the Republic of Uzbekistan, the Kyrgyz Republic, the Russian Federation, and the Federal Republic of Germany, which allows identifying key trends and best international practices in the field of property confiscation. Based on the analysis, recommendations are formulated for improving Article 667 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, aimed at expanding the legal possibilities for applying confiscation before sentencing, enhancing its preventive potential, and ensuring more effective use of this institution to achieve the objectives of criminal law.

Keywords: confiscation; punishment; instrument of crime; crime prevention; preventive function; reconciliation of parties; criminal law; property.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_78

Введение. Задачами Уголовного кодекса (далее – УК) являются защита охраняемых законом интересов личности, общества и государства от общественно опасных посягательств, охрана мира и безопасности человечества, а также предупреждение уголовных правонарушений как ключевая превентивная функция уголовного права. Реализация указанных задач осуществляется посредством установления системы уголовных наказаний и иных мер уголовно-правового характера, направленных не только на реагирование на уже совершенные противоправные деяния, но и на формирование устойчивых правовых механизмов, препятствующих их повторному совершению.

В этом контексте особое значение приобретает совокупность мер, ориентированных на устранение объективных условий, способствующих преступному поведению. Уголовно-правовое воздействие направлено не только на личность правонарушителя, но и на материальные элементы преступной деятельности, формирующие инфраструктуру преступления и обеспечивающие его воспроизводимость. Именно поэтому изъятие и последующее обращение в доход государства либо уничтожение орудий и средств совер-

шения преступления следует рассматривать не как вспомогательный элемент уголовной репрессии, а как самостоятельную превентивную меру уголовно-правового характера, направленную на нейтрализацию криминальных факторов.

Как отмечает Е. Гриневич-Лох, конфискация имущества должна быть уравновешена требованиями функциональной эффективности и гарантиями прав личности; при этом она ориентирована не только на восстановительные цели, но и выполняет выраженную профилактическую функцию [1, 245 стр]. Тем самым данный институт сочетает в себе элементы компенсационного и превентивного воздействия, выходя за рамки исключительно карательной модели.

Таким образом, конфискация имущества объективно направлена на достижение целей предупреждения преступлений. Вместе с тем практика ее применения в целях реализации задач уголовного законодательства сталкивается с рядом правовых и процессуальных ограничений, что обуславливает необходимость их научного анализа и осмысления.

Материалы и методы. Методологическую основу исследования составляют сравнительно-правовой, формально-

юридический и системно-структурный методы научного познания. В рамках сравнительно-правового анализа были исследованы нормы отечественного уголовного и уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан (далее – РК), а также зарубежное уголовное и уголовно-процессуальное законодательство Республики Узбекистан, Кыргызской Республики, Российской Федерации и Федеративной Республики Германия. В процессе исследования применялись методы логического анализа, юридического толкования правовых норм и обобщения правоприменительной практики.

Результаты, обсуждение. Конституция РК закрепляет право граждан иметь в частной собственности любое законно приобретенное имущество и гарантирует защиту собственности, включая право наследования. При этом подчеркивается, что лишение имущества допускается исключительно по решению суда и в порядке, установленном законом, что отражает приоритет охраны права собственности как одного из фундаментальных конституционных принципов¹.

Так, согласно статье 48 УК РК, конфискация имущества представляет собой принудительное безвозмездное изъятие и обращение в собственность государства имущества, добытого преступным путем либо приобретенного на средства, полученные преступным путем, а также имущества, являющегося орудием или средством совершения уголовного правонарушения².

Конфискация как правовой институт известна уголовному законодательству с момента формирования его основных категорий и на различных этапах развития уголовного права выполняла как карательную, так и превентивную функцию.

В соответствии со статьей 51 УК РК 1997 года конфискация имущества рассматривалась как дополнительное наказание, назна-

чаемое в совокупности с основным видом санкции за совершенное преступление. Данная мера представляла собой принудительное безвозмездное изъятие в пользу государства всего либо части имущества осужденного, а также имущества, являвшегося орудием или средством совершения преступления³.

Таким образом, в тот период в уголовном законодательстве применялась концепция так называемой общей конфискации, при которой правового значения не имел способ приобретения имущества. Вместе с тем применение данной меры носило ограниченный характер и допускалось исключительно в отношении категорий преступлений, прямо предусмотренных уголовным законом.

Однако подобная законодательная конструкция была сопряжена с рядом существенных недостатков. Прежде всего, в законодательстве отсутствовало четкое и исчерпывающее определение видов имущества, подлежащего конфискации. Кроме того, применение института общей конфискации на практике нередко влекло изъятие имущества, не находящегося в прямой причинно-следственной связи с совершенным уголовным правонарушением, что вступало в противоречие с конституционно закрепленным принципом неприкосновенности права собственности.

В 2014 году в уголовном законодательстве РК произошли существенные изменения. В рамках обновленной уголовно-правовой политики была исключена концепция общей конфискации, а на смену ей пришел механизм специальной конфискации имущества. Введение данной модели позволило устранить ранее существовавшие пробелы в правовом регулировании.

Специальная конфискация представляет собой принудительное и безвозмездное обращение в собственность государства имущества, непосредственно связанного с

¹ Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 21.01.2026).

² Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗПК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 21.01.2026).

³ Уголовный Кодекс Республики Казахстан: от 16 июля 1997 г. № 167 (Утратил силу) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167_ (дата обращения: 21.01.2026).

совершением уголовного правонарушения, включая предметы, использованные для его совершения или подготовки, доходы, полученные преступным путем, а также иные объекты, обладание которыми создает риск совершения новых преступлений [1].

Принципиальное отличие специальной конфискации от ранее действовавшей модели общей конфискации заключается в ее адресном дифференцированном характере. Она распространяется не на все имущество осужденного, а исключительно на отдельные его категории, непосредственно связанные с совершенным уголовным правонарушением. В частности, специальной конфискации подлежат: 1) предметы, использованные для совершения или подготовки преступления; 2) имущество или денежные средства, полученные в результате совершения преступления; 3) предметы, запрещенные к свободному гражданскому обороту [2, 317 стр.].

Тем самым специальная конфискация выходит за рамки сугубо карательного воздействия. Система специальной конфискации направлена не только на реагирование на уже совершенное преступление, но и на реализацию превентивной функции уголовного права, ориентированной на предупреждение новых преступлений и нейтрализацию криминогенных факторов [3].

Логическим продолжением данного подхода стало расширение процессуальных механизмов применения конфискации. Законодатель предусмотрел возможность ее реализации не только по итогам судебного разбирательства, но и на стадии досудебного производства. Соответствующее положение закреплено в статье 667 Уголовно-процессуального кодекса РК (далее – УПК РК) и позволяет реализовать данную меру до передачи уголовного дела в суд.

Таким образом, досудебная конфискация направлена на обеспечение возможности применения конфискации до вынесения судебного решения, что делает ее эффективным инструментом пресечения противоправной деятельности и

предупреждения повторных преступлений. В этом контексте конфискация выступает как иная мера уголовно-правового воздействия, не тождественная уголовному наказанию, но обладающая выраженным превентивным потенциалом.

Как отмечает И.О. Ткачев, применение конфискации в качестве иной меры уголовно-правового характера ориентировано прежде всего на предупреждение совершения новых преступлений, что подчеркивает ее самостоятельное функциональное значение в системе уголовно-правовых средств [5, 109 стр.].

В соответствии с статьей 667 УПК РК в случаях, когда подозреваемый или обвиняемый объявлены в международный розыск или уголовное преследование прекращается на основании пунктов 3, 4 и 11 части 1 статьи 35 УПК, лицо, осуществляющее досудебное расследование, при наличии сведений об имуществе, полученном незаконным путем, возбуждает производство о конфискации этого имущества⁴.

Однако важно отметить, что данная норма распространяется только на имущество, приобретенное незаконным путем, и не охватывает орудия или средства совершения уголовного правонарушения. Согласно пункту 1 части 3 статьи 113 УПК РК, такие предметы подлежат обращению в доход государства. Ограничение сферы применения снижает превентивный потенциал конфискации, т.к. объекты, непосредственно связанные с преступлением, остаются вне правового регулирования на этапе досудебного производства.

Ж. Мусина подчеркивает, что орудия и средства преступления подлежат уничтожению или обращению в доход государства, следовательно, их следует включать в перечень объектов досудебной конфискации [4, 95 стр.].

При этом органы досудебного расследования не имеют полномочий самостоятельно изымать такие предметы и передавать их государству, поскольку решение по этому вопросу является

⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: от 4 июля 2014 г. № 231-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 21.01.2026).

исключительной компетенцией суда – важной гарантией защиты права собственности, закрепленной в Конституции.

Дополнительная проблематика возникает при прекращении уголовного дела в связи с примирением сторон. Статья 667 УПК РК не предусматривает возможность применения досудебной конфискации при прекращении уголовного дела по пункту 12 части 1 статьи 35 УПК РК. В результате складывается правовая ситуация, при которой имущество, приобретенное в результате совершения уголовного правонарушения, сохраняется за лицом.

Это, в свою очередь, негативно отражается на достижении задач уголовного законодательства, ориентированных на защиту общественных интересов и недопущение рецидива преступлений. В обозначенной связи представляется необходимым нормативное совершенствование действующего регулирования, направленное на устранение выявленного пробела и обеспечение согласованности мер гуманизации уголовной политики с принципом неотвратимости уголовно-правовых последствий.

При обращении к зарубежному опыту, в частности правовых систем стран СНГ – Республики Узбекистан, Кыргызской Республики и Российской Федерации, – можно отметить существенные различия в подходах к регулированию конфискации имущества.

Так, в Уголовном кодексе Республики Узбекистан конфискация не закреплена в качестве самостоятельного вида наказания либо иной меры уголовно-правового воздействия. Вместе с тем отдельные положения о конфискации содержатся в санкциях статей Особенной части, что свидетельствует о фрагментарном характере ее нормативного закрепления. В Уголовно-процессуальном кодексе Республики Узбекистан (далее – УПК РУз) институт досудебной конфискации

отсутствует⁵. Одновременно статья 211 УПК РУз предусматривает, что орудия преступления, принадлежащие подозреваемому, обвиняемому, подсудимому либо осужденному, подлежат конфискации с последующей передачей в соответствующие учреждения либо уничтожением. Однако реализация данной нормы возможна исключительно на основании судебного решения, поскольку органы, осуществляющие досудебное расследование, не наделены полномочиями самостоятельно обращать имущество в доход государства⁶.

Аналогичный подход прослеживается и в уголовно-процессуальном законодательстве Кыргызской Республики⁷ и Российской Федерации⁸ – при прекращении уголовного дела либо вынесении судебного акта о прекращении производства по делу суд обязан разрешить вопрос о судьбе вещественных доказательств, включая их конфискацию, передачу в соответствующие учреждения либо уничтожение орудий и средств совершения правонарушения. При этом принятие таких решений также относится исключительно к компетенции суда.

В отличие от отечественной правовой системы, допускающей применение конфискации уже на стадии досудебного производства, законодательство Республики Узбекистан, Кыргызской Республики и Российской Федерации не предусматривает возможности изъятия имущества до вынесения судебного решения. Таким образом ограничивается превентивный потенциал данной меры на ранних стадиях уголовного процесса.

В уголовном праве Германии конфискация имущества применяется в различных формах, что свидетельствует о гибкости и дифференцированности правового регулирования. Она может распространяться на предметы, полученные в результате совершения преступления (продукты

⁵ Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://lex.uz/docs/111457> (дата обращения: 21.01.2026).

⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://lex.uz/docs/111463> (дата обращения: 21.01.2026).

⁷ Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики: от 28 окт. 2021 г. № 129 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cbd.minjust.gov.kg/3-37/edition/2086/ru> (дата обращения: 21.01.2026).

⁸ Уголовно-процессуальный кодекс (УПК РФ) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://base.garant.ru/12125178/> (дата обращения: 21.01.2026).

преступления), использованные либо предназначенные для его совершения (орудия и средства преступления), а также на объекты, на которые было направлено преступное посягательство. Данный подход закреплен в § 74 Уголовного кодекса Германии (StGB) и направлен на охват всех материальных элементов, связанных с противоправной деятельностью⁹.

Наряду с общими положениями уголовного закона, законодательство Германии предусматривает специальные нормы конфискации, применяемые в отношении отдельных категорий имущества с учетом их правовой природы и степени общественной опасности, что обеспечивает более точное и соразмерное ограничение имущественных прав.

Отличительной особенностью германской модели является возможность применения конфискации не только по итогам рассмотрения уголовного дела, но и на различных стадиях уголовного процесса, включая этап до вынесения приговора. В соответствии с § 435 Уголовно-процессуального кодекса Германии (StPO) в случае розыска подозреваемого или обвиняемого, а также при прекращении уголовного преследования по установленным законом основаниям, в т.ч. в связи с примирением сторон, допускается возбуждение самостоятельного производства о конфискации имущества. С соответствующим ходатайством в суд вправе обратиться прокуратура либо частный обвинитель¹⁰.

Таким образом, в Германии существует четкое разделение между стадиями расследования и судебного разбирательства, а также между органами, которые иницируют процесс конфискации (прокуратура и частные обвинители) и теми, кто принимает окончательное решение (суд). Это гарантирует правовую защиту и обеспечивает прозрачность в применении такой меры, как конфискация имущества, даже если дело прекращается до суда.

Заключение. Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что институт

специальной конфискации в уголовном праве РК в целом соответствует современным тенденциям развития уголовной политики и ориентирован на реализацию превентивной функции уголовного права.

Введение механизма досудебной конфискации стало значимым этапом в развитии уголовно-процессуальных средств противодействия преступности, поскольку позволило применять конфискацию имущества независимо от исхода судебного разбирательства. Вместе с тем действующее правовое регулирование носит фрагментарный характер и не обеспечивает полной реализации превентивного потенциала данной меры.

Установлено, что ограничение сферы применения статьи 667 УПК РК исключительно имуществом, полученным незаконным путем, а также невозможность применения досудебной конфискации при прекращении уголовного дела в связи с примирением сторон формируют нормативный пробел. В результате имущество, непосредственно связанное с преступной деятельностью, включая орудия и средства совершения уголовного правонарушения, может сохраняться за правонарушителем, что противоречит задачам защиты публичных интересов и предупреждения рецидива преступлений.

Сравнительно-правовой анализ законодательства государств СНГ показывает, что жесткая привязка конфискации исключительно к судебному решению ограничивает возможности раннего нейтрализующего воздействия на материальную основу преступности. В то же время модель Федеративной Республики Германия демонстрирует возможность эффективного сочетания процессуальных гарантий защиты права собственности с применением конфискации даже при прекращении уголовного преследования.

В этой связи целесообразно внести изменения в часть 1 статьи 667 УПК РК, изложив ее в следующей редакции:

⁹ Strafrechtsgesetz (StGB) Republic of Germany. Ausfertigungsdatum Federal: 15.05.1871 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_74.html (дата обращения: 21.01.2026).

¹⁰ Strafprozeßordnung (StPO) Federal Republic of Germany, in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/_435.html (дата обращения: 12.04.2025).

«В случаях, когда подозреваемый или обвиняемый объявлены в международный розыск или в отношении них уголовное преследование прекращено на основании пунктов 3), 4) 11) и 12) части первой статьи 35 настоящего Кодекса, лицо, осуществляющее досудебное расследование, при наличии сведений об имуществе, полученном незаконным путем, а также об имуществе, являющемся орудием или средством совершения уголовного правонарушения, возбуждает производство о конфискации имущества в порядке, установленном настоящей главой».

Предлагаемое уточнение позволит

устранить выявленный нормативный пробел, усилить превентивный потенциал специальной конфискации и обеспечить недопущение сохранения у лица имущества, связанного с преступной деятельностью, независимо от процессуального исхода дела.

В целом развитие института досудебной конфискации как самостоятельной иной меры уголовно-правового воздействия будет способствовать повышению эффективности уголовной юстиции, укреплению принципа неотвратимости уголовно-правовых последствий и достижению целей уголовного законодательства, направленных на защиту личности, общества и государства.

Список использованной литературы:

1. Hryniewicz-Lach, E. Improving asset confiscation: in the quest for effective and just solutions / E. Hryniewicz-Lach // ERA Forum. – 2024. – № 25. – Pp. 231-247.
2. C. Bănescu-Șufană. Aspecte și analize a măsurii de siguranță a confiscarea averii și confiscării speciale [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://doi.org/10.52507/2345-1106.2025-1.02> (дата обращения: 10.02.2026).
3. Додонов, В.Н. Сравнительное уголовное право: Общая часть: монография / В.Н. Додонов. – М.: ИД Юрлитинформ, 2009. – 4777 с.
4. 谔洪川. 黑社会性质组织犯罪中犯罪工具没收研究[J] [Электронный ресурс] / 谔洪川 // 法学. – 2023. – №11(3). – Pp. 1342-1347. – Режим доступа: <https://doi.org/10.12677/ojls.2023.113192> (дата обращения: 10.02.2026).
5. Ткачев, И.О. Цели конфискации имущества / И.О. Ткачев // Правопорядок: история, теория, практика. – 2025. – № 3 (46). – С. 106-110.
6. Құмарбекқызы, Ж. Жаңа қылмыстық заңнамада мүлікті тәркілеу жазасын құқықтық реттеудің шешімін таппаған мәселелері / Ж. Құмарбекқызы // Наука и жизнь Казахстана. – 2016. – № 1 (35). – С. 93-97.

References:

7. Hryniewicz-Lach, E. Improving asset confiscation: in the quest for effective and just solutions / E. Hryniewicz-Lach // ERA Forum. – 2024. – № 25. – Pp. 231-247.
8. C. Bănescu-Șufană. Aspecte și analize a măsurii de siguranță a confiscarea averii și confiscării speciale [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://doi.org/10.52507/2345-1106.2025-1.02> (data obrashhenija: 10.02.2026).
9. Dodonov, V.N. Sravnitel'noe ugovnoe pravo: Obshhaja chast': monografija / V.N. Dodonov. – M.: ID Jurlitinform, 2009. – 4777 s.
10. 谔洪川. 黑社会性质组织犯罪中犯罪工具没收研究[J] [Jelektronnyj resurs] / 谔洪川 // 法学. – 2023. – №11(3). – Pp. 1342-1347. – Rezhim dostupa: <https://doi.org/10.12677/ojls.2023.113192> (data obrashhenija: 10.02.2026).
11. Tkachev, I.O. Celi konfiskacii imushhestva / I.O. Tkachev // Pravoporjadok: istorija, teorija, praktika. – 2025. – № 3 (46). – S. 106-110.
12. Құмарбекқызы, Ж. Жаңа қылмыстық заңнамада мүлікті тәркілеу жазасын құқықтық реттеудің шешімін таппаған мәселелері / Ж. Құмарбекқызы // Nauka i zhizn' Kazahstana. – 2016. – № 1 (35). – S. 93-97.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Нұрғазы Төлегенұлы Есқалы – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының докторанты, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9094-1632>, e-mail: yeskali.nurgazy@mail.ru.

Есқалы Нұрғазы Төлегенұлы – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9094-1632>, e-mail: yeskali.nurgazy@mail.ru.

Yeskali Nurgazy Tulegenuli – Doctoral Student of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9094-1632>, e-mail: yeskali.nurgazy@mail.ru.

Н.К. Мырзабаев¹, Ж.А. Құранбек²

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан

²Esil University, г. Астана, Республика Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ ПРАВОВЫЕ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЗАЩИТЕ ОТ МОШЕННИЧЕСТВА В ДОЛГОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация. В статье анализируется феномен мошенничества, совершаемого под видом гражданско-правовых обязательств при передаче денежных средств в долг. Показано, что такая форма противоправных действий представляет собой один из наиболее распространенных и социально значимых вызовов для правовой системы Казахстана.

Исследование основано на изучении национального законодательства, судебной и следственной практики, статистических данных из зарубежного опыта. Выявлены пробелы, позволяющие недобросовестным заемщикам уходить от уголовной ответственности, что подрывает доверие граждан к институту займа и осложняет восстановление нарушенных прав.

Авторами предложен комплекс мер: обязательная фиксация займов, установление дифференцированных сроков возврата в зависимости от размера ущерба, а также ужесточение ответственности за невозврат средств.

Обоснована необходимость внесения точечных изменений в статью 190 Уголовного кодекса Республики Казахстан и активного внедрения цифровых технологий, создающих надежную доказательную базу и повышающих прозрачность финансовых отношений.

Предлагаемые меры направлены на повышение прозрачности финансовых отношений и предотвращение мошенничества.

Ключевые слова: мошенничество; уголовная ответственность; займ; банковское приложение; цифровизация; законодательство; электронное соглашение.

Н.К. Мырзабаев¹, Ж.А. Құранбек²

¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдарының академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы

²Esil University, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ҚАРЫЗДЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ АЛАЯҚТЫҚТАН ҚОРҒАУДЫҢ ЗАМАНАУИ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Аннотация. Мақалада азаматтық-құқықтық міндеттемелер түрінде жасырын жүзеге асырылатын қарыздық алаяқтық құбылысы жан-жақты талданады. Мұндай әрекеттер Қазақстанның құқықтық жүйесі үшін кең таралған әрі әлеуметтік маңызы жоғары мәселелердің бірі болып табылады.

Зерттеу ұлттық заңнаманы, сот және тергеу тәжірибесін, статистикалық деректерді және шетелдік тәжірибені талдауға негізделген. Борышкерлердің қылмыстық жауаптылықтан жалтаруына жол беретін олқылықтар анықталып, азаматтардың қарыз қатынастарына сенімін төмендететіні көрсетілді.

Авторлар міндетті түрде қарыз шарттарын тіркеуді, залалдың мөлшеріне қарай қайтару мерзімін саралауды және қаражатты қайтармау жауаптылығын күшейтуді қамтитын шаралар кешенін ұсынады.

Сондай-ақ Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабына нысаналы өзгерістер енгізу және сенімді дәлелдемелік базаны қалыптастырып, қаржылық қатынастардың ашықтығын арттыратын цифрлық технологияларды белсенді енгізудің қажеттілігі негізделді.

Ұсынылған шаралар қаржы қатынастарының ашықтығын арттырып, алаяқтықтың алдын алуға бағытталған.

Түйінді сөздер: алаяқтық; қылмыстық жауаптылық; қарыз; банк қосымшасы; цифрландыру; заңнама;

электрондық келісім.

N.K. Myrzabayev¹, Zh.A. Kuranbek²

¹*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kossbi, the Republic of Kazakhstan*

²*Esil University, Astana, the Republic of Kazakhstan*

MODERN LEGAL AND TECHNOLOGICAL APPROACHES TO DEBT FRAUD-PROOF APPROACHES

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of fraud disguised as civil-law obligations in the lending of funds, which remains one of the most prevalent and socially significant challenges for Kazakhstan's legal system. The study draws on national legislation, judicial and investigative practice, statistical indicators and international experience.

It identifies key gaps that enable unscrupulous borrowers to evade criminal liability, undermining public trust in lending relations and complicating the protection of victims' rights.

The authors propose a set of measures including mandatory documentation of loans, differentiated repayment periods depending on the scale of damage, and stricter liability for non-repayment.

Particular emphasis is placed on the need for targeted amendments to Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and the active introduction of digital technologies to create reliable evidence and enhance transparency of financial transactions.

The proposed approach seeks to prevent abuse and strengthen confidence in lawful debt relations.

Keywords: fraud; criminal liability; loan; banking application; digitalization; legislation; electronic agreement.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_86

Введение. В последние годы проблема мошенничества в Казахстане приобрела особую значимость. Развитие цифровых технологий, рост безналичных расчетов и широкое распространение интернет-услуг создали новые условия для появления различных схем обмана. Мошенники используют как традиционные методы обмана, так и современные инструменты – социальные сети, мессенджеры, поддельные сайты и мобильные приложения. В результате страдают не только отдельные граждане, но и финансовая система в целом, что делает данную проблему предметом постоянного внимания государства.

Не случайно вопрос противодействия мошенничеству неоднократно поднимался на самом высоком уровне. В Послании Президента Республики Казахстан (далее – РК) от 2 сентября 2024 года Касым-Жомарт

Токаев обратил внимание на необходимость повышения финансовой грамотности населения и укрепления мер защиты граждан от мошеннических схем¹. Данная установка послужила триггером для поиска новых правовых механизмов, позволяющих эффективно отделять криминальные проявления от обычных финансовых затруднений граждан.

Спустя год, 8 сентября текущего года, Глава государства вновь вернулся к этой теме, отметив риски социального мошенничества и злоупотреблений в сфере пособий и льгот. Президент подчеркнул, что такие явления подрывают доверие общества к системе социальной поддержки и требуют более строгого контроля и прозрачности².

Мошенничество в Казахстане рассматривается не только как преступление, наносящее ущерб конкретным лицам, но и

¹ Послание народу: уполномоченным органам поручено принять решительные меры противодействия мошенничеству [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://vecher.kz/ru/article/poslanie-narodu-upolnomochennym-organam-porucheno-priniat-reshitelnye-mery-protivodeistviia-moshennichestvu.html> (дата обращения: 09.09.2025).

² «Зачем работать, если можно жить на пособия?»: Токаев о перегибах в соцподдержке [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.zakon.kz/obshestvo/6490075-zachem-rabotat-esli-mozhno-zhit-na-posobiya-tokaev-o-peregibakh-v-sotspodderzhke.html> (дата обращения: 09.09.2025).

как фактор, способный негативно влиять на социально-экономическое развитие страны.

По данным Генеральной прокуратуры РК, мошенничество остается одним из наиболее распространенных видов преступлений против собственности,

демонстрируя устойчивый рост. Согласно статистическим данным, за последние 3 года зарегистрировано свыше 150 тысяч таких преступлений (в 2022 г. – 50 083, 2023 г. – 51 067, 2024 г. – 52 039), за 12 месяцев 2025 г. – 54 638 тысяч (Рис.1).

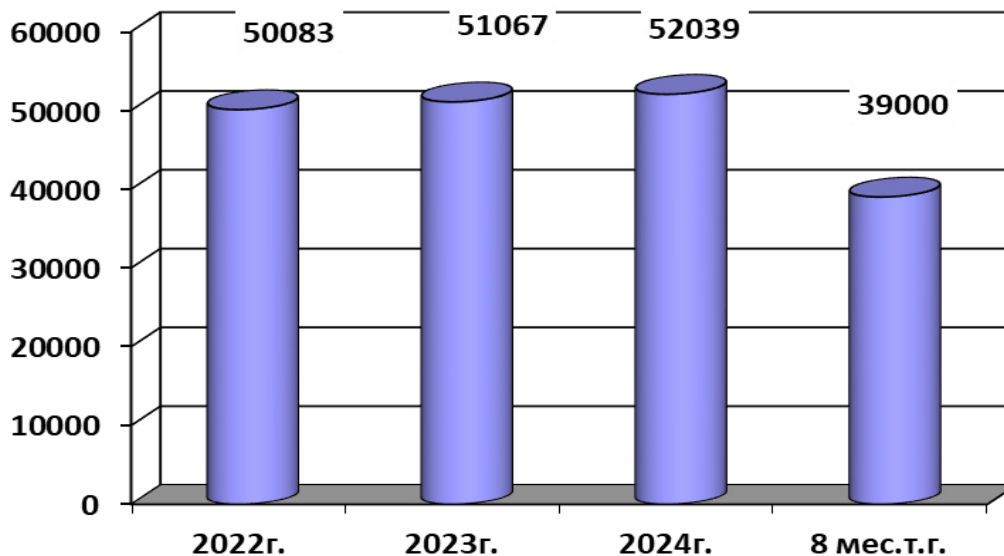

Рисунок 1. Количество зарегистрированных преступлений

При этом наблюдается специфическая динамика роста совокупного ущерба, который превысил более 630 млн тенге (в 2022 г. – 110 млн, 2023 г. – 139 млн, 2024 г. – 213 млн, за 8 месяцев 2025 г. – 142 млн), при этом возмещено в ходе досудебного расследования лишь 94 млн тенге, что составляет около 15% от суммы причиненного ущерба (в 2022 г. – 11,2 млн, 2023 г. – 10 млн, 2024 г. – 40 млн, за 8 месяцев 2025 г. – 33 млн тенге)³ (Рис.2). Относительно небольшие суммы возмещенного ущерба на фоне роста количества дел может свидетельствовать о «дроблении» мошеннических схем и увеличении числа мелких хищений в цифровой среде.

Вместе с тем лишь 10% уголовных дел (в 2022 г. – 12 522, 2023 г. – 12 406, 2024 г. – 14 879) доведено до судебного разбирательства, что свидетельствует о сложности доказывания подобных деяний и

недостаточной эффективности механизма уголовного преследования⁴.

Материалы и методы. Исследование базируется на системном подходе и использовании комплекса общенаучных и специальных методов: диалектического, сравнительно-правового, формально-логического и статистического анализа. В ходе исследования изучались положения национального и зарубежного уголовного законодательства. Особое внимание уделено анализу корреляции между способом фиксации займа и последующей эффективностью доказывания состава преступления.

Также анализировались нормативные постановления Верховного Суда РК, данные официальной статистики (форма №1-М о зарегистрированных уголовных правонарушениях), а также материалы судебной и следственной практики. Использовались

³ Статистические отчеты №1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения: 09.09.2025).

⁴ Там же.

труды отечественных и зарубежных ученых, а также результаты анализа публикаций и электронных источников, отражающих динамику мошеннических проявлений и современные тенденции цифровизации фи-

нансовой сферы.

Такой подход позволил выявить пробелы правового регулирования и организационные трудности в противодействии долговому мошенничеству.

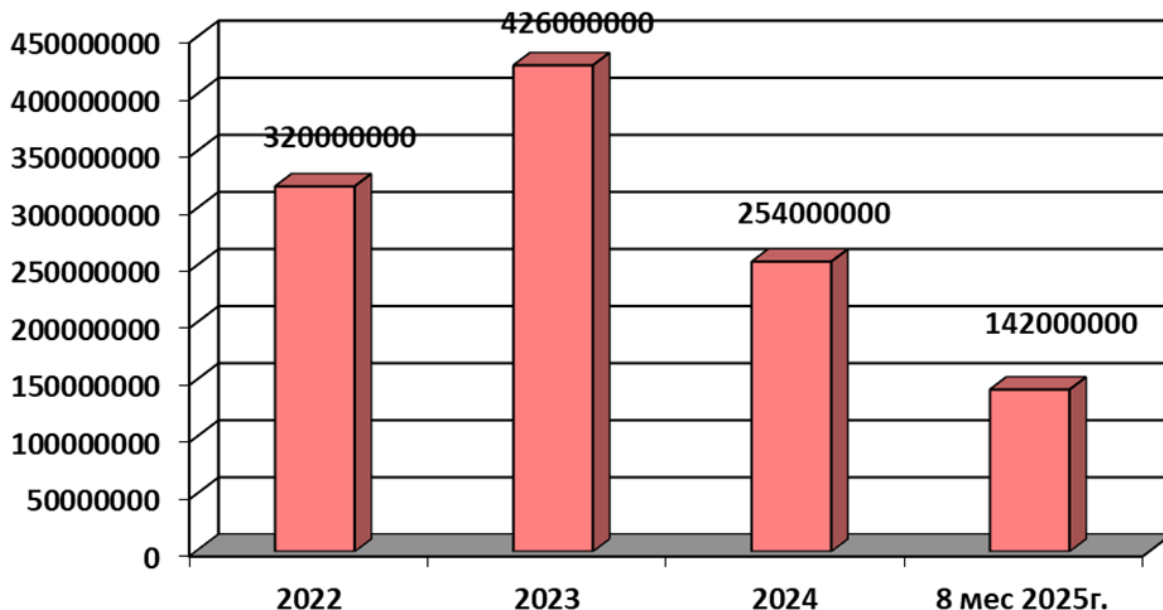

Рисунок 2. Совокупный ущерб от мошеннических действий

Результаты, обсуждение. Мошенничество является одной из самых сложных категорий преступлений против собственности. Это объясняется тем, что возникают трудности с определением квалификации преступления ввиду сложности доказательства вины на практике.

Согласно части 1 статьи 190 УК РК, мошенничество определяется как «хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием»⁵. В отличие от иных форм имущественных преступлений, ключевая особенность мошенничества заключается в добровольной передаче потерпевшим имущества или имущественных прав, однако эта воля формируется под влиянием обмана.

Ключевой теоретической проблемой остается установление момента возникновения преступного умысла. Если при краже или грабеже момент очевиден, то

в долговых отношениях умысел на хищение зачастую маскируется под временные финансовые трудности. Как отмечает профессор М.К. Сулейменов, институт собственности требует защиты, основанной на балансе интересов сторон [1]. В этой связи разграничение договора и деликта должно базироваться не только на факте невозврата средств, но и на оценке действий заемщика в момент заключения сделки.

Исторический аспект показывает, что еще в ранних правовых системах, таких как римское право, существовало четкое разделение между *contractus* (договорными обязательствами) и *delictum* (преступлениями).

Мошенничество (*dolus malus*) всегда выделялось как особая форма посягательства, основанная на обмане, а не на неисполнении условий договора.

При совершении данного вида преступлений наряду с посягательством на

⁵ Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 236-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 10.09.2025).

чужое имущество прослеживаются также признаки злоупотребления доверием.

Как отмечал профессор М.К. Сулейменов, проблема мошенничества заключается в добровольности действий потерпевшего, который, находясь под влиянием обмана или злоупотребления доверием, передает имущество либо денежные средства преступнику [1]. В данном случае добровольность и затрудняет практическое доказательство вины.

Кроме того, в гражданско-правовых отношениях наблюдается проблема в разграничении между добросовестным должником, не выполнившим обязательства по определенным причинам, и лицом, которое изначально намеревалось присвоить чужие средства или имущество.

Судебная практика показывает, что многие дела под видом долговых обязательств нередко заканчиваются прекращением из-за недостаточности доказательств.

Так, в деле гражданки Ж. правоохранительные органы усмотрели лишь гражданско-правовой спор, несмотря на наличие признаков серийности действий должника. Это подтверждает тезис о том, что отсутствие формализованных цифровых доказательств делает потерпевших уязвимыми.

Несмотря на имеющуюся переписку и обещания должника вернуть долг, уголовное дело так и не было доведено до суда: его прекратили «за отсутствием состава преступления», квалифицировав ситуацию как гражданско-правовой спор. Женщина сообщила, что группа пострадавших, в число которых она входит, неоднократно обращалась в надзорные органы, включая областную и Генеральную прокуратуры, периодически обивают пороги правоохранительных органов, но добиться, чтобы недобропорядочного должника привлекли к ответственности, люди не могут [2].

Данный пример наглядно показывает

проблему: в случаях долговых обязательств доказать наличие мошеннического умысла бывает крайне сложно, и многие потерпевшие остаются без надлежащей защиты в уголовно-правовой плоскости.

Суды при рассмотрении подобных дел руководствуются разъяснениями Верховного Суда. В нормативном постановлении «О судебной практике по делам о мошенничестве» от 29 июня 2017 года № 6 подчеркивается, что ключевым признаком мошенничества является наличие умысла на завладение чужим имуществом с использованием обмана или злоупотребления доверием. Верховный Суд особо отметил, что если у лица изначально отсутствовал умысел на хищение, а обязательство не исполнено по объективным причинам, содеянное должно рассматриваться в порядке гражданского судопроизводства, а не в рамках уголовного дела⁶.

Вместе с тем существуют и положительные примеры реагирования со стороны органов уголовного преследования. Так, в г. Астана в 2024-2025 гг. рассмотрено дело, в рамках которого двое граждан предлагали потерпевшему «помощь» в решении вопросов, связанных с уголовным процессом, за вознаграждение в размере 10 млн тенге. Потерпевший перевел лишь часть суммы, после чего своевременно обратился в правоохранительные органы. В результате мошенническая схема была пресечена, а обвиняемые осуждены за покушение на мошенничество⁷. Сравнительный анализ данных кейсов показывает, что ключевым фактором успеха является наличие «бесспорного следа» передачи активов.

Существующее законодательство содержит пробелы, которыми активно пользуются недобросовестные заемщики. В частности, отсутствие обязательной письменной фиксации договоренностей (расписки, электронные соглашения) позволяет должникам ссылаться на устные договоренности или вовсе отрицать сам факт получения денег. В результате многие

⁶ О судебной практике по делам о мошенничестве: нормативное постановление Верховного Суда РК от 29 июня 2017 г. № 6 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> (дата обращения: 22.09.2025).

⁷ В Астане осудили двоих за покушение на мошенничество с ложными обещаниями помощи в уголовном деле [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://turantimes.kz/regions/56486-v-astane-osudili-dvoih-za-pokushenie-na-moshennichestvo-s-lozhnyimi-obeschanijami-pomoschi-v-ugolovnom-dele.html> (дата обращения: 17.10.2025).

пострадавшие оказываются без защиты в правовом поле.

Наглядным примером может служить ситуация, когда гражданин передает крупную сумму в долг без расписки, полагаясь на многолетние доверительные отношения. Когда заемщик отказывается возвращать деньги, возбуждение уголовного дела оказывается невозможным – не удастся доказать сам факт передачи средств.

В условиях цифровизации появились новые формы долгового мошенничества. Сегодня злоумышленники активно используют банковские приложения, поддельные сайты или мессенджеры. Так, известен случай, когда мошенники, представляясь сотрудниками банка, предлагали «быстрый заем» через мобильное приложение. Потерпевшие переводили деньги «для подтверждения личности», но в итоге лишались средств. Подобные схемы не только наносят ущерб гражданам, но и дискредитируют финансовую систему.

В научной литературе предлагаются различные пути решения указанных проблем. Одни авторы выступают за расширение состава мошенничества в статье 190 УК РК, закрепив в ней отдельный квалифицирующий признак – «мошенничество, совершенное под видом долговых обязательств». Другие считают, что проблему можно решить через гражданско-правовые механизмы: обязательную регистрацию займов через электронные сервисы, интегрированные с государственными базами данных.

Таким образом, единый подход по выработке оптимального механизма противодействия мошенничеству под видом долговых обязательств в научной среде отсутствует. Представляется, что эффективное решение проблемы возможно лишь при комплексном подходе, сочетающем гражданско-правовые и уголовно-правовые меры.

Так, в исследованиях отмечается, что внедрение электронных расписок или фиксация займов через банковские приложения позволит создать надежную

доказательную базу и снизить возможность злоупотреблений. По сути, речь идет о цифровизации института займа, что соответствует курсу Казахстана на развитие электронного правительства и правовых технологий.

Не менее важным направлением считается ужесточение ответственности за невозврат заемных средств. Подчеркивается, что действующие меры наказания зачастую не сдерживают мошенников, т.к. вероятность реального наказания невелика. Усиление уголовной ответственности и одновременное повышение финансовой грамотности населения рассматриваются как ключевые меры профилактики.

Многие страны выработали специальные механизмы защиты от злоупотреблений в долговых отношениях.

Так, в Германии широко применяется электронное архивирование нотариальных актов. Каждый акт фиксируется в нотариальной системе, что исключает возможность споров о факте передачи денег⁸.

В США действует система кредитных историй, где любая задолженность отражается в национальных базах. Попытка уклониться от возврата средств немедленно влечет негативные последствия для заемщика, включая блокировку доступа к банковским продуктам [3].

Если сравнивать с российским законодательством, то в УК Российской Федерации (далее – УК РФ) выделено четыре статьи касательно мошенничества: мошенничество; мошенничество в сфере кредитования; мошенничество при получении выплат; мошенничество с использованием электронных средств платежа. В УК РК закреплена лишь одна статья – 190 «Мошенничество».

Также, в основной статье 159 УК РФ имеется отдельный пункт: мошенничество, сопряженное с преднамеренным неисполнением договорных обязательств в сфере предпринимательской деятельности,

⁸ Institutions of the Bundesnotarkammer: The Bundesnotarkammer operates various institutions that perform important functions for the citizens and notaries in Germany [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.bnotk.de/en/bundesnotarkammer/institutions> (дата обращения: 17.10.2025).

если это деяние повлекло причинение значительного ущерба⁹.

Инновационные подходы к регулированию

Научная новизна исследования заключается в предложении внедрить «презумпцию осознанного риска» через цифровые инструменты.

1. Функция «Перевод с отметкой о займе» в банковских приложениях. Это не просто техническое решение, а юридически значимое действие. Выбирая данную категорию, заемщик подтверждает свое ознакомление с правовыми последствиями невозврата, что в дальнейшем облегчает доказывание субъективной стороны преступления (умысла).

2. Цифровой комплаенс. Использование ЭЦП для фиксации частных займов должно стать стандартом, минимизирующим возможность оспаривания факта получения средств.

Кроме того, в российском уголовном законодательстве предусмотрена ответственность за завышение либо ложное указание размера доходов. Так, статья 159.1 УК РФ «Мошенничество в сфере кредитования» охватывает ситуации, когда лицо умышленно сообщает недостоверные сведения, в т.ч. относительно своих доходов, с целью незаконного получения имущественных выгод (например, кредита или льгот).

Для Казахстана данная проблематика является актуальной. На практике в органы полиции часто поступают жалобы от граждан по фактам невозврата долгов, когда заявители изначально знали, что заключали именно гражданско-правовую сделку (заем, под расписку), а не становились жертвами преступления. Это приводит к искусственной «криминализации» гражданско-правовых отношений и перегрузке правоохранительной системы. В результате сотрудники полиции тратят значительные ресурсы на проверку сообщений, которые должны рассматриваться в гражданском судопроизводстве.

Таким образом, возникает вопрос о необходимости четкого разграничения уголовно-правовой и гражданско-правовой

сфер: с одной стороны – защита от реальных мошеннических действий, с другой – предупреждение злоупотреблений правом на обращение в правоохранительные органы при разрешении обычных имущественных споров.

Однако современные реалии, особенно в контексте цифровизации, требуют новых подходов. Для эффективного разграничения указанных сфер необходимо законодательно закрепить обязательный порядок фиксации займов. Кроме того, необходимо узаконить письменную расписку с предупреждением об уголовной ответственности как «не просто формальность». Законодательное закрепление требования о включении в расписку прямого указания на статью 190 УК РК служит двум целям.

Во-первых, оно создает презумпцию добросовестности кредитора и повышает юридическую грамотность сторон.

Во-вторых, оно является дополнительным доказательством в случае последующего уголовного преследования, т.к. прямо указывает на осознание заемщиком возможных правовых последствий.

Внедрение электронного соглашения с использованием электронно-цифровой подписи (далее – ЭЦП) созвучно мировым тенденциям. В развитых странах, таких как Эстония и Сингапур, электронная подпись используется для заключения множества гражданско-правовых сделок. ЭЦП обеспечивает неоспоримость документа, поскольку данные о времени, месте и лице, подписавшем соглашение, надежно фиксируются. Это сводит к минимуму возможность оспаривания факта займа в суде.

Многие страны, включая Китай и Южную Корею, активно используют банковские приложения для фиксации различных обязательств. Предложение о внедрении функции «Перевод с отметкой о займе» в казахстанские банковские системы является инновационным решением. Оно не только упрощает процесс, но и создает бесспорный цифровой след, который служит надежным

⁹ Уголовный кодекс Российской Федерации: от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073&pos=7;-45#pos=7;-45 (дата обращения: 24.10.2025).

доказательством для следственных органов. Это позволит разгрузить суды от гражданских споров и сосредоточить их ресурсы на делах с явным составом мошенничества.

Предложение о дифференциации ответственности в зависимости от срока невозврата займа представляет научную новизну для казахстанского права и имеет аналоги в мировой практике. Так, в некоторых юрисдикциях (например, в США) существует концепция «continuing fraud» (продолжающееся мошенничество), где длительное уклонение от обязательств может быть расценено как элемент преступного деяния. Предлагаемая шкала позволяет применять принцип соразмерности наказания¹⁰.

В этой связи предлагается рассмотреть возможность законодательного закрепления порядка передачи денежных средств в долг и установления конкретных сроков возврата, соразмерных с размером причиненного ущерба.

Фиксация передачи денежных средств.

При передаче денежных средств в долг предусмотреть обязательное документальное оформление (расписка, электронное соглашение либо подтверждение через банковское приложение). В случае безналичных переводов – внедрить в банковские приложения функцию, позволяющую указывать выбор назначения платежа как «займ» с возможностью автоматической фиксации срока возврата (возврат займа аналогичным путем возвращается заемщику с помощью приложения или фиксацией расписки).

При передаче наличных средств предусмотреть обязательное составление расписки с указанием суммы, срока возврата и примечанием об уголовной ответственности при неисполнении обязательства.

2. Установление сроков возврата в зависимости от размера ущерба.

В целях исключения нарушений статьи 77 Конституции РК и принципа презумпции невиновности предлагается рассматривать сроки не как автоматический критерий криминализации, а как основание для начала

досудебного расследования для проверки наличия умысла.

Предлагается дополнить статью 190 УК РК примечанием: «При совершении деяния под видом долговых обязательств систематическое уклонение от возврата средств в сроки, значительно превышающие оговоренные (от 3 месяцев до 2 лет в зависимости от суммы), при наличии доказанного отсутствия реальной возможности и намерения исполнить обязательство в момент его принятия, влечет ответственность, согласно части первой настоящей статьи».

«Невозврат денежных средств, переданных в долг и зафиксированных в установленном порядке, влечет уголовную ответственность при несоблюдении установленных сроков:

- при незначительном ущербе – срок добровольного возврата до 3 месяцев, по истечении которого деяние квалифицируется как уголовный проступок (статья 187 УК РК – мелкое хищение);

- при значительном ущербе – срок добровольного возврата до 6 месяцев;

- при крупном ущербе – срок добровольного возврата до 1 года;

- при особо крупном ущербе – срок добровольного возврата от 1 года до 2 лет.

Регистрация уголовного дела осуществляется исключительно на основании заявления потерпевшего».

В случае невозврата денежных средств в установленный срок лица по заявлению потерпевшего должны привлекаться к уголовной ответственности по соответствующей статье УК РК, с учетом размера ущерба и степени общественной опасности. Вместо возбуждения полноценного уголовного дела, что требует значительных ресурсов, правоохранительные органы смогут применять упрощенный порядок, например, через институт приказного производства. Это обеспечит быстрое возмещение ущерба и снизит нагрузку на следствие.

Внедрение функции «Перевод с обязательством возврата» позволит создать цифровую расписку в рамках банковского

¹⁰ United States, Petitioner v. Jerry E. Wells and Kenneth R. Steele. On Writ of Certiorari to the United States Court of Appeals for the Eighth Circuit [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.law.cornell.edu/supct/html/95-1228.ZD.html?utm_source (дата обращения: 24.10.2025).

приложения.

В свою очередь, автоматическая блокировка счетов – мера, которая при условии ее тщательной законодательной проработки, может стать мощным инструментом. Например, аналогичные механизмы используются в Китае для взыскания долгов по решению суда. В Казахстане такая блокировка могла бы быть инициирована на основании санкции прокурора после возбуждения уголовного дела по заявлению потерпевшего. Это повысит процент возмещения ущерба и снизит нагрузку на судебных исполнителей.

Подтверждение возврата наличными – данная функция решает проблему отсутствия доказательств при наличном расчете. Через приложение заемщик сможет отпра-

вить запрос на подтверждение получения средств, а займодавец – одобрить его, что автоматически зафиксирует факт исполнения обязательства.

Для комплексной оценки предлагаемых мер противодействия мошенничеству под видом долговых обязательств был проведен SWOT-анализ, отражающий сильные и слабые стороны, а также возможности и угрозы при их реализации (Таблица 1). Такой подход не превращает полицию в «коллекторов», а создает фильтр: если заемщик идет на контакт и подтверждает объективные трудности – это гражданско-правовые отношения; если скрывается и использовал фиктивные данные при цифровом оформлении – это мошенничество.

<i>Сильные стороны</i>	<i>Слабые стороны</i>
1. Актуальность темы – затронута одна из наиболее острых социальных проблем (невозврат долгов и мошенничество под видом займа). 2. Системный подход – предложения охватывают фиксацию передачи средств, сроки возврата и ответственность. 3. Внедрение четких правовых критериев разграничения ГПО и уголовного процесса. 4. Повышение доказательного значения банковских транзакций (цифровой след).	1. Юридическая реализуемость – требуется тщательная проработка норм Уголовного и Гражданского кодексов, возможны коллизии с существующими статьями. 2. Административная нагрузка – обязательная фиксация всех займов (особенно мелких) может быть избыточной и затруднить бытовые сделки. 3. Риск злоупотреблений – наличие формальной фиксации не всегда отражает реальное намерение сторон; возможны ложные заявления. 4. Неясность механизмов контроля – пока не прописано, кто и как будет проверять соблюдение сроков возврата и инициировать дела.
<i>Возможности</i>	<i>Угрозы</i>
1. Усиление правовой защиты граждан – повышение доверия к финансовым отношениям и уменьшение мошеннических схем. 2. Развитие финтех-индустрии – создание новых сервисов и функций в приложениях банков, что повышает конкурентоспособность рынка. 3. Законодательные инновации – возможность Казахстану выступить с новым подходом к разграничению гражданско-правовых и уголовных правонарушений. 4. Международное сотрудничество – адаптация зарубежного опыта и привлечение экспертов для разработки нормативной базы. 5. Снижение нагрузки на следственные подразделения за счет автоматизированной фильтрации.	1. Сопротивление со стороны банков и пользователей – возможные затраты на разработку и внедрение новых функций. 2. Риск временного увеличения количества регистрируемых заявлений в ЕРДР на начальном этапе внедрения до полной отладки системы автоматической фильтрации. 3. Риск возникновения правового барьера (цифрового неравенства) для лиц с низким уровнем ИТ-компетенции. 4. Большая нагрузка на правоохранительные органы – увеличение числа заявлений может осложнить работу следственных подразделений.

Таблица 1. SWOT-анализ предложений по усилению мер противодействия мошенничеству при займах

Заключение. Предложенные меры образуют комплексный механизм противодействия долговому мошенничеству.

Законодательное закрепление обязательной фиксации займов, цифровизация доказательной базы и внедрение банковских

инструментов прозрачности позволят повысить уровень правовой охраны граждан и доверие к финансовым отношениям.

Реализация этих предложений обеспечит снижение преступности в данной сфере, разгрузку правоохранительных органов и повышение эффективности правоприменительной практики. В долгосрочной перспективе это создаст условия для устойчивого и добросовестного гражданского оборота в РК.

В заключение важно акцентировать, что предлагаемые меры создают

единый, взаимосвязанный механизм. Сокращение преступности, четкие правила и неотвратимость наказания приведут к сокращению числа мошеннических действий под видом займа.

Снижение нагрузки на госорганы касательно упрощения процесса доказывания и автоматизация процедур позволят правоохранительным органам и судам сосредоточиться на более сложных делах, а не на многочисленных гражданских спорах.

Список использованной литературы:

1. Сулейменов, М.К. Гражданское право Республики Казахстан: опыт теоретического исследования: т. 4 / М.К. Сулейменов. – Алматы: КАЗГЮУ, 2018. – 352 с.
2. В. Скрипниченко. Почему жертвы мошенничества не могут добиться справедливости в РК. – 2022 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ustinka.kz/articles/71630.html> (дата обращения: 17.10.2025).
3. A. Leicht. What are the risks of defaulting on your debt? // CBS NEWS [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.cbsnews.com/news/what-are-the-risks-of-defaulting-on-your-debt/> (дата обращения: 24.10.2025).

References:

1. Sulejmenov, M.K. Grazhdanskoe pravo Respubliki Kazahstan: opyt teoreticheskogo issledovaniya: t. 4 / M.K. Sulejmenov. – Almaty: KAZGJuU, 2018. – 352 s.
2. V. Skripnichenko. Pochemu zhertvy moshennichestva ne mogut dobit'sja spravedlivosti v RK. – 2022 [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://ustinka.kz/articles/71630.html> (data obrashheniya: 17.10.2025).
3. A. Leicht. What are the risks of defaulting on your debt? // CBS NEWS [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://www.cbsnews.com/news/what-are-the-risks-of-defaulting-on-your-debt/> (data obrashheniya: 24.10.2025).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Нурланали Кошкарлович Мырзабаев – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының ғылыми алдын алу және ведомствоаралық өзара іс-қимылды үйлестіру орталығының жетекші ғылыми қызметкері, ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2268-4899>, e-mail: nurlanali_myrzabaev86@mail.ru.

Мырзабаев Нурланали Кошкарлович – ведущий научный сотрудник Центра научной профилактики и координации межведомственного взаимодействия Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр национальной безопасности и военного дела, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2268-4899>, e-mail: nurlanali_myrzabaev86@mail.ru.

Myrzabayev Nurlanali Koshkaruly – Senior Researcher at the Center for Scientific Prevention and Coordination of Interdepartmental Cooperation of the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of National Security and Military Affairs, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2268-4899>, e-mail: nurlanali_myrzabaev86@mail.ru.

Жебеген Абайұлы Құранбек – Esil University Құқық кафедрасының доценті м.а., философия докторы (PhD), e-mail: zhebegenphd@mail.ru.

Құранбек Жебеген Абайұлы – и.о. доцента кафедры права Esil University, доктор философии (PhD), e-mail: zhebegenphd@mail.ru.

Kuranbek Zhebegen Abayuli – Acting Associate Professor of the Department of Law Esil University, PhD, e-mail: zhebegenphd@mail.ru.

Е.К. Рыскелдиев¹, М. Алтынбек²

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан

²Жамбылская областная коллегия адвокатов, г. Тараз, Республика Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ ОСУЖДЕННЫХ НА ПРИМЕРЕ НЕКОТОРЫХ СТРАН

Аннотация. В научной статье рассматриваются вопросы совершенствования института условно-досрочного освобождения от дальнейшего отбывания наказания в виде лишения свободы. Приводятся сравнительный анализ законодательств и их практическое применение в других странах. В западных странах с более развитой правовой базой в области прав человека эти решения не принимаются единолично каким-либо должностным лицом, зачастую это выражение консолидированного с общественностью мнения.

Отмечается тенденция некоего застоя в развитии данного института в Казахстане и отсутствие участия в нем общественности.

С учетом коллизий и проблем, возникающих в правоприменительной практике, предлагаются наиболее оптимальные пути их решения, отвечающие сегодняшним интересам и реалиям через призму развития партнерства пенитенциарной системы с обществом.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение; исправление; осужденный; поведение; отбывание наказания; уголовно-исполнительный орган; ресоциализация.

Е.Қ. Рыскелдиев¹, М. Алтынбек²

¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы

²Жамбыл облыстық адвокаттар алқасы, Тараз қ., Қазақстан Республикасы

КЕЙБІР ЕЛДЕР МЫСАЛЫНДА СОТТАЛҒАНДАРДЫ ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бұл ғылыми мақалада бас бостандығынан айыру жазасын одан әрі өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын жетілдіру мәселелері қарастырылған. Заңнамалардың салыстырмалы талдауы және олардың басқа елдерде практикалық қолданылуы көрсетілген. Адам құқықтарының құқықтық базасы анағұрлым дамыған Батыс елдерінде бұл шешімдерді ешбір лауазымды тұлға жалғыз қабылдамайды, көбінесе қоғаммен біріккен пікір білдіреді.

Бұл институттың даму тенденциясының белгілі бір тоқырауы және Қазақстандағы жұртшылықтың оған қатыспауы көрсетілген.

Коллизия мен құқық қолдану қиындықтарын аша отырып, қылмыстық-атқару жүйесі мен қоғам арасындағы серіктестікті дамыту призмасы арқылы бүгінгі күннің мүдделері мен шындықтарына жауап беретін мәселені шешудің ең оңтайлы жолдары ұсынылады.

Түйінді сөздер: шартты түрде мерзімінен бұрын босату; түзеу; сотталған; мінез-құлық; жазаны өтеу; қылмыстық-атқару органы; қайта әлеуметтендіру.

Y.K. Ryskeldiyev¹, M. Altynbek²

¹The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kossy, the Republic of Kazakhstan

²Zhambyl Regional Bar Association, Taraz, the Republic of Kazakhstan

TOPICAL ISSUES OF CONDITIONAL EARLY RELEASE OF CONVICTED PERSONS ON THE EXAMPLE OF SOME COUNTRIES

Abstract. This scientific article considers the issues of improvement of the institute of parole from further serving of punishment in the form of imprisonment. Comparative analysis of the legislation and its practical application in other countries are given. In Western countries with a more developed human rights legal framework, these decisions are not made solely by any official, but are often the expression of an opinion consolidated with society.

Some stagnation of the tendency of development of this institution and lack of public participation in it in Kazakhstan is pointed out.

Revealing the conflicts and law enforcement difficulties, the most optimal ways to solve the problem are proposed, meeting today's interests and realities through the prism of developing a partnership between the penitentiary system and society.

Keywords: parole; correction; convicted person; behavior; serving a sentence; penal enforcement agency; re-socialization.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_97

Введение. Условно-досрочное освобождение от наказания (далее – УДО), являясь одним из видов освобождения от наказания, занимает особое место в национальном законодательстве Казахстана.

Исследуя вопросы УДО осужденных к лишению свободы, некоторые затруднения для судов и неоднозначную реакцию общественности вызывает определение понятия «исправление осужденного» как одного из оснований применения к ним данной нормы.

Признание осужденного «исправившимся» либо «не нуждающимся в полном отбытии наказания» возможно только после установления определенных в законе обстоятельств, многие из которых носят оценочный характер и законодателем однозначно не определены.

Казахстанская практика решения вопроса об УДО в сравнении с опытом, подходами и некоторой терминологией, используемой в постсоветских странах и государствах дальнего зарубежья, указывает на необходимость внедрения общественного участия в национальную модель.

Таким образом, в качестве путей решения проблемы необходимо разработать четкий механизм и алгоритм разрешения данного

вопроса, позволяющие отойти в будущем от вовлечения судов в его рассмотрение, за исключением случаев, когда нарушены права осужденных на УДО.

Целью настоящей статьи являются анализ действующего казахстанского уголовно-исполнительного законодательства с позиции его современности, тенденции развития и разработка предложений по его совершенствованию на основе международного опыта.

Материалы и методы. В исследовании использованы статистические сведения МВД РК за 2024-2025 гг. о лицах, в отношении которых состоялись судебные акты об условно-досрочном освобождении от отбывания наказания в виде лишения свободы.

Анализ нормативной базы проведен на основе уголовного и уголовно-исполнительного законодательства РК, Республики Беларусь, Российской Федерации и доктринальных источников. В работе использованы методы контент-анализа, сравнительно-правовой и системный подходы.

Результаты, обсуждение. Вопросы УДО представляют собой актуальную проблему не только уголовно-правового

характера, связанную с риском рецидивной преступности, но и имеют социально-экономическое значение для общества, а также затрагивают практику применения некоторых норм.

В этом аспекте приведем несколько примеров из опыта постсоветских стран, в частности России и Беларуси.

Общим для казахстанской правоприменительной практики с указанными странами является применение УДО по решению суда, а также определение критериев, по которым осужденный может быть освобожден от наказания досрочно, т.е. формальные и материальные основания.

В то же время осужденному к лишению свободы УДО может быть применено только при соответствии лица обоим основаниям.

Несущественные различия имеются в сроках, которые необходимо отбыть для применения УДО. Кроме того, отличительной особенностью казахстанского и белорусского институтов УДО от российского является законодательное закрепление отдельных положений.

Так, по-разному отражается в уголовном законодательстве названных государств понятие «исправление осужденного» и определение его признаков.

Если в российском¹ и казахстанском законодательстве эти понятия схожи

– формирование у осужденного правопослушного поведения, позитивного отношения к личности, обществу, труду, нормам, правилам и этике поведения в обществе, то, согласно статье 7 Уголовно-исполнительному кодексу (далее – УИК) Беларуси², исправление осужденных – это формирование у них готовности вести правопослушный образ жизни.

К определению степени и критериев исправления осужденных подходы также немного разные. К примеру, в законодательстве Беларуси закреплены критерии исправления, которые применяются по отношению к лицам, отбывающим лишение свободы, и позволяют оценить

степень его исправления.

Степень исправления разделена на 3 вида, дословно они обозначены как «ставший на путь исправления», «твердо вставший на путь исправления» и «доказавший свое исправление».

Степень исправления осужденного к лишению свободы определяется администрацией исправительного учреждения по результатам его аттестации на основании всестороннего изучения личности и оценки поведения по указанным критериям. Порядок аттестации осужденных устанавливается МВД Беларуси [1].

Описание этих критериев белорусский законодатель связывает с рядом условий. К ним относятся: принятие осужденным письменного обязательства о правопослушном поведении, отсутствие взысканий, добросовестное отношение к труду или учебе, выполнению работ по коллективному самообслуживанию, уборке и благоустройству исправительных учреждений и прилегающих к ним территорий и проявление полезной инициативы в иной общественно полезной деятельности. В отношении осужденных, не погасивших до постановления приговора ущерб, причиненный преступлением, обязательным условием является принятие всех зависящих от него мер по возмещению ущерба.

Применительно к последующим видам степеней исправления законодатель дополняет требованиями: «свидетельствует об устойчивом стремлении к правопослушному поведению» (твердо вставший на путь исправления) и «сформирована готовность вести правопослушный образ жизни» (доказавший свое исправление) [2].

В казахстанском же законодательстве отмечается положительно и отрицательно характеризующиеся степени поведения, каждая из которых по последовательной нумерации делится еще на 3 вида: первая положительная степень поведения, первая отрицательная степень поведения и т.д.

Критерии оценки степеней практически

¹ Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации: кодекс Российской Федерации от 08 апр. 1997 г. № 1-ФЗ [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_12940 (дата обращения: 05.04.2025).

² Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь: кодекс Республики Беларусь от 11 янв. 2000 г. № 365-З [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414827 (дата обращения: 03.04.2025).

аналогичны положениям белорусского законодательства, за исключением отдельных, но существенных отличий.

Прежде всего, степень поведения осужденного, согласно статье 95 УИК РК, является основанием для изменения вида учреждения, изменения условий отбывания наказания в учреждении, а также расширения прав осужденного в части применения мер поощрения к нему³.

В то же время оценка степени поведения осужденного осуществляется с целью индивидуализации исполнения наказания и является всего лишь частью характеризующего материала на осужденного, представленного к УДО [1].

Таким образом, белорусский и казахстанский законодатели, обозначив вышеуказанные степени исправления, установили весьма оценочные критерии для их определения.

Следует также отметить, что в законодательстве указанных двух стран нет достаточно четкого определения относительно того, при достижении какой из степеней исправления/поведения администрация учреждения может представлять осужденного к УДО.

Отсутствию в российском законодательстве понятий степеней исправления/поведения и «льготных» условий досрочного освобождения, на наш взгляд, не позволяет в достаточной мере систематизировать и индивидуализировать вопросы отбывания наказания в виде лишения свободы [3]; [4].

В западных странах нормативные акты, регулирующие порядок УДО, не отличаются единообразием.

К примеру, в различных штатах США указанные процессы регулируются по-разному. В большей степени это связано с тем, что в некоторых штатах в законодательстве отсутствуют нормы, регулирующие данный институт. Другими словами, УДО на территории данных штатов не применяется, поскольку реальное лишение свободы назначается за преступления, тяжесть которых предполагает отбывание наказания без возможности

досрочного освобождения [5].

Как и в нашей стране, так и в США, при разрешении вопроса об УДО рассматриваются формальные и материальные критерии с учетом индивидуального подхода к осужденному. Возможность применения УДО зависит от нескольких составляющих. Например, одним из них является наличие положительного заключения специального совета. Если совет принял положительное решение, то у осужденного прерывается отбывание приговора, а течение оставшейся части срока или совокупного срока считается приостановленным.

Таким образом, применение института УДО зависит от субъективного мнения администрации учреждения уголовно-исполнительной системы, а в некоторых случаях – и суда.

Правом предоставления УДО наделяются не только судебные и уголовно-исполнительные органы, но и специальные административные органы – коллегии (советы, комиссии, бюро). В некоторых штатах такие вопросы решались губернатором после консультации с состоящим при нем советом по УДО [5]; [6].

УДО представляет собой наряду с освобождением от дальнейшего отбывания наказания контроль за поведением осужденного вне пределов исправительного учреждения. По сути, осужденный должен к этому морально-духовно прийти путем самостоятельного осознания и внедрения корректив в свое поведение и мышление.

В этом аспекте интересным представляется система, функционирующая в Англии, где работу со специальным контингентом проводят Служба тюрем и Национальная служба работы с осужденными.

Указанные две службы, хоть и взаимосвязаны между собой, имеют общие задачи, но подходы к их реализации разные [7].

Весь срок заключения распределяется на 4 периода, не имеющих четких предельных сроков, а зависящих от поведения осужденного:

³ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 г. № 234-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://10.61.42.188/rus/docs/K1400000234> (дата обращения: 04.06.2025).

- пробный период (одиночное заключение);
- исправительный период (общее заключение с привлечением к труду);
- переходное заключение в тюрьме с полусвободным режимом (выход на работу без конвоя, свободное общение с внешним миром);
- условно-досрочное освобождение (по отбытии установленной части срока наказания).

Осужденные соответственно этим периодам также делятся на четыре категории, условно называемые «пониженный», «базовый», «стандартный» и «улучшенный». Все они могут находиться в пределах одного учреждения, но принципиальная разница заключается в определении промежутка времени, который осужденный имеет право проводить вне камеры.

После приговора и определения осужденного в тюрьму он приобретает статус базового и помещается в одиночное заключение, затем в зависимости от адаптации перемещается на стандартный, а в случае положительного поведения переводится на улучшенный. Таким образом, британские заключенные за примерное поведение награждаются постепенным расширением границ свободы и приспособлением к окружению под контролем администрации пенитенциарной системы.

Особо обращает на себя внимание тот факт, что решение об УДО принимается при участии в данном процессе общественности. Досрочное освобождение осужденных применяет Совет по УДО, который на 2/3 состоит из представителей общественности, а 1/3 – из соответствующих специалистов в области уголовной политики [7].

Такая прогрессивная система положительно оценивается как самим осужденным, так и общественностью. По мнению экспертов, восприятие осужденным вовлеченности общества в решение вопросов его судьбы является вспомогательной мерой исправления и дополнительным импульсом для осужденного в формировании

правопослушного поведения.

С этими выводами нельзя не согласиться. Важнейшей задачей в ресоциализации условно-досрочно освобожденного было, есть и должно быть создание ему соответствующих условий, но при его непосредственном участии и желании.

В некоторых западных странах четкое видение процесса ресоциализации является обязательным условием для УДО. К примеру, в определенных штатах США осужденный до рассмотрения вопроса о его УДО должен составить план предстоящей адаптации и социальной реабилитации. В этот план осужденный может включить обязательство о последующем трудоустройстве, изложение просьбы о прощении к потерпевшему, ведение религиозной жизни и т.д. [6].

Вовлеченность общественности в вопросы ресоциализации в совокупности с внедрением прогрессивной системы исполнения наказания позволили в Канаде до 95% увеличить количество лиц, не уличенных в рецидивной преступности после досрочного освобождения из мест лишения свободы [5]; [7].

В Казахстане в настоящее время такая деятельность возложена только на государство, без участия гражданского общества.

Согласно статистическим данным МВД РК, за период 2024-2025 гг. суды первой инстанции удовлетворили в среднем 36,5%-43% ходатайств администрации исправительных учреждений об УДО⁴.

Не вдаваясь в оценку эффективности действующей модели, отметим, что общественность должна прийти на помощь государству и развивать такие формы, как патронаж, попечительство и т.п.

По сути, в Казахстане освобожденный условно-досрочно остается наедине сам с собой и сознательно не готов взаимодействовать с инспекторами службы пробации, которые в его восприятии исторически ассоциируются с представителями репрессивной власти, осуществляющей над ним и его поведением

⁴ Сборник статистических сведений Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Республики Казахстан за 2024-2025 гг.

контроль [8]. Между тем, внедрение волонтерства и активистов probation позволило бы оказывать освобожденным по УДО лицам правовую и организационную помощь, а также содействовать им в поиске жилья, работы и т.д. С учетом влечения времени на момент освобождения из мест заключения волонтеры и гражданские активисты probation могут способствовать восстановлению отношений с семьей, организации совместного проведения досуга и т.д.

Но перспективы интеграции осужденного в общество должны формироваться задолго до этого, т.е. еще на стадии исполнения наказания. К примеру, указанные лица, в т.ч. выступая посредником, с согласия администрации исправительного учреждения могут содействовать в реализации воли потерпевшего. Для этого видится целесообразным применение смешанной модели принятия решений по вопросам применения УДО, при которой окончательное решение принимает государственный орган либо должностное лицо, но на основании мнения комиссии и общественности. В данном случае последних следует не только максимально вовлечь в данный процесс, но и наделить соответствующими механизмами.

На практике фактически материалы на УДО формируются в органе, исполняющем наказание, исключительно по своему усмотрению. Если же решение вопроса о применении УДО отнести к разряду коллегиальных, например, посредством передачи его комиссии по УДО (далее – Комиссия), это позволит внести прозрачность в данный процесс и обеспечит всесторонность исследования личности осужденного, его поведения, отношения к труду, преступлению, наказанию и других необходимых сведений и материалов.

В Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 гг. (в сфере профилактики правонарушений)⁵ указано, что она направлена на выстраивание целостной системы превенции правонарушений на основе солидарной ответственности всех ее

субъектов и установления конструктивного партнерства с населением. Поэтому формат взаимодействия общества должен касаться также порядка исполнения наказания, вопросов УДО, правильное применение которого имеет влияние на состояние безопасности на улицах и в быту.

В целом следует отметить, что вовлечение общественности в процесс контроля пенитенциарной системы путем внедрения в 2013 году Национального превентивного механизма (далее – НПМ) показало свои положительные стороны и практическую востребованность, однако дальнейшее развитие данного института не было столь динамичным.

В качестве одного из возможных решений вопросов УДО предлагается обеспечить им большую гласность с привлечением в качестве независимых наблюдателей представителей НПМ и Уполномоченного по правам человека в РК в данном регионе. Целесообразно в состав Комиссии наряду с администрацией исправительного учреждения включить также представителей общественных объединений, депутатов соответствующих маслихатов и т.д.

Положительное решение Комиссии будет считаться правомочным, например, после его утверждения/согласования прокурором в течение конкретного периода, определенного законом.

Отрицательное заключение комиссии может быть обжаловано непосредственно в суд самим осужденным, его защитником либо представителем.

Заключение. На основе проведенного анализа правоприменительной практики можно выделить главные выводы, служащие основанием для совершенствования мер по ресоциализации осужденных.

В эпоху динамичного развития демократических правополлагаем, что общество обязательно должно в определенной степени принимать участие в решении отдельных вопросов исполнения наказания, например, нуждается ли оно в том или ином лице,

⁵ Об утверждении Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 годы (в сфере профилактики правонарушений): постановление Правительства Республики Казахстан от 29 дек. 2023 г. № 1233 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://10.61.42.188/rus/docs/P2300001233> (дата обращения: 01.04.2025).

отбывающем наказание. Вероятно, в т.ч. по указанной причине в настоящее время группой депутатов инициированы поправки, касающиеся вопросов УДО, осужденных по определенным статьям УК судом с участием присяжных заседателей.

На практике довольно часто встречаются случаи, когда лицо после освобождения из мест длительного заключения испытывает чувство ненужности и отчужденности. Порой именно этот фактор является поводом для антиобщественного поведения либо продолжения преступной деятельности. Поэтому перед Комиссией должно быть также мнение оппонировавшей стороны, которая, ходатайствуя о применении УДО, берет обязательства по независимому проведению ресоциализации лица, отбывающего наказание.

Серьезным аргументом для положительного решения вопроса об УДО могут также служить обязательства представителей осужденного о его самостоятельном трудоустройстве, создании либо восстановлении семьи, добровольном посещении центров лечения от алкоголизма и наркомании после освобождения из мест заключения и т.д. Данный критерий может носить не обязательный, а дополнительный добровольный характер,

и оцениваться Комиссией в совокупности с другими представленными материалами.

Представители со стороны осужденного через реализацию его и своих прав могут убедиться в степени необходимости дальнейшего отбывания назначенного наказания либо ее отсутствию. В качестве таких механизмов могут выступать самостоятельный контроль за поведением, свидание, ведение телефонных переговоров и переписки с осужденным, которые представитель вправе по своему усмотрению предоставить Комиссии.

Такие меры не являются аналогией освобождения от наказания с установлением поручительства, предусмотренного в статье 69 УК РК⁶, поскольку стадии принятия решений абсолютно разные, но требования и условия к представителям могут быть аналогичны требованиям к поручителям.

Вовлечение общественности в данный процесс позволит в определенной степени наложить на лицо, претендующее на УДО, не только государственную, но и социально-общественную ответственность, а также позволит разгрузить и органы пробационного контроля, которые, в свою очередь, вправе действовать как непосредственно, так и через представителей осужденного.

Список использованной литературы:

1. В.А. Голец, В.И. Шуленкова. Проблемы и пути совершенствования института условно-досрочного освобождения в уголовно-исполнительной системе Республики Беларусь // Наука – практике: материалы VI Международ. науч.-практ. конф. – 2025. – ч. 1. – С. 185-187.
2. Диско, В.И. Условно-досрочное освобождение от наказания по уголовному праву Республики Беларусь / В.И. Диско // Право.by. – 2016. – № 1 (39). – С. 72-78.
3. Кудашева, В.В. Институт условно-досрочного освобождения от наказания в Соединенных Штатах Америки / В.В. Кудашева // Отечественная юриспруденция «Олимп». – 2018. – № 5. – С. 44-47.
4. Тит, А.А. Правовая природа условно-досрочного освобождения в уголовном законодательстве Российской Федерации и Республики Беларусь / А.А. Тит // Уголовное право и криминология. – 2017. – № 4. – С. 45-59.
5. Bottomley, A.K. Parole in Transition: A Comparative Study of Origins, Developments, and Prospects for the 1990s / A.K. Bottomley // Crime and Justice: A Review of Research. University of Chicago Press. – 1990. – Vol. 12. – e319-374.
6. Nuridin, S. Parole and Early Release from Punishment: Problems of Improving Application Mechanisms in the Republic of Kazakhstan and Foreign Experience / S. Nuridin, E. Ongarabaev // Journal of Law and Sustainable Development. – 2023. – № 11 (9). – e1545.

⁶ Уголовный кодекс Республики Казахстан: кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://10.61.42.188/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 04.07.2025).

7. Tournier, P.V. Systems of Conditional Release (Parole) in the Member States of the Council of Europe [Электронный ресурс] / P.V. Tournier. – 2004. – Vol. 1. – Режим доступа: <https://doi.org/10.4000/champpenal.378> (дата обращения: 20.02.2026).

8. Уразалин, Б.Т. Практические рекомендации, направленные на развитие научно-технического обеспечения содержания в учреждениях минимальной безопасности / Б.Т. Уразалин // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2024. – № 3 (33). – С. 79-89.

References:

1. V.A. Golec, V.I. Shulenkova. Problemy i puti sovershenstvovaniya instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdeniya v ugolovno-ispolnitel'noj sisteme Respubliki Belarus' // Nauka – praktike: materialy VI Mezhdunarod. nauch.-prakt. konf. – 2025. – ch.1. – S. 185-187.

2. Disko, V.I. Uslovno-dosrochnoe osvobozhdenie ot nakazaniya po ugolovnomu pravu Respubliki Belarus' / V.I. Disko // Pravo.by. – 2016. – № 1 (39). – S. 72-78.

3. Kudasheva, V.V. Institut uslovno-dosrochnogo osvobozhdeniya ot nakazaniya v Soedinennyh Shtatah Ameriki / V.V. Kudasheva // Otechestvennaja jurisprudenciya «Olimp». – 2018. – № 5. – S. 44-47.

4. Tit, A.A. Pravovaja priroda uslovno-dosrochnogo osvobozhdeniya v ugolovnom zakonodatel'stve Rossijskoj Federacii i Respubliki Belarus' / A.A. Tit // Ugolovnoe pravo i kriminologija. – 2017. – № 4. – S. 45-59.

5. Bottomley, A.K. Parole in Transition: A Comparative Study of Origins, Developments, and Prospects for the 1990s / A.K. Bottomley // Crime and Justice: A Review of Research. University of Chicago Press. – 1990. – Vol. 12. – e319-374.

6. Nuridin, S. Parole and Early Release from Punishment: Problems of Improving Application Mechanisms in the Republic of Kazakhstan and Foreign Experience / S. Nuridin, E. Ongarabaev // Journal of Law and Sustainable Development. – 2023. – № 11 (9). – e1545.

7. Tournier, P.V. Systems of Conditional Release (Parole) in the Member States of the Council of Europe [Jelektronnyj resurs] / P.V. Tournier. – 2004. – Vol. 1. – Rezhim dostupa: <https://doi.org/10.4000/champpenal.378> (data obrashheniya: 20.02.2026).

8. Urazalin, B.T. Prakticheskie rekomendacii, napravlennye na razvitie nauchno-tehnicheskogo obespecheniya sodержaniya v uchrezhdeniyah minimal'noj bezopasnosti / B.T. Urazalin // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2024. – № 3 (33). – С. 79-89.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Еркебұлан Қадырбекұлы Рыскелдиев – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы Кәсіби оқыту институты қылмыстық қудалау және жедел-іздістіру қызметі кафедрасының доценті, құқық магистрі, e-mail: eriksonospanov@gmail.com.

Рыскелдиев Еркебұлан Қадырбекович – доцент кафедры уголовного преследования и оперативно-розыскной деятельности Института профессионального обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр права, e-mail: eriksonospanov@gmail.com.

Ryskeldiyev Yerkebulan Kadyrbekovich – Associate Professor of the Department of Criminal Prosecution and Operational Investigative Activities at the Institute of Professional Training of the Law Enforcement Academy under the Procurator General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, e-mail: eriksonospanov@gmail.com.

Мақсат Алтынбек – Жамбыл облыстық адвокаттар алқасының мүшесі, e-mail: makenov.make@list.ru.

Алтынбек Максат – член Жамбылской областной коллегии адвокатов,

e-mail: makenov.make@list.ru.

Altynbek Maksat – Member of Zhambyl Regional Bar Association,
e-mail: makenov.make@list.ru.

Т.С. Салкебаев¹, Р.К. Джиембаев²

¹Қарағандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

²Қарағандинская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, г. Караганда, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ИНТЕРНЕТ-МОШЕННИЧЕСТВА И КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ В КОНТЕКСТЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ СОБСТВЕННОСТИ И ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. В настоящей статье исследуются проблемы разграничения интернет-мошенничества и киберпреступности в условиях цифровой трансформации общественных отношений. Цель исследования заключается в разработке уголовно-правовых критериев их дифференциации на основе анализа объекта посягательства и функциональной роли информационной системы в механизме преступления. Обосновано, что киберпреступность охватывает деяния, в которых информационные системы выступают непосредственным объектом уголовно-правовой охраны, тогда как интернет-мошенничество представляет собой посягательство на собственность, при котором цифровые технологии используются как инструмент реализации обмана. Сформулирован вывод о том, что дистанционный способ воздействия на потерпевшего не образует признаков интернет-мошенничества при отсутствии использования ресурсов информационной системы для осуществления обмана. Полученные результаты имеют значение для обеспечения единообразия квалификации и уточнения пределов уголовно-правовой охраны имущественных и информационных отношений.

Ключевые слова: интернет-мошенничество; киберпреступность; уголовное право; правособственности; информационная безопасность; цифровая трансформация; недвижимое имущество; мошеннические схемы; уголовная ответственность.

Т.С. Салкебаев¹, Р.К. Джиембаев²

¹Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

²Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

МҮЛІКТІ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК КОНТЕКСТІНДЕГІ ИНТЕРНЕТ-АЛАЯҚТЫҚ ПЕН КИБЕРҚЫЛМЫСТЫ АЖЫРАТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада қоғамдық қатынастардың цифрлық трансформациясы жағдайында интернет-алаяқтық пен киберқылмысты ажырату мәселелері зерттеледі. Зерттеудің мақсаты – құқық бұзушылық объектісінің сипаты мен қылмысты жасау механизміндегі ақпараттық жүйенің функционалдық рөлін негізге ала отырып, оларды қылмыстық-құқықтық тұрғыдан саралау өлшемдерін әзірлеу. Қылмыстық қол сұғушылықтың тікелей объектісін және ақпараттық жүйенің қылмыстық әрекеттегі орнын айқындауға негізделген ажырату критерийлері ұсынылады. Ақпараттық жүйелер мен ақпараттық қауіпсіздік саласындағы қатынастар тікелей қылмыстық қол сұғушылық объектісі болып табылатын әрекеттер киберқылмыс ретінде қарастырылуы тиіс екендігі негізделеді, ал интернет-алаяқтық цифрлық технологиялар алдау құралы ретінде пайдаланылатын меншікке қарсы дәстүрлі қылмыстың нысаны ретінде бағаланады. Жәбірленушіге қашықтан ықпал ету тәсілі, егер алдау ақпараттық жүйе ресурстарын пайдалану арқылы жүзеге асырылмаса, өздігінен интернет-алаяқтық белгілерін құрамайтыны туралы қорытынды жасалады. Алынған нәтижелер қылмыстық-құқықтық саралаудың бірізділігін қамтамасыз ету және мүліктік әрі ақпараттық қатынастарды қорғау шектерін нақтылау үшін практикалық маңызға ие.

Түйінді сөздер: интернет-алаяқтық; киберқылмыс; қылмыстық құқық; меншік құқығы; ақпараттық

қауіпсіздік; цифрлық трансформация; жылжымайтын мүлік; алаяқтық схемалар; қылмыстық жауаптылық.

T.S. Salkebaev¹, R.K. Dzhiembaev²

¹*Karaganda University of Kazpotreboysuz, Karaganda, the Republic of Kazakhstan*

²*Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Karaganda, the Republic of Kazakhstan*

PROBLEMS OF DIFFERENTIATING BETWEEN INTERNET FRAUD AND CYBERCRIME IN THE CONTEXT OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF PROPERTY AND INFORMATION SECURITY

Abstract. The article examines the problem of differentiating between Internet fraud and cybercrime in the context of the digital transformation of social relations. The purpose of the study is to develop criminal law criteria for distinguishing these offenses based on the nature of the object of encroachment and the functional role of information systems in the mechanism of the crime. The paper proposes criteria for differentiation grounded in the identification of the direct object of criminal encroachment and the role of information systems in the commission of the offense. It is substantiated that cybercrime should encompass acts in which information systems and relations in the field of information security constitute the direct object of criminal protection, whereas Internet fraud represents a form of traditional property infringement in which digital technologies are used as an instrument of deception. It is concluded that a remote method of influencing the victim does not in itself constitute Internet fraud unless the deception is carried out through the use of information system resources. The results are significant for ensuring consistent legal qualification and for clarifying the limits of criminal law protection of property and information relations.

Keywords: Internet fraud; cybercrime; criminal law; property rights; information security; digital transformation; real estate; fraudulent schemes; criminal liability.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_106

Введение. Современные цифровые технологии, проникая во все сферы общественной жизни, создают не только новые возможности, но и формируют принципиально иные угрозы криминального характера. Особую актуальность приобретает проблема эволюции мошеннических схем, реализуемых в виртуальном пространстве, где традиционные критерии уголовно-правовой квалификации зачастую демонстрируют свою недостаточную эффективность. В этой связи в научной доктрине уголовного права все чаще поднимается дискуссия о необходимости строгого концептуального разделения таких категорий, как «киберпреступность» и «интернет-мошенничество», поскольку их терминологическая и содержательная контаминация приводит к существенным сложностям в правоприменительной практике. Смешение указанных понятий порождает не только проблемы процессуального характера, но и создает доктринальную неопре-

деленность в вопросе защиты охраняемых законом социальных ценностей. Проблема квалификации мошеннических действий, предметом которых выступает недвижимое имущество, заслуживает особого внимания, учитывая специфику их совершения с применением дистанционных коммуникационных технологий. Подобные преступления требуют тщательного анализа не только с точки зрения объективной стороны состава, но и с позиции уточнения непосредственного объекта уголовно-правовой охраны.

Материалы и методы. В исследовании применен комплексный методологический подход, основанный на использовании общенаучных методов анализа, синтеза, индукции и дедукции, а также частнонаучных методов, среди которых сравнительно-правовой, нормативный, формально-юридический и статистический методы.

Материалами исследования послужили нормы уголовного законодательства

Республики Казахстан (далее – РК), иные нормативно-правовые акты и официальные документы, регулирующие вопросы уголовно-правовой охраны собственности и информационной безопасности, а также правоприменительная практика и статистические данные уполномоченных государственных органов. Существенное значение имели научные труды зарубежных и отечественных авторов, посвященные проблемам киберпреступности, интернет-мошенничества и трансформации традиционных форм хищений в цифровой среде. При анализе учитывались предложения исследователей, результаты изучения нормативных актов и статистических данных, что позволило выявить проблемы разграничения интернет-мошенничества и киберпреступности, определить направления совершенствования уголовно-правовой защиты имущественных прав и информационной безопасности.

Результаты, обсуждение. Темпы технологического развития человечества к настоящему времени требуют более четкого разграничения понятия «киберпреступность» от иных разновидностей преступлений, совершаемых с использованием информационных технологий, к которым относится и интернет-мошенничество. Учитывая объем элементов цифрового пространства, включенного в жизнь современного человека, относить все криминальные инциденты, совершаемые посредством информационных систем, к киберпреступности (т.е. так называемой «преступности в сфере высоких технологий») будет необоснованным. В этом смысле более предпочтительным представляется четкое разграничение собственно преступления в сфере информационного пространства (в различных вариантах наименования соответствующего объекта) от преступлений, в механизме которых используются ресурсы информационных систем.

Схожая позиция высказывается и в зарубежной уголовно-правовой доктрине, в рамках которой проводится разграничение

между преступлениями, невозможными вне цифровой среды, и традиционными составами, лишь совершаемыми с использованием информационных технологий [1]. Зарубежными исследователями подчеркивается, что использование цифровых технологий само по себе не формирует самостоятельный вид преступности и не подменяет традиционные уголовно-правовые конструкции [2].

В этом контексте типология интернет-мошенничества имеет исключительно эмпирический (констатируемый) или даже эвристический (в случае появления новых форм) метод формирования, поскольку в уголовно-правовом аспекте значение имеет только факт обмана и злоупотребления доверием пользователя информационной сети. Авторы исследований, к примеру, отмечают, что наиболее распространенными видами преступлений в сети Интернет, связанных с хищениями, являются так называемые «нигерийские письма» [3], фишинг [4] и вишинг [5].

Европол¹ среди наиболее распространенных форм интернет-преступлений отмечает мошенничество в сфере онлайн-платежей, инвестиционное мошенничество, а также схемы компрометации корпоративной электронной переписки (Business Email Compromise). Указанные деяния отнесены к категории «cyber-enabled crimes», поскольку цифровая инфраструктура используется в них как инструмент реализации преступного замысла. В отличие от этого, неправомерный доступ к информационным системам, вмешательство в их функционирование и иные посягательства на цифровую инфраструктуру рассматриваются как самостоятельные киберзависимые преступления (cyber-dependent offences), объективно невозможные вне цифровой среды.

Данная классификация подтверждает, что разграничение интернет-мошенничества и киберпреступности должно основываться на характере непосредственного объекта посягательства и функциональной роли информационной системы в механизме совершения деяния, а не на технической

¹ Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024. The Hague: Europol, 2024 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.europol.europa.eu/publication-events/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2024> (дата обращения: 25.02.2026).

форме либо сложности используемой схемы. Типология мошеннических приемов имеет вспомогательное значение и не предопределяет уголовно-правовую квалификацию. Законодательная дифференциация интернет-мошенничества оправдана лишь постольку, поскольку она связана с признаками, повышающими степень общественной опасности деяния.

Проблема классификации интернет-мошенничества непосредственно связана с вопросом об объекте преступления и предмете уголовно-правовой охраны. В связи с постоянным расширением способов и форм совершения мошенничества в сети возникает необходимость уточнения правовых подходов к определению того, какие именно общественные отношения и ценности подлежат защите.

Категория объекта преступления в целом является одной из самых неоднозначных в теории уголовного права. Причем, как указывает В. Анисимов, понятие «собственность» как самостоятельный объект уголовно-правовой охраны неизбежно подвергается и будет подвергаться пересмотру за счет включения в структуру предмета преступления все новых видов имущества, появляющихся по причине научно-технического развития. При этом автор полагает, что информация является специфическим предметом, на который распространяется право собственности, по причине чего аргументирует целесообразность перенесения всех «компьютерных» преступлений в главу преступлений против собственности [6, 16 стр.]. Мы не в полной мере согласны с данным мнением автора (хотя динамика развития правового поля и теоретической мысли может привести к различным трансформациям). Вместе с тем нельзя отрицать фактор возрастания значимости информации и гарантий ее сохранности в современном обществе, где виртуализация персональных данных граждан во многом и приводит к детерминации интернет-мошенничества. В этом смысле будет справедливым утверждение, что в контексте интернет-мошенничества информационная

безопасность выступает в качестве дополнительного объекта преступления.

Право собственности как объект посягательства при всех видах мошенничества, в т.ч. интернет-мошенничестве, лидирует по уязвимости в общей структуре объектов уголовных правонарушений. В данном случае речь идет не об относительной оценке качественных показателей вреда от тех или иных посягательств. Здесь следует исходить исключительно из подтверждаемого статистическими данными факта, что посягательства на собственность преобладают в общей структуре преступности. Кроме того, сопоставление степени вреда различных по характеру уголовных правонарушений представляется затруднительным и даже некорректным (например, вреда от корыстных и насильственных преступлений). Явное лидерство корыстной мотивации в оценке параметров современной преступности во многом предопределяет и тот факт, что именно уголовные правонарушения против собственности являются наиболее склонными к повторности и рецидивизму [7, 62 стр.].

Традиционно в рамках правоотношений собственника принято понимать единство трех основных полномочий: права владения, пользования и распоряжения. Авторы тематических исследований иногда предлагают выделить дополнительные полномочия, в частности, полномочия в плане решения вопроса о том, допускать или не допускать к своему имуществу других лиц [8, 16 стр.]. Если речь будет идти о праве собственности на обективированные вещи (недвижимость, денежные средства, земельный участок и т.д.), то здесь полномочия по «недопуску» к своему имуществу иных лиц имеет вполне конкретное воплощение за счет тех или иных способов охраны принадлежащего имущества. Перевод значительного количества платежных и иных операций в режим онлайн большинством граждан способствует тому, что их волевое решение на «допуск» к своему имуществу других лиц претерпевает определенную трансформацию. Возникает

неизбежная зависимость от исправности информационно-коммуникационных систем, уровня защиты банковских приложений, добросовестности поставщиков соответствующих услуг и других обстоятельств, в результате на которые у собственника весьма ограниченные возможности.

Рост количества случаев интернет-мошенничества сопровождается увеличением имущественного вреда, причиняемого собственникам. В криминологии часто используется термин «цена преступности», который охватывает совокупность негативных последствий для потерпевших, общества и правоохранительной системы. Противодействие таким посягательствам требует дополнительных финансовых и организационных ресурсов. Кроме того, распространение подобных преступлений способно снижать экономическую привлекательность региона, усиливая инвестиционные и финансовые риски. [9, 131 стр.].

Исходя из данных официальной статистики Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК, был только 1 случай регистрации мошенничества в отношении недвижимого имущества (в рамках статданных отсутствует возможность установить, было ли это «простое» или интернет-мошенничество) в 2022 году. При этом дела по 4-ем мошенничествам в отношении недвижимого имущества находились в производстве. Особые свойства недвижимого имущества, независимо от разновидности мошеннических действий, требуют, на наш взгляд, более тщательного учета данного признака. Здесь дело не столько в значительном стоимостном выражении похищенного имущества, сколько в том обстоятельстве, что недвижимость представляет ценность с точки зрения возможности реализации человеком своих самых насущных потребностей (для проживания его самого и членов его семьи). В целом мошеннические действия в отношении жилых помещений (квартир, домов и т.д.) явно обладают повышенной степенью цинизма со стороны мошенников, особенно когда потерпевшими становятся люди пожилого

возраста, лица с инвалидностью, сироты и т.д.

При этом утрата права на недвижимость, как правило, имеет место именно в рамках мошеннических действий, поскольку только в статье 190 Уголовного кодекса РК (далее – УК РК) указывается на «приобретение права на имущество» (требование права на имущество отмечается также в части 1 статьи 194 УК РК «Вымогательство», однако это гораздо более редкая форма посягательств на собственность, нежели мошенничество). В теории формулировка «право на имущество» вызывает некоторые разногласия. Многие склоняются к тому, что следует ограничиваться термином «имущество», как минимум, по той причине, что право на недвижимое имущество часто является восстановимым [10]. Не останавливаясь подробно на обоснованности данных теоретических споров, тем не менее, следует еще раз сделать акцент на том, что утрата недвижимого имущества (в особенности, жилого помещения) явно должна быть оценена как более общественно опасная форма мошенничества. Даже при условии, что могут быть использованы те или иные механизмы восстановления потерпевшего в правах, этот процесс является достаточно сложным и длительным (в особенности, в случаях, когда недвижимость была приобретена добросовестным покупателем). Особенно критически-негативное значение утрата права на недвижимость будет иметь в ситуациях, когда жилое помещение являлось единственным местом для проживания потерпевшего и его семьи.

В этом смысле мы присоединяемся к позиции исследователей, которые отмечают, что умысел в отношении завладения недвижимостью должен оцениваться как более квалифицированный, даже если в стоимостном выражении ущерб не оказался крупным или особо крупным [11, 157 стр.]. Несмотря на незначительные количественные показатели в статданных по мошенничествам, исследователи обоснованно отмечают риски повышенной уязвимости граждан в случае так называемого «черного риэлторства», поскольку

сложность процедуры оформления права на недвижимость приводит к сложностям его реституции в случае утраты [12, 59 стр.].

Контент-анализ СМИ и иных доступных информационно-коммуникационных ресурсов изобилует информацией относительно совершаемых в Казахстане интернет-мошенничеств. При этом термин «интернет-мошенничество» имеет достаточно произвольную форму применения, поскольку к нему нередко относят и криминальные инциденты, которые в строгом смысле не сопряжены с обманом и злоупотреблением доверием в информационной сети. Так, к примеру, на информационно-коммуникационном ресурсе «Orda.kz» как интернет-мошенничество был представлен случай, имевший место в г. Алматы, в котором мошеннические схемы в отношении четырех потерпевших привели к потере права на недвижимое имущество. При этом мошенники во всех случаях действовали в отношении пенсионеров и по единой схеме: телефонный звонок с сообщением об угрозе относительно банковского счета, убеждение в необходимости срочно реализовать недвижимость для того, чтобы мошенникам не удалось его продать. Дополнительно также обманным путем жертв убеждали в необходимости оформления кредита².

В целом схема мошеннических действий в данном случае является неоригинальной и включает в себя набор уже давно сформировавшихся «штампов»: явное предпочтение в качестве жертв уязвимых лиц (пожилой возраст); психологическое воздействие за счет представления в качестве сотрудника службы безопасности банка (полиции и других структур); введение в заблуждение за счет демонстрации информированности относительно персональных данных потерпевшего и т.д.

Анализ зарубежных открытых источников

показывает, что применение мошеннических схем в отношении пожилых людей не является специфической особенностью отдельных государств, а носит глобальный характер. Так, по данным Federal Bureau of Investigation, в 2023 году совокупный объем финансовых потерь, о которых сообщили граждане США в возрасте старше 60 лет, превысил 3,4 млрд долларов США, что почти на 11% больше по сравнению с предыдущим годом³. Аналогичные выводы содержатся и в материалах National Council on Aging, согласно которым пожилые лица все чаще становятся основными жертвами так называемого «мошенничества с бабушками и дедушками», в т.ч. с использованием технологий искусственного интеллекта и дипфейков, эксплуатирующих эмоциональную уязвимость и чувство тревоги за близких⁴.

Однако имеют ли данные случаи реальное отношение к понятию «интернет-мошенничество»? В соответствии с Законом РК от 24 ноября 2015 года под информационной системой понимается совокупность информационно-коммуникационных технологий, посредством которых осуществляется информационное взаимодействие; при этом анализ данного законодательного акта приводит к выводу, что речь идет только об электронных ресурсах⁵. В приведенном выше примере контактирование мошенников с потерпевшими осуществлялось посредством сотовой связи, которая в соответствии с Законом РК от 5 июля 2004 года относится к электрической связи, предназначенной для обмена информацией⁶. То есть мошенники звонили по аппаратам сотовой связи, деньги передавались непосредственно в руки, кредиты оформлялись путем посещения банков и т.д. — ни в одном звене этой цепочки последовательных мошеннических операций сеть

² Идет спецоперация: как мошенники отбирали у пенсионеров Алматы квартиры и машины [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://orda.kz/ idet-spesoperacija-kak-moshenniki-otbirali-u-pensionerok-almaty-kvartiry-i-mashiny/> (дата обращения: 20.12.2025).

³ Federal Bureau of Investigation. Elder fraud report 2023. – 21 p. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.ic3.gov/annualreport/reports/2023_ic3elderfraudreport.pdf (дата обращения: 25.12.2025).

⁴ Understanding Deepfakes: What Older Adults Need to Know [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.ncoa.org/article/understanding-deepfakes-what-older-adults-need-to-know/> (дата обращения: 25.12.2025).

⁵ Об информатизации: закон Республики Казахстан от 24 нояб. 2015 г. № 418-V [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (дата обращения: 05.01.2026).

⁶ О связи: закон Республики Казахстан от 5 июля 2004 г. № 567-II [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000567_ (дата обращения: 05.01.2026).

Интернет фактически не была использована. Безусловно, речь идет о факте завладения теми или иными персональными данными (номера телефонов, ИИН потерпевших и т.п.), однако фактически вести речь об обмане в рамках информационной сети можно лишь с большой долей условности.

Использование «дистанционных» форм воздействия на потерпевших не означает уместность автоматического вменения признаков интернет-мошенничества, если не будет установлено, что виновный реально использовал ресурсы информационной системы для обмана или злоупотребления доверием: разместил ложное объявление; использовал недостоверные сведения о себе при общении в социальных сетях; создавал видимость общения потерпевшего с представителями государственных органов или сотрудников финансовых организаций и т.д. В данном случае следует учитывать, что, во-первых, сама форма коммуникации между людьми в последние годы существенным образом изменилась, и привычным стало дистанционное решение многих вопросов, осуществление переводов, оставление заявок, ознакомление с объявлениями и т.д.; во-вторых, так называемые «холодные контакты» всегда являются более эффективными для реализации криминальных целей, поскольку отсутствует непосредственное (визуально воспринимаемое) взаимодействие между виновным и потерпевшим, в результате которого гораздо больше рисков быть разоблаченным или изменить линию поведения (например, изчувствасо страдания к пожилому или больному человеку).

Заключение. Результаты проведенного исследования свидетельствуют о том, что стремительная цифровая трансформация общественных отношений диктует настоятельную необходимость концептуального разведения терминологических конструкций «киберпреступность» и «интернет-мошенничество». Криминологический анализ позволяет утверждать, что первая из указанных дефиниций должна охватывать исключительно те противоправные деяния,

непосредственным объектом посягательства в которых выступают общественные отношения в сфере информационной безопасности и целостности виртуального пространства. В свою очередь, мошеннические действия, совершаемые с применением цифровых технологий, требуют принципиально иной квалификационной парадигмы, поскольку их основной объект – имущественные права граждан – дополняется производным объектом охраны в виде информационной безопасности личности.

Эмпирические данные демонстрируют, что уголовно-правовая оценка интернет-мошенничества не может основываться исключительно на технической сложности используемых преступных методик. Ключевое значение приобретает установление реального имущественного ущерба и факта нарушения субъективных прав потерпевших. Однако особую криминологическую значимость приобретают мошеннические посягательства на недвижимое имущество, что обусловлено их повышенной социальной опасностью и долгосрочными негативными последствиями для жертв преступления. Наибольший общественный резонанс вызывают преступные схемы, эксплуатирующие уязвимое положение социально незащищенных категорий населения – лиц пенсионного возраста, инвалидов или несовершеннолетних, оставшихся без попечения родителей.

Перспективными направлениями совершенствования законодательства видятся: разработка четких критериев дифференциации интернет-мошенничества от смежных составов преступлений; создание специализированных норм, усиливающих защиту прав собственников недвижимости, а также формирование эффективных правовых механизмов реституции нарушенных имущественных прав. Реализация указанных мер будет способствовать минимизации социально-экономических последствий цифровой преступности, повышению уровня правовой защищенности граждан и стабилизации имущественного оборота в условиях развития информационного общества.

Список использованной литературы:

1. Wall, D.S. Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age / D.S. Wall. – Polity, 2007 – 288 p.
2. Yar, M. The novelty of cybercrime: An assessment in light of routine activity theory / M. Yar // European Journal of Criminology. – 2005. – Vol. 2. № 4. – Pp. 407-427.
3. Chawki, M. Nigeria tackles advance fee fraud [Электронный ресурс] / M. Chawki // Journal of Information, Law and Technology. – 2009. – No. 1 – Режим доступа: https://go.warwick.ac.uk/jilt/2009_1/chawki (дата обращения: 03.01.2026).
4. R. Dhamija. Why phishing works: Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI 2006). – Montreal, Quebec, Canada, 2006. – Pp. 581-590.
5. F. Maggi, Are the con artists back? A preliminary analysis of modern phone frauds: Proceedings of the 10th IEEE International Conference on Computer and Information Technology. – Bradford, West Yorkshire, UK, 2010. – Pp. 824-831.
6. Анисимов, В.Ф. Ответственность за преступления против собственности с признаками хищения: состояние, сущность и проблемы квалификации: дис. ... д-ра юрид. наук / В.Ф. Анисимов. – СПб., 2007. – 381 с.
7. Идрисов, Н.Т. О противодействии рецидивной преступности (на основе практики Следственного комитета Российской Федерации) / Н.Т. Идрисов // Юридический вестник Самарского университета. – 2018. – Т. 4. № 2. – С. 61-64.
8. Камышанский, В.П. Право собственности: пределы и ограничения: монография / В.П. Камышанский. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 301 с.
9. Плетнев, Д.А. Институциональные основы прав собственности / Д.А. Плетнев // Вестник Челябинского университета. Серия 8: Экономика. Социология. Социальная работа. – 2006. – № 1. – С. 130-135.
10. Скляр, С. Уголовная ответственность за хищение недвижимого имущества [Электронный ресурс] / С. Скляр // Российская юстиция. – 2001. – № 6. – Режим доступа: <https://base.garant.ru/987536/> (дата обращения: 03.01.2026).
11. Парфенов, М.Р. К вопросу об особенностях мошенничества в сфере оборота недвижимости с точки зрения необходимости внесения изменений в действующее законодательство / М.Р. Парфенов // Евразийский Союз ученых. – 2014. – № 5-5 (5). – С. 155-159.
12. Плещицкая, Х. Ответственность риелтора: за что и как отвечает риелтор? / Х. Плещицкая // Жилищное право. – 2014. – № 8. – С. 59-60.

References:

1. Wall, D.S. Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age / D.S. Wall. – Polity, 2007 – 288 p.
2. Yar, M. The novelty of cybercrime: An assessment in light of routine activity theory / M. Yar // European Journal of Criminology. – 2005. – Vol. 2. № 4. – Pp. 407-427.
3. Chawki, M. Nigeria tackles advance fee fraud [Elektronnyj resurs] / M. Chawki // Journal of Information, Law and Technology. – 2009. – No. 1 – Rezhim dostupa: https://go.warwick.ac.uk/jilt/2009_1/chawki (data obrashheniya: 03.01.2026).
4. R. Dhamija. Why phishing works: Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI 2006). – Montreal, Quebec, Canada, 2006. – Pp. 581-590.
5. F. Maggi, Are the con artists back? A preliminary analysis of modern phone frauds: Proceedings of the 10th IEEE International Conference on Computer and Information Technology. – Bradford, West Yorkshire, UK, 2010. – Pp. 824-831.
6. Anisimov, V.F. Otvetstvennost' za prestupleniya protiv sobstvennosti s priznakami hishheniya: sostojanie, sushhnost' i problemy kvalifikacii: dis. ... d-ra jurid. nauk / V.F. Anisimov. – SPb., 2007. – 381 s.
7. Idrisov, N.T. O protivodejstvii recidivnoj prestupnosti (na osnove praktiki Sledstvennogo komiteta

Rossijskoj Federacii) / N.T. Idrisov // Juridicheskij vestnik Samarskogo universiteta. – 2018. – T. 4. № 2. – S. 61-64.

8. Kamyshanskij, V.P. Pravo sobstvennosti: predely i ogranichenija: monografija / V.P. Kamyshanskij. – M.: JuNITI, 2000. – 301 s.

9. Pletnev, D.A. Institucional'nye osnovy prav sobstvennosti / D.A. Pletnev // Vestnik Cheljabinskogo universiteta. Seriya 8: Jekonomika. Sociologija. Social'naja rabota. – 2006. – № 1. – S. 130-135.

10. Skljarov, S. Ugolovnaja otvetstvennost' za hishhenie nedvizhimogo imushhestva [Jelektronnyj resurs] / S. Skljarov // Rossijskaja justicija. – 2001. – № 6. – Rezhim dostupa: <https://base.garant.ru/987536/> (data obrashhenija: 03.01.2026).

11. Parfenov, M.R. K voprosu ob osobennostjah moshennichestva v sfere oborota nedvizhimosti s tochki zrenija neobходимости vnesenija izmenenij v dejstvujushhee zakonodatel'stvo / M.R. Parfenov // Evrazijskij Sojuz uchenyh. – 2014. – № 5-5 (5). – S. 155-159.

12. Pleshchikaja, H. Otvetstvennost' rieltora: za chto i kak otvechaet rieltor? / H. Pleshchikaja // Zhilishhnoe pravo. – 2014. – № 8. – S. 59-60.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Талғат Смағұлұлы Салкебаев – Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің экономикалық қатынастарды құқықтық реттеу кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), e-mail: salkebaev@mail.ru.

Салкебаев Талғат Смағұлович – доцент кафедры правового регулирования экономических отношений Карагандинского университета Казпотребсоюза, доктор философии (PhD), e-mail: salkebaev@mail.ru.

Salkebaev Talgat Smagulovich – Associate Professor Department of Legal Regulation of Economic Relations Karaganda University Kazpotrebsoyuz, PhD, e-mail: salkebaev@mail.ru.

Руслан Кайратович Джиембаев – Б. Бейсенов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қарағанды академиясының жалпы заң пәндері кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, e-mail: rusya-our@mail.ru.

Джиембаев Руслан Кайратович – начальник кафедры общеюридических дисциплин Карагандинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, e-mail: rusya-our@mail.ru.

Dzhiembaev Ruslan Kairatovich – Head of the Department of General Legal Disciplines of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: rusya-our@mail.ru.

УДК 343.3/.7
МРНТИ 10.77.51

О.Б. Филипец

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

ПРОБЛЕМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ХИЩЕНИЯМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Хищения чужого имущества занимают лидирующее место среди совершаемых преступлений, тем самым нарушая конституционное положение о неприкосновенности собственности. Анализ положений уголовного закона и руководящих нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан в части противодействия уголовным правонарушениям против собственности позволяет сделать вывод о недостаточном уголовно-правовом реагировании на совершение хищений. Автором определены две основные проблемы уголовно-правового характера, касающиеся квалификации хищений и их справедливой наказуемости.

В статье обозначены проблемные подходы к некоторым вопросам уголовно-правового противодействия хищениям, сделаны выводы и предложения по дальнейшему совершенствованию уголовно-правовых норм, предусматривающих ответственность за некоторые формы хищений, а также предложены дальнейшие пути реформирования уголовного закона и отдельных положений руководящего нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан по вопросам конкуренции уголовно-правовых норм.

Ключевые слова: форма хищения; квалификация; уголовный закон; нормативное постановление; чужое имущество; отягчающие обстоятельства; санкция; наказание.

О.Б. Филипец

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҰРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бөтеннің мүлкін ұрлау жасалған қылмыстар арасында жетекші орын алады, осылайша мүлікке қол сұғылмаушылық туралы конституциялық ережені бұзады. Қылмыстық заңның ережелерін және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының мүлікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл бөлігінде басшы нормативтік қаулыларын талдау ұрлық жасауға қылмыстық-құқықтық ден қоюдың жеткіліксіздігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Автор ұрлықтың біліктілігі және олардың әділ жазалануы туралы қылмыстық-құқықтық сипаттағы екі негізгі мәселені анықтады.

Мақалада ұрлыққа қарсы қылмыстық-құқықтық іс-қимылдың кейбір мәселелеріне қатысты проблемалық тәсілдер көрсетілген, ұрлықтың кейбір нысандары үшін жауаптылықты көздейтін қылмыстық-құқықтық нормаларды одан әрі жетілдіру жөнінде қорытындылар мен ұсыныстар жасалған, сондай-ақ республиканың қылмыстық заңын және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі мәселелері жөніндегі басшы нормативтік қаулысының жекелеген ережелерін реформалаудың одан әрі жолдары ұсынылған.

Түйінді сөздер: жымқыру нысаны; біліктілігі; қылмыстық заңы; нормативтік қаулы; бөтеннің мүлкі; ауырататын мән-жайлар; санкция; жаза.

O.B. Filipets

*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshy, the Republic of Kazakhstan*

PROBLEMS OF COUNTERACTING THEFT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. Theft of other people's property occupies a leading place among the crimes committed, thereby violating the constitutional provision on the inviolability of property. An analysis of the provisions of the criminal law and the governing regulations of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan regarding countering criminal offenses against property allows us to conclude that there is insufficient criminal law response to the commission of embezzlement. The author identifies two main problems of a criminal-legal nature about the problems of qualification of embezzlement and their fair punishability.

The article outlines problematic approaches to some issues of criminal law countering embezzlement, draws conclusions and makes suggestions for further improvement of criminal law norms providing for liability for certain forms of embezzlement, and suggests further ways to reform the criminal law of the Republic and certain provisions of the governing regulatory decree of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan on competition of criminal law norms.

Keywords: form of embezzlement; qualifications; criminal law; regulatory decree; other people's property; aggravating circumstances; sanction; punishment.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_115

Введение. Собственность как одна из категорий, образующих основные и неотъемлемые права человека и гражданина, охраняется и защищается конституциями большинства стран мира. Конституция Республики Казахстан (далее – РК) не ставит в приоритет государственное имущество, а равным образом защищает и государственную, и частную собственность (ст. 6)¹. Гражданско-правовые отношения относительно владения, пользования и распоряжения имуществом в нашей республике довольно детально регулирует гражданское законодательство².

В зарубежной доктрине авторы коллективной монографии по вопросам противодействия посягательствам против собственности справедливо отмечают: «Собственность – это законное право контролировать что-либо»³.

Понятие «собственность» используется во многих работах по экономике, юриспруденции, социологии, в междотраслевых исследованиях. При этом, как правило, авторы опираются на «материальное», «имущественное»,

«стоимостное» понимание собственности; нередко понятие «собственность» используют синонимично таким понятиям, как «вещь», «имущество», «недвижимость» [1, 12 стр.].

А.А. Маркус отмечает: «Собственность выражается как экономическая основа, базис государства и обуславливает его политические, управленческие, правовые и другие устои. Защита собственности является одной из основных функций государства, которое обязано гарантировать стабильность отношений собственности, обеспечивать условия их защиты. Проходя этапы развития государства уголовное законодательство, начиная с самых ранних источников права, предусматривало защиту собственности от преступных посягательств путем установления наказания за кражу» [2, 14 стр.].

Уголовный кодекс РК 2014 года (далее – УК РК) в продолжение конституционной и гражданско-правовой регламентации права на собственность защищает данное право, гарантируя карательное реагирование

¹ Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 авг. 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (дата обращения: 05.01.2026).

² Гражданский кодекс Республики Казахстан: от 27 дек. 1994 г. № 268-ХІІІ [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> (дата обращения: 07.01.2026).

³ Property, Efficiency, the Commons, and Theft Political Economy and Law: A Handbook of Contemporary Practice, Research and Theory. – Edward Elgar Publishing, 2016. – 258 p.

на хищение имущества. Хищение чужого имущества в группе посягательств против собственности наделено повышенной степенью общественной опасности и включает в себя как уголовные проступки (в частности, мелкое хищение чужого имущества), так и преступления (например, мошенничество, разбой).

Мы солидарны с мнением Андерсон Ди о том, что «преступления против собственности представляют собой серьезные проблемы для отдельных лиц, сообществ и общества в целом, подрывая безопасность и доверие к верховенству закона» [3].

В науке уголовного права есть разные подходы к понятию хищения. В частности, А.М. Фетисов под хищением понимает «изъятие и (или) обращение чужого имущества, а равно приобретение права на имущество в пользу виновного или других лиц, причинившие ущерб собственнику или иному владельцу этого имущества» [4, 8 стр.].

Уголовный закон РК (п. 17 ст. 3 УК РК)⁴ и нормативное постановление Верховного Суда РК от 11 июля 2003 года «О судебной практике по делам о хищениях» (п. 1)⁵ закрепляют официальное понятие хищения: «хищение – совершенные с корыстной целью противоправные безвозмездные изъятие и (или) обращение чужого имущества в пользу виновного или других лиц, причинившие ущерб собственнику или иному владельцу этого имущества».

Хищение по способу совершения можно классифицировать на шесть форм (ст.ст. 188-192 УК РК): кража, присвоение вверенного имущества, растрата вверенного имущества, мошенничество, грабеж и разбой.

Мелкое хищение чужого имущества и скотокрадство не следует рассматривать в качестве отдельных форм хищения, т.к. в статье 187 УК РК прямо указано, что мелкое хищение – это «кража, мошенничество, присвоение или растрата чужого имущества, но совершенные в незначительном

размере»⁶, а скотокрадство (ст. 188-1 УК РК) – это кража.

Материалы и методы. При подготовке публикации использованы следующие материалы исследования: уголовное законодательство РК, профильные нормативные постановления Верховного Суда РК по вопросам судебной практики отдельных форм хищения и конкуренции уголовно-правовых норм, научные труды ученых в области исследования правовых норм об ответственности за различные формы хищения.

В процессе исследования при подготовке статьи были использованы общенаучные методы исследования (системный подход, логический метод), а также специально-юридические методы, такие как толкование права, формально-юридический метод, сравнительно-правовой метод, нормативно-аналитический метод исследования и метод правового моделирования.

Результаты, обсуждение. Юридическая природа хищения в уголовном законодательстве Казахстана регламентирована довольно детально, но при этом проблемы уголовно-правового противодействия сохраняются до настоящего времени. Мы выделим несколько ключевых моментов, которые касаются квалификации и наказуемости отдельных форм хищения.

Первая проблема – это конструкция норм о таких формах хищения, как кража, мошенничество, грабеж, разбой, которая влияет на квалификацию и имеет для нее непосредственное значение. Статьи Особенной части УК РК состоят из нескольких частей, каждая из которых образует самостоятельный состав преступления. Большинство норм Особенной части УК РК сконструированы так, что части вторая и последующие подразумевают наличиеотягающих обстоятельств и охватывают квалифицирующие признаки, указанные в предыдущих частях этой статьи. Например, в

⁴ Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 13.01.2026).

⁵ О судебной практике по делам о хищениях: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 г. №8 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000008S_ (дата обращения: 13.01.2026).

⁶ Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 13.01.2026).

статье 189 УК РК «Присвоение или растрата вверенного чужого имущества» части вторая и третья сформулированы следующим образом: «2. То же деяние, совершенное...»; «3. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, если они совершены...», т.е. часть вторая охватывает деяния, указанные в части первой, а часть третья соответственно – деяния, указанные в частях первой и второй.

Теперь, если мы обратимся к редакции статьи 188 УК РК «Кража», то можно проследить, что законодатель ее квалифицированные составы сконструировал по-иному:

«2. Кража, совершенная:

1) группой лиц по предварительному сговору;

2) исключен Законом РК от 21.01.2019 № 217-VI;

3) исключен Законом РК от 27.12.2019 № 292-VI;

4) путем незаконного доступа в информационную систему либо изменения информации, передаваемой по сетям телекоммуникаций, – ...

3. Кража, совершенная:

1) в крупном размере;

2) неоднократно;

3) с незаконным проникновением в жилое, служебное или производственное помещение, хранилище либо транспортное средство, – ...

4. Кража, совершенная:

1) преступной группой;

2) из нефтегазопровода;

3) в особо крупном размере, – ...»⁷.

Из приведенной редакции видно, что законодатель в данной норме сконструировал каждую часть как самостоятельный состав преступления без привязки к предыдущей части, но это не значит, что при квалификации нужно вменять сразу несколько частей.

Смоделируем конкретную ситуацию: гражданин А. совершил кражу в группе лиц по предварительному сговору в крупном размере. При процессуальном обличении ему будет вменен пункт 1 части 3 статьи

188 УК РК с указанием на участие в группе с предварительным сговором. Две части в данной ситуации не вменяются.

Данная ситуация регулируется правилами конкуренции уголовно-правовых норм, т.е. это тот случай, когда совершенное деяние подпадает под признаки двух составов преступлений, но вменить мы должны только одну норму (в данном случае это конкуренция квалифицированного и особо квалифицированного составов). Как справедливо отмечают Г.Д. Кулумбеков и Г.С. Родионова, «конкуренция уголовно-правовых норм представляет собой явление, которое хотя и нечасто находится в центре внимания практикующих юристов, тем не менее, часто обсуждается в теоретических научных работах» [5, 51 стр.].

Если мы обратимся к законодательству некоторых стран СНГ, то можно проследить интересную тенденцию. Так, УК Республики Беларусь в статьях, предусматривающих ответственность за некоторые виды хищения (ст. 205 – кража; ст. 206 – грабеж; ст. 207 – разбой; ст. 209 – мошенничество), как и законодательство РК (в частности, кража – ст. 188 УК РК) предусматривает уголовную ответственность в каждой из частей статьи как за самостоятельный состав преступления, не влияющий на вменение предыдущих частей. При этом в указанных статьях отсутствует формулировка «то же деяние».

В то же время, например, статья 210 УК Республики Беларусь «Хищение путем злоупотребления служебными полномочиями» вторую, третью и четвертую части начинает со слов «те же деяния»⁸. То есть белорусский законодатель, используя юридическую технику формулирования отдельных статей (ст.ст. 205-209 УК Республики Беларусь), создает проблемы, аналогичные тем, которые возникают в казахстанской практике, связанные с вопросом о том, подлежит ли вменению последующая часть статьи, охватывающая предыдущую или необходимо самостоятельное вменение всех частей по принципу совокупности преступных деяний.

⁷ Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 13.01.2026).

⁸ Уголовный кодекс Республики Беларусь: от 9 июля 1999 г. № 275-3 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://prg.kz/document/?doc_id=30414984&pos=7;156&doc_id2=30414984&pos2=277;150 (дата обращения: 30.01.2026).

Удачным нам представляется подход кыргызского законодателя. Абсолютно во всех статьях об ответственности за хищения (ст.ст. 205, 206, 207, 209, 210 УК Кыргызской Республики), начиная с кражи и заканчивая разбоем, последующая часть охватывает предыдущую.

В частности, статья 205 «Кража» изложена в следующей редакции:

«1. Кража, то есть тайное хищение чужого имущества в незначительном размере, – ...

2. То же деяние, совершенное в значительном размере, – ...

3. То же деяние, совершенное:

1) в крупном размере;

2) группой лиц;

3) группой лиц по предварительному сговору;

4) с проникновением в жилое, служебное или иное помещение либо транспортное средство;

5) с банковского счета, а равно в отношении электронных денежных средств (при отсутствии признаков мошенничества);

6) путем незаконного доступа в информационную систему либо изменения информации, передаваемой по сетям телекоммуникаций, – ...

4. Деяния, предусмотренные частями 2 или 3 настоящей статьи, совершенные:

1) в особо крупном размере;

2) организованной группой;

3) в составе преступного сообщества, – ...»⁹.

Подобная конструкция статьей позволяет избежать спорных вопросов квалификации, т.е. напрямую влияет на судебную практику.

Возвращаясь к национальному законодательству и, в частности, к вопросам квалификации некоторых форм хищения, хотелось бы отметить, что в целях единообразной практики при квалификации преступных деяний нужно учитывать нормативное постановление Верховного Суда РК от 25 декабря 2006 года «О квалификации неоднократности и

совокупности уголовных правонарушений». А именно, пункт 3, где указано: «При совершении нескольких уголовных правонарушений, предусмотренных различными частями одной и той же статьи УК, предусматривающими разные квалифицирующие признаки, эти деяния в целом подлежат квалификации лишь по той части статьи, которая устанавливает более строгое наказание и охватывает квалифицирующие признаки. В таких случаях квалифицирующие признаки уголовного правонарушения, установленные в отношении деяний, указанных в иных частях данной статьи уголовного закона, подлежат вменению и должны быть указаны в приговоре»¹⁰, т.е. при конкуренции квалифицированного и особо квалифицированного составов следует применять состав уголовного правонарушения, содержащий особо отягчающие обстоятельства.

Из данного толкования вытекает, что в вышеприведенной ситуации можно вменить только часть статьи, которая устанавливает более строгое наказание и охватывает квалифицирующие признаки. Но в статье 188 УК РК все последующие части (ч.ч. 2-4) не охватывают предыдущие. Аналогичная конструкция закреплена законодателем в статьях 190 «Мошенничество», 191 «Грабеж», 192 «Разбой».

Такое положение порождает вопросы в судебной и следственной практике и сложности при квалификации уголовных правонарушений. В целях единообразной практики предлагаем внести коррективы в абзац 2 пункта 3 нормативного постановления Верховного Суда РК «О квалификации неоднократности и совокупности уголовных правонарушений», исключив из него формулировку «и охватывает квалифицирующие признаки», и изложить его в следующей редакции: «При совершении нескольких уголовных правонарушений, предусмотренных различными частями одной и той же статьи УК, предусматривающими разные квалифицирующие признаки, эти

⁹ Уголовный кодекс Кыргызской Республики: от 28 окт. 2021 г. № 127 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://prg.kz/document/?doc_id=36675065&pos=4;89&doc_id2=36675065&pos2=2115;145 (дата обращения: 30.01.2026).

¹⁰ О квалификации неоднократности и совокупности уголовных правонарушений: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 дек. 2006 г. № 11 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060000115_S (дата обращения: 14.01.2026).

деяния в целом подлежат квалификации лишь по той части статьи, которая устанавливает более строгое наказание. В таких случаях квалифицирующие признаки уголовного правонарушения, установленные в отношении деяний, указанных в иных частях данной статьи уголовного закона, подлежат вменению и должны быть указаны в приговоре».

Вторая серьезная проблема, касающаяся противодействия хищениям – это вопросы наказуемости отдельных форм хищения. Наказания являются адекватной и необходимой мерой реагирования на совершенное уголовное правонарушение и, по нашему мнению, основным инструментом противодействия преступности в современный период.

Анализ отдельных санкций норм уголовного закона, предусматривающих уголовную ответственность за хищения, позволяет поставить вопрос о несоразмерности наказаний как реакции на преступную деятельность лица.

Например, если обратиться к санкциям статьи 190 УК РК «Мошенничество», то можно проследить следующую тенденцию. Часть 1 данной статьи содержит следующую санкцию – штраф в размере до 1 000 месячных расчетных показателей (далее – МРП) либо исправительные работы в том же размере, либо привлечение к общественным работам на срок до 600 часов, либо ограничение свободы на срок до 2-х лет, либо лишение свободы на тот же срок с конфискацией имущества. Часть 2 статьи 190 УК РК за совершение мошенничества при наличии отягчающих обстоятельств предусматривает наказания в виде штрафа в размере до 4 000 МРП, исправительных работ в том же размере, привлечения к общественным работам на срок до 1000 часов, ограничения свободы на срок до 4-х лет, либо лишения свободы на тот же срок с конфискацией имущества, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до 3-х лет или без такового¹¹.

Анализ данных санкций позволяет утверждать о несоблюдении принципа справедливости и соразмерности наказаний, неполной реализации цели восстановления социальной справедливости, возможных коррупционных рисках в силу законодательного дозволения.

Так, например, если лицо осуждено по части 1 статьи 190 УК РК, суд вправе назначить ему штраф в размере 500 МРП, т.к. такой размер и вид наказания будет в рамках санкции статьи, а нижний пороговый размер определен в части 2 статьи 41 УК РК (штраф за преступление назначается от 200 МРП). Второе лицо совершает мошенничество с использованием своего служебного положения и осуждается по части 2 статьи 190 УК РК (при наличии отягчающих обстоятельств). Суд, руководствуясь санкцией данной части и положениями Общей части УК РК также назначает ему штраф в размере 300 МРП. Такая ситуация возникает в силу того, что и часть 1, и часть 2 не содержат нижних пределов ни по одному из перечисленных в санкциях статьей наказаний, законодатель указывает только верхние пределы. Для сравнения, части 3 и 4 статьи 190 УК РК по всем основным наказаниям, закрепленным в санкциях статьей, имеют как нижний, так и верхний предел – это абсолютно верно и не позволит создавать риски судебного произвола.

Указанная ситуация по наказуемости имеет место практически по всем статьям об ответственности за хищения (ст. 187, ч.ч. 1 и 2 ст. 188, ч.ч. 1 и 2 ст. 188-1, ч.ч. 1 и 2 ст. 189, ч.ч. 1 и 2 ст. 190 УК РК).

Полагаем необходимым в санкциях указанных статьей установить «коридор», определив нижний и верхний пределы наказаний, с учетом общественной опасности и наличия отягчающих обстоятельств, что будет корреспондировать со статьей 52 УК РК об общих началах назначения наказания.

Закключение. В заключение хотелось бы обозначить, что в судебной и следственной практике по вопросам квалификации и наказуемости отдельных форм хищения

¹¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 13.01.2026).

существует ряд проблем, в т.ч. в силу неточности формулировок в законодательстве и дискуссионных моментов в доктринальном и официальном толкованиях.

Ключевыми аспектами, на которых акцентировано внимание в статье, являются: отсутствие четких критериев при квалификации отдельных форм хищения; ошибочные положения и неверные разъяснения Верховного Суда

РК; изменение подходов к санкциям статей, предусматривающим ответственность за отдельные формы хищения. Предложенные нами пути решения имеющихся проблем направлены на совершенствование как уголовного законодательства, так и практики применения уголовного законодательства, а также на формирование единообразных подходов к квалификации уголовных правонарушений и наказуемости хищений.

Список использованной литературы:

1. Рыжик, А.В. Теория правового исследования институциональных интересов права собственности / А.В. Рыжик // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. – 2014. – № 5. – С. 11-13.
2. Маркус, А.А. Актуальные проблемы квалификации преступления, предусмотренного ст. 188 Уголовного кодекса Республики Казахстан / А.А. Маркус // Science Time. – 2019. – № 4 (64). – С. 14-17.
3. Anderson De. The Cost of Crime: Assessing the Impact of Property Offenses [Электронный ресурс] / De. Anderson // Journal of Sociology and Criminology. – 2024. – Volume 12. Issue 1. – Режим доступа: <https://www.longdom.org/open-access/the-cost-of-crime-assessing-the-impact-of-property-offenses-108917.html> (дата обращения: 07.01.2026).
4. Фетисов, А.М. Уголовно-правовая характеристика хищения: дис. ... канд. юрид. наук / А.М. Фетисов. – Ростов-на-Дону, 2005. – 192 с.
5. Кулумбеков, Г.Д. Понятие конкуренции уголовно-правовых норм / Г.Д. Кулумбеков, Г.С. Родионова // Вестник магистратуры. – 2025. – № 4-1 (163). – С. 51-53.

References:

1. Ryzhik, A.V. Teorija pravovogo issledovaniya institucional'nyh interesov prava sobstvennosti / A.V. Ryzhik // Biznes v zakone. Jekonomiko-juridicheskij zhurnal. – 2014. – № 5. – S. 11-13.
2. Markus, A.A. Aktual'nye problemy kvalifikacii prestupleniya, predusmotrennogo st. 188 Ugolovnogo kodeksa Respubliki Kazahstan / A.A. Markus // Science Time. – 2019. – № 4 (64). – S. 14-17.
3. Anderson De. The Cost of Crime: Assessing the Impact of Property Offenses [Jelektronnyj resurs] / De. Anderson // Journal of Sociology and Criminology. – 2024. – Volume 12. Issue 1. – Rezhim dostupa: <https://www.longdom.org/open-access/the-cost-of-crime-assessing-the-impact-of-property-offenses-108917.html> (data obrashheniya: 07.01.2026).
4. Fetisov, A.M. Ugolovno-pravovaja harakteristika hishheniya: dis. ... kand. jurid. nauk / A.M. Fetisov. – Rostov-na-Donu, 2005. – 192 s.
5. Kulumbegov, G.D. Ponjatie konkurencii ugolovno-pravovyh norm / G.D. Kulumbegov, G.S. Rodionova // Vestnik magistratury. – 2025. – № 4-1 (163). – S. 51-53.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Оксана Борисовна Филипец – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының арнайы құқықтық пәндер кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, e-mail: f-oxana@mail.ru.

Филипец Оксана Борисовна – доцент кафедры специальных юридических дисциплин Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор,

e-mail: f-oxana@mail.ru.

Filipets Oxana Borisovna – Assistant Professor of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute of Postgraduate Education of the Law Enforcement Academy under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: f-oxana@mail.ru.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СОТ-САРАПТАМА ҚЫЗМЕТІ / УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ / CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, FORENSIC EXPERTISE

ӨОЖ 343.13
ХҒТАР 10.79.41

Д.А. Ашимбаев, Г.И. Тогизбаев
Қонаев университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

КИБЕРҚЫЛМЫСТАР: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Жаңа буындағы жоғары жылдамдықтағы сымсыз байланыс технологиялары киберқылмыстардың өсуіне ықпал етіп, мемлекет пен азаматтардың қауіпсіздігіне қатер төндіруде. Осыған байланысты 2024 жылы Қазақстан Республикасы ІІМ құрылымында Киберқылмысқа қарсы іс-қимыл департаменті құрылды. Дегенмен, елімізде киберқауіптерге қарсы күреске бағытталған кешенді стратегиялық бағдарлама жоқ. Бұл халықаралық тергеу әрекеттерінде процестік шектеулерге алып келіп және ҚПК қағидаттарын толық іске асыруға кедергі келтіреді. Себебі көптеген киберқылмыстар шетелдік юрисдикция шеңберінде жасалады. Осы зерттеу аясында киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында келесі ұсыныстар әзірленді: 1) «Киберқауіпсіздік туралы» ұлттық заң қабылдау қажеттілігі; 2) киберқылмыстармен күрес жүргізетін халықаралық ұйым құру; 3) киберқылмыстық қауіп төнуі мүкін елдермен киберқауіпсіздік саласындағы халықаралық ынтымақтастық туралы шарт жасау.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 560-бабының 1-тармағына сәйкес «Құқықтық және өзге де көмек көрсету туралы сұрау салу Қазақстан Республикасының тиісті халықаралық шартының талаптарына сәйкес жасайды», - делінген. Яғни, ықтимал жасалуы киберқылмыстар әлемнің кез келген нүктесінен жасалуы мүмкін деп пайымдасақ, онда мақалада ұсынылған барлық шаралардың аса маңызды екендігіне көз жеткіземіз.

Түйінді сөздер: киберқылмыс; киберқауіпсіздік; халықаралық шарт; халықаралық ұйым; кибералақтық; қылмыстық топ; қаржы мониторингі; геосаясат; халықаралық ынтымақтастық; кибертерроризм.

Д.А. Ашимбаев, Г.И. Тогизбаев
Университет Қунаева, г. Алматы, Республика Казахстан

КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЯ: НЕОБХОДИМОСТЬ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА И ПУТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация. Развитие высокоскоростных беспроводных технологий нового поколения способствует росту киберпреступности и представляет угрозу для безопасности государства и прав граждан. В связи с этим 5 ноября 2024 года в структуре Министерства внутренних дел Республики Казахстан был создан Департамент по противодействию киберпреступности. Однако в стране отсутствует комплексная стратегическая программа по борьбе с киберугрозами. Это создает процессуальные ограничения при осуществлении международного расследования и затрудняет полную реализацию положений Уголовно-процессуального кодекса. Особенно это актуально в случаях совершения киберпреступлений из под юрисдикции иностранных государств. В рамках настоящего исследования разработаны следующие предложения по обеспечению кибербезопасности: 1) необходимость принятия национального закона «О кибербезопасности»; 2) создание международной организации по борьбе с киберпреступностью; 3) киберугрозы со стороны отдельных государств требуют заключения международных соглашений о сотрудничестве в сфере кибербезопасности.

Согласно пункту 1 статьи 560 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, «запрос о правовой и иной помощи осуществляется в соответствии с требованиями соответствующего

международного договора Республики Казахстан».

Иными словами, если исходить из того, что потенциально киберпреступления могут совершаться из любой точки мира, то становится очевидным, что все предложенные в статье меры имеют чрезвычайно важное значение.

Ключевые слова: киберпреступление; кибербезопасность; международный договор; международная организация; кибермошенничество; преступная группа; финансовый мониторинг; геополитика; международное сотрудничество; кибертерроризм.

D.A. Ashimbayev, G.I. Togizbayev
Kunayev University, Almaty, the Republic of Kazakhstan

CYBERCRIMES: THE NEED FOR INTERNATIONAL COOPERATION AND LEGAL REGULATORY APPROACHES

Abstract. The development of next-generation high-speed wireless technologies contributes to the rise of cybercrime and poses a threat to state security and citizens' rights. In response, on November 5, 2024, the Department for Combating Cybercrime was established within the structure of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. However, there is still no comprehensive strategic program in the country aimed at countering cyber threats. This results in procedural limitations during international investigations and hinders the full implementation of the provisions of the Criminal Procedure Code. This issue becomes particularly relevant when cybercrimes originate from the jurisdiction of foreign states. Based on the findings of this research, the following proposals have been developed to strengthen cybersecurity: 1) adoption of a national law "On Cybersecurity"; 2) establishment of an international organization to combat cybercrime; 3) Cyber threats posed by certain states necessitate the conclusion of international agreements on cooperation in the field of cybersecurity.

According to paragraph 1 of Article 560 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, "a request for legal and other assistance shall be made in accordance with the requirements of the relevant international treaty of the Republic of Kazakhstan".

In other words, considering that potential cybercrimes can be committed from any point in the world, it becomes evident that all the measures proposed in the article are of paramount importance.

Keywords: cybercrime; cybersecurity; international treaty; international organization; cyber fraud; criminal group; financial monitoring; geopolitics; international cooperation; cyberterrorism.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_123

Кіріспе. Киберқылмыстарды тергеу барысында туындайтын негізгі қиындықтардың бірі – қылмыстардың нақты басталу нүктесінің белгісіз болуы, сондай-ақ қылмыскерлердің заманауи нанотехнологиялар мен жасанды интеллект мүмкіндіктерін өз мақсаттарына теріс пайдалануымен байланысты.

Зерттеу жұмысымызда төмендегі терминдерге ғылыми анықтама алынды, берілген анықтама ғылыми жұмыстың жаңалығы ретінде ұсынылады. Себебі елімізде киберқауіпсіздік туралы заң қыбалданған жоқ. Алайда елімізге күн сайын төніп тұрған киберқауіптер заңның шұғыл қабылданғанын талап етеді.

Киберкеңістік дегеніміз – кабельді немесе ғарыштық технологиялармен қуатталған

толқынды интернет желілерімен немесе жасанды интеллектпен қамтамасыз етілген сандық коммуникациялық және компьютерлік технологиялырадың артықшылықтарын пайдалану арқылы жүзеге асырылатын виртуалды кеңістік.

Киберқылмыс дегеніміз – кабельді немесе ғарыштық технологиялармен қуатталған толқынды интернет желілерімен немесе жасанды интеллектпен қамтамасыз етілген сандық коммуникациялық және компьютерлік технологиялардың киберкеңістік жүйесінде қылмыстық қатер төндірумен немесе сондай қатер төндіруі мүмкін қоғамға қауіпті қылмыстық заңға қайшы іс-әрекетті (әрекет немесе әрекетсіздікті) айтамыз.

Киберқауіпсіздік дегеніміз – адамың

өмірі мен денсаулығы, ар-намыс, қадыр – қасиеті, жеке мүлкі мен дербес деректері, сондай-ақ заңды тұлғалардың мүлкі мен заңды мүдделері, сандық технологиялар мен киберкеңістіктің қорғалуы, ұлттық қауіпсіздік пен елдің біртұтастығы және де демократиялық құндылықтардың сақталуының қауіпсіздігін қамтамасыз етуді айтамыз.

Аталған ғылыми териминалогияларға Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің Ұлттық зияткерлік меншік институтынан 23 желтоқсан 2025 жылы «Киберқауіпсіздік саласындағы ғылыми анықтама» атауымен авторлық қорғауға алынып № 65694 куәлік берілді.

Материалдар мен әдістер. Мақалада салыстырмалы құқықтық талдау және теориялық жалпылау, индуктивті және дедуктивті, нормативтік құқықтық талдау және болжау әдістері қолданылды. Ғылыми зерттеу жұмысы барысында қойылған ғылыми міндеттерді шешу және зерттеу мақсатына қол жеткізу үшін жалпығылыми және арнайы ғылыми таным әдістерінің кешені қолданылды. Атап айтқанда, салыстырмалы құқықтық талдау әдісі арқылы ұлттық және шетелдік құқықтық нормалар, ғылыми тұжырымдамалар мен тәжірибелер өзара салыстырылып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары айқындалды, құқықтық реттеудің тиімді үлгілері анықталды. Теориялық жалпылау әдісі зерттеліп отырған құбылыстың мәнін ашуға, ғылыми көзқарастарды жүйелеуге және тұжырымдамалық қорытындылар қалыптастыруға мүмкіндік берді. Соның ішінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінің Қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы халықаралық ынтымақтастық бөлімі аталған мақаланың тірегі болып саналады. Шетелдік ғалымдардың зерттеу нәтижелері ғылыми зерттеудің эмпирикалық негізін құрады.

Зерттеу барысында индуктивті әдіс жекелеген деректер мен нақты құқық қолдану тәжірибелерін талдау негізінде жалпы ғылыми тұжырымдар жасауға бағытталған

болса, ал дедуктивті әдіс жалпы теориялық қағидалар мен құқықтық ережелерден жекелеген қорытындылар мен ұсыныстар шығаруға мүмкіндік берді. Зерттеу шеңберінде нормативтік құқықтық талдау әдісі ұлттық заңнама актілерінің мазмұнын, құрылымын және құқықтық реттеу тетіктерін зерделеуге, олардың өзара байланысы мен қолданылу ерекшеліктерін анықтауға және киберқылмыстарға қарсы күреске бағытталған халықаралық конвенцияларға шолу жасалды.

Бұдан басқа болжау (прогностикалық) әдісі зерттеу нысанына қатысты құқықтық реттеуді жетілдірудің ықтимал бағыттарын айқындауға, құқықтық дамудың болашақ тенденцияларын негіздеу және практикалық ұсыныстар әзірлеу мақсатында пайдаланылды.

Нәтижелер, талқылау. 2025 жылғы 23 қыркүйекте Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Киберқылмыстарға қарсы іс-қимыл департаменті, ҚР Бас прокуратурасы, Украина Ұлттық полициясы және Украина Бас прокуратурасымен бірлесіп, трансұлттық кибералаяқтық қылмыстық тобының әрекетіне тосқауыл қойды¹. Ұзақ мерзімді бірлескен жедел-ізвестіру іс-шараларының нәтижесінде Черновцы және Одесса қалаларында қазақстандық азаматтарға қарсы алаяқтық әрекеттер жасаған call-орталықтың қызметі тоқтатылды. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстық топ мүшелері алдын ала құрылған схема бойынша әрекет еткен. Олар өзін Қазақстанның Ұлттық банкі, құқық қорғау органдары мен арнайы қызмет өкілдері ретінде таныстырып, жәбірленушілерге «күдікті операциялар» және «террористік ұйымдарды қаржыландыру» бойынша қылмыстық жауаптылыққа тарту қаупімен психологиялық қысым жасаған. Соның нәтижесінде азаматтар несие рәсімдеуге, мүліктерін сатуға және ақшалай қаражаттарын бөгде тұлғалардың есепшоттарына аударуға мәжбүр болған. Сондай-ақ ұсталған қылмыстық топтың қатаң иерархиялық құрылымы болған: қатысушылар арасында нақты рөлдер – әкімшілік қызметкерлер, HR-менеджерлер, «клоузерлер», «холдингер»,

¹ Казахстан и Украина провели совместную спецоперацию в Киеве [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://tengrinews.kz/crime/kazakhstan-ukraina-proveli-sovmestnuyu-spetsoperatsiyu-kyieve-581141/> (жүгінген күні: 19.10.2025).

техникалық персонал және т.н. «күштік блок» бөлінген.

Кибералаықтық жолымен алынған қаражат call-орталықты ұстауға, автокөлік сатып алуға және өзге де шығындарға жұмсалған. Офисті ай сайын ұстау шығындары ұйымдастырушыларға шамамен 60 мың АҚШ долларын құраған. Күдіктілердің бірі соңғы алты айда қылмыстық жолмен алынған қаражатқа бес автокөлік сатып алған.

Бір мезгілде жүргізілген тінту барысында күдіктілердің тұрғылықты мекенжайларынан жәнес call-орталықтан 30-дана стам компьютер, 79 ұялы телефон, көп санды Sim-карталар, құқық қорғау және арнайы органдардың, сондай-ақ Ұлттық Банктің атынан жалған куәліктер мен формалық киімдер, алдын ала дайындалған жауап сценарийлері және өзге де заттай дәлелдемелер тәркіленді. Сонымен қатар, deepfake технологиясын пайдалана отырып бейне және дауыс жасауға арналған арнайы бағдарламалық қамтамасыз ету анықталды.

Аталған қылмыстық топтың әрекетінен Қазақстан азаматтарына 900 миллион теңгеден астам материалдық зиян келтірілген. Тергеу шараларының нәтижесінде Украина аумағында тоғыз азамат ұсталып, олардың бесеуі қамауға алынды. ҚР Ішкі істер министрлігі бұл операцияны екі елдің құқық қорғау органдарының үйлесімді өзара іс-қимылының нәтижесі және трансұлттық қылмыстық топтардың қызметін тоқтатуға бағытталған бірлескен табанды әрекет деп бағалады².

Қазіргі уақытта ҚР-ның киберкеңістігінде заңсыз криптовалюта айырбастау бөлімшелері анықталуда. Солардың ішіндегі ең ірісі RAKS Exchange сервисі, оны Қаржы мониторингі агенттігі жедел-іздістіру іс-шаралары барысында әшкерелеп, қылмыстық әрекетке қатысы бар тұлғаларды жауаптылыққа тартты. Анықталған мәліметтерге сәйкес бұл платформа арқылы интернет-алаықтар мен есірткі

сатумен айналысатын тұлғалар заңсыз табыстарын заңдастырып отырған. RAKS Exchange қызметін трансұлттық ұйымдасқан қылмыстық топтар ұйымдастырып, ол 20 ірі Darknet-маркетпен серіктестік орнатқан және 5 миллионға жуық пайдаланушыны қамтыған.

Аталған деректер ұйымдасқан қылмыстық топтың халықаралық деңгейде әрекет еткенін көрсетеді. Оның қызметі бірқатар елдердің азаматтарына айтарлықтай материалдық және денсаулыққа зиян келтіріп, ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндірген. RAKS

Exchange платформасы арқылы көптеген адамдар, оның ішінде жасөспірімдер, есірткі заттарына қол жеткізіп, есірткіге тәуелділікке ұшыраған. Тек ТМД елдерінде осы сервис арқылы 200 мыңнан астам есірткі сатып алу әрекеті (наркошопинг) тіркелген. Аталған платформаның заңсыз жолмен тапқан табысы 224 миллион АҚШ долларынан асқан.

Қазіргі уақытта 67 крипто-әмиян жойылып, жалпы сомасы 9,7 миллион АҚШ доллары (шамамен 5,2 млрд теңге) бұғатталды³.

Қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы халықаралық ынтымақтастық мәселесі ҚР ҚПК-нің 12-бөлімімен реттеледі⁴.

Одан бөлек Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы 2005 жылғы 30 мамырдағы заңының нормасына сәйкес халықаралық шарттар келесідей түрлерге бөлінеді:

1) ҚР-нің атынан;

2) ҚР-нің Үкіметінің атынан;

3) ҚР Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін ҚР мемлекеттік органдарының, сондай-ақ ҚР орталық атқарушы органдарының атынан ҚР заңнамасында айқындалған өз құзыреті шегінде шет мемлекеттермен және (немесе) халықаралық ұйымдармен жасалған шарттар⁵.

Қазіргі таңда ҚР азаматтық және қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек көрсету саласында алыс және жақын шетел мемлекеттерімен 17 халықаралық шартты ратификациялаған. Аталған халықаралық-

² Казахстан и Украина провели совместную спецоперацию в Киеве [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://tengrinews.kz/crime/kazakhstan-ukraina-proveli-sovmestnuyu-spetsoperatsiyu-kyeve-581141/> (жүгінген күні: 19.10.2025).

³ Сол жерде.

⁴ Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі: 2014 ж. 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231/k14231_.htm (жүгінген күні: 16.10.2025).

⁵ Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы: Қазақстан Республикасының 2005 ж. 30 мамырдағы № 54 Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000054_ (жүгінген күні: 16.10.2025).

құқықтық құжаттардың 15-і екіжақты сипатта болса, қалған 2-уі көпжақты халықаралық шарттар болып табылады.

11 желтоқсан 2025 жылы Иран Президенті Масуд Пезешкианның Қазақстанға жасаған ресми сапарының қорытындысы бойынша елдер сегіз үкіметаралық және ведомствоаралық құжатқа қол қойды, деп хабарлайды Ақорданың баспасөз қызметі⁶. Екі жақты құжаттардың ішінде құқық қорғау органдары үшін маңызды болып саналатын «Қазақстан Республикасы мен Иран Ислам Республикасы арасындағы қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек көрсету туралы шарт», - деп білеміз. Бұндай құқықтық көмек көрсету туралы халықаралық шарттар біздің зерттеу мақаламыздың өзектілігін арттыра түседі.

ҚР қылмыстық істер бойынша халықаралық құқықтық ынтымақтастықты нығайту мақсатында шет мемлекеттермен екіжақты шарттар жасасу жұмыстарын жандандыруы маңызды. Қазіргі шарттық-құқықтық база халықаралық өзара іс-қимылдың барлық бағытын толық қамти алмай отыр. Әсіресе, киберқылмыстардың қарқынды дамуы және трансұлттық қылмыс қатерінің артуы жағдайында шет мемлекеттермен тиімді құқықтық өзара көмек көрсету механизмдерін қалыптастыру еліміздің құқықтық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды тетігі болып табылады.

ҚХР ішкі киберқылмыстарға қарсы күрес жүргізу мақсатында «киберегемдік» ұғымына негізделген ұлттық стратегия әзірлеген. Сол сияқты Еуропа мемлекеттері де әлеуметтік желілердің қызметін құқықтық тұрғыдан реттейтін заңдар қабылдап, киберқылмыстардың алдын алу шараларын өз деңгейінде жүзеге асыруда. Бұл үрдістер мемлекеттердің цифрлық даму саласында өз егемендігін айқындауға ұмтылып отырғанын көрсетеді [1].

Аталған елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, Қазақстан Республикасы да цифрлық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге ерекше назар аударып отыр. Осы мақсатта «Киберқалқан» тұжырымдамасы қабылданып, іске

асырылуда. Бүгінгі таңда Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша «Ұлттық суперкомпьютер орталығы» құрылып, тестілік режимде өз жұмысын бастады. Бұл орталық елімізге төнуі мүмкін киберқатерлердің алдын алу және киберқылмыстармен күрес бағытында маңызды рөл атқарады деп күтілуде.

Жалпы киберкеңістік ұғымына арнайы тоқталу маңызды. Қазіргі уақытта киберкеңістікте орын алатын процестерге дәстүрлі құқықтық нормалармен тиімді қарсы тұру мүмкін емес. Бұл жағдай киберкеңістіктің тек физикалық және виртуалды әлем арасындағы байланысты қамтамасыз етіп қана қоймай, сондай-ақ мемлекет егемендігіне, ішкі істеріне араласпау қағидасына және құқықтық нормалардың сақталуына қауіп төндіруімен байланысты [2].

Қазіргі уақытта халықаралық құқық аясында «кибершабуыл» немесе «киберсоғыс» ұғымдарына нақты және бірізді анықтама берілмеген. Осы мақалада жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, аталған ұғымдарға құқықтық тұрғыдан айқын анықтама беру, сондай-ақ қылмыстық және қылмыстық процестік заңнамаларына тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет деп санаймыз.

Қазақстан 2025 жылы «Еуропа Кеңесінің компьютерлік қылмыстар туралы конвенциясын» (Будапешт конвенциясы) ратификациялау үдерісіне кірісті. Бұл үдеріс 2023 жылдың сәуір айында Еуропа Кеңесінен ресми шақыру алынғаннан кейін басталды. Конвенцияны ратификациялау киберқылмыстарға қарсы күресте халықаралық ынтымақтастықтың құқықтық негізін қалыптастырып, компьютерлік жүйелерге рұқсатсыз қол жеткізу, деректерді ұстап қалу және компьютерлік жүйелердің құпиялылығы мен тұтастығына қарсы бағытталған өзге де әрекеттерге қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Геосаяси ахуалдың тұрақсыздығы және киберқауіпсіздік саласындағы халықаралық

⁶ Казахстан и Иран подписали восемь документов по итогам переговоров лидеров [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://ratel.kz/raw/kazakhstan_i_iran_podpisali_vosem_dokumentov_po_itogam_peregovorov_liderov (жүргізілген күні: 16.10.2025).

құқықтық нормалардың бірізді еместігі бұл мәселеге қатысты сыни тұрғыдан талдау жүргізудің өзектілігін айқындайды [3].

Фелисити Герри мен Кэтрин Мур өз зерттеуінде Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы ұсынған тәсілге сүйене отырып, киберқұқық саласында бірыңғай жаһандық құрылымды қалыптастыруға бағытталған халықаралық конвенцияны әзірлеу қажеттігін атап өткен. Ғалымдардың пікірінше, киберқылмыстың трансұлттық сипаты оны халықаралық сот ынтымақтастығынсыз тиімді бақылауға мүмкіндік бермейді. Сондай-ақ, киберқылмысқа қарсы заңнаманы әзірлеу қымбатқа түсетіндігімен қатар, заманауи техникалық ресурстарды талап етеді деген қорытынды жасалған [4].

Аталған ғалымдардың тұжырымдармен ішінара келісе отырып, біздің ойымызша киберқылмыспен күрес саласында халықаралық соттан гөрі, қылмыстық қудалау жүргізу юрисдикциясына ие, құқықтық ықпалы бар әмбебап халықаралық ұйым құру орынды болар еді. Мұндай ұйымның БҰҰ-мен тікелей құқықтық байланыста әрекет етуі маңызды. Сонымен қатар киберкеңістіктегі қылмыстарға қарсы іс-қимыл халықаралық деңгейде біріздендіріліп, бірыңғай құқықтық мәртебесі бар халықаралық акт негізінде жүзеге асырылуы тиіс.

Будапешт конвенциясы (Киберқылмыс туралы конвенция) 2001 жылы 23 қарашада қабылданған (күшіне 2004 жылы 1 шілде де енді) ең алғашқы халықаралық құжат, алайда оның қатысушылары тек қана еуропа елдері. Сол үшін бұл конвенция өз тиімділігін толық бере алмайды. Қазақстан Республикасы аталған конвенцияның қатысушысы емес. Еліміздегі киберқылмыстардың артуы және кибершабуылдардың көпшілігі еуропа елдерінен басталатынын ескерсек біз осы конвенцияның қатысушысы атанып өзімізде ратификацилауымыз қажет. Сонда ғана бізге қарсы жасалған киберқауіптердің алдын алып және оларды жасаған адамдарды құрықтай аламыз.

Аталған конвенцияны талдасақ, онда киберқылмыскерлердің жауапқа тартылмай қалмайтындығы және бір-біріне жылдам

халықаралық құқықтық көмек көрсету туралы негізгі қағидалардың әрекет етуін аңғарамыз. Бірақ конвенцияда нақты «ұйымдасқан топ» ұғымы берілмеген. Онда тек қылмыстық әрекеттердің күрделілігі, алдын ала келісілген рөлдер, құралдарды заңсыз әзірлеу мен тарату (malware, botnet, exploits) сияқты сипаттар ұйымдасқан қылмыстық құрылымдарды айқындауға мүмкіндік беретін түсініктер ғана анықталған.

Бірақ біздің еліміз БҰҰ киберқылмыстылыққа қарсы конвенциясына 27 қазан 2025 жылы қол қойып қатысушысы атанды. Аталған маңызды іс – шара Ханой қаласында өтті, оған Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрінің орынбасары, генерал-майор Бауыржан Аленов қатысты. Бұл конвенция шамамен 2027 жылы күшіне енеді деп күтілуде, себебі 40 мемлекет аталған конвенцияны өздерінде ратификациялау қажет.

Аталған конвенцияларға киберқылмыстардың қылмыстардың сыбайласып жасалатынын ескерсек киберқылмыстық ұйым, киберқылмыс саласындағы ұйымдасқан қылмыстық топ нысандарымен белгіленген өзгерістер мен толықтырулар енгізуді ұсынамын.

Соңғы уақытта «кибертерроризм» ұғымы кеңінен қолданыла бастады. Бұл ұғымның қалыптасуына террористік ұйымдарды қолдайтын интернет-платформалардың киберкеңістікте белсенді әрекет етуі себеп болды. Соңғы жылдары кейбір террористік құрылымдар жасанды интеллект технологияларын, оның ішінде дрондарды пайдалану арқылы террористік актілерді жүзеге асыруды жүйелі түрде қолдана бастағаны байқалады.

Шетелдік ғалымдар тобы өз зерттеулерінде терроризмге қарсы күресте киберқауіпсіздіктің өзектілігі технологиялар мен қоғам, саясат пен экономиканың қарқынды дамуының күнделікті өмірге әсер етуімен байланысты екені атап өтілген. Мақаланы талдау барысында аталған ғалымдар террористік ұйымдарға тиесілі веб-сайттардың саны айтарлықтай өскенін, олардың жүздеген сайт арқылы

өз жақтаушыларымен байланыс орнатып, кейбіреуін өз қатарына қосқанын атап өткен. Бұл сайттар киберкеңістікке анонимді шығу мүмкіндігін беріп, киберқылмыс жасауға жол ашады [3].

Тағы бір шетелдік авторлардың еңбегінде киберкеңістік ұғымына тоқталады. Олар киберкеңістікті мәдениеттің барлық салаларын біріктіретін орта ретінде сипаттаған [5]. Бұл ретте ғалымдардың пікірін қолдай келе, олардың БҰҰ-ның «Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясы» халықаралық терроризмге қатысты баптарды да қамтитыны туралы тұжырымымен келісеміз. Бұл ретте ғалымдар кибертерроризммен күресуде міндетті халықаралық келісімді әзірлеу қажеттігін көрсетіп, киберқылмыстардың алдын алу мен кінәлілерді жауапқа тартуды маңызды фактор ретінде атайды [5].

Қорытынды. Қазіргі таңда киберкеңістікте жасалатын киберқылмыстардың түрі артып отыр. Ең кең таралғандары ретінде интернет-алаяқтық, кибербуллинг, кибертерроризм, хакерлік шабуылдар, интернет-шопинг арқылы есірткі саудасы және дербес деректерді ұрлау сияқты ашуы қиын қылмыстарды айтуға болады. Киберқылмыстарды тергеуде басты қиындық – киберқауіп төндірген ошақтарды дәл анықтау мен әшкерелеу болып табылады. Бұл мәселе, әсіресе киберқауіптер көбінесе шетелдік юрисдикциядан жүзеге асырылатындықтан, олардың уақытылы қолға түсуін қиындатады. Бұл мәселенің негізгі себебі – Қазақстанның көптеген мемлекеттермен құқықтық көмек көрсету туралы екіжақты халықаралық шарттың болмауымен сипатталады. Дегенмен ҚР ҚПК

558-бабының талаптарына сәйкес құқықтық немесе өзге де көмек өзара түсіністік қағидатында шет мемлекеттің сұрау салуы негізінде көрсетілуі немесе оны Қазақстан Республикасының орталық органы сұратуы мүмкін.

Алайда бұл норма халықаралық шарт мәртебесіне ие болмағандықтан, оның қолданылу ауқымы Қазақстан Республикасының шегінен аспайды. Сондықтан осындай құқықтық нормалар көпжақты халықаралық шартпен бекітіліп, оған қатысушы мемлекеттерді міндеттейтін деңгейде жүзеге асырылуы тиіс.

Мақалада қарастырғандай киберқылмыстармен бірлесіп күресетін халықаралық ұйым құрылуы қажет. Ол ұйым Біріккен Ұлттар Ұйымының юрисдикциясында немесе Орталық Азия елдерінің өңірлік киберқылмысқа қарсы күрес орталығы болса деген ұсыныс беріледі. Бұл орталықты осы идеяның бастамашысы ретінде біздің елде, Астана қаласында ашуға ұсыныс береміз.

Сонымен қоса киберқауіпсіздік туралы заң қабылдап, сол заңның шеңберінде киберқауіпсіздік гигиенасы ұғымын енгізіп, киберқауіптерге қарсы тұруда ең бастысы болып табылатын алдын алу шараларын негізгі қағидасы ретінде енгізуді дұрыс деп білеміз.

Елімізде қылмыстық сот ісін жүргізу саласында халықаралық ынтымақтастық аясын кеңетуді ұсынмыз. Әсіресе киберқылмыстармен күрсете халықаралық немесе мелекет аралық екіжақты құқықтық көмек көрсету туралы шарттарсыз трансұлттық киберқылмыстармен күресу құқықтық дәрменсіздікке алып келеді деп қорытындылаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Balarabe, K. Digital borders and beyond: Establishing normative grounds for cybersecurity and sovereignty in international law / K. Balarabe // Computer Law & Security Review. – 2025. – Vol. 58. – 106180.
2. Gerry, F. A slippery and inconsistent slope: How Cambodia's draft cybercrime law exposed the dangerous drift away from international human rights standards / F. Gerry, C. Moore // Computer Law & Security Review. – 2015. – Vol. 31. Issue 5. – Pp. 628-650.
3. Omelchuk, O.M. Analysis of the activities of law enforcement authorities in the field of combating crime and corruption offences / O.M. Omelchuk, et al. // Journal of Money Laundering Control. – 2022. – Vol. 25. Issue 3. – Pp. 700-716.

4. Khater, M.-H. International Perspective on Securing Cyberspace Against Terrorist Acts [Электрондық ресурс] / M.-H. Khater // International Journal of Sociotechnology and Knowledge Development. – 2023. – Vol. 15. Issue 1. – Айналыс режимі: <https://doi.org/10.4018/IJSKD.318706> (жүгінген күні: 19.10.2025).

5. Burrell, D.-N. Religious conflict, workplace inclusion, diversity in technical and cyber-driven organizations / D.-N. Burrell // International Journal of Sociotechnology and Knowledge Development (IJSKD). – 2021. – Vol. 13. Issue 3. – Pp. 17-32.

References:

1. Balarabe, K. Digital borders and beyond: Establishing normative grounds for cybersecurity and sovereignty in international law / K. Balarabe // Computer Law & Security Review. – 2025. – Vol. 58. – 106180.

2. Gerry, F. A slippery and inconsistent slope: How Cambodia's draft cybercrime law exposed the dangerous drift away from international human rights standards / F. Gerry, C. Moore // Computer Law & Security Review. – 2015. – Vol. 31. Issue 5. – Pp. 628-650.

3. Omelchuk, O.M. Analysis of the activities of law enforcement authorities in the field of combating crime and corruption offences / O.M. Omelchuk, et al. // Journal of Money Laundering Control. – 2022. – Vol. 25. Issue 3. – Pp. 700-716.

4. Khater, M.-H. International Perspective on Securing Cyberspace Against Terrorist Acts [Электрондық ресурс] / M.-H. Khater // International Journal of Sociotechnology and Knowledge Development. – 2023. – Vol. 15. Issue 1. – Айналыс режимі: <https://doi.org/10.4018/IJSKD.318706> (жүгінген күні: 19.10.2025).

5. Burrell, D.-N. Religious conflict, workplace inclusion, diversity in technical and cyber-driven organizations / D.-N. Burrell // International Journal of Sociotechnology and Knowledge Development (IJSKD). – 2021. – Vol. 13. Issue 3. – Pp. 17-32.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Дарын Азатович Ашимбаев – Қонаев университетінің докторанты, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: ralym-algosh@mail.ru.

Ашимбаев Дарын Азатович – докторант университета Конаева, магистр юридических наук, e-mail: ralym-algosh@mail.ru.

Ashimbayev Daryn Azatovich – Doctoral Student at Kunanayev University, Master of Laws, e-mail: ralym-algosh@mail.ru.

Галымжан Исатаевич Тогизбаев – Қонаев университетінің «Қоғамдық қауіпсіздік» дайындық бағытының аға оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: zhanikissatayev@gmail.com.

Тогизбаев Галымжан Исатаевич – старший преподаватель направления подготовки «Общественная безопасность» университета Конаева, кандидат юридических наук, e-mail: zhanikissatayev@gmail.com.

Togizbayev Galymzhan Isatayevich – Senior Lecturer in the Department of Public Safety at Konaeva University, Candidate of Law, e-mail: zhanikissatayev@gmail.com.

UDC 343.1
IRSTI 10.79.01

A.N. Badanova

*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Koshy, the Republic of Kazakhstan*

SOME ISSUES OF DIGITAL TRANSFORMATION AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

Abstract. In accordance with the Strategic Development Plan of Kazakhstan, approved by the President of the Republic of Kazakhstan, law enforcement and judicial authorities have been tasked with ensuring a gradual transition of criminal cases to electronic format. Here, digitalization opens up new prospects for the development of criminal procedural legislation.

The transition to digital format for criminal proceedings contributes to saving financial resources, accelerates investigation timelines, reduces risks of falsification, and increases transparency in the process. The implementation of artificial intelligence at the stage of pre-trial investigation will help predict possible scenarios for crime development, reduce time spent on routine tasks, and focus on more complex aspects of investigations. The use of digital tools minimizes human errors. With a high degree of probability, we are inclined to believe that in the near future there will be a process of testing other investigative actions in a remote format.

The article analyzes the implementation of digital technologies in the pre-trial investigation process in the Republic of Kazakhstan. It covers various aspects, including the advantages and disadvantages of using remote investigative actions, as well as the role of artificial intelligence.

The article discusses some directions for optimizing criminal proceedings, identifies a number of problems, and proposes possible solutions.

Keywords: remote interrogation; artificial intelligence; modernization; Internet; pre-trial investigation; evidence; investigator; falsification.

A.N. Баданова

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕУ САТЫСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Қазақстан Республикасының Президенті бекіткен Стратегиялық даму жоспарына сәйкес құқық қорғау және сот органдарына қылмыстық істерді электронды форматқа кезең-кезеңімен көшіру міндеті қойылды. Мұнда цифрландыру қылмыстық процестік заңнаманы дамыту үшін жаңа перспективалар ашады.

Қылмыстық процестің цифрлық форматқа көшуі қаржылық ресурстарды үнемдеуге, тергеу мерзімдерін жеделдетуге, жалғандық жасау тәуекелдерін азайтуға және процестің ашықтығын арттыруға ықпал етеді. Алдын ала тергеу кезеңінде жасанды интеллектіні енгізу қылмыстардың даму мүмкін сценарийлерін болжауға, рутиналық тапсырмаларға жұмсалатын уақытты қысқартуға және тергеудің күрделі аспектілеріне назар аударуға көмектеседі. Цифрлық құралдарды пайдалану адамдық қателерді минималды етуге мүмкіндік береді. Жоғары ықтималдықпен біз жақын болашақта басқа тергеу әрекеттерін қашықтан форматта сынақтан өткізу процесі болатынына сенімдіміз.

Мақалада Қазақстан Республикасында алдын ала тергеу процесіне цифрлық технологияларды енгізудің талдауы жүргізілген. Онда қашықтан тергеу әрекеттерін пайдаланудың артықшылықтары мен кемшіліктері, сондай-ақ жасанды интеллектінің рөлі қамтылған.

Мақалада қылмыстық процесті оңтайландырудың кейбір бағыттары қарастырылып, бірқатар проблемалар анықталып, олардың шешімдері ұсынылған.

Түйінді сөздер: қашықтықтан жауап алу; жасанды интеллект; модернизация; интернет; сотқа дейінгі

тергеу; дәлелдеу; тергеуші; бұрмалау.

А.Н. Баданова

*Академия правоохрательных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ НА СТАДИИ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация. В соответствии со Стратегическим планом развития Казахстана, утвержденным Президентом Республики Казахстан, перед правоохрательными и судебными органами поставлена задача обеспечить постепенный переход уголовных дел в электронный формат. Здесь цифровизация открывает новые перспективы развития уголовно-процессуального законодательства.

Переход на цифровой формат уголовного процесса способствует экономии финансовых ресурсов, ускоряет сроки расследования, снижает риски фальсификации и повышает прозрачность процесса. Внедрение искусственного интеллекта на стадии досудебного расследования поможет прогнозировать возможные сценарии развития преступлений, сократить время на рутинные задачи и сосредоточиться на более сложных аспектах расследования. Использование цифровых инструментов позволяет минимизировать человеческие ошибки. С высокой долей вероятности, мы склонны полагать, что в ближайшем будущем произойдет процесс апробация иных следственных действий в дистанционном формате.

В статье проведен анализ внедрения цифровых технологий в процесс досудебного расследования в Республике Казахстан. Он охватывает множество аспектов, включая преимущества и недостатки использования дистанционных следственных действий, а также роль искусственного интеллекта.

В статье рассмотрены некоторые направления оптимизации уголовного процесса, установлен ряд проблем и предложены возможные пути их решения.

Ключевые слова: дистанционный допрос; искусственный интеллект; модернизация; интернет; досудебное расследование; доказательство; следователь; фальсификация.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_131

Introduction. Transformation, in a general sense, implies a process of significant change or transformation of a particular activity. Furthermore, it involves aligning existing norms with international standards and striving to adapt the legal system to new conditions. Transformation makes norms “workable”, based on the demands of modernity.

From the message by the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan titled “New Kazakhstan: The Path of Renewal and Modernization”, it follows that transformations are forthcoming in the state¹. This means that changes will affect all spheres of citizens' lives.

Materials and methods. During the writing of this article, the methods of analysis, synthesis, and comparative and other method were used.

For example, using the comparative method, the legislation of foreign countries on the issue under consideration was reviewed and compared with national legislation.

The criminal procedural codes of the Republic of Kazakhstan, as well as a number of foreign countries for online investigative actions, are considered.

The works of scientists such as S.A. Sumin, A.S. Fomin, A.A. Davletov, K.A. Kiselyov, D.A. Zykov, N.G. Kadnikov, A.A. Vasiliev, as well as foreign scientists – Taylor D.A., Dando S.J. were studied.

Today, it is impossible to imagine a person who does not benefit from digitalization. For example, let us consider the level of digital literacy among the population (the share of users who possess skills in using personal

¹ Новый Казахстан: путь обновления и модернизации: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 г. [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1 (Access date: 20.07.2025).

computers, smartphones, tablets, laptops; resources via the Internet)².
standard programs; obtaining services and

Level of Digital Literacy of the Population (in percentage)

	Level of digital literacy of the population (the share of users who possess skills in using personal computers, smartphones, tablets, laptops; standard software; obtaining services and resources via the Internet)											
	of the total population											
	of the total population aged 6 years and older	aged 6-74	aged 6 years and older	aged 6-74	aged 6 years and older	aged 6-74	aged 6 years and older	aged 6-74	aged 6 years and older	aged 6-74	aged 6 years and older	aged 6-74
	2018		2019		2020		2021		2022		2023	
Republic of Kazakhstan	77,3	79,6	79,9	82,1	82,0	84,1	85,3	87,3	86,3	88,3	88,3	90,2
Astana	84,0	85,4	87,8	88,7	90,4	91,3	94,6	94,7	93,7	95,2	95,1	97,0
Almaty	84,4	87,2	86,3	89,0	88,7	91,4	88,9	91,5	91,0	93,8	92,9	95,5
Shymkent	79,2	80,8	80,0	81,5	80,9	82,3	86,1	87,5	86,1	87,5	88,5	89,9

Table 1. Level of Digital Literacy of the Population

According to data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of Kazakhstan, by 2023 there is widespread access to services and resources remotely via the Internet. Each year, the level of use of innovative technologies and scientific-technical means grows at an arithmetic progression.

The processes of digitalization and informatization could not help but touch upon law enforcement. One key stage where it plays an important role is the pre-trial investigation phase. This article aims to examine the main aspects of using digital technologies at this stage.

Electronic document management, remote interrogation, and automated systems assisting investigations have become commonplace in the pre-trial investigation phase with the adoption of a new Criminal Procedure Code in Kazakhstan.

Currently, remote interrogation is regulated by law in Kazakhstan. The adoption of a new Criminal Procedure Code has created a legal basis for using remote investigative actions, which is an important step towards digitalization.

The interrogation of victims or witnesses can be conducted using scientific-technical means via video communication by summoning them to the pre-trial investigation authority in their location or residence.

The grounds for remote interrogation include:

- impossibility for a person to appear directly at the authority conducting criminal proceedings due to health reasons or other valid reasons;
- need to ensure the safety of a person;
- conducting an interrogation of a minor or underage witness or victim;
- necessity to ensure compliance with deadlines for pre-trial investigations and court proceedings;
- presence of reasons suggesting that interrogation would be difficult or associated with excessive costs³.

Results, discussion. The implementation of digital tools minimizes human errors. With high probability, we tend to believe that in the near future there will be a process for testing other investigative actions in an online format based on scientific research.

Thus, conducting interrogations,

² Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics [Electronic resource] – Access mode: <https://stat.gov.kz/en/> (Access date: 22.08.2025).

³ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: от 4 июля 2014 г. № 231-V ЗПК [Electronic resource] – Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (Access date: 01.03.2025).

confrontations, and identifications can be recognized as feasible in an online format. Investigative actions such as investigative experiments and verification of testimonies at

the scene require perception of the environment; therefore, their conduct in a remote format is impractical.

Classification of Remote Investigative Actions (According to Current Legislation)	Classification of Remote Investigative Actions (According to Article Concept)
Interrogation of Witnesses	Interrogation of Witnesses/ of Victims
Interrogation of Victims	Identification

Referring to international experience, we observe a trend towards developing and utilizing innovative technologies in law enforcement. For instance, “in Switzerland, if a participant in criminal proceedings cannot appear before the prosecutor due to illness or significant expenses, remote interrogation using video conferencing systems is also permitted. It is noteworthy that accepting an oral statement from a person by the prosecutor eliminates the need for signing protocols” [1].

“In Swiss courts, this method is used to interrogate law enforcement agents for their protection” [2]. In Belarus, video conferencing is used during interrogations, confrontations, and identifications (Article 224.1 of the Criminal Procedure Code)⁴.

“Since 2005, Belgium has had an electronic justice system “Phenix”. The issue of authentication is resolved through the use of an electronic passport. The aim of the “Phenix” system project was to transform the various computer systems of crime investigation bodies and the judicial system into a structured and coherent single information space”.

“In Norway, where a special body was formed in 1995 with responsibility for implementing an integrated information system. This system was aimed at coordinating criminal justice activities, with courts and police initially included”.

“In the US, each source of information must meet specified criteria. In particular, the audio recording is evaluated by the court for “audibility” and “intelligibility” [3]. “Currently, the following audio recording requirements are taken into account by the US legislator:

- the technical device must have the appropriate characteristics;
- the voice on the audio recording must be identified;
- confirmation is required that the recording was made voluntarily, without coercion;
- proof of preservation of the record and its protection against changes and additions are required”⁵.

As the authors rightly point out: “As of today, the situation in the field of personal data protection has become one of the key factors of social concern in Kazakhstan, affecting the effectiveness of ensuring the information security of the state” [4].

The article examines digitalization through the lens of current legislation and international experience (USA). However, a qualitative leap requires conceptually new approaches.

New Approach 1: Implementing Blockchain for Evidence Authentication. The authors mention risks of falsification. Proposal: Integrating a private blockchain into the architecture of the Unified Registry of Pre-trial Investigations (ERDR). Every piece of digital evidence (interrogation videos, protocols, crime scene photos) should be hashed and recorded in a distributed ledger. This would make it mathematically impossible to alter a file (video recording or protocol) unnoticed after upload. This addresses the issue of trust in digital evidence raised in the SWOT analysis.

New Approach 2: A «Hybrid» Format for Investigative Actions. The article states that investigative actions can be conducted both in-person and remotely, noting that remote

⁴ Code of the Republic of Belarus No. 295-Z (Code of the Republic of Belarus of July 16, 1999 No. 295-Z “Criminal Procedure Code of the Republic of Belarus”) [Electronic resource] – Access mode: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=2002> (Access date: 27.08.2025).

⁵ Steve M. Solomon, Jr., Inc. v. Edgar // Court of Appeals of Georgia [Electronic resource] – Access mode: <https://www.courtlistener.com/opinion/1334884/solomon-inc-v-edgar/> (Access date: 12.08.2025).

crime scene inspections are impractical. Proposal: Utilizing Augmented Reality (AR) and «Digital Twins» of the crime scene. An investigator can use 3D scanning to create an exact virtual replica of the scene. This allows for repeated «virtual inspections» involving experts and witnesses located in different cities, without the need for physical travel or the risk of disturbing the original scene environment.

New Approach 3: AI-Driven Testimony Validation. The authors touched upon the use of AI for forecasting. Proposal: Implementing systems that analyze facial micro-expressions and voice patterns (similar to a polygraph, but contactless) during remote interrogations. The software can flag moments where the interviewee experiences stress or uncertainty, suggesting which points the investigator should clarify.

These examples demonstrate successful applications of video conferencing for conducting various investigative actions.

A.A. Davletov points out that “written-protocol form cannot ensure accuracy and completeness of information fully; on the other hand, using technical means enhances informative value during investigative actions” [5]. Indeed, information recorded by scientific-technical means eliminates protocol loss and captures the entire process of investigative action.

The situation with coronavirus infection has shown us both effectiveness and necessity for alternative methods for conducting investigative actions such as online interrogations and confrontations. Court processes were conducted online. “Although over time strict restrictive measures have eased somewhat, issues regarding conducting court sessions and certain preliminary investigation procedures using new information technologies-including video conferencing systems-remain highly relevant” [6].

It should be emphasized that one advantageous aspect is increased discipline among employees conducting investigative actions. The presence of cameras documenting processes enhances investigators' accountability while minimizing violations against citizens' rights. There exists an opportunity to assess compliance with ethical norms by law enforcement personnel during

interrogations. In this context, N.G. Kadnikov's statement holds true: “norms of criminal procedure discipline investigators” [7].

Many experiments have been carried out regarding the issue under consideration. “Eyewitness accounts can be much more reliable if they are led by a virtual police officer rather than real one” the respondents claim. Witnesses to simulated car theft provided 60% more information when conducting interviews in context “avatar avatar” compared to a personal interview. Testimony with the police can cause stress and fear. Previous research has shown that several factors, including an unfamiliar environment, a police officer, or a desire to “perform well”, can reduce the accuracy of a witness's testimony. A study conducted by the University of Westminster has so far found that witnesses provide 60% more information when they are interviewed by a virtual avatar rather than by a person. “Witnesses may be distracted from the task of remembering during interviews because they pay attention to the social behavior of the interviewer, such as facial expressions. This behavior can negatively impact the memory of witnesses”, said Professor Coral Dando of the University of Westminster at London. “My research focuses on interviewing in non-traditional contexts to support complex cognition such as long-term memory-reducing task requirements by managing the environment so that people can focus on one task at a time”. Dando C. and her colleague Donna Taylor developed an experiment to minimize the impact of these factors using an immersive virtual environment. “It is clear that all over the world people do not necessarily communicate face to face, rather they prefer to communicate in a synthetic environment” [8].

Alongside this point, widespread use of artificial intelligence (AI) comes as no surprise today; AI is actively employed for processing large volumes of data.

Regarding defining AI, we adhere to A.V. Ponkina's and A.I. Redkin's position: “artificial intelligence is an artificial complex cybernetic computer-program-hardware system (electronic including virtual electronic-mechanical bio-electronic-mechanical or hybrid) with cognitive-functional architecture and its own or relevantly

accessible computational capacities necessary for volume and speed” [9].

In our view, possessing these characteristics at the pre-trial investigation stage allows AI to:

- analyze data enabling reconstruction timelines;
- automatically analyze video recordings from surveillance cameras recognizing faces, vehicle numbers, suspicious activities while responding promptly;
- process textual information revealing connections between event participants;
- simplify information exchange while accelerating investigation processes;
- predict possible scenarios for crime developments.

Utilizing AI allows reducing time spent on routine tasks while focusing on more complex aspects during investigations.

However, alongside advantages presented by AI at this stage come challenges arising during its application such as cybersecurity and data protection issues.

With digitalization comes necessity for ensuring information security.

Cybersecurity plays a key role in preventing information leaks, hacks, and data falsification. Employing modern encryption methods along with two-factor authentication becomes essential when working with digital evidence. A successful example can be seen in Unified Register for Pre-Trial Investigations (URPTI). Information security within URPTI is ensured through technical protection measures; thus authorization into system occurs via multi-factor authentication through secure key storage along with biometric fingerprint readers.

On network level URPTI system remains accessible solely within unified transport environment contours among state bodies while data transmission occurs through encryption.

Insufficient qualifications among law enforcement personnel regarding digital technologies necessitate periodic training courses based within departmental educational institutions.

Legislative regulation issues concerning usage rights over digital data as evidence arise.

Despite significant potential regarding AI utilization across various life domains ethical/

legal aspects remain poorly studied concerning its application. “Without exaggeration one can assert current legal systems lag hopelessly behind advancements made within AI technology realm; moreover practical applications lack adequate international legal/national regulatory frameworks” [10].

“Minimizing potential challenges involves:

Necessitating correct training protocols ensuring algorithms adequately interpret legal concepts without distorting meanings behind legal norms requiring deep understanding regarding criminal law markers alongside their proper integration into algorithms;

It’s crucial considering ethical/legal questions tied into implementing AI within criminal law sphere including depersonalization resulting from annotating judicial acts” [11].

Identifying strengths/weaknesses alongside risks/trends will enable understanding current state/prospects concerning integrating digital technologies into criminal procedures thus based upon conducted analysis we performed SWOT-analysis addressing optimization matters within criminal process.

The article presents a SWOT analysis in tabular form. Below is a detailed interpretation linking each quadrant to the final conclusions and the realities of the Kazakhstan legal system.

S (Strengths): From Automation to Procedural Economy.

The authors highlight a reduction in timeframes and material costs. Thus, the strength lies not merely in “acceleration” but in the practical application of the principle of procedural economy. The digital format eliminates “dead” time intervals (time for conveying, waiting in hallways, or physical mail delivery). The implementation of systems such as ERDR (Unified Register of Pre-trial Investigations) creates a “digital footprint” for every action taken by an investigator. This prevents the backdating or deletion of documents, as mentioned in the section on transparency. This serves as the foundation for the anti-corruption component referenced in the abstract.

W (Weaknesses): The Crisis of Direct Perception.

The primary weakness is the loss of the non-

verbal component of evidence gathering. An experienced investigator reads micro-reactions that video conferencing especially with low-quality connections in regional areas can smooth over or distort (e.g., audio-visual desync).

O (Opportunities): AI as an Assistant, Not a Replacement.

The article mentions the use of AI algorithms for data analysis. However, the opportunities extend beyond simple analysis; they represent a transition toward predictive justice. AI can do more than analyze; it can suggest the legal classification of an offense based on the case facts and automatically generate drafts of procedural documents, freeing up time for cognitive tasks. Furthermore, there is the potential for integration

with the “Sergek” database and banking systems to obtain authorized data instantaneously.

T (Threats): Digital Vulnerability.

Risks of data leaks and legal uncertainty. A key threat is Deepfake technology. During remote investigative actions, criminals may use generative neural networks to spoof faces or voices. Current Republic of Kazakhstan legislation does not yet have clear technical verification protocols to ensure that the person on the screen is a real individual rather than a digital avatar. Another threat is the digital divide: the disparity in internet quality between major cities and remote villages may violate the right to defense (for instance, due to the inability to participate effectively in the proceedings).

SWOT Analysis	
Strengths	Weaknesses
Automation of processes significantly reduces investigation time. Use of algorithms and data analysis minimizes human errors. Elimination of territorial barriers facilitates more effective interaction between various law enforcement agencies. Ability to capture the entire investigative process to establish ethical relationships among participants. Operational efficiency in conducting investigative actions. Reduction of pre-trial investigation timelines through the use of digital technologies. Reduction of material costs for employee travel, as many actions can be performed remotely. Transparency of investigations, which increases public trust in law enforcement agencies. Use of AI algorithms for analyzing complex data, allowing for the identification of patterns and connections that may not be obvious with traditional approaches	Lack of “live” contact between the investigator and the interrogated, which may negatively affect the quality of the interrogation and the establishment of trustful relationships. Insufficient qualifications of law enforcement personnel in digital technologies, which may lead to ineffective use of new tools.
	Risks
	Lack of clear legal frameworks for using digital data as evidence, which may lead to disputes over the admissibility of such evidence in court. Risk of data leaks or system breaches, which could jeopardize the confidentiality of information and the safety of investigation participants.
	Trends
	Implementation of the Legal Policy Concept of the Republic of Kazakhstan until 2030, which envisions further development of digitization in the legal sphere. Development of new methods for protecting digital evidence to ensure its reliability and security. Integration of virtual and augmented reality technologies for event reconstruction, which can significantly improve the quality of investigative actions.

Table 2. SWOT Analysis

Conclusion. Practical Recommendations

1. Development of a Regulatory Framework for Biometric Identification. It is proposed to establish a specific regulatory legal act governing identification procedures in remote court proceedings. The utilization of biometric data (specifically, Face ID technologies and fingerprint scanners integrated into smartphones) should be legislatively mandated as a measure to mitigate the risks of personal data forgery and prevent the unauthorized substitution of participants.

2. Establishment of a Secure National Videoconferencing Platform. The necessity of creating a dedicated videoconferencing platform for law enforcement and judicial authorities is substantiated. In contrast to commercial solutions, the proposed system should operate on local server infrastructure (within the “Government for Citizens” framework), ensuring integration with the national biometric database of the Republic of Kazakhstan, thereby guaranteeing the required level of information security.

3. Integration of Digital Competencies into Professional Training. It is considered appropriate to introduce a specialized course, “Fundamentals of Digital Forensics and Cybersecurity”, into the curricula of the Academy of Law Enforcement Agencies. This measure aims to equip personnel with practical skills for

handling digital evidence and a foundational understanding of information systems.

4. Standardization of Protocols for Technical Failures. To ensure the procedural admissibility of evidence obtained during remote investigative actions, the approval of an official protocol for investigators to follow in the event of technical malfunctions (e.g., communication loss) is required. Standardizing procedures in such scenarios will mitigate the risks of evidence being deemed inadmissible in court.

Conclusions of the Study

In summary, it can be stated that the evolution of criminal investigation methods is driven by the rapid advancement of digital technologies. Traditional forensic methodologies are undergoing a transformation, being supplemented by innovative tools, which contributes to the optimization of crime detection.

The implementation of digital solutions opens new prospects for enhancing the efficiency of pre-trial proceedings. Further technological progress, anticipated in the foreseeable future, will contribute to greater accuracy, promptness, and transparency of investigations. However, the successful integration of modern technologies and the use of scientific and technical means are impossible without the concomitant modernization of professional training systems, which is a prerequisite for fully harnessing the potential of digital tools.

List of used literature:

1. Trefilov, A.A. Informatization of the Criminal Process in Switzerland / A.A. Trefilov // Journal of Foreign Legislation and Comparative Law. – 2019. – No. 2. – Pp. 87-92.
2. Сумин, С.А. Фиксация и защита доказательственной информации на предварительном и судебном следствии / С.А. Сумин, А.С. Фомина // Воронежские криминалистические чтения. – 2006. – № 7. – С. 250-263.
3. C.S. Fishman. Recordings, transcripts, and translations as evidence. – 81 Wash. L. Rev, 2006. – 473 p.
4. Ерболатов, Е.Е. Баланс цифровизации и защиты персональных данных: Казахстанский кейс / Е.Е. Ерболатов, С.К. Жетписов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2024. – № 4 (34). – С. 26-35.
5. Давлетов, А.А. Уголовное судопроизводство / А.А. Давлетов. – Екатеринбург, 2013. – 314 с.
6. Киселева, К.А. Актуальные вопросы использования видеоконференцсвязи при производстве допроса / К.А. Киселева, Д.А. Зыков // StudNet. – 2022. – Т. 5. № 4. – С. 2789-2796.
7. Кадников, Н.Г. К вопросу о правильном применении следователем норм уголовного права при принятии решения о возбуждении уголовного дела // Актуальные вопросы производства предварительного следствия: теория и практика: сб. науч. тр. всерос. науч.-практ. конф. – М., 2019. – С. 181-186.

8. Taylor, D.A. Eyewitness Memory in Face-to-Face and Immersive Avatar-to-Avatar Contexts / D.A. Taylor, C.J. Dando // *Frontiers in Psychology*. – 2018. – Vol. 9. – Pp. 507-1-507-11.
9. Понкин, А.В. Искусственный интеллект с точки зрения права / А.В. Понкин, А.И. Редькина // *Вестник РУДН. Серия: Юридические науки*. – 2018. – № 1. – С. 91-109.
10. Васильев, А.А. Термин «Искусственный интеллект» в Российском праве: доктринальный анализ / А.А. Васильев, Д. Шпоппер, М.Х. Матаева // *Юрлингвистика*. – 2018. – № 7-8. – С. 35-44.
11. Адиллов, С.А. Уголовно-процессуальные и уголовно-правовые маркеры по уголовному делу для алгоритмов искусственного интеллекта (научные гипотезы) / С.А. Адиллов, Н.В. Сидорова, Е.П. Шульгин // *Ғылым-Наука*. – 2025. – № 1. – С. 4-9.

References:

1. Trefilov, A.A. Informatization of the Criminal Process in Switzerland / A.A. Trefilov // *Journal of Foreign Legislation and Comparative Law*. – 2019. – No. 2. – Pp. 87-92.
2. Sumin, S.A. Fiksacija i zashhita dokazatel'stvennoj informacii na predvaritel'nom i sudebnom sledstvii / S.A. Sumin, A.S. Fomina // *Voronezhskie kriminalisticheskie chteniya*. – 2006. – № 7. – S. 250-263.
3. C.S. Fishman. Recordings, transcripts, and translations as evidence. – 81 WASH. L. REV, 2006. – 473 p.
4. Erbolatov, E.E. Balans cifrovizacii i zashhity personal'nyh dannyh: Kazahstanskij kejs / E.E. Erbolatov, S.K. Zhetpisov // *Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы*. – 2024. – № 4 (34). – S. 26-35.
5. Davletov, A.A. Ugolovnoe sudoproizvodstvo / A.A. Davletov. – Ekaterinburg, 2013. – 314 s.
6. Kiseleva, K.A. Aktual'nye voprosy ispol'zovaniya videokonferencsvyazi pri proizvodstve doprosa / K.A. Kiseleva, D.A. Zykov // *StudNet*. – 2022. – T. 5. № 4. – S. 2789-2796.
7. Kadnikov, N.G. K voprosu o pravil'nom primenenii sledovatelem norm ugolovnogo prava pri prinjatii resheniya o vozbuzhdenii ugolovnogo dela // *Aktual'nye voprosy proizvodstva predvaritel'nogo sledstviya: teorija i praktika: sb. nauch. tr. vseros. nauch.-prakt. konf.* – M., 2019. – S. 181-186.
8. Taylor, D.A. Eyewitness Memory in Face-to-Face and Immersive Avatar-to-Avatar Contexts / D.A. Taylor, C.J. Dando // *Frontiers in Psychology*. – 2018. – Vol. 9. – Pp. 507-1-507-11.
9. Ponkin, A.V. Iskusstvennyj intellekt s tochki zreniya prava / A.V. Ponkin, A.I. Red'kina // *Vestnik RUDN. Seriya: Juridicheskie nauki*. – 2018. – № 1. – S. 91-109.
10. Vasil'ev, A.A. Termin «Iskusstvennyj intellekt» v Rossijskom prave: doktrinal'nyj analiz / A.A. Vasil'ev, D. Shpopper, M.H. Mataeva // *Jurlingvistika*. – 2018. – № 7-8. – S. 35-44.
11. Adilov, S.A. Ugolovno-processual'nye i ugolovno-pravovye markery po ugolovnomu delu dlja algoritmov iskusstvennogo intellekta (nauchnye gipotezy) / S.A. Adilov, N.V. Sidorova, E.P. Shul'gin // *Fylym-Nauka*. – 2025. – № 1. – S. 4-9.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Анна Николаевна Баданова – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының қылмыстық саясат және криминология проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, философия докторы (PhD), e-mail: badanova-93@mail.ru.

Баданова Анна Николаевна – старший научный сотрудник Центра исследования проблем уголовной политики и криминологии Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, доктор философии (PhD), e-mail: badanova-93@mail.ru.

Badanova Anna Nikolaevna – Senior Researcher at the Center for the Study of Criminal Policy and Criminology at the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, PhD, e-mail: badanova-93@mail.ru.

Б.Т. Булеулиев¹, С.А. Арыстамбаева²

¹*Esil University, г. Астана, Республика Казахстан*

²*Международная академия информатизации, г. Астана, Республика Казахстан*

ОСОБЕННОСТИ АПЕЛЛЯЦИИ ПО ПРИГОВОРАМ, ВЫНЕСЕННЫМ СУДОМ ПРИСЯЖНЫХ ЗАСЕДАТЕЛЕЙ

Аннотация. Статья посвящена анализу такого уголовно-процессуального института, как суд присяжных заседателей в Казахстане. Авторы сосредоточены на исследовании практики и теории апелляционного производства по тем приговорам, которые вынесены судом присяжных. Так, личный опыт участия в таких уголовных процессах показал, что до сих пор наличествуют проблемы, которые требуют своего решения.

Анализ двух реальных кейсов уголовного судопроизводства использован авторами для формулировки рекомендаций, позволяющих избежать намеренного затягивания судопроизводства со стороны органов государственного обвинения.

Авторы вносят четыре конкретных предложения, затрагивающие общую формулировку статьи 662 Уголовно-процессуального кодекса, конкретизирующие содержание подпункта 5 пункта 2 статьи 662 Уголовно-процессуального кодекса, дополнения в часть 3 статьи 657 Кодекса об административных правонарушениях и в целом установление персональной ответственности председательствующего судьи за нарушения, допускаемые в ходе судебного процесса.

Ключевые слова: апелляция; апелляционная инстанция; уголовный процесс; адвокат; прокурор; присяжные заседатели; судебное разбирательство; законодательство; уголовное судопроизводство; суд присяжных.

Б.Т. Булеулиев¹, С.А. Арыстамбаева²

¹*Esil University, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

²*Халықаралық информатизация академиясы, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

АЛҚА БИЛЕР СОТЫ ШЫҒАРҒАН ҮКІМДЕРГЕ АПЕЛЛЯЦИЯЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақала Қазақстандағы алқабилер қатысатын сот сияқты қылмыстық іс жүргізу институтын талдауға арналған. Бұл мақалада авторлар алқабилердің қатысуымен сот шығарған үкімдерге қатысты апелляциялық іс жүргізудің теориялық және практикалық аспектілерін талдады. Айталық, алқабилер қатысатын қылмыстық процестерге қатысудың авторлық тәжірибесі әлі күнге дейін өз шешімін талап ететін проблемалардың бар екенін көрсетіп отыр.

Қылмыстық сот ісін жүргізудің екі нақты кейсін талдауды авторлар мемлекеттік айыптау органдары тарапынан сот ісін жүргізудің әдейі созылуын болдырмауға мүмкіндік беретін ұсынымдарды тұжырымдау үшін пайдаланған.

Авторлар ҚІЖК-нің 662-бабының жалпы тұжырымдамасын қозғайтын, ҚІЖК-нің 662-бабы 2-тармағы 5) тармақшасының мазмұнын нақтылайтын төрт нақты ұсынысты, ҚІЖК-нің 657-бабының үшінші бөлігіне толықтыруларды және тұтастай алғанда сот процесі барысында жол берілетін бұзушылықтар үшін төрағалық етуші судьяның дербес жауаптылығын белгілеуді енгізеді.

Түйінді сөздер: апелляциялық; апелляциялық инстанция; қылмыстық процесс; адвокат; прокурор; алқабилер; сот талқылауы; заңнама; қылмыстық іс жүргізу; алқабилер соты.

B.T. Buleuliyev¹, S.A. Arystambayeva²

¹Esil University, Astana, the Republic of Kazakhstan

²The International Academy of Informatization, Astana, the Republic of Kazakhstan

FEATURES OF APPEALS AGAINST VERDICTS HANDED DOWN BY A COURT WITH THE PARTICIPATION OF JURORS

Abstract. The article is devoted to the analysis of such a criminal procedure institution as a jury trial in Kazakhstan. In this article, the authors focused on considering the theory and practice of appellate proceedings for jury verdicts. Thus, the author's experience of participation in criminal trials with the participation of jurors shows that there are still problems that require a solution.

The analysis of two real cases of criminal proceedings was used by the authors to formulate recommendations to avoid deliberate delay in proceedings by the public prosecution authorities.

The authors make four specific proposals affecting the general wording of article 662 of the Code of Criminal Procedure, specifying the content of subparagraph 5) of paragraph 2 of article 662 of the Code of Criminal Procedure, additions to part three of article 657 of the Code of Administrative Offenses and, in general, establishing the personal responsibility of the presiding judge for violations committed during the trial.

Keywords: appeal; appellate court; criminal procedure; lawyer; prosecutor; jurors; trial; legislation; criminal proceedings; jury trial.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_140

Введение. Современный институт суда присяжных рассматривается исследователями как ключевой инструмент обеспечения прав граждан и маркер общественного доверия к правосудию.

Д.О. Чистилина отмечает, что «специфика данной формы заключается в разделении компетенций (присяжные решают вопросы факта, судья – правовые вопросы), что создает сложности при обжаловании ввиду немотивированности вердикта» [1]. А.В. Гаврилова указывает на «отход современной доктрины от модели 1864 года, где приговоры присяжных признавались окончательными» [2].

Это противоречие, по мнению А.А. Ильюхова, «порождает правовые несоответствия, превращая апелляцию в «неполную» кассацию» [3]. Практические проблемы, связанные с отменой оправдательных приговоров, А.Н. Разинкина объясняет «ошибками профессиональных участников (сокрытие информации кандидатами, нарушения защиты), а не самих присяжных» [4].

В качестве решения указанных проблем эксперты предлагают цифровизацию отбо-

ра кандидатов и «горизонтальную» апелляцию с повторным рассмотрением дела новым составом присяжных. Вместе с тем дискуссионность данных предложений усугубляется несовершенством действующего законодательства, в частности, неоднозначностью формулировок, закрепленных в Уголовно-процессуальном кодексе (далее – УПК).

В настоящее время деятельность в рамках апелляционных процедур по тем приговорам, которые вынесены судом присяжных, определяется нормами главы 69 действующего УПК. Так, статьей 661 УПК предусмотрено, что на порядок обжалования и пересмотра не вступивших в законную силу приговоров и постановлений суда присяжных по ходатайству прокурора распространяются правила, предусмотренные указанной главой Кодекса.

Статья 662 УПК предусматривает особенности апелляционного производства и устанавливает, что суд данной инстанции при рассмотрении жалоб, ходатайств прокурора должен проверить соблюдение судом первой инстанции норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства. Только

на основе этого проверяются законность, обоснованность и справедливость приговора, постановления, вынесенные судом первой инстанции.

Важно отметить, что в УПК четко установлены основания для отмены или изменения судебных решений апелляционной инстанцией, к которым относятся:

1) необоснованное исключение из разбирательства допустимых доказательств, которые могут иметь существенное значение для исхода дела;

2) необоснованный отказ стороне в исследовании доказательств, которые могут иметь существенное значение для исхода дела;

3) исследование в судебном заседании фактических данных, недопустимых в качестве доказательств, которые повлияли на исход дела;

4) существенное нарушение уголовно-процессуального закона, предусмотренное УПК;

5) нарушения, которые повлияли или могли повлиять на постановление правосудного приговора, допущенные при:

- формировании коллегии присяжных заседателей;

- обсуждении вопросов, которые не подлежат обсуждению в присутствии присяжных заседателей;

- формулировании вопросов, подлежащих разрешению присяжными заседателями;

- проведении судебных прений.

Обращая внимание правоприменителя на то, что апелляционная инстанция может применить к осужденному действующую норму о менее тяжком преступлении и тем самым смягчить наказание в соответствии с измененной квалификацией содеянного либо в связи с неправильным применением норм Общей и Особенной частей УК при назначении наказания, законодатель в то же время подчеркивает, что апелляционная инстанция не вправе применять уголовный закон о более тяжком преступлении или ужесточать назначенное наказание.

Если же на оправдательный приговор суда присяжных принесены жалобы и ходатайства, то такой приговор не может быть отменен апелляционной инстанцией, за исключением случаев нарушений норм УПК, что стало основанием ограничения прав прокурора, потерпевшего или его представителя на представление доказательств, а также случаев, предусмотренных пунктом 5 части 2 указанной статьи, в т.ч. необоснованного исключения допустимых доказательств¹.

Материалы и методы. При подготовке текста и выводов, а также предложений по данной теме, изложенных в этой статье, авторы исходили, прежде всего, из личного многолетнего успешного опыта работы судьей и адвокатом одного из соавторов.

Помимо этого, авторы изучили материалы научно-публицистической полемики, опубликованные интервью, которые затрагивают вопросы апелляционного производства по делам, рассмотренным судом присяжных в Казахстане.

Изучены журналистские публикации и материалы интернет-изданий, находящиеся в общем доступе, нормы УПК Республики Казахстан (далее – РК).

Методологически исследование опирается на принципы контент-анализа.

Результаты, обсуждение. Касательно формулировки статьи 662 УПК в профессиональном сообществе давно идут дебаты.

Так, в интервью, данном для ОФ «Центр исследования правовой политики» (LPRC), адвокат Игорь Вранчев утверждает: «Очевидно, что надо сокращать перечень оснований для отмены оправдательных приговоров в рамках Уголовно-процессуального кодекса. Необходимо внести норму, что приговор суда с участием присяжных может быть отменен только в том случае, если обжалующая его сторона доказала суду второй инстанции не только сам факт нарушения правил уголовного судопроизводства, но и то, что именно это нарушение повлекло вынесение обжалуемого

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: от 4 июля 2014 г. № 231-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 08.10.2025).

приговора»².

Еще один пример. Изучив предложение исполнительного директора Центра исследования правовой политики Т.С. Зинович о сокращении перечня оснований для отмены оправдательных приговоров, Научно-консультативный совет Республиканской коллегии адвокатов поддерживает его со следующей мотивировкой: «Фраза «могли повлиять» в пункте 5) части 2 статьи 662 УПК создает возможность для субъективных оценок, поскольку она включает не только реальные, но и потенциальные нарушения, которые только предположительно могли повлиять на вынесение приговора. Это может приводить к отмене приговора на основании предположений, что не обоснованно и влечет затягивание судебных разбирательств. Наличие гипотетического критерия угрожает стабильности судебных решений, поскольку приговоры могут отменяться только при наличии доказательств конкретного воздействия нарушения на результат дела. Формулировка «повлияли на постановление правосудного приговора» укажет на фактические последствия нарушений, что требует от суда установления конкретных доказательств, а не гипотетических предположений. Это поможет снизить субъективность при пересмотре вынесенных приговоров»³.

Отвечая на вопросы ОФ «Центр исследования правовой политики» (LPRC), адвокат Г.Ж. Сулейменова отмечает: «Безусловно, внесение изменений и дополнений в УПК в части, касающейся

регламентации рассмотрения дел судом с участием присяжных заседателей, необходимы. Необходимо также внесение в нормативное постановление Верховного Суда РК дополнительных разъяснений по вопросам, которые не урегулированы в УПК, но которые носят системный характер и вызывают много вопросов у правоприменителей»⁴.

Большой общественный резонанс получило дело, рассматривавшееся в специализированном межрайонном уголовном суде (далее – СМУС) с участием присяжных заседателей СКО. Предприниматели – отец и сын Д., обвинялись в самовольном пользовании недрами и незаконном предпринимательстве. Помимо этого, сына обвиняли в покушении на дачу взятки. Еще два фигуранта дела – адвокат С. и некто К., были обвинены в подстрекательстве к даче взятки и мошенничестве⁵. Судом присяжных все четверо оправданы, тем не менее, апелляционная инстанция отменяет приговор. «В апелляционной инстанции выяснилось, что на присяжных оказывалось давление, и они даже заявляли об этом»⁶.

«Что смешно, – пишет журналист, освещающая это дело, – давление это было оказано не защитой, чтобы Д.-х оправдали, а органом уголовного преследования, который настаивал на вынесении обвинительного вердикта»⁷.

Еще один казус этого процесса – в СМУС Северо-Казахстанской области нет судьи, правомочного рассматривать его, в результате дело уходит на рассмотрение

² Казахстан находится на новом этапе перемен в судебной системе / 23.10.2024 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://lprc.kz/ru/news/kazakhstan-nahoditsya-na-novom-etape-peremen-v-sudebnoj-sisteme/> (дата обращения: 21.11.2025).

³ Позиция Республиканской коллегии адвокатов по предложениям, озвученным на II Республиканском форуме гособвинителей на тему: «Актуальные вопросы поддержания государственного обвинения в суде с участием присяжных заседателей»: утверждена Решением Научно-консультативного совета Республиканской коллегии адвокатов 04 нояб. 2024 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://advokatura.kz/ru/pozicii/pozicia-rka-po-predlozheniam-ozvucennym-na-ii-respublikanskom-forume-gosobvinitelej-na-temu-aktualnye-voprosy-podderzania-gosudarstvennogo-obvinenija-v-sude-s-uchastiem-prisazhnyh-zasedatelej> (дата обращения: 21.11.2025).

⁴ В Казахстане продолжается оживленная дискуссия о пересмотре оправдательных вердиктов присяжных заседателей – 03.03.2025 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://lprc.kz/ru/news/v-kazahstane-prodolzhaetsya-ozhivlyonnaya-diskussiya-o-peresmotre-opravdatelnyh-verdiktov-prisazhnyh-zasedatelej-v-eksklyuzivnom-intervyu-dlya-lprc-sulejmenova-gulnar-zahanovna-advokat-al/> (дата обращения: 21.11.2025).

⁵ Очередной оправдательный приговор вынесли присяжные в СКО [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ratel.kz/raw/ocherednoj_opravdatelnyj_prigovor_vynesli_prisazhnye_v_sko?utm_source=ratel&utm_medium=incut&utm_campaign=152552 (дата обращения: 10.03.2026).

⁶ В четвертый раз отменили оправдательный приговор присяжных в СКО [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ratel.kz/raw/v_chetvertyj_raz_otmenili_opravdatelnyj_prigovor_prisazhnyh_v_sko?utm_source=ratel&utm_medium=incut&utm_campaign=153553 (дата обращения: 10.03.2026).

⁷ Павлодарский судья передал прокурорам СКО, чтобы не глупили [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ratel.kz/raw/pavlodarskij_sudja_peredal_prokuroram_sko_chtoby_ne_glupili?utm_source=ratel&utm_medium=incut&utm_campaign=156741 (дата обращения: 10.03.2026).

в СМУС Павлодарской области⁸. И нет никакой гарантии, что следующий приговор по делу Д. не будет отменен апелляционной инстанцией.

А вот совсем недавний пример из личной адвокатской практики одного из соавторов. 23 июля 2025 года СМУС Атырауской области с участием присяжных заседателей во второй раз оправдал подсудимого М., обвиняемого по части 4 статьи 345 УК. Один из соавторов участвовал в качестве представителя юридического лица – потерпевшего. Два раза приговор отменялся по ходатайству прокурора (в т.ч. по таким процессуальным основаниям, как, например, «присяжный заседатель смотрел в сотовый телефон» и др.). И так можно бесконечно отменять приговоры суда присяжных по формальным основаниям, бесконечно тратить бюджетные средства на формирование и заседания присяжной коллегии...

В отличие от модели казахстанского присяжного судопроизводства, которая довольно близка к германской системе суда шеффенов [5], последняя очень конкретизировано и предельно четко регламентирует основания апелляции, в т.ч. по суду шеффенов. В параграфе 333 УПК Германии указаны следующие основания: «2. Если в вынесении решения участвовал судья или присяжный судья, который по закону был отстранен от исполнения судебных обязанностей;

3. Если судья или присяжный судья участвовал в вынесении решения после того, как его кандидатура была оспорена по причине предвзятости, и это оспаривание было признано обоснованным или неправомерно отклонено;

4. Если суд неправомерно принял дело к рассмотрению;

5. Если основное слушание состоялось в отсутствие прокурора или лица, присутствие которого требуется по закону;

6. Если решение было вынесено на основании устного разбирательства, в

котором были нарушены правила публичного характера разбирательства;

7. Если решение не содержит мотивировочной части или если она не была представлена в срок, установленный в пункте 275, параграфе 1, предложениях 2 и 4;

8. Если защита была недопустимо ограничена постановлением суда по вопросу, имеющему существенное значение для решения»⁹.

Комментируя эту норму, исследователь Джошуа Фидлер указывает: «Одних лишь негативных утверждений в обосновании решения недостаточно для возникновения претензии» [6].

Еще один пример: описывая трудности, возникающие при подаче апелляции на решение суда присяжных, профессор юридического факультета Университета Лейпцига Дительм Клещевский в труде «Апелляции в уголовно-процессуальном праве: пример Германии» пишет: «Присяжные не были обязаны обосновывать свой вердикт. Следовательно, не существовало механизма для пересмотра их доводов вышестоящим судом» [7].

Таким образом, сравнение с германской системой суда шеффенов также показывает, что в отечественное законодательство следует внести изменения, направленные на уточнение формулировок и оснований апелляционного производства по решениям, принятым судом с участием присяжных.

Определенные шаги в направлении совершенствования апелляционного производства уже предпринимаются на уровне высшей судебной инстанции.

Следует отметить, что на сегодняшний день принято два нормативных постановления Верховного Суда РК, в которых затронуты вопросы апелляционного производства по приговорам, вынесенным с участием присяжных заседателей, а именно:

1. Нормативное постановление Верховного Суда РК от 19 декабря 2003 года № 13 «О практике рассмотрения

⁸ В СКО не осталось судей для рассмотрения громкого дела бизнесмена Долгалева [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ratel.kz/raw/vsko_ne_ostallos_sudej_dlja_rassmotrenija_gromkogo_dela_biznesmena_dolgaleva?utm_source=ratel&utm_medium=incut&utm_campaign=153840 (дата обращения: 10.03.2026).

⁹ Strafprozeßordnung (StPO) § 338 Absolute Revisionsgründe [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/_338.html (дата обращения: 25.11.2025).

уголовных дел в апелляционном порядке», в котором указано, что «15. ...Апелляционная инстанция вправе отменить приговор суда, постановленный с участием присяжных заседателей, полностью или частично, в отношении всех или некоторых осужденных (оправданных), по одной или нескольким статьям УК. 16. ...При отмене приговора по делу, рассмотренному с участием присяжных заседателей, дело направляется на новое судебное рассмотрение в суд первой инстанции для рассмотрения со стадии предварительного слушания дела либо со стадии главного судебного разбирательства»¹⁰.

2. Нормативное постановление Верховного Суда РК от 23 августа 2012 года № 4 «О практике применения судами законодательства, регламентирующего производство по уголовным делам с участием присяжных заседателей», в котором указано: «26. В соответствии с требованиями глав 48 и 49 УПК пересмотр не вступившего в законную силу приговора, вынесенного судом с участием присяжных заседателей, в случае его обжалования, опротестования осуществляется апелляционной инстанцией в составе не менее трех судей. Основания отмены или изменения приговора, постановленного судом с участием присяжных заседателей, указаны в пунктах с 1 по 5 части второй статьи 662 УПК.

28. Обратить внимание судов на то, что оправдательный приговор суда с участием присяжных заседателей не может быть отменен судом апелляционной инстанции, кроме случаев нарушений уголовно-процессуального закона, которые ограничили право прокурора, потерпевшего или его представителя на предоставление доказательств, а также предусмотренных пунктом 5) части второй статьи 662 УПК, а именно, которые повлияли или могли повлиять на постановление правосудного приговора, допущенные судьей при формировании коллегии присяжных

заседателей, обсуждении вопросов, которые не подлежат обсуждению в присутствии присяжных заседателей, формулировании вопросов, подлежащих разрешению присяжными заседателями, проведении судебных прений, в т.ч. необоснованного исключения допустимых доказательств»¹¹.

Как видно из текста вышеуказанных нормативных постановлений Верховного Суда РК, они не содержат решения или указания на те проблемы, которые мы поднимаем в данной статье.

Подводя итог сказанному, в целях недопущения описанной выше порочной практики бесконечных апелляций, вносим предложения:

Первое. Исключить из формулировки статьи 662 УПК все условные наклонения – «могут иметь», «могли повлиять», заменив их на четкие – «имели», «повлияли».

Второе. Ограничить количество апелляций по основаниям, предусмотренным подпунктом 5 пункта 2 статьи 662 УПК, до двух.

Третье. Установить персональную ответственность председательствующего судьи за ошибки, допущенные при формировании коллегии присяжных заседателей, обсуждении вопросов, которые не подлежат обсуждению в присутствии присяжных заседателей, формулировании вопросов, подлежащих разрешению присяжными заседателями, проведении судебных прений. Аналогично следует установить персональную ответственность председательствующего судьи за несоблюдение присяжными общих правил процессуального поведения, как-то: неподобающее поведение, например, рассматривание во время процесса сотового телефона и тому подобное.

Четвертое. Дополнить статью 657 КОАП частью третьей, предусмотрев административное наказание для тех присяжных, действия (бездействие) которых стали основанием для повторного

¹⁰ О практике рассмотрения уголовных дел в апелляционном порядке: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 19 дек. 2003 г. № 13 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000013S_/history (дата обращения: 05.03.2026).

¹¹ О практике применения судами законодательства, регламентирующего производство по уголовным делам с участием присяжных заседателей: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан 23 авг. 2012 г. № 4 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P120000004S> (дата обращения: 05.03.2026).

рассмотрения уголовного дела в суде.

Закключение. Авторы, обобщив собственный и иной опыт участия в уголовных процессах, проводимых с участием присяжных, а также проанализировав материалы научно-публицистической полемики, тщательно исследовав отдельные прецеденты

из зарубежного опыта, пришли к логически обоснованному выводу о том, что на сегодняшний день в нашей стране требуются кардинальные изменения в плане законодательной регламентации апелляционного производства по приговорам, вынесенным судами присяжных заседателей.

Список использованной литературы:

1. Чистилина, Д.О. Особенности апелляционного порядка обжалования решений судов с участием присяжных заседателей / Д.О. Чистилина // Юридический вестник Самарского университета. – 2020. – № 2. – С. 136-141.
2. Гаврилова, А.В. Суд присяжных: эволюция апелляционного обжалования в России и на постсоветском пространстве / А.В. Гаврилова // Юридическое образование и наука. – 2025. – № 7. – С. 36-39.
3. Ильухов, А.А. Апелляционное производство по уголовным делам с участием присяжных заседателей: проблемы и пути разрешения правовых несоответствий / А.А. Ильухов // Расследование преступлений: проблемы и пути их решения. – 2020. – № 2 (28). – С. 77-80.
4. Разинкина, А.Н. Особенности обжалования приговоров, постановленных судом с участием присяжных заседателей / А.Н. Разинкина // КриминалистЪ. – 2018. – № 2 (23). – С. 102-112.
5. Булеулиев, Б.Т. Новый уголовный процесс Казахстана: к следственным судьям и судам присяжных. Состояние и перспективы: монография / Б.Т. Булеулиев. – Астана, 2022. – 420 с.
6. J. Fiedler. Revision Teil 1 – Zulässigkeit. – 06.10.2022 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.juraindividuell.de/artikel/strafprozess-revision-zulaessigkeit/> (дата обращения: 25.11.2025).
7. D. Kleszczewski. Die Berufung im Strafprozessrecht, Beispiel Deutschland [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.jura.uni-leipzig.de/fileadmin/Fakult%C3%A4t_Juristen/Professuren/Kleszczewski/Dokumente/Forschung/berufung.pdf. (дата обращения: 25.11.2025).

References:

1. Chistilina, D.O. Osobennosti apelljacionnogo porjadka obzhalovanija reshenij sudov s uchastiem prisjazhnyh zasedatelej / D.O. Chistilina // Juridicheskij vestnik Samarskogo universiteta. – 2020. – № 2. – S. 136-141.
2. Gavrilova, A.V. Sud prisjazhnyh: jevoljucija apelljacionnogo obzhalovanija v Rossii i na postsovetskom prostranstve / A.V. Gavrilova // Juridicheskoe obrazovanie i nauka. – 2025. – № 7. – S. 36-39.
3. Il'juhov, A.A. Apelljacionnoe proizvodstvo po ugovolnym delam s uchastiem prisjazhnyh zasedatelej: problemy i puti razreshenija pravovyh nesootvetstvij / A.A. Il'juhov // Rassledovanie prestuplenij: problemy i puti ih reshenija. – 2020. – № 2 (28). – S. 77-80.
4. Razinkina, A.N. Osobennosti obzhalovanija prigovorov, postanovlennyh sudom s uchastiem prisjazhnyh zasedatelej / A.N. Razinkina // Kriminalist###. – 2018. – № 2 (23). – S. 102-112.
5. Buleuliev, B.T. Novyj ugovolnyj process Kazahstana: k sledstvennym sud'jam i sudam prisjazhnyh. Sostojanie i perspektivy: monografija / B.T. Buleuliev. – Astana, 2022. – 420s.
6. J. Fiedler. Revision Teil 1 – Zulässigkeit. – 06.10.2022 [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://www.juraindividuell.de/artikel/strafprozess-revision-zulaessigkeit/> (data obrashhenija: 25.11.2025).
7. D. Kleszczewski. Die Berufung im Strafprozessrecht, Beispiel Deutschland [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://www.jura.uni-leipzig.de/fileadmin/Fakult%C3%A4t_Juristen/Professuren/Kleszczewski/Dokumente/Forschung/berufung.pdf. (data obrashhenija: 25.11.2025).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Бахтияр Тулегенович Булеулиев – Esil University Құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, e-mail: bbuleuliev@mail.ru.

Булеулиев Бахтияр Тулегенович – профессор кафедры права Esil University, доктор юридических наук, e-mail: bbuleuliev@mail.ru.

Buleuliyev Bakhtiyar Tulegenovich – Professor of the Department of Law at Esil University, Doctor of Law, e-mail: bbuleuliev@mail.ru.

Светлана Андреевна Арыстамбаева – Халықаралық ақпараттандыру академиясының құрылтайшысы, философия ғылымдарының кандидаты, құқықтану магистрі, e-mail: svetlana.arystambayeva@gmail.com.

Арыстамбаева Светлана Андреевна – соучредитель Международной академия информатизации, кандидат философских наук, магистр юриспруденции, e-mail: svetlana.arystambayeva@gmail.com.

Arystambayeva Svetlana Andreevna – Co-founder of the International Academy of Informatization, Candidate of Philosophical Sciences, Master of Law, e-mail: svetlana.arystambayeva@gmail.com.

А.С. Тайшыбаева¹, Т.Ш. Исмаилбаев²

¹*Актюбинский юридический институт Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Букенбаева, г. Актюбе, Республика Казахстан*

²*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан*

СЛЕДСТВЕННАЯ СИТУАЦИЯ В РАССЛЕДОВАНИИ АВИАЦИОННЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ: СУЩНОСТЬ, ТИПОЛОГИЯ И АЛГОРИТМЫ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация. Статья посвящена исследованию следственной ситуации как важного элемента криминалистической характеристики преступления и ее значению для структурирования досудебного расследования, в частности, при расследовании авиационных происшествий.

В работе проведен анализ существующих научных подходов к определению следственной ситуации, обосновано авторское понимание ее как динамической системы объективных противоречий, обуславливающих выбор тактики и алгоритмов следственных действий.

Отмечается, что типизация следственных ситуаций (например, ошибки экипажа, отказы авиационной техники, нарушения работы наземных служб и воздействие внешних факторов) позволяет создать адаптивные и эффективные схемы расследования, способствующие всестороннему выявлению и доказыванию обстоятельств дела.

По результатам исследования выявлена необходимость совершенствования кадровой политики, применения междисциплинарного подхода, интеграции специалистов различных областей и постоянной корректировки тактики расследования в условиях динамичного развития следственной ситуации.

Ключевые слова: авиационное происшествие; алгоритм расследования; досудебное производство; противоречие; следственная ситуация; специальные знания; тактика следственных действий; уголовное судопроизводство; цифровизация отбора; первоначальная профессиональная подготовка.

А.С. Тайшыбаева¹, Т.Ш. Исмаилбаев²

¹*М. Бөкенбаев атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Ақтөбе заң институты, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы*

²*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ТЕРГЕУ ЖАҒДАЙЫ АВИАЦИЯЛЫҚ ОҚИҒАЛАРДЫ ТЕКСЕРУДЕ: МӘНІ, ТИПОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ СОТҚА ДЕЙІНГІ ІС ЖҮРГІЗУ АЛГОРИТМДЕРІ

Аннотация. Мақалада қылмыстың криминалистік сипаттамасының маңызды элементі ретінде тергеу жағдайын зерттеуге және оның сотқа дейінгі тергеп-тексеруді, атап айтқанда, авиациялық оқиғаларды тергеп-тексеру кезінде құрылымдаудағы маңызына арналған.

Жұмыста тергеу жағдайын анықтаудың ғылыми тәсілдеріне талдау жүргізілді, оны тергеу әрекеттерінің тактикасы мен алгоритмдерін таңдауды негіздейтін объективті қайшылықтардың динамикалық жүйесі ретінде авторлық түсіну негізделді.

Тергеу жағдайларын үлгілеу (мысалы, экипаждың қателіктері, авиациялық техниканың істен шығуы, жердегі қызметтер жұмысының бұзылуы және сыртқы факторлардың әсері) істің мән-жайын жан-жақты анықтауға және дәлелдеуге ықпал ететін бейімделген және тиімді тексеру схемаларын жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеуде кадр саясатын жетілдіру, пәнаралық тәсілді қолдану, ертүрлі саладағы мамандарды ықпалдастыру және тергеу жағдайының серпінді дамуы жағдайында тергеу тактикасын үнемі түзету

қажеттігі анықталды.

Түйінді сөздер: авиациялық оқиға; тергеу алгоритмі; сотқа дейінгі іс жүргізу; тергеу жағдайы; арнайы білім; тергеу әрекеттерінің тактикасы; қылмыстық сот ісін жүргізу; кадр саясаты; іріктеуді цифрландыру; алғашқы кәсіптік оқыту.

A.S. Taishybaeva¹, T.Sh. Ismailbayev²

¹*Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan M. Bukenbaev, Aktobe, the Republic of Kazakhstan*

²*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, the Republic of Kazakhstan*

INVESTIGATION SITUATION IN ACCIDENT INVESTIGATION: ESSENCE, TYPOLOGY AND PRE-TRIAL ALGORITHMS

Abstract. The article is devoted to the study of the investigative situation as an important element of the forensic characterization of the crime and its significance for structuring the pre-trial investigation, in particular, in the investigation of aircraft accidents.

The work analyzed the existing scientific approaches to determining the investigative situation, substantiated the author's understanding of it as a dynamic system of objective contradictions that determine the choice of tactics and algorithms of investigative actions.

It is noted that the typing of investigative situations (for example, crew errors, aircraft failures, disruptions in the operation of ground services and the impact of external factors) makes it possible to create adaptive and effective investigation schemes that contribute to the comprehensive identification and proof of the circumstances of the case.

The study revealed the need to improve personnel policy, apply an interdisciplinary approach, integrate specialists from various fields and constantly adjust investigative tactics in the context of the dynamic development of the investigative situation.

Keywords: aviation accident; investigation algorithm; pre-trial proceedings; controversy; investigative situation; special knowledge; investigative tactics; criminal proceedings; digitalization of selection; initial professional training.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_148

Введение. Правоохранительная деятельность представляет собой систему мер, направленных на защиту прав и свобод граждан, обеспечение законности и правопорядка. Одним из ее ключевых направлений является предварительное расследование преступлений, включающее сбор и исследование доказательств для установления истины по уголовному делу. Именно в ходе следственных действий выявляются обстоятельства преступления, лица, его совершившие, и дается правовая оценка содеянному.

Досудебное расследование охватывает проведение оперативно-розыскных мероприятий, криминалистических и судебно-экспертных исследований, а также процессуальное сопровождение. При этом особое значение имеет учет следственной ситуации, отражаю-

щей особенности конкретного преступления и влияющей на выбор алгоритма действий следователя. Она позволяет своевременно выявлять риски, устранять пробелы и корректировать тактику расследования.

Следственная ситуация является элементом криминалистической характеристики преступления и представляет собой совокупность внешних и внутренних условий, определяющих ход досудебного производства. Понятие следственной ситуации остается предметом научных дискуссий с 1970-х гг.

Помимо ученых постсоветского пространства, внимание проблеме уделяли и зарубежные исследователи, в частности, Дж. Иннес, рассматривавший концепцию ситуационного полицейского управления и ее роль в построении моделей расследования [1].

Р.С. Белкин определял следственную ситуацию как совокупность условий, в которых осуществляется расследование, т.е. обстановку, в которой протекает процесс доказывания [2, 71 стр.]. Однако данное определение подвергалось критике за отсутствие акцента на противоречивость и конфликтность как ключевые черты следственной ситуации.

Более глубокий подход предложил Ю.В. Чуфаровский, рассматривавший ее как динамическую информационную систему, отражающую связи между обстоятельствами дела и участниками расследования [3, 134 стр.].

М.Ю. Тихомиров определял следственную ситуацию как совокупность обстоятельств, сложившихся на определенный момент расследования, подлежащих учету при планировании его дальнейших этапов [4, 411 стр.].

С учетом различных подходов следственную ситуацию можно определить как совокупность объективных противоречий и условий, влияющих на процесс расследования и побуждающих следователя принимать решения о его дальнейшем направлении. Анализ ситуации и выработка решений при этом выступают результатом ее оценки.

По классификации Р.С. Белкина, структура следственной ситуации включает три группы условий: фактические (обстоятельства преступления и объект доказывания), процессуальные (нормативные рамки расследования) и организационно-технические (ресурсы, взаимодействие служб, технические возможности) [5, 70 стр.]. Эти элементы формируют динамическую среду, в которой развивается расследование и определяются его тактические направления. Следственные ситуации изменяются по мере поступления информации и позволяют выбирать наиболее эффективные стратегии действий.

В авиационной сфере, имеющей стратегическое значение для государства, нарушения правил эксплуатации воздушного транспорта создают угрозу жизни людей и

наносят ущерб безопасности и престижу страны. Поэтому совершенствование подходов к расследованию таких преступлений приобретает особую актуальность.

Материалы и методы. Настоящее исследование основано на криминалистическом анализе, обобщении судебно-следственной практики, сравнительно-правовом методе и компонентном анализе следственных ситуаций.

В качестве источников использованы труды ведущих криминалистов (Р.С. Белкин, Ю.В. Чуфаровский, М.Ю. Тихомиров), уголовно-процессуальное законодательство, ведомственные документы по расследованию авиационных происшествий, а также данные отечественной и международной практики.

Результаты, обсуждение. Особую сложность представляет оценка следственной ситуации при авиационных происшествиях. Зарубежные подходы к оценке следственных ситуаций при авиакатастрофах изложены в работах Дж.С. Оукли [6] и методических рекомендациях ICAO (International Civil Aviation Organization), где подчеркивается значение системности и взаимодействия следователей с авиационными специалистами¹.

На практике тип следственной ситуации определяется объемом и качеством информации, доступной на начальном этапе расследования.

Как отмечает Е.К. Мынжанов, каждая следственная ситуация является основой для поиска доказательственной информации по делу [7, 132 стр.]. Знание следственной ситуации при расследовании авиационных происшествий позволяет следователю грамотно определять направление досудебного производства, устранять упущения, формировать план следственных и розыскных действий, обеспечивая полноту и объективность установления обстоятельств, подлежащих доказыванию, согласно статье 113 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, и выполнение задач уголовного судопроизводства [8, 68 стр.]

Типичные следственные ситуации можно

¹ ICAO (2021). Manual of Aircraft Accident and Incident Investigation. Part IV: Reporting. International Civil Aviation Organization, Doc 9756 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://standards.globalspec.com/std/14319330/icao-9756-part-iv> (дата обращения: 30.01.2026).

классифицировать следующим образом:

- 1) авиапроисшествия, связанные с ошибкой экипажа;
- 2) авиапроисшествия, связанные с отказами авиационной техники;
- 3) авиапроисшествия по вине работников наземных служб аэропортов;
- 4) воздействие на воздушное судно внешних факторов.

Следственная ситуация № 1 (авиапроисшествие по вине экипажа) предполагает четкий алгоритм действий следственных органов.

После регистрации сообщения о происшествии в КУИ и ЕРДР [9, 4 стр.] обеспечивается охрана места крушения, устанавливаются время, место, тип воздушного судна, число пассажиров и членов экипажа.

Создается следственная группа, определяется круг специалистов, необходимых для осмотра места происшествия, организуется использование служебных собак, транспорта и технических средств.

Осмотр проводится с привлечением экспертов и изъятием данных бортовых самописцев, записей с систем наблюдения и других устройств фиксации полета [10].

Устанавливаются личности пострадавших и погибших, проводится их опознание, определяются потерпевшие.

Назначается язык судопроизводства и при необходимости переводчик.

Потерпевшие и члены экипажа допрашиваются, проводится их медицинское освидетельствование.

Следователь направляет запросы в авиакомпанию, региональный центр организации воздушного движения, представительства АО «Казаэросервис» – Авиационные метеорологические центры, РГП «Казаэронавигация», в комиссию по расследованию причин авиационного происшествия², изымает техническую документацию и иные предметы, имеющие значение для дела.

После осмотра изъятые материалы при-

знаются вещественными доказательствами и приобщаются к делу.

Далее проводятся допросы свидетелей-очевидцев, диспетчеров, сотрудников наземных служб, представителей авиакомпании, специалистов по безопасности полетов и метеорологов.

У ответственных должностных лиц, обеспечивавших управление воздушным движением, берутся образцы голосов для проведения фонографической экспертизы с целью идентификации участников радиопереговоров и проверки их подлинности.

Назначаются судебные экспертизы: медицинская, биологическая, авиационно-техническая, трасологическая, фонографическая, пожарно-техническая, физико-химическая, психолого-психиатрическая, а также исследования нефтепродуктов и горюче-смазочных материалов (далее – ГСМ).

После получения заключений экспертов потерпевшие знакомятся с результатами экспертиз.

Организуются поисковые мероприятия для установления новых свидетелей.

При задержании подозреваемого ему разъясняются его права в соответствии с «правилом Миранды», обеспечивается участие защитника и фиксируется уведомление близких о задержании.

После признания лица подозреваемым проводится его допрос, при необходимости избирается мера пресечения, собираются характеризующие данные.

Следствие получает дополнительные документы и сведения, в т.ч. заключение Комиссии по расследованию причин авиапроисшествия.

При необходимости у подозреваемого берутся образцы почерка, подписи, голоса для сравнительных исследований, проводится опознание свидетелями, назначаются дополнительные экспертизы.

Потерпевшие и подозреваемый знакомятся с постановлениями и заключениями экспертов. В случае необходимости проверяются показания на месте.

² Об использовании воздушного пространства Республики Казахстан и деятельности авиации: закон Республики Казахстан от 15 июля 2010 г. № 339-IV (с изм. и доп. по сост. 05.07.2024 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000339_ (дата обращения: 30.01.2026).

При выявлении нарушений направляется представление об их устранении.

По завершении расследования принимается процессуальное решение, производится квалификация действий подозреваемого, при наличии иных эпизодов материалы могут быть выделены в отдельное производство.

После ознакомления сторон с материалами дела оно направляется с обвинительным актом прокурору для утверждения и последующего рассмотрения судом.

Следственная ситуация № 2 (авиапроисшествие, связанное с отказами авиационной техники) предполагает алгоритм действий, аналогичный следственной ситуации №1. Однако для проверки этой версии, исходя из обстоятельств авиационного происшествия, необходимо проверить достоверность, полноту и качество всех произведенных регламентных работ по техническому обслуживанию воздушного судна.

У эксплуатанта (авиакомпания), собственника, Комитета гражданской авиации Министерства транспорта РК и РГП «Центр по обеспечению безопасности полетов» изымаются все оригиналы и первые экземпляры документов по воздушному судну, в т.ч. документы в ксерокопиях и на магнитных носителях. Также у эксплуатанта и собственника воздушного судна изымаются все документы по эксплуатации воздушного судна [8].

Следственная ситуация №3 (авиапроисшествие по вине работников наземных служб аэропортов) в целом предполагает тот же алгоритм действий, что и ситуация № 1, однако требует особого внимания к техническим и организационным аспектам обслуживания воздушного судна.

В первую очередь, производится выемка бортового журнала и иной судовой документации, учетных журналов и расходных документов по топливу, а также материалов о капитальном ремонте и обслуживании систем навигации, включая высотомеры и авиагоризонты.

Отбираются образцы топлива, по которым назначается судебная физико-химическая экспертиза для проверки соответствия ГОСТу.

Из государственных органов запрашиваются сведения о пересечении границы и разрешении на вылет воздушного судна и работников авиакомпании для встречной проверки достоверности данных о ремонте.

Дополнительно допрашиваются директор авиакомпании, командир летного звена, руководители летных и технических служб, диспетчеры, работники аэродромов, лица, осуществлявшие учет и заправку топлива, а также представители организаций, обслуживающих ГСМ.

Особое внимание уделяется качеству и происхождению топлива, исправности приборов учета, соблюдению стандартов контроля и квалификации персонала.

Допрос главного инженера и инженеров Отдела технического контроля позволяет уточнить обстоятельства ремонта и обслуживания воздушного судна, включая возможную замену двигателей и сопоставление наработки после ремонта.

Следственная ситуация №4 (авиапроисшествие в результате воздействия внешних факторов) также базируется на алгоритме ситуации №1, но требует детального анализа материальных следов на обломках воздушного судна.

При осмотре места происшествия и последующем исследовании останков необходимо обратить внимание на наличие оплавлений, признаков короткого замыкания, следов горения или взрыва, провести смывы наслоений, изъять фрагменты для анализа и при необходимости назначить судебную взрывотехническую экспертизу для выявления частиц взрывчатых веществ.

Эффективность расследования подобных происшествий напрямую зависит от уровня профессиональной подготовки следователя и его репутации [11].

Для правильной оценки противоречий в обстоятельствах дела и условий процессуальной деятельности требуется глубокое знание теории и практики. В этом контексте особое значение приобретает совершенствование системы отбора кандидатов на правоохранительную

службу. Согласно части 2-1 статьи 7 Закона РК «О правоохранительной службе»³, поступление на службу осуществляется через первоначальную профессиональную подготовку. Однако существующая система отбора, включающая сбор многочисленных документов, выезды для сдачи экзаменов и собеседований, создает дополнительные барьеры для кандидатов.

Опыт зарубежных стран (Корея, Сингапур, Бруней-Даруссалам, Малайзия, Бангладеш, Великобритания, США, ОАЭ, Турция, Аргентина, Швейцария) показал, что цифровизация всех этапов отбора в современном обществе является наиболее эффективным инструментом⁴.

В Казахстане Агентство по делам государственной службы с 2023 года внедрило интернет-портал «eqyzmet.gov.kz», который минимизировал коррупционные риски, исключил влияние человеческого фактора и сократил финансовые затраты кандидатов⁵.

Цифровая трансформация, о необходимости которой неоднократно говорил Президент К. Токаев, способствует расширению круга претендентов и повышению качества кадрового состава правоохранительных органов (2021-2024 гг.).

Заключение. Резюмируя вышеизложенное, мы пришли к следующим основным выводам:

1. Следственная ситуация является важнейшим элементом криминалистической характеристики преступления и определяет алгоритм досудебного расследования.

Проведенный анализ позволяет структурировать следственные действия, выявлять риски и корректировать тактику расследования. При этом наиболее точным представляется понимание следственной ситуации как совокупности объективных противоречий в обстоятельствах дела и условий процессуальной деятельности, побуждающих следователя к принятию решений.

2. Особую значимость это понятие приобретает при расследовании преступлений, связанных с авиационными происшествиями, где сложность объекта и высокая социальная цена ошибок требуют применения системного подхода и специальных знаний.

2.1 Типизация следственных ситуаций по вине экипажа, по причине технических отказов, нарушений наземных служб или воздействия внешних факторов позволяет выработать алгоритмы действий, адаптированные к каждому виду происшествия.

2.2. Применение разработанных авторами алгоритмов, ориентированных на типовую следственную ситуацию, обеспечивает установление причинно-следственных связей, минимизацию ошибок, эффективное взаимодействие со специалистами и объективную оценку всех факторов.

Динамический характер следственной ситуации требует от следователя гибкости, умения быстро реагировать на новые данные и корректировать план расследования.

Таким образом, исследование следственной ситуации как самостоятельного объекта криминалистического анализа позволяет повысить научную обоснованность организации досудебного производства, эффективность расследования авиационных происшествий и способствовать укреплению законности и правопорядка в области воздушного транспорта.

3. Совершенствование кадровой политики и внедрение цифровых методов отбора повышают готовность сотрудников к моделированию следственных ситуаций и принятию своевременных решений [12].

Таким образом, глубокое исследование и практическое применение концепции следственной ситуации способствует повышению эффективности досудебного производства и укреплению законности в сфере авиационной безопасности.

³ О правоохранительной службе: закон Республики Казахстан от 6 янв. 2011 г. № 380-IV [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380> (дата обращения: 30.01.2026).

⁴ Designing the Future of ASEAN: Towards a modern, agile, and citizen-centric civil service [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://theaseanmagazine.asean.org/article/designing-the-future-of-asean-towards-a-modern-agile-and-citizen-centric-civil-service/> (дата обращения: 30.01.2026).

⁵ Временные правила отбора и проведения конкурса на занятие административной государственной должности корпуса «Б» в интегрированной информационной системе (с изм. и доп. по сост. на 20.11.2025 г.) (утратил силу) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34745766&pos=5;-106#pos=5;-106 (дата обращения: 21.11.2025 г.).

Список использованной литературы:

1. Innes, M. Understanding Social Control: Crime and Social Order in Late Modernity / M. Innes // Open University Press, 2003. – 176 p.
2. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования: учеб. для высш. и сред. учеб. заведений МВД России / Т.В. Аверьянова, и др.; под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина; Акад. М-ва внутрен. дел России. – М.: Новый юрист, 1997. – 398 с.
3. Чуфаровский, Ю.В. Юридическая психология: учебник / Ю.В. Чуфаровский. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2013. – 470 с.
4. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Юринформцентр, 2001. – 971 с.
5. Очерки криминалистической тактики: учеб. пособие / Р.С. Белкин. М-во внутр. дел РФ. Высш. следств. шк. – Волгоград: ВСШ, 1993. – 200 с.
6. Oakley, J.S. Accident investigation techniques: basic theories, analytical methods, and applications / J.S. Oakley. – Des Plaines, Ill.: American Society of Safety Engineers. – Illinois, 2003. – 164 p.
7. Мынжанов, Е.К. К проблеме первоначального этапа расследования преступлений в сфере легализации преступных доходов / Е.К. Мынжанов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2023. – № 4 (30). – С. 130-137.
8. Ташибаева, А.К. Следственная ситуация и ее значение при расследовании авиационных происшествий / А.К. Ташибаева // Наука и жизнь Казахстана – 2019. – № 12/2. – С. 67-71.
9. Адилов, С.А. Правовой порядок начала досудебного расследования: теоретические и практические аспекты / С.А. Адилов, Е.Д. Намысов // «Хабаршы-Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. – 2025. – № 3 (89). – С. 4-9.
10. Жаканов, Н.К. Методические рекомендации по привлечению специалистов при расследовании авиационных происшествий с воздушными судами гражданской авиации [Электронный ресурс] / Н.К. Жаканов // Мир закона. – 2022. – Режим доступа: <https://mir-zakona.kz/metodicheskie-rekomendaczii-po-privlecheniyu-speczialistov-pri-rassledovanii-aviaczionnyh-proisshествij-s-vozdushnymi-sudami-grazhdanskoj-aviaczii/> (дата обращения: 30.01.2026).
11. Szewczyk, H. Zatrudnienie w sluzbie cywilnej: monografia / H. Szewczyk. – Bydgoszcz Katowice, 2006. – 218 p.
12. Osman, A. Road to e-governance and public service delivery in Bangladesh. How long is the journey? / A. Osman. – Public Policy and Governance in Bangladesh, 2016. – 17 p.

References:

1. Innes, M. Understanding Social Control: Crime and Social Order in Late Modernity / M. Innes // Open University Press, 2003. – 176 p.
2. Kriminalisticheskoe obespechenie dejatel'nosti kriminal'noj milicii i organov predvaritel'nogo rassledovaniya: ucheb. dlja vyssh. i sred. ucheb. zavedenij MVD Rossii / T.V. Aver'janova, i dr.; pod red. T.V. Aver'janovoj, R.S. Belkina; Akad. M-va vnutren. del Rossii. – М.: Novyj jurist, 1997. – 398 s.
3. Ju.V. Chufarovskij. Juridicheskaja psihologija: uchebnik / Ju.V. Chufarovskij. – 3-e izd., pererab. i dop. – М.: Prospekt, 2013. – 470 s.
4. Juridicheskaja jenciklopedija / L.V. Tihomirova, M.Ju. Tihomirov. – 5-e izd., pererab. i dop. – М.: Jurinformcentr, 2001. – 971 s.
5. Oчерki kriminalisticheskoi taktiki: ucheb. posobie / R.S. Belkin. M-vo vnutr. del RF. Vyssh. sledstv. shk. – Volgograd: VSSH, 1993. – 200 s.
6. Oakley, J.S. Accident investigation techniques: basic theories, analytical methods, and applications / J.S. Oakley. – Des Plaines, Ill.: American Society of Safety Engineers. – Illinois, 2003. – 164 p.
7. Mynzhanov, E.K. K probleme pervonachal'nogo jetapa rassledovaniya prestuplenij v sfere

legalizacii prestupnyh dohodov / E.K. Mynzhanov // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2023. – № 4 (30). – С. 130-137.

8. Tashibaeva, A.K. Sledstvennaja situacija i ee znachenie pri rassledovanii aviacionnyh proisshestvij / A.K. Tashibaeva // Nauka i zhizn' Kazahstana – 2019. – № 12/2. – С. 67-71.

9. Adilov, S.A. Pravovoj porjadok nachala dosudebnogo rassledovaniya: teoreticheskie i prakticheskie aspekty / S.A. Adilov, E.D. Namysov // «Habarshy-Vestnik» Karagandinskoj akademii MVD RK im. B. Bejsenova. – 2025. – № 3 (89). – С. 4-9.

10. Zhakanov, N.K. Metodicheskie rekomendacii po privlecheniju specialistov pri rassledovanii aviacionnyh proisshestvij s vozdushnymi sudami grazhdanskoj aviacii [Jelektronnyj resurs] / N.K. Zhakanov // Mir zakona. – 2022. – Rezhim dostupa: <https://mir-zakona.kz/metodicheskie-rekomendaczii-po-privlecheniyu-speczialistov-pri-rassledovanii-aviaczionnyh-proisshestvij-s-vozdushnymi-sudami-grazhdanskoj-aviaczii/> (data obrashhenija: 30.01.2026).

11. Szewczyk, H. Zatrudnienie w sluzbie cywilnej: monografia / H. Szewczyk. – Bydgoszcz Katowice, 2006. – 218 p.

12. Osman, A. Road to e-governance and public service delivery in Bangladesh. How long is the journey? / A. Osman. – Public Policy and Governance in Bangladesh, 2016. – 17 p.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Айнагуль Сагандуковна Тайшыбаева – М. Бөкенбаев атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Ақтөбе заң институтының жоспарлау және бақылау бөлімінің бастығы, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: nelli_uralsk@mail.ru.

Тайшыбаева Айнагуль Сагандуковна – начальник отдела планирования и контроля Актюбинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Букенбаева, магистр юридических наук, e-mail: nelli_uralsk@mail.ru.

Taishybaeva Ainagul Sagandukovna – Head of the Planning and Control Department of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Bukembayeva, Master of Law, e-mail: nelli_uralsk@mail.ru.

Тимурлан Шамильевич Исмаилбаев – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының Қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының бас ғылыми қызметкері, e-mail: ismailbayevtimurlan@mail.ru.

Исмаилбаев Тимурлан Шамильевич – главный научный сотрудник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: ismailbayevtimurlan@mail.ru.

Ismailbayev Timurlan Shamilevich – Chief Researcher at the Center for the Study of Problems in the Field of Protection of Public Interests of the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, e-mail: ismailbayevtimurlan@mail.ru.

Г.А. Таубаева

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ РАССЛЕДОВАНИЯ В МЕХАНИЗМЕ ВЫЯВЛЕНИЯ И ДОКАЗЫВАНИЯ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ

Аннотация. В статье исследуется роль параллельных финансовых расследований в выявлении и доказывании взяточничества в сфере государственных услуг в условиях усложнения финансовых схем и роста латентности коррупционных проявлений. Обосновывается, что современные коррупционные практики в данной сфере характеризуются многоуровневой финансовой архитектурой, использованием посредников, аффилированных лиц и маскировкой незаконного вознаграждения под законные хозяйственные операции, что существенно снижает эффективность традиционных процессуальных подходов. На основе анализа материалов досудебных расследований и следственно-оперативной практики раскрываются типовые схемы получения незаконного вознаграждения при оказании государственных услуг, в т.ч. в специализированных центрах обслуживания населения, а также выявляется их серийный и системный характер. Сформулированы предложения по совершенствованию тактики расследования, институционализации принципа «следования за деньгами» и интеграции параллельных финансовых расследований в национальную систему противодействия коррупции.

Ключевые слова: параллельное финансовое расследование; финансовый анализ; коррупционная схема; аффилированное лицо; латентная форма коррупции; доказательство; государственная услуга.

Г.А. Таубаева

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕР САЛАСЫНДАҒЫ ПАРАҚОРЛЫҚТЫ АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ДӘЛЕЛДЕУ ТЕТІГІНДЕГІ ПАРАЛЛЕЛЬДІ ҚАРЖЫЛЫҚ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУЛЕР

Аннотация. Мақалада қаржылық схемалардың күрделенуі және сыбайлас жемқорлық көріністерінің жасырын сипат алуы жағдайында мемлекеттік қызметтер көрсету саласындағы парақорлықты анықтау мен дәлелдеуде параллельді қаржылық тергеп-тексерулердің рөлі зерттеледі. Аталған саладағы қазіргі сыбайлас жемқорлық тәжірибелері көпдеңгейлі қаржылық архитектурасымен, делдалдарды, аффилирленген тұлғаларды пайдаланумен және заңсыз сыйақыны заңды шаруашылық операциялар ретінде бүркемелеумен сипатталатыны негізделеді, бұл дәстүрлі процестік тәсілдердің тиімділігін төмендетеді. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру материалдары мен тергеу-оперативтік практиканы талдау негізінде мемлекеттік қызметтер көрсету кезінде, оның ішінде халыққа қызмет көрсету орталықтарында, заңсыз сыйақы алудың типтік схемалары ашып көрсетіледі және олардың сериялық әрі жүйелі сипаты айқындалады. Тергеу тактикасын жетілдіру, «ақша соңынан еру» қағидатын институционализациялау және параллельді қаржылық тергеп-тексерулерді ұлттық сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жүйесіне интеграциялау бойынша ұсыныстар тұжырымдалады.

Түйінді сөздер: параллельді қаржылық тергеп-тексеру; қаржылық талдау; сыбайлас жемқорлық схемасы; аффилирленген тұлға; латентті сыбайлас жемқорлықтың жасырын нысаны; дәлелдемелер; мемлекеттік қызмет.

G.A. Taubayeva

*The Law Enforcement Academy under the Procurator General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Koshy, the Republic of Kazakhstan*

PARALLEL FINANCIAL INVESTIGATIONS IN THE MECHANISM OF DETECTING AND PROVING BRIBERY IN THE FIELD OF PUBLIC SERVICES

Abstract. The article examines the role of parallel financial investigations in detecting and proving bribery in the field of public services under conditions of increasing complexity of financial schemes and growing latency of corruption practices. It is substantiated that contemporary corruption in this sector is characterized by a multi-layered financial architecture, the involvement of intermediaries and affiliated persons, and the masking of illegal remuneration as lawful business transactions, which significantly reduces the effectiveness of traditional procedural approaches. Based on the analysis of pre-trial investigation materials and law enforcement practice, typical schemes of obtaining illegal benefits in the provision of public services, including in specialized public service centers, are identified and their systemic and repetitive nature is demonstrated. The article formulates proposals aimed at improving investigative tactics, institutionalizing the “follow the money” principle and integrating parallel financial investigations into the national anti-corruption framework.

Keywords: parallel financial investigation; financial analysis; corruption scheme; affiliated person; latent form of corruption; evidence; public service.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_156

Введение. В условиях цифровизации финансовых потоков и усложнения экономических связей, сопровождающихся ростом латентных форм коррупции, традиционные подходы к расследованию взяточничества все чаще демонстрируют ограниченную эффективность [1, 42 стр.]; [2]. Анализ правоприменительной практики позволяет утверждать, что современные коррупционные схемы характеризуются многоуровневой финансовой архитектурой, использованием посредников, аффилированных лиц и подконтрольных субъектов предпринимательства, а также маскировкой незаконного вознаграждения под формально законные хозяйственные операции [3, С. 77-79]. Передача денежных средств из рук в руки постепенно уступает место сложным схемам, основанным на фиктивных услугах, псевдоконсультациях, электронных платежных инструментах и дроблении транзакций, что на практике существенно осложняет как выявление, так и последующее доказывание указанных преступлений в рамках уголовно-правового регулирования [4, 56 стр.]; [5, 203 стр.]. Сфера оказания государственных услуг, прежде всего через специализированные центры обслуживания

населения (далее – СЦОН), относится к числу наиболее уязвимых в коррупционном отношении [6, 91 стр.]. Деятельность СЦОН характеризуется массовым характером обращений граждан, ежегодно исчисляемых значительными объемами, а также устойчивым ростом спроса на отдельные виды услуг, связанных с оформлением документов, регистрационными, разрешительными и экзамениционными процедурами. Указанные обращения напрямую затрагивают реализацию прав и законных интересов заявителей, что обуславливает высокую социальную и правовую значимость принимаемых административных решений [7].

В деятельности СЦОН стандартизированность процедур проявляется в регламентированном порядке приема и обработки заявлений, использовании типовых алгоритмов проверки комплектности документов, формализованных основаниях для принятия решений и ограниченном усмотрении исполнителей. В совокупности с массовостью обращений это объективно формирует благоприятную среду для злоупотреблений со стороны должностных лиц и вовлеченных посредников¹. В последние

¹ OECD. Fighting Corruption in the Public Sector. – Paris: OECD Publishing, 2016. – 256 p.

годы в сфере оказания государственных услуг все более отчетливо прослеживается устойчивая трансформация форм взяточничества: прямые передачи денежных средств все чаще заменяются многоступенчатыми схемами с использованием посредников, аффилированных структур и подконтрольных организаций, через которые коррупционное вознаграждение маскируется под оплату услуг сопровождения, консультаций либо иной формально легальной деятельности². В результате коррупционное взаимодействие приобретает признаки системности и устойчивости, а его финансово-экономическая составляющая становится ключевым носителем доказательственной информации [8, 19 стр.]. В этих условиях особое значение приобретает анализ финансовых потоков, позволяющий выявлять реальных выгодоприобретателей и реконструировать механизм преступления вне зависимости от наличия прямых доказательств передачи взятки [9, 88 стр.].

Параллельные финансовые расследования в настоящей статье рассматриваются как самостоятельный аналитический и доказательственный инструмент, осуществляемый наряду с расследованием и направленный на выявление, анализ и документирование финансовых следов коррупционного преступления [10, 104 стр.]. В отличие от классической модели доказывания, ориентированной преимущественно на фиксацию факта передачи незаконного вознаграждения, параллельные финансовые расследования позволяют установить движение денежных средств, выявить временные корреляции между служебными действиями и финансовыми операциями, а также определить несоответствие между официальными доходами и фактическими расходами участников коррупционных схем [6, 71 стр.]. Особую значимость параллельные финансовые расследования приобретают в делах, связанных с оказанием государственных услуг, где предмет взятки нередко утрачивает прямую осязаемость и реализуется через сложные финансовые ме-

ханизмы [5, 129 стр.]. Обобщение и анализ материалов правоприменительной практики показывают, что без системного исследования финансовой составляющей такие преступления нередко остаются фрагментарно раскрытыми, а отдельные участники коррупционного взаимодействия – вне поля зрения следственных органов [6, 52 стр.].

Актуальность настоящей темы обусловлена необходимостью формирования целостного подхода к использованию параллельных финансовых расследований при расследовании взяточничества³ в сфере государственных услуг с учетом специфики национальной правоприменительной среды. Целью статьи является комплексный анализ теоретических основ и практических проблем применения параллельных финансовых расследований, а также выработка научно обоснованных предложений по совершенствованию тактики и методики их использования.

Материалы и методы. Методологическую основу настоящего исследования составили общенаучные и специальные методы научного познания, включая анализ и синтез, индукцию и дедукцию, системный и структурно-функциональный подходы, а также сравнительно-правовой метод [1, 27 стр.]; [2, 41 стр.]. Указанные методы позволили обеспечить комплексное рассмотрение института параллельных финансовых расследований в контексте расследования взяточничества, выявить его структурные элементы и функциональные связи с традиционными формами уголовно-процессуальной деятельности.

В целях выявления особенностей применения параллельных финансовых расследований использовались методы правового анализа и правового моделирования, а также элементы криминалистического прогнозирования и ситуационного анализа, что дало возможность реконструировать типовые коррупционные схемы и оценить их устойчивость в условиях стандартизированных административных процедур [3]; [4, 64 стр.].

² FATF. Operational Issues - Financial Investigations Guidance [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsandtrends/Operationalissues-financialinvestigationguidance.html> (дата обращения: 13.01.2026).

³ Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗПК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 13.01.2026).

Материалы исследования сформированы на основе анализа и обобщения научных публикаций, правоприменительной практики (материалы досудебных расследований по делам о коррупционных правонарушениях, рассмотренные правоохранительными органами Республики Казахстан в 2020-2024 гг.), аналитических и обзорных материалов, посвященных расследованию взяточничества в сфере оказания государственных услуг, в т.ч. в контексте деятельности центров обслуживания населения [5, 112 стр.]. Это позволило выявить типовые модели финансовых потоков, используемых в коррупционных схемах, а также установить характерные временные и организационные взаимосвязи между служебными действиями и финансовыми операциями. В работе использованы открытые и обобщенные данные финансово-аналитического характера, а также выводы, содержащиеся в ведомственных и экспертных обзорах, находящихся в профессиональном и научном обороте [6, 19 стр.]. В процессе подготовки статьи применялись методы документального анализа и сопоставления правовых и финансово-экономических конструкций, а также межотраслевого правового анализа, что обеспечило целостный характер исследования [7]. Для обоснования выводов использовались материалы международных организаций, включая рекомендации FATF и OECD, положения национального антикоррупционного законодательства, а также обобщенная правоприменительная практика Республики Казахстан (далее – РК)⁴.

Результаты, обсуждение. Параллельное финансовое расследование в контексте противодействия взяточничеству следует рассматривать как целенаправленную аналитико-поисковую деятельность, ориентированную на выявление, интерпретацию и процессуальную фиксацию финансовых фактов, имеющих значение для установления события преступления, его экономической основы и роли участников [1, 104 стр.]. В отличие от традиционного

подхода, при котором финансовые данные используются преимущественно для подтверждения уже установленных обстоятельств, параллельное финансовое расследование формирует самостоятельный познавательный контур, позволяющий выявлять латентные эпизоды и реконструировать механизм преступления в его целостности [2, 71 стр.].

Характерной иллюстрацией использования посреднических финансовых схем являются уголовные дела, связанные с незаконным получением вознаграждений при оказании государственных услуг в специализированных центрах обслуживания населения. В рамках одного из досудебных расследований установлено, что посредники аккумулировали денежные средства граждан, не готовых к самостоятельной сдаче теоретических экзаменов на получение водительского удостоверения, после чего переводили их на счета аффилированных лиц под видом оплаты консультационных услуг. В дальнейшем указанные средства распределялись между участниками коррупционной схемы, включая должностных лиц, обеспечивающих необходимый административный результат.

Для сферы оказания государственных услуг, в т.ч. через специализированные центры обслуживания населения, характерны формализованность процедур, ограниченное усмотрение исполнителей и предсказуемость административного результата при соблюдении установленных условий. Указанные обстоятельства создают благоприятную среду для формирования устойчивых коррупционных практик, маскируемых под законные административные и хозяйственные операции [3, 142 стр.]. Незаконное вознаграждение, как правило, не передается напрямую должностному лицу, а проходит через систему посредников, аффилированных лиц и подконтрольных субъектов предпринимательства,

⁴ FATF. Operational Issues - Financial Investigations Guidance [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsandtrends/Operationalissues-financialinvestigationguidance.html> (дата обращения: 13.01.2026);

Secretary-General's Report to Ministers 2016. – OECD Publishing, Paris, 2016. – 138 p. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2016/06/secretary-general-s-report-to-ministers-2016_g1g67a8a/sg_report-2016-en.pdf (дата обращения: 13.01.2026); OECD. Fighting Corruption in the Public Sector. – Paris: OECD Publishing, 2016. – 256 p.

оформляясь как плата за консультационные, сопроводительные либо посреднические услуги.

Анализ правоприменительной практики показывает, что подобные схемы носят не эпизодический, а серийный характер, отличаются повторяемостью, устойчивостью связей и заранее выстроенной финансовой логикой. В результате взяточничество утрачивает признаки спонтанного правонарушения и приобретает форму организованной, экономически выверенной преступной деятельности [4, 60 стр.]. Обобщение материалов досудебных расследований по делам, связанным с деятельностью специализированных центров обслуживания населения, позволяет реконструировать типовую модель коррупционного взаимодействия. Посредник подыскивает лиц, не готовых к самостоятельному прохождению административных процедур либо сдаче теоретических экзаменов, аккумулирует денежные средства и организует их перевод на счета третьих лиц под видом оплаты услуг. В дальнейшем полученные средства распределяются между участниками схемы, включая должностных лиц, обеспечивающих необходимый административный результат.

Финансовый анализ в таких делах позволяет выявить серийность противоправной деятельности, установить устойчивость преступных связей и определить фактический объем незаконного вознаграждения. Сопоставление дат совершения служебных действий, времени поступления денежных средств и их последующего распределения формирует доказательственную основу для установления причинно-следственной связи между взяточничеством и получаемой экономической выгодой [5, 88 стр.]. Ключевое доказательственное значение приобретает анализ временных корреляций между совершением служебных действий и движением денежных средств. Совпадение дат проведения экзаменов, принятия административных решений либо завершения процедур с поступлением средств на счета аффилированных лиц позволяет обосновывать наличие

коррупционного мотива даже при отсутствии прямых доказательств передачи взятки [6, 52 стр.].

Дополнительную доказательственную ценность представляет сопоставление банковской информации с данными видеонаблюдения, журналами доступа и электронными системами учета. Существенное значение имеет также сопоставление банковских операций с налоговой отчетностью, регистрами собственности и сведениями о трудовой занятости. Такой подход позволяет выявлять экономически необоснованные операции, фиктивный характер договоров нематериальных услуг (консалтинг, сопровождение, обучение), несоразмерность между официальными доходами и фактическими расходами участников коррупционного взаимодействия. В совокупности указанные признаки формируют устойчивую доказательственную конструкцию, отражающую реальный механизм преступления.

Отдельного анализа требуют ситуации, в которых коррупционные схемы выходят за рамки одного ведомства и охватывают смежные сферы публичных услуг, включая медицинские и образовательные организации. В таких случаях финансовые потоки распределяются между несколькими группами участников, что существенно осложняет их выявление при использовании исключительно традиционных процессуальных средств [7].

Сопоставление национальной правоприменительной практики с зарубежными подходами свидетельствует о различиях в роли финансового анализа на различных стадиях расследования. В ряде зарубежных юрисдикций анализ финансовых потоков инициируется одновременно с началом уголовного преследования и используется как инструмент выявления латентных эпизодов и расширения круга подозреваемых. Подход FATF основывается на концепции «следования за деньгами» и ориентирует правоохранительные органы на выявление схем маскировки преступных доходов под

законную хозяйственную деятельность⁵.

Рекомендации OECD подчеркивают необходимость активного использования финансово-экономических инструментов как основного средства выявления системных коррупционных практик в публичном секторе⁶.

В следственной практике РК финансовый анализ нередко подключается на поздних стадиях расследования, что снижает эффективность выявления латентных эпизодов и ограничивает его потенциал рамками подтверждения уже установленных обстоятельств. В результате параллельные финансовые расследования выполняют преимущественно вспомогательную, а не выявляющую функцию. Методически параллельное финансовое расследование целесообразно выстраивать по логике последовательных аналитических циклов:

постановка задачи, сбор и верификация данных, интерпретация, формирование и проверка гипотез о механизме преступления, а также процессуальная фиксация полученных результатов. Использование рискориентированного отбора операций, выявление необъяснимого прироста активов и анализ временных связей между служебными действиями и движением средств позволяют обосновывать причинно-следственную связь между злоупотреблением полномочиями и получаемой выгодой без обращения к предположениям.

Таким образом, результаты анализа позволяют констатировать, что эффективность противодействия взяточничеству в сфере государственных услуг в значительной степени зависит от своевременного и системного использования параллельных финансовых расследований. Их применение обеспечивает переход от эпизодического выявления отдельных фактов к установлению целостной картины коррупционного взаимодействия, включая экономические мотивации, устойчивость связей и серийность противоправной

деятельности.

Дополнительное значение для развития механизмов финансового анализа имеют изменения, внесенные в Уголовно-процессуальный кодекс РК Законом от 16 июля 2025 года № 210-VIII ЗРК (вводятся в действие с 1 января 2027 г.), которые направлены на совершенствование процедур получения и анализа финансовой информации в рамках досудебного расследования, расширение возможностей использования цифровых и финансовых данных, а также повышение эффективности выявления экономической составляющей преступной деятельности. В условиях усложнения коррупционных схем данные изменения создают дополнительные правовые предпосылки для более широкого применения механизмов параллельных финансовых расследований⁷.

Заключение. Сделанные в статье выводы позволяют утверждать, что современное взяточничество в сфере оказания государственных услуг характеризуется усложнением финансовых механизмов и устойчивой трансформацией форм коррупционного вознаграждения. Маскировка незаконных доходов под формально легальные финансово-хозяйственные операции, использование посредников и аффилированных лиц существенно повышают латентность данных преступлений и ограничивают возможности их выявления традиционными уголовно-процессуальными средствами [3, С. 56-58]; [4]. В этих условиях параллельные финансовые расследования приобретают самостоятельное значение как аналитический и доказательственный инструмент выявления и доказывания коррупционных преступлений. Их применение позволяет устанавливать экономическую основу противоправной деятельности, выявлять серийность и устойчивость коррупционных связей, а также определять фактический круг лиц, вовлеченных в получение незаконного

⁵ OECD. Fighting Corruption in the Public Sector. – Paris: OECD Publishing, 2016. – 256 p.

⁶ FATF. Operational Issues - Financial Investigations Guidance [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsandtrends/Operationalissues-financialinvestigationguidance.html> (дата обращения: 13.01.2026).

⁷ О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам оптимизации уголовного законодательства Республики Казахстан: закон Республики Казахстан от 16 июля 2025 г. № 210-VIII ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000210> (дата обращения: 10.03.2026).

вознаграждения, включая скрытых выгодоприобретателей [6, 104 стр.]; [7]. Обоснованным представляется закрепление в правоприменительной практике расследования взяточничества в сфере государственных услуг приоритета анализа финансовых потоков на ранних стадиях досудебного производства. Такой подход соответствует современным зарубежным научным концепциям противодействия финансовой и коррупционной преступности, ориентированным на выявление экономической мотивации и реконструкцию механизмов преступной деятельности через анализ движения денежных средств [8, 19 стр.]; [9, 88 стр.].

К числу ключевых направлений использования параллельных финансовых расследований следует отнести системное сопоставление временных параметров административных решений и финансовых операций, оценку экономической целесообразности совершаемых сделок, а также комплексное использование финансовых, цифровых и процессуальных данных в рам-

ках единой доказательственной логики [5]; [10]. Реализация указанных подходов позволяет повысить результативность выявления латентных эпизодов коррупционной деятельности, обеспечить полноту и внутреннюю согласованность доказательственной базы, а также создать предпосылки для более эффективного противодействия коррупции в сфере оказания государственных услуг в целом⁸ [4]; [8, 19 стр.].

Научная новизна исследования заключается в обосновании параллельных финансовых расследований как самостоятельного аналитического и доказательственного механизма выявления коррупционных преступлений в сфере государственных услуг. В работе предложен подход к интерпретации финансовых потоков как ключевого носителя доказательственной информации, позволяющего реконструировать механизм коррупционного взаимодействия, выявлять серийность противоправной деятельности и устанавливать скрытых выгодоприобретателей даже при отсутствии прямых доказательств передачи незаконного вознаграждения.

Список использованной литературы:

1. Лунеев, В.В. Мотивация преступного поведения / В.В. Лунеев. – М.: Наука, 1991. – 107 с.
2. Трифонова, К.А. Правовой институт возвращения уголовного дела на дополнительное расследование: проблемы теории и практики: монография / К.А. Трифонова. – М.: Юрлитинформ, 2014. – 103 с.
3. Лопашенко, Н.А. Коррупционные преступления: уголовно-правовой анализ / Н.А. Лопашенко. – М.: Юрайт, 2021. – 312 с.
4. Астанин, В.В. Финансовые механизмы коррупции: криминологический и правовой анализ / В.В. Астанин. – М.: Проспект, 2019. – 224 с.
5. Головки, Л.В. Доказывание по уголовным делам о коррупционных преступлениях / Л.В. Головки. – М.: Статут, 2021. – 286 с.
6. Шумилов, А.Ю. Параллельные финансовые расследования: теория и практика / А.Ю. Шумилов. – М.: Норма, 2022. – 198 с.
7. Levi, M. Understanding the Laundering of Organized Crime Money / M. Levi, M. Soudijn // European Journal of Criminology. – 2020. – Vol. 17 (4). – Pp. 473-491.
8. Ryder, N. Financial Crime in the 21st Century: Law and Policy / N. Ryder. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019. – 368 p.
9. Unger, B. Money Laundering and Terrorist Financing / B. Unger, J. Ferwerda. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2011. – 352 p.
10. Greenberg, T. Stolen Asset Recovery: A Practitioner's Handbook / T. Greenberg, et al. – Washington, DC: World Bank, 2009. – 324 p.

⁸ О противодействии коррупции: закон Республики Казахстан от 18 нояб. 2015 г. № 410-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (дата обращения: 13.01.2026).

References:

1. Luneev, V.V. Motivacija prestupnogo povedenija / V.V. Luneev. – M.: Nauka, 1991. – 107 s.
2. Trifonova, K.A. Pravovoj institut vozvrashhenija ugovnogo dela na dopolnitel'noe rassledovanie: problemy teorii i praktiki: monografija / K.A. Trifonova. – M.: Jurlitinform, 2014. – 103 s.
3. Lopashenko, N.A. Korрупционnye prestuplenija: ugovno-pravovoj analiz / N.A. Lopashenko. – M.: Jurajt, 2021. – 312 s.
4. Astanin, V.V. Finansovy mehanizmy korрупcii: kriminologicheskij i pravovoj analiz / V.V. Astanin. – M.: Prospekt, 2019. – 224 s.
5. Golovko, L.V. Dokazyvanie po ugovnym delam o korрупcionnyh prestuplenijah / L.V. Golovko. – M.: Statut, 2021. – 286 s.
6. Shumilov, A.Ju. Parallel'nye finansovy rassledovaniya: teorija i praktika / A.Ju. Shumilov. – M.: Norma, 2022. – 198 s.
7. Levi, M. Understanding the Laundering of Organized Crime Money / M. Levi, M. Soudijn // European Journal of Criminology. – 2020. – Vol. 17 (4). – Pp. 473-491.
8. Ryder, N. Financial Crime in the 21st Century: Law and Policy / N. Ryder. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019. – 368 p.
9. Unger, B. Money Laundering and Terrorist Financing / B. Unger, J. Ferwerda. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2011. – 352 p.
10. Greenberg, T. Stolen Asset Recovery: A Practitioner's Handbook / T. Greenberg, et al. – Washington, DC: World Bank, 2009. – 324 p.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Гульфарид Аамандыковна Таубаева – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Кәсіби оқыту институтының қылмыстық қудалау кафедрасының доценті, e-mail: gulfarida78@mail.ru.

Таубаева Гульфарид Аамандыковна – доцент кафедры уголовного преследования Института первоначального обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: gulfarida78@mail.ru.

Taubayeva Gulfarida Amandykovna – Associate Professor of the Department of Criminal Prosecution at the Institute of Professional Education of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, e-mail: gulfarida78@mail.ru.

М.Е. Тулеуова, А.А. Смағұлов

*Академия правоохранных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

ВСЕСТОРОННЕЕ И ПОЛНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ ДЕЛА: НЕОБХОДИМОСТЬ ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЯ

Аннотация. В статье исследуется трансформация принципа всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела в условиях усиления состязательных начал уголовного судопроизводства Республики Казахстан. Анализируются нормативные противоречия между положениями статей 23, 24 и 380 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, затрагивающие пределы процессуальной активности суда и распределение обязанностей по доказыванию. Обосновывается, что формальное сохранение принципа при одновременном отказе суда от инициативы по установлению истины приводит к его внутренней несогласованности и снижению гарантий справедливого разбирательства. На основе сравнительно-правового анализа зарубежных законодательств выявлены тенденции к отказу от принципа установления истины либо к его концептуальной трансформации. Делается вывод о целесообразности сохранения данного принципа в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан с перераспределением функций между судом и органами уголовного преследования. Предлагается новая редакция статьи 24 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, направленная на обеспечение баланса между состязательностью и справедливостью уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: уголовный процесс; доказывание; принципы; суд; состязательная модель; обстоятельства дела; справедливое разбирательство; правоприменительная практика.

М.Е. Тулеуова, А.А. Смағұлов

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ІСТІҢ МӘН-ЖАЙЛАРЫН ЖАН-ЖАҚТЫ ЖӘНЕ ТОЛЫҚ ЗЕРТТЕУ: ҚАЙТА ПАЙЫМДАУ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық сот ісін жүргізуінде жарыспалылық қағидаттарының күшеюі жағдайында істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу қағидатының трансформациясы қарастырылады. ҚР ҚПК-нің 23, 24 және 380-баптарының арасындағы соттың процестік белсенділігінің шектелуіне және дәлелдеу міндеттерінің бөлінуіне қатысты нормативтік қайшылықтарға талдау жасалады. Соттың ақиқатты анықтауға бастамашылық жасауынан бас тартуы жағдайында аталған қағидатты формальды түрде сақтау оның ішкі үйлесімсіздігіне және әділ сот талқылауы кепілдіктерінің әлсіреуіне алып келетіні негізделеді. ТМД мемлекеттерінің қылмыстық-процестік заңнамасына жүргізілген салыстырмалы-құқықтық талдау ақиқатты анықтау қағидатынан бас тарту немесе оны қайта пайымдау үрдістерін айқындайды. Зерттеу нәтижесінде ҚР ҚПК-де аталған қағидатты сақтай отырып, сот пен қылмыстық қудалау органдары арасындағы функцияларды қайта бөлу қажеттілігі дәлелденеді және 24-баптың жаңартылған редакциясы ұсынылады.

Түйінді сөздер: қылмыстық процесс; дәлелдеу; қағидаттар; сот; бәсекелестік модель; істің мән-жайлары; әділ сот талқылауы; құқық қолдану практикасы.

M.Ye. Tuleuova, A.A. Smagulov

*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Koshy, the Republic of Kazakhstan*

COMPREHENSIVE AND FULL EXAMINATION OF CASE CIRCUMSTANCES: THE NEED FOR RECONSIDERATION

Abstract. The article examines the transformation of the principle of comprehensive, full, and objective examination of case circumstances in the context of the strengthening of adversarial criminal proceedings in the Republic of Kazakhstan. The study analyzes normative contradictions between Articles 23, 24, and 380 of the Criminal Procedure Code concerning the limits of judicial initiative and the distribution of evidentiary responsibilities. It is argued that the formal preservation of this principle alongside the court's refusal to actively establish the truth results in internal inconsistency and weakens guarantees of a fair trial. A comparative legal analysis of the criminal procedure legislation of CIS countries reveals a trend toward abandoning the principle of truth-establishment or redefining its content. The article concludes that maintaining this principle in the Criminal Procedure Code of Kazakhstan remains justified, provided that its conceptual framework is revised. A new version of Article 24 is proposed, aimed at balancing adversarial procedure with fairness in criminal justice.

Keywords: criminal procedure; proof; principles; court; adversarial model; circumstances of the case; fair trial; law enforcement practice.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_164

Введение. Принцип всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела, закрепленный в статье 24 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК РК), традиционно рассматривался как гарантия беспристрастности и справедливости уголовного процесса. Однако с усилением состязательных начал и отказом суда от функции установления истины возникает необходимость переосмысления содержания данного принципа. Проблема заключается в наличии нормативных коллизий между статьями 23, 24 и 380 УПК РК, а также в несоответствии между провозглашенной обязанностью обеспечения полноты и фактической ограниченностью возможностей суда. Цель исследования – выявить противоречия действующего регулирования, проанализировать тенденции в странах СНГ и предложить обновленную редакцию статьи 24 УПК РК, устраняющую существующие дисбалансы.

Материалы и методы. Методологическую основу исследования составили формально-юридический, сравнительно-правовой и системный методы научного познания.

В работе использованы нормы УПК

РК, регулирующие принципы уголовного судопроизводства и порядок исследования доказательств, а также положения зарубежных законодательств, отражающие различные модели соотношения состязательности и установления фактических обстоятельств дела. Проведен анализ научных трудов отечественных и зарубежных процессуалистов, посвященных проблемам доказывания, роли суда и принципам справедливого судебного разбирательства. Сравнительно-правовой метод позволил выявить тенденции трансформации принципа всестороннего и полного исследования обстоятельств дела в условиях отказа суда от активной функции установления истины. Системный подход применялся для оценки внутренней согласованности норм статей 23, 24 и 380 УПК РК и обоснования предложений по их концептуальному переосмыслению.

Результаты, обсуждение. Принцип всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела реализуется в уголовном судопроизводстве посредством возложения на участников процесса соответствующих процессуальных обязанностей, что обуславливает

необходимость разграничения его аксиологического и нормативного содержания.

Принцип всесторонности, полноты и объективности исследования обстоятельств дела закреплен в статье 24 УПК РК, часть 1 которой свидетельствует о том, что принцип адресован не только суду, но и иным участникам уголовного судопроизводства. При этом подчеркивается нейтральная роль суда при сборе доказательств посредством запрета на проявление инициативы в целях устранения неполноты предварительного расследования.

Вместе с тем уточняется роль суда в обеспечении условий для реализации сторонами их права на исследование обстоятельств дела.

Всесторонность означает исследование обстоятельств дела как со стороны обвинения, так и со стороны защиты. Это положение раскрывается в части 5 статьи 24 УПК РК, в которой указано, что подлежат выяснению как уличающие, так и оправдывающие обстоятельства, а также те, что смягчают или отягчают ответственность. Иными словами, выяснению подлежат все юридически значимые обстоятельства, соответствующие критериям относимости, допустимости и достоверности.

Полнота исследования предполагает установление всех обстоятельств, входящих в предмет доказывания, предусмотренный статьей 113 УПК РК¹.

Объективность – это правовое и нравственное требование, выражающееся в беспристрастном, непредвзятом и добросовестном отношении участников уголовного процесса. Она исключает субъективизм, тенденциозность и черствость, ведущие к обвинительному уклону [1, 62 стр.].

Объективность предполагает отсутствие заинтересованности у должностного лица, наличие компетентности и профессионализма, а также исключение равнодушия и формального подхода [2, 136 стр.].

При рассмотрении норм, адресованных суду, необходимо проанализировать их в сопоставлении с положениями статьи 23 УПК РК, где закреплен принцип состязательности и равноправия сторон.

Часть 5 статьи 23 УПК РК уточняет, что суд: «...не является органом уголовного преследования, не выступает на стороне обвинения или защиты и не выражает интересов, кроме интересов права».

Часть 3 статьи 24 УПК РК воспроизводит аналогичное положение: «Суд создает сторонам необходимые условия для реализации их прав».

Аналогичная формулировка закреплена в части 6 статьи 23 УПК РК: «Суд, сохраняя объективность и беспристрастность, обязан создать необходимые условия для выполнения сторонами их процессуальных обязанностей...».

Однако в части 8 статьи 23 УПК РК указано: «Стороны самостоятельно и независимо от суда выбирают позицию, способы и средства ее отстаивания».

Это положение прямо противоречит части 4 статьи 24 УПК РК, где говорится, что суд не связан мнением сторон относительно необходимости и достаточности исследования доказательств.

Кроме того, статья 380 УПК РК предусматривает право сторон ограничивать исследование доказательств. Например:

- обвинитель может ходатайствовать об ограничении исследования доказательствами, представленными до момента ходатайства;

- защита может отказаться от исследования ранее представленных доказательств – такой отказ обязателен для суда.

Таким образом, с учетом статьи 380 УПК РК приоритет получает часть 8 статьи 23 УПК РК, а положения части 4 статьи 24 УПК РК оказываются внутренне несостоятельными и противоречащими остальным нормам.

Также они не согласуются с частью 2 той же статьи 24 УПК РК, согласно которой суд не вправе по собственной инициативе собирать дополнительные доказательства.

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: от 4 июля 2014 г. № 231-V ЗРК (ред. от 28.12.2025 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 28.12.2025).

Следовательно, можно утверждать, что статья 24 УПК РК в одних аспектах дублирует, а в других – противоречит статье 23 УПК РК.

До 1 января 2010 года часть 3 статьи 24 УПК РК включала следующую норму: «...Суд вправе по собственной инициативе принимать необходимые меры для установления истины по делу». Однако Закон РК от 10 декабря 2009 года № 227-IV исключил данную норму, и с этого момента установление истины перестало быть функцией суда. Это связано с переходом к состязательной модели, в рамках которой суд сохраняет роль арбитра, а не активного участника сбора доказательств.

Как отмечает С.А. Пашин: «Юрист не отвечает за установление истины, а за то, чтобы результат судоговорения был достигнут в установленной форме...» [3, 322 стр.].

С.А.Шейфердобавляет: «Если согласиться с этой позицией, то обвинительный или оправдательный приговор – это лишь выражение убедительности позиции одной из сторон» [4, 23 стр.].

Вотечественной уголовно-процессуальной доктрине также отмечается, что декларативность принципа всестороннего и полного исследования обстоятельств дела при ограничении процессуальной активности суда снижает его гарантийный потенциал, особенно на стадии судебного разбирательства [5]; [6, 45 стр.].

Аналогичные проблемы выявляются и в зарубежной доктрине. Так, К.А. Финдли обоснованно указывает, что состязательная модель в условиях институционального неравенства сторон трансформирует поиск истины в борьбу за процессуальный результат, что повышает вероятность искажения фактических обстоятельств дела [7].

Развивая данную позицию, Р.С.С. Пек подчеркивает, что справедливость уголовного судопроизводства требует не абсолютной состязательности, а ее «квалификации» посредством судебного вмешательства в случаях, когда процессуальная форма

начинает противоречить целям правосудия [8].

Данные выводы корреспондируют с регулированием отечественного уголовно-процессуального законодательства, где при наличии статьи 24 УПК РК, закрепляющей обязанность всестороннего исследования, статьи 23, 380 УПК РК фактически ограничивают процессуальные возможности судебного реагирования в восполнении пробелов доказывания.

В казахстанской практике расследования уголовных дел подобная корректирующая функция суда реализуется крайне ограниченно, что приводит к ситуации, при которой требования статьи 113 УПК РК о полноте доказывания выполняются формально, а выявленные дефекты предварительного расследования не компенсируются на судебной стадии.

Сходную критику высказывает Р. Финкельстайн, указывая на внутреннее противоречие между ожиданием от суда функции установления истины и его пассивной ролью в состязательной модели [9].

Указанные теоретические выводы находят подтверждение и в казахстанской правоприменительной практике.

Иллюстрацией проблемы неполноты судебного исследования может служить уголовное дело в отношении бывшего руководителя Атырауского НПЗ М. Досмуратова, по которому Верховный Суд РК отменил приговор суда первой инстанции и направил дело на новое рассмотрение, указав на недостаточную оценку доказательств и неполноту их исследования².

Применительно к уголовно-процессуальному законодательству Казахстана данное противоречие проявляется в том, что суд, будучи связанным пределами исследования доказательств, установленными статьей 380 УПК РК, фактически лишен возможности реализовать предписание статьи 24 УПК РК в ее материальном, а не декларативном смысле.

Сравнительно-правовой анализ,

² Supreme Court Sends Former ANPZ Director Murat Dosmuratov's Sentence for Re-examination [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://en.orda.kz/supreme-court-sends-former-anpz-director-murat-dosmuratovs-sentence-for-re-examination-6924/?utm> (дата обращения: 05.03.2026).

представленный А.К. Дешмукхом, подтверждает, что современные уголовно-процессуальные системы функционируют как гибридные модели, в которых элементы состязательности и инквизиционности сосуществуют в различных пропорциях [10].

Однако в казахстанской модели данная гибридность носит несбалансированный характер: обязанность всестороннего исследования обстоятельств дела сохраняется номинально, тогда как реальные процессуальные механизмы ориентированы на состязательную модель с доминированием органов уголовного преследования.

Сравнительный анализ законодательства государств СНГ показывает различные модели решения данной проблемы: в Российской Федерации принцип всестороннего исследования обстоятельств дела не закреплен, тогда как в Республике Беларусь допускается более активная роль суда в исследовании доказательств. В ряде государств Центральной Азии сохраняется гибридная модель, близкая к казахстанской.

Наиболее концептуальный вывод предлагает А. Фрайберг, обосновывая необходимость перехода к «постсостязательному» пониманию правосудия, при котором приоритет отдается не формальному распределению ролей, а обеспечению справедливости и доверия к судебным решениям [11].

Эмпирическое подтверждение обозначенных тенденций прослеживается и в статистике уголовного преследования. Анализ статистической отчетности органов уголовного преследования РК за 2021-2025 гг. демонстрирует устойчивую динамику функционирования системы досудебного расследования и прокурорского надзора. В целом сохраняется стабильная тенденция постепенного роста количества уголовных дел, направленных прокурором в суд: с 30 587 дел в 2021 году до 33 384 дел в 2025 году. Данный показатель свидетельствует о сохранении значительного объема уголовного преследования, завершающегося судебным рассмотрением.

Одновременно статистика фиксирует

значительное число уголовных дел, возвращаемых для устранения недостатков расследования. Так, количество дел, принятых к производству после возвращения на дополнительное расследование прокурором, хотя и демонстрирует постепенное снижение (с 977 дел в 2021 г. до 703 дел в 2025 г.), продолжает оставаться устойчивым элементом правоприменительной практики.

Аналогичная тенденция наблюдается в отношении возвращения уголовных дел судом органам расследования. В рассматриваемый период данный показатель снизился с 547 дел в 2021 году до 389 дел в 2025 году, что может свидетельствовать о некотором повышении качества досудебного расследования, однако сам факт регулярного применения данного процессуального механизма подтверждает наличие системных дефектов установления обстоятельств дела на предварительной стадии.

Дополнительным индикатором проблем полноты расследования выступает значительное количество уголовных дел, направляемых прокурору для утверждения решения о прекращении, которое в анализируемый период колеблется в диапазоне 128-158 тысяч дел ежегодно. Масштаб данных показателей демонстрирует значительную долю уголовных дел, не доходящих до судебной стадии³.

В совокупности приведенные статистические данные подтверждают наличие устойчивого институционального разрыва между обязанностью всестороннего и полного исследования обстоятельств дела, закрепленной в статье 24 УПК РК, и фактическими результатами досудебного расследования. Наличие значительного количества дел, возвращаемых прокурором и судом, а также высокий уровень прекращения уголовных производств свидетельствуют о том, что требования полноты доказывания нередко реализуются формально.

В условиях казахстанской правоприменительной практики данный подход позволяет рассматривать принцип всестороннего и полного исследования обстоятельств дела

³ 1-Е Отчет о работе органов уголовного преследования; Судейский отчет №10 // Правовая статистика [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения: 03.03.2026).

как инструмент коррекции обвинительного уклона, при условии его нормативной и функциональной трансформации.

Заключение. Проведенный сравнительный анализ зарубежных научных подходов и норм УПК РК позволяет сделать вывод о том, что отказ от принципа всестороннего и полного исследования обстоятельств дела не является объективно необходимым следствием развития состязательных начал уголовного судопроизводства. Напротив, как показывает казахстанская практика расследования уголовных дел, снижение гарантийного потенциала принципа при одновременном ограничении процессуальной активности суда (ст.ст. 23, 380 УПК РК) приводит к его декларативности и снижению гарантий справедливого разбирательства. С учетом требований статьи 113 УПК РК о полноте доказывания целесообразным представляется не исключение, а концептуальная трансформация статьи 24 УПК РК, направленная на согласование обязанностей суда и органов уголовного преследования. Такой подход позволит обеспечить баланс между состязательностью и установлением фактических обстоятельств дела, минимизируя риски обвинительного уклона и повышая качество судебных решений.

В условиях ограничения судебной инициативы по собиранию доказательств процессуальными последствиями неполноты досудебного расследования должны выступать признание доказательств недостаточными для постановления обвинительного приговора, удовлетворение ходатайств сторон о восполнении пробелов доказательственной базы либо возвращение дела прокурору в случаях, когда устранение выявленных дефектов невозможно без нарушения принципа состязательности.

Вместе с тем устранение выявленных коллизий требует не изолированной корректировки статьи 24 УПК РК, а согласован-

ного пересмотра взаимосвязанных норм. Представляется целесообразным уточнение положений статьи 23 УПК РК в части закрепления гарантийных полномочий суда по обеспечению справедливости судебного разбирательства без наделения его функциями органа расследования. Одновременно положения статьи 380 УПК РК, допускающие ограничение исследования доказательств по инициативе сторон, нуждаются в дополнительной регламентации, исключающей возможность произвольного сокращения доказательственной базы вопреки задачам уголовного судопроизводства. Такой системный подход позволит согласовать нормы статей 23, 24 и 380 УПК РК при сохранении арбитражной природы судебной функции.

Новая редакция должна устранить внутренние противоречия и определить суд лишь как арбитра, а обязанность по обеспечению полноты и объективности возложить на органы расследования.

Предлагаемая формулировка статьи 24 УПК РК:

«Статья 24. Всестороннее и полное исследование обстоятельств дела

Суд, прокурор, следователь, дознаватель обязаны принять все предусмотренные законом меры для всестороннего и полного исследования обстоятельств, необходимых и достаточных для правильного разрешения дела.

Органы уголовного преследования выявляют фактические данные, на основе которых устанавливаются обстоятельства, имеющие значение для дела.

Выяснению подлежат обстоятельства, как уличающие, так и оправдывающие подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, а также смягчающие и отягчающие его ответственность. Органы, ведущие уголовный процесс, обязаны проверять все заявления о невинности, смягчающих обстоятельствах и применении недозволенных методов следствия».

Список использованной литературы:

1. Пряхина, Е.С. Всесторонность, полнота и объективность исследования обстоятельств дела как принцип современного уголовного судопроизводства / Е.С. Пряхина, М.Г. Янин // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Право. – 2021. – Т. 6. № 3. – С. 62-65.

2. Олефиренко, Т.Г. К вопросу и понятии всесторонности, полноты, объективности исследования обстоятельств дела в уголовном процессе / Т.Г. Олефиренко // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями. – 2017. – № 17-1. – С. 136-137.
3. Пашин, С.А. Проблемы доказательственного права / С.А. Пашин // Судебная реформа: юридический профессионализм и проблемы юридического образования. Дискуссии. – М., 1995. – С. 312-322.
4. Шейфер, С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования: монография / С.А. Шейфер. – М.: НОРМА, 2009. – 240 с.
5. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан; под общ. ред. К.А. Мами. – Астана: Норма-К, 2016. – 252 с.
6. Смагулов, А.С. Принципы уголовного судопроизводства и их реализация на стадии судебного разбирательства / А.С. Смагулов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2019. – № 2. – С. 45-52.
7. Findley, K.A. Adversarial Inquisitions: Rethinking the Search for the Truth / K.A. Findley // New York Law School Law Review. – 2012. – Vol. 56. № 3. – Pp. 927-984.
8. Peck, R.C.C. The Adversarial System: A Qualified Search for the Truth / R.C.C. Peck // The Canadian Bar Review. – 2001. – Vol. 80. – Pp. 457-480.
9. Finkelstein, R. The Adversarial System and the Search for Truth / R. Finkelstein // Monash University Law Review. – 2011. – Vol. 37. No. 1. – Pp. 135-160.
10. Deshmukh, A.K. Adversarial and Inquisitorial Models of Criminal Justice System: A Comparative Analysis / A.K. Deshmukh // International Journal of Legal Science and Innovation. – 2020. – Vol. 2. Iss. 2. – Pp. 70-77.
11. Freiberg, A. Post-Adversarial and Post-Inquisitorial Justice: Transcending Traditional Penological Paradigms / A. Freiberg // Monash University Law Review. – 2011. – Vol. 37. No. 1. – Pp. 1-28.

References:

1. Prjahina, E.S. Vsestoronnost', polnota i ob#ektivnost' issledovaniya obstoitel'stv dela kak princip sovremennogo ugovol'nogo sudoproizvodstva / E.S. Prjahina, M.G. Janin // Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Pravo. – 2021. – T. 6. № 3. – S. 62-65.
2. Olefirenko, T.G. K voprosu i ponjatii vsestoronnosti, polnoty, ob#ektivnosti issledovaniya obstoitel'stv dela v ugovol'nom processe / T.G. Olefirenko // Aktual'nye problemy bor'by s prestuplenijami i inymi pravonarushenijami. – 2017. – № 17-1. – S. 136-137.
3. Pashin, S.A. Problemy dokazatel'stvennogo prava / S.A. Pashin // Sudebnaja reforma: juridicheskij professionalizm i problemy juridicheskogo obrazovaniya. Diskussii. – М., 1995. – S. 312-322.
4. Shejfer, S.A. Dokazatel'stva i dokazyvanie po ugovol'nym delam: problemy teorii i pravovogo regulirovaniya: monografija / S.A. Shejfer. – М.: NORMA, 2009. – 240 s.
5. Kommentarij k Ugolovno-processual'nomu kodeksu Respubliki Kazahstan; pod obshh. red. K.A. Mami. – Astana: Norma-K, 2016. – 252 s.
6. Smagulov, A.S. Principy ugovol'nogo sudoproizvodstva i ih realizacija na stadii sudebnogo razbiratel'stva / A.S. Smagulov // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2019. – № 2. – S. 45-52.
7. Findley, K.A. Adversarial Inquisitions: Rethinking the Search for the Truth / K.A. Findley // New York Law School Law Review. – 2012. – Vol. 56. № 3. – Pp. 927-984.
8. Peck, R.C.C. The Adversarial System: A Qualified Search for the Truth / R.C.C. Peck // The Canadian Bar Review. – 2001. – Vol. 80. – Pp. 457-480.
9. Finkelstein, R. The Adversarial System and the Search for Truth / R. Finkelstein // Monash University Law Review. – 2011. – Vol. 37. No. 1. – Pp. 135-160.
10. Deshmukh, A.K. Adversarial and Inquisitorial Models of Criminal Justice System: A Comparative Analysis / A.K. Deshmukh // International Journal of Legal Science and Innovation. – 2020. – Vol. 2. Iss.

2. – Pp. 70-77.

11. Freiberg, A. Post-Adversarial and Post-Inquisitorial Justice: Transcending Traditional Penological Paradigms / A. Freiberg // Monash University Law Review. – 2011. – Vol. 37. No. 1. – Pp. 1-28.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Мулдир Ерлановна Тулеуова – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының ғылыми алдын алу және ведомствоаралық өзара іс-қимылды үйлестіру орталығының аға ғылыми қызметкері, құқықтану магистрі, e-mail: bdykva@mail.ru.

Тулеуова Мулдир Ерлановна – старший научный сотрудник Центра научной превенции и координации межведомственного взаимодействия Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юриспруденции, e-mail: bdykva@mail.ru.

Tuleuova Muldir Yerlanovna – Senior Researcher Center for Scientific Prevention and Coordination of Interdepartmental Interaction Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, e-mail: bdykva@mail.ru.

Асылбек Айжарықұлы Смағұлов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының директоры, заң ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: nurasyl_777@mail.ru.

Смағұлов Асылбек Айжарикович – директор Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, доктор юридических наук, профессор, e-mail: nurasyl_777@mail.ru.

Smagulov Asylbek Aizharikovich – Director of the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor, e-mail: nurasyl_777@mail.ru.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ БАСҚА МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТІ / ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ И ИНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ / THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AND OTHER GOVERNMENT AGENCIES

УДК 343.102:351.745.7

МРНТИ 10.71.43

А.К. Искаков¹, А.Д. Таженов²

¹Карагандинская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова,
г. Караганда, Республика Казахстан

²Костанайская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева,
г. Костанай, Республика Казахстан

МЕСТО И РОЛЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ПРАВОВЫХ НАУК

Аннотация. В статье рассматривается теоретический статус оперативно-розыскной деятельности, остающийся предметом научной полемики. Цель исследования – анализ ее правовой природы и обоснование статуса самостоятельной отрасли права. На основе формально-юридического анализа исследуется дуализм, закрепленный в Законе Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» и институте негласных следственных действий. Рассмотрены основные научные позиции – от признания подотраслью уголовного процесса до утверждения ее отраслевой самостоятельности.

Авторы аргументируют необходимость выделения оперативно-розыскного права в самостоятельную отрасль, опираясь на специфический предмет, комплексный метод и практические вызовы цифровизации. Определены шесть ключевых функций теории: доктринально-регулятивная, методологическая, интегративная, прогностическая, охранительная и институционально-развивающая. Сделан вывод о том, что отраслевое оформление оперативно-розыскной деятельности необходимо для укрепления законности, повышения эффективности борьбы с преступностью и развития юридической науки.

Ключевые слова: отрасль права; теория; правовое регулирование; латентная преступность; цифровизация; публичное право.

А.Қ. Исқақов¹, А.Д. Тәженов²

¹Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

²Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Ш. Кабылбаев атындағы Қостанай академиясы,
Қостанай қ., Қазақстан Республикасы

ҚҰҚЫҚТЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

Аннотация. Мақалада ғылыми пікірталас пәні болып қала берудегі жедел іздестіру қызметінің теориялық мәртебесі қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – оның құқықтық табиғатын талдау және құқықтың дербес саласы ретіндегі мәртебесін негіздеу. Ресми-құқықтық талдау негізінде ҚР «Жедел іздестіру қызметі туралы» Заңында және жасырын тергеу әрекеттері институтында бекітілген дуализм зерттеледі. Оның қылмыстық процесс саласының кіші саласы ретінде танылуынан бастап, оның дербес салалық мәртебесін мойындауға дейінгі негізгі ғылыми көзқарастар қарастырылады.

Авторлар жедел іздестіру құқығын дербес сала ретінде бөліп шығару қажеттілігін оның ерекше пәні, кешенді әдісі және цифрландырудың практикалық қиындықтарына сүйене отырып дәлелдейді. Теорияның алты негізгі функциясы анықталады: доктриналық-реттеушілік, әдістемелік, интегративті, болжамдық, қорғаныштық және институционалды-дамытушылық. Жедел іздестіру қызметінің салалық реттелуі

заңдылықты нығайтуға, қылмыскерлікпен күрес тиімділігін арттыруға және құқықтық ғылымды дамытуға қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Түйінді сөздер: құқық саласы; теория; құқықтық реттеу; жасырын қылмыстылық; цифрландыру; жария құқық.

A.K. Iskakov¹, A.D. Tazhenov²

¹*Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beysenov, Karaganda, the Republic of Kazakhstan*

²*Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, Kostanay, the Republic of Kazakhstan*

THE PLACE AND ROLE OF OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES IN THE SYSTEM OF LEGAL SCIENCES

Abstract. The article examines the theoretical status of operational-search activity, which remains a subject of scientific debate. The purpose of the study is to analyze its legal nature and substantiate its status as an independent branch of law. Based on a formal legal analysis, the duality enshrined in the Law of the Republic of Kazakhstan “On Operational-Search Activity” and the institute of covert investigative actions is examined. The main scientific positions are considered – from recognizing it as a sub-branch of criminal procedure to asserting its independent branch status.

The authors argue for the necessity of distinguishing operational-search law as an independent branch, relying on its specific subject, complex method, and the practical challenges of digitalization. Six key functions of the theory are identified: doctrinal-regulatory, methodological, integrative, prognostic, protective, and institutional-developmental. It is concluded that the branch-based formalization of operational-search activity is necessary to strengthen legality, increase the effectiveness of the fight against crime, and develop legal science.

Keywords: branch of law; theory; legal regulation; latent crime; digitalization; public law.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_172

Введение. Оперативно-розыскная деятельность (далее – ОРД) – это мощная, законодательно закреплённая государственная практика с глубокой историей, но её теоретический статус в системе юридических наук остаётся периферийным и спорным. Она «прикладная», «ведомственная», «секретная» – и поэтому её системный вклад недооценён.

По мнению Д.Г. Вострикова и А.С. Корнева, ОРД представляет собой специфическое научное знание, находящееся на стыке теории и ведомственной практики. Несмотря на наличие собственного законодательного акта, её статус как самостоятельной отрасли права остаётся дискуссионным ввиду недостаточной разработанности предмета и метода правового регулирования. Эта теоретическая «недооформлённость» напрямую влияет на эффективность

закона и порождает правоприменительные проблемы, в конечном счёте, снижая уровень защищённости общества. Следовательно, укрепление теоретического фундамента ОРД является ключевым условием для её полноценной интеграции в систему юридических наук и повышения результативности борьбы с преступностью [1].

Мы, в свою очередь, также задаёмся дискуссионным вопросом о том, является ли наука ОРД самостоятельной отраслью права. С одной стороны, наличие специального Закона Республики Казахстан (далее – РК) «Об оперативно-розыскной деятельности»¹ служит весомым аргументом в пользу такого статуса. С другой – отсутствие «оперативно-розыскного права» в общепризнанных классификациях отраслей права ставит эту самостоятельность под сомнение.

¹ Об оперативно-розыскной деятельности: закон Республики Казахстан от 15 сент. 1994 г. № 154-ХІІІ [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940004000_ (дата обращения: 03.02.2026).

Материалы и методы. Методологию исследования образуют формально-юридический и системный анализ норм, регулирующих ОРД.

Центральными объектами анализа выступили Закон РК «Об оперативно-розыскной деятельности» (в особенности ст. 10)² и институт негласных следственных действий. В дискуссии о правовой природе ОРД рассматриваются позиции ведущих ученых: от отрицания самостоятельности [2] и концепции подотрасли [3] до обоснования отдельной отрасли права [4], а также работы, фиксирующие ее парадоксальный статус [5] и прикладной характер [1].

Результаты, обсуждение. Ключевым аспектом в определении правовой природы ОРД является анализ отраслевой принадлежности норм, регламентирующих проведение оперативно-розыскных мероприятий (далее – ОРМ). Решение этого вопроса осложняется смешанным (дуалистическим) характером оснований для проведения ОРМ, закрепленных в статье 10 Закона РК «Об оперативно-розыскной деятельности».

Значительная часть оснований, перечисленных в пункте 1 статьи 10, непосредственно и системно связана с уголовным судопроизводством и задачами уголовного преследования (ст. 2 Закона). К ним относятся:

- наличие материалов досудебного расследования (пп. «а» п. 1);
- информация о правонарушении или о лицах, скрывающихся от органов уголовного преследования и суда (п. 1, б);
- письменные поручения следователя и судебные акты о розыске (пп. «в», «в-2» п. 1).

Нормы, регулирующие ОРМ на этих основаниях, по своей сути опосредуют уголовно-процессуальные правоотношения на досудебной стадии, обеспечивая сбор информации для будущего или текущего уголовного дела. Этот тезисполучает прямое законодательное подтверждение с момента включения в Уголовно-процессуальный кодекс РК института негласных следственных

действий (далее – НСД), что является актом целенаправленной процессуализации ключевых элементов ОРД. Данный факт позволяет рассматривать соответствующие положения Закона «Об ОРД» как специальную часть (институт) уголовно-процессуального права, регулиющую его исключительную, негласную процедуру.

Однако статья 10 содержит и основания, выходящие за рамки традиционных задач уголовного процесса и уголовного преследования. К ним, в частности, относятся: необходимость получения разведывательной информации в интересах государства (пп. «д» п. 1); сбор данных для допуска к работам на объектах, представляющих экологическую опасность, или для лицензирования охранной деятельности (п. 2)³.

Нормы, регулирующие ОРМ на этих основаниях, реализуют превентивно-административную и разведывательно-оперативную функцию, направленную на обеспечение безопасности в широком смысле, и тяготеют к сфере административно-публичного права или формируют особый оперативно-розыскной правовой режим.

Таким образом, институт ОРМ, сконструированный в статье 10 Закона, оказывается на стыке двух правовых режимов: уголовно-процессуального (превалирующего и подтвержденного включением НСД в УПК РК) и публично-правового (административно-охранительного и разведывательного).

Вопрос об отраслевой принадлежности норм об ОРМ не имеет однозначного ответа в силу их комплексного характера, заданного исчерпывающим, но разнородным перечнем оснований в статье 10. Однако доминирующий вектор, подтвержденный законодательной процессуализацией ОРД через институт НСД, указывает, что наиболее социально и юридически значимый блок этих норм (связанный с доказыванием по уголовным делам) является специфическим институтом уголовно-процессуального права. Сохраняющаяся же превентивно-административная функция свидетельствует о его тесной связи со сферой публично-

² Об оперативно-розыскной деятельности: закон Республики Казахстан от 15 сент. 1994 г. № 154-ХІІІ [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940004000> (дата обращения: 03.02.2026).

³ Там же.

правового обеспечения безопасности, что не отменяет его процессуального ядра, но указывает на комплексность регулирования.

А.В. Серов, резюмируя свою позицию, указывает на отсутствие у оперативно-розыскного права статуса самостоятельной отрасли, квалифицируя его как комплексное образование в системе законодательства. При этом он считает целесообразным перенос регламентации ОРМ и их результатов в плоскость уголовно-процессуального права [2].

Анализируя тенденции развития оперативно-розыскного права, В.И. Шаров приходит к выводу о неизбежном оформлении его в качестве подотрасли уголовно-процессуального права. Основой для этого, по его мнению, должно стать четкое разделение единой ОРД на правовую (аналог уголовного процесса) и организационно-тактическую (аналог криминалистики). Такой подход, при котором процессуальная часть «должна быть более тщательно расписана» в законе, а тактическая – делегирована подзаконным актам, оценивается автором как наиболее перспективный путь систематизации регулирования [3].

В противовес идеям процессуализации существует позиция, отстаивающая статус ОРД как отдельной отрасли права. Ее адепты, в частности С.И. Давыдов и А.П. Пинчук, делают акцент на классических критериях отрасли. Авторы утверждают: «Предмет оперативно-розыскного права включает в себя структурные элементы, каждый из которых отличается уникальностью». По их мнению, наличие такого специфического предмета является достаточным основанием для признания самостоятельности, в то время как метод лишь дополнительно индивидуализирует отрасль [4].

Суть методологической проблемы ОРД была лаконично сформулирована С.В. Степашиным, который обратил внимание на парадокс: несмотря на то что «оперативно-розыскная деятельность – это правовая деятельность государственных органов», обладающая всеми атрибутами правового регулирования (субъекты, объекты, методы, права и обязанности), для

нее «фактически не определено место ни в одной из классификационных групп отраслей права» [5].

Зарубежный опыт, прежде всего стран общего права, в полной мере не применим для анализа ОРД в Казахстане, однако его упоминание методологически важно. Он демонстрирует принципиально иной подход, где аналогичная по целям деятельность (например, детективная работа в США) лишена самостоятельного правового статуса и рассматривается как часть уголовного процесса. [6]; [7]. А сама модель легального сосуществования частного и государственного сыска представляет собой иную, процессуально-ориентированную форму детективной деятельности [8].

В отличие от зарубежной «следственно-центричной» модели, где негласные методы служат дополнением к уголовному процессу [9], ОРД в системе СНГ представляет собой самостоятельную, опережающую и превентивную форму государственной активности, что подтверждает необходимость ее отраслевого обособления. Таким образом, опыт этих стран может быть полезен лишь в отдельных аспектах, таких как детализация судебного контроля за отдельными следственными действиями или защита прав граждан при проведении расследований, но не как парадигма для построения целостной отрасли оперативно-розыскного права.

Проведенный анализ позволяет авторам настоящего исследования занять определенную позицию в длительной доктринальной дискуссии. Считаем обоснованным и необходимым признание оперативно-розыскного права в качестве самостоятельной отрасли в системе отечественного права. Данный вывод базируется на следующих аргументах.

1. Наличие специфического и целостного предмета правового регулирования. Предметом регулирования будущей отрасли являются общественные отношения, возникающие в процессе выявления, предупреждения, пресечения и раскрытия преступлений, а также устранения угроз безопасности с применением специальных (гласных и негласных) сил, средств и методов

уполномоченными государственными органами. Этот предмет обладает уникальной комплексностью, включая:

- организационно-управленческие отношения (создание оперативных аппаратов, планирование);
- правоохранительные (предикативные) отношения по добыванию информации о латентных угрозах;
- процедурно-гарантийные отношения (судебный контроль, прокурорский надзор за проведением ОРМ);
- межотраслевые связи с уголовным процессом (использование результатов) и административным правом (меры безопасности). Именно эта синтетическая природа, не укладывающаяся полностью в рамки ни одной существующей отрасли, и свидетельствует о необходимости выделения нового предмета.

2. Требование адекватного и специфического метода правового регулирования. Для регулирования столь сложной сферы необходим комплексный метод, сочетающий в себе:

- императивное начало (властные предписания органам, обязательность решений суда о санкционировании);
- диспозитивный (дозволительный) элемент в выборе тактических решений и оперативных комбинаций в рамках закона;
- систему особых правовых режимов (конспирации, защиты информации, социально-правовой защиты участников). Такой синтез методов не является простой суммой методов уголовного процесса и административного права, а представляет собой новое качество, адекватное природе ОРД.

3. Системообразующая функция и практическая необходимость. Преодоление правового вакуума: множество отношений в ОРД (этика конфиденциального сотрудничества, применение цифровых технологий и ИИ) остается в «серой зоне» между уголовным процессом и ведомственными инструкциями. Самостоятельная отрасль позволит последовательно урегулировать их на уровне закона.

Повышение уровня гарантий: выделение отрасли позволит сформировать целостную систему отраслевых принципов (конспирации, сочетания гласных и негласных методов, вне процессуальной охраны прав граждан), что усилит правовые гарантии по сравнению с фрагментарным регулированием.

Ответ на современные вызовы: цифровизация, киберпреступность, использование искусственного интеллекта требуют специального, гибкого и технологически подкованного правового регулирования, которое не может быть эффективно «втиснуто» в жесткие рамки УПК, изначально созданного для иных целей.

4. Наличие и систематизация собственного нормативного массива. Закон «Об ОРД» уже выполняет роль базового (кодифицированного) акта будущей отрасли, определяющего ее задачи, принципы, субъекты, мероприятия, контроль и надзор. Вокруг него формируется массив подзаконных актов и судебной практики. Задача науки – не отрицать этот факт, а доктринально оформить и систематизировать данный массив в единую отрасль.

Таким образом, теория ОРД не может рассматриваться как вспомогательная или сугубо прикладная область знания. Она занимает стратегически важное положение в системе современных юридических наук, выполняя взаимосвязанные и уникальные функции:

Первая функция – доктринально-регулятивная (медиаторская): формирование правового «моста» между формальным правом и фактической правоохранительной практикой.

В отличие от уголовного процесса, предметом которого является нормативно закрепленная, гласная и формализованная деятельность государства после возбуждения уголовного дела, ОРД охватывает негласную, инициативную и во многом предварительную сферу противодействия преступности. Именно в этой сфере осуществляется первичное выявление преступных проявлений, формирование информации о латентных угрозах и принятие управленческих решений до начала процессуальной стадии.

Теория ОРД выполняет уникальную функцию научного осмысления и легитимации данной «пограничной» зоны правового регулирования, где государственное вмешательство в сферу прав и свобод личности осуществляется вне рамок классического уголовного процесса, но при этом требует строгой правовой обусловленности. Она отвечает на принципиальный вопрос: каким образом право может и должно регулировать деятельность, которая по своей природе является скрытой от публичного контроля. Отсутствие такого доктринального «моста» неизбежно приводит к разрыву между законом и реальной практикой противодействия организованной и латентной преступности, подрывая как эффективность, так и легитимность правоохранительной деятельности.

Вторая функция – методологическая: теория ОРД как экспериментальная площадка взаимодействия права и технологий.

Исторически ОРД первой воспринимает и апробирует технические и технологические новации – от специальных средств наблюдения до автоматизированных информационно-поисковых систем. В современных условиях это проявляется в использовании больших массивов данных, алгоритмических методов анализа и возможности применения элементов искусственного интеллекта и цифрового мониторинга.

В данном контексте теория ОРД приобретает значение своеобразного «раннего индикатора» будущих правовых проблем, которые лишь впоследствии станут предметом уголовного процесса, криминалистики и конституционного права. Именно здесь впервые формулируются и требуют научного разрешения вопросы допустимости алгоритмического принятия решений, границ цифровой приватности, юридической ответственности за автоматизированные выводы и этики оперативного профилирования. Тем самым теория ОРД выступает методологическим полигоном для всей юридической науки, обеспечивая опережающее правовое осмысление технологических вызовов.

Третья функция – интегративная:

синтез междисциплинарного знания для решения сверхсложных задач обеспечения безопасности.

Предмет теории ОРД носит системный и многослойный характер, объединяя анализ преступности как социального явления (криминология), организационно-управленческие и тактические аспекты деятельности (теория управления и тактика), а также нормативно-правовые основы и пределы вмешательства государства (публичное и уголовное право). В этом смысле теория ОРД не является простым «гибридом» смежных дисциплин, а представляет собой самостоятельную синтетическую науку, ориентированную на решение комплексных, трудно формализуемых задач.

Интегрируя данные криминологии о латентной преступности, криминалистики – о методах выявления и раскрытия преступлений, административного права – о механизмах государственного управления, а также философии и этики права – о соотношении безопасности и свободы, теория ОРД выполняет функцию системного координатора в правовом комплексе. Ее конечной целью является выработка научно обоснованных моделей законного противодействия неочевидным, динамичным и высокоорганизованным угрозам.

Четвертая функция – прогностическая (превентивно-аналитическая).

Теория ОРД выполняет важную прогностическую функцию, заключающуюся в научном предвидении трансформации преступности и соответствующей адаптации форм и методов противодействия. В отличие от уголовного процесса, который по своей природе реактивен и ориентирован на уже совершенное преступление, ОРД носит опережающий характер, что предопределяет необходимость теоретического моделирования будущих угроз, в т.ч. в сфере организованной, транснациональной, террористической и киберпреступности. Теория ОРД позволяет выявлять закономерности эволюции преступных практик, прогнозировать появление новых криминальных технологий и разрабатывать научно обоснованные превентивные механизмы, что придает ей особое значение

в системе обеспечения национальной безопасности.

Пятая функция – охранительно-правовая (гарантийная).

Несмотря на устойчивое восприятие ОРД как сферы повышенного риска для прав и свобод личности, именно теория ОРД формирует научные критерии допустимости, соразмерности и правовой обоснованности оперативного вмешательства. В этом аспекте она выполняет охранительно-правовую функцию, направленную на предотвращение произвольного расширения дискреции оперативных подразделений. Теоретическое осмысление принципов законности, необходимости, минимальной достаточности и целевого использования ОРМ позволяет выработать доктринальные ограничения, обеспечивающие баланс между публичными интересами безопасности и конституционными правами человека. Тем самым теория ОРД выступает не только инструментом повышения эффективности, но и механизмом правовой защиты личности.

Шестая функция – институционально-развивающая.

Теория ОРД оказывает непосредственное влияние на эволюцию законодательства и правоприменительной практики, формируя концептуальные основы реформирования ОРД как правового института. Через научную критику действующих норм, выявление пробелов и противоречий, а также разработку авторских дефиниций и моделей правового регулирования она способствует институциональному развитию ОРД, в т.ч. уточнению ее целей, задач и функций. В этом контексте особое значение приобретает обоснование необходимости сохранения и нормативного закрепления такой ключевой функции ОРД, как раскрытие преступлений, без которой

оперативно-розыскная деятельность утрачивает свой системообразующий характер и превращается в вспомогательный информационный механизм.

Закключение. Таким образом, оперативно-розыскная деятельность не является «пасынком» уголовного процесса или придатком административного права. Это сложный, автономный вид государственной правоохранительной деятельности, который созрел для собственного отраслевого оформления. Признание оперативно-розыскного права самостоятельной отраслью – это не формальность, а шаг к укреплению законности, повышению эффективности борьбы с преступностью и созданию надежных правовых барьеров против произвола в одной из наиболее деликатных сфер государственной деятельности. Это придаст всей системе регулирования ОРД недостающую системность, полноту и концептуальную ясность.

Считаем актуальным продолжение исследований в данном направлении и формулирование авторского определения оперативно-розыскного права. Под ним следует понимать самостоятельную комплексную отрасль публичного права, представляющую собой систему правовых норм, принципов и доктринальных положений, регулирующих организацию, содержание, методы и пределы гласной и негласной деятельности уполномоченных государственных органов по выявлению, предупреждению и раскрытию преступлений, розыску лиц и установлению юридически значимых обстоятельств, осуществляемой в интересах обеспечения общественной и национальной безопасности и основанной на соразмерном ограничении прав и свобод личности в рамках конституционных гарантий.

Список использованной литературы:

1. Востриков, Д.Г. Понятие оперативно-розыскной деятельности как науки, отрасли права [Электронный ресурс] / Д.Г. Востриков, А.С. Корнев // Научный Лидер. – 2024. – № 36 (186). – Режим доступа: <https://scilead.ru/article/7049-ponyatie-operativno-rozisknoj-deyatelnosti-ka> (дата обращения: 03.02.2026).
2. Серов, А.В. Оперативно-розыскное право и оперативно-розыскное законодательство / А.В. Серов // Научный портал МВД России. – 2021. – № 2 (54). – С. 94-100.
3. Шаров, В.И. Оперативно-розыскное и уголовно-процессуальное право / В.И. Шаров

// Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2025. – № 2 (70). – С. 209-213.

4. Давыдов, С.И. О критериях выделения самостоятельной отрасли оперативно-розыскного права / С.И. Давыдов, А.П. Пинчук // Труды Академии управления МВД России. – 2020. – № 3 (55). – С. 10-18.

5. Основы оперативно-розыскной деятельности: учебник; под ред. С.В. Степашина. – Серия «Учебники для вузов. Специальная литература». – СПб., 1999. – 300 с.

6. Taylor, A. Caseloads, culture, and capacity: rethinking investigative practice advice on core investigative doctrine / A. Taylor, R. Williams // Policing and Society. – 2025. – Vol. 35. No. 2. – Pp. 215-232.

7. Kaplina, O. Standards for Ensuring the Legality of Covert Activities in Criminal Proceedings / O. Kaplina, A. Tumanyants, I. Krytska // Revista de Estudos Criminais e Jurídicos. – 2023. – Vol. 12. No. 3. – Pp. 89-104.

8. Шаяхметов, Ш.Ш. Нужен ли закон о частной детективной деятельности в Казахстане: за и против / Ш.Ш. Шаяхметов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2025. – № 3 (37). – С. 165-172.

9. Cherniavskiy, S. The forms of international co-operation in the area of undercover investigations / S. Cherniavskiy, S. Hlushchenko, O. Shapovalova // Academy of Criminal Justice Sciences Journal. – 2023. – Vol. 18. No. 1. – Pp. 45-59.

References:

1. Vostrikov, D.G. Ponjatie operativno-rozysknoj dejatel'nosti kak nauki, otrasli prava [Jelektronnyj resurs] / D.G. Vostrikov, A.S. Kornev // Nauchnyj Lider. – 2024. – № 36 (186). – Rezhim dostupa: <https://scilead.ru/article/7049-ponyatie-operativno-rozisknoj-deyatelnosti-ka> (data obrashheniya: 03.02.2026).

2. Serov, A.V. Operativno-rozysknoe pravo i operativno-rozysknoe zakonodatel'stvo / A.V. Serov // Nauchnyj portal MVD Rossii. – 2021. – № 2 (54). – S. 94-100.

3. Sharov, V.I. Operativno-rozysknoe i ugolovno-processual'noe pravo / V.I. Sharov // Juridicheskaja nauka i praktika: Vestnik Nizhegorodskoj akademii MVD Rossii. – 2025. – № 2 (70). – S. 209-213.

4. Davydov, S.I. O kriterijah vydelenija samostojatel'noj otrasli operativno-rozysknogo prava / S.I. Davydov, A.P. Pinchuk // Trudy Akademii upravlenija MVD Rossii. – 2020. – № 3 (55). – S. 10-18.

5. Osnovy operativno-rozysknoj dejatel'nosti: uchebnik; pod red. S.V. Stepashina. – Serija «Uchebniki dlja vuzov. Special'naja literatura». – SPb., 1999. – 300 s.

6. Taylor, A. Caseloads, culture, and capacity: rethinking investigative practice advice on core investigative doctrine / A. Taylor, R. Williams // Policing and Society. – 2025. – Vol. 35. No. 2. – Pp. 215-232.

7. Kaplina, O. Standards for Ensuring the Legality of Covert Activities in Criminal Proceedings / O. Kaplina, A. Tumanyants, I. Krytska // Revista de Estudos Criminais e Jurídicos. – 2023. – Vol. 12. No. 3. – Pp. 89-104.

8. Shajahmetov, Sh.Sh. Nuzhen li zakon o chastnoj detektivnoj dejatel'nosti v Kazahstane: za i protiv / Sh.Sh. Shajahmetov // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2025. – № 3 (37). – S. 165-172.

9. Cherniavskiy, S. The forms of international co-operation in the area of undercover investigations / S. Cherniavskiy, S. Hlushchenko, O. Shapovalova // Academy of Criminal Justice Sciences Journal. – 2023. – Vol. 18. No. 1. – Pp. 45-59.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Асет Қабдылхамитұлы Исқақов – Б. Бейсенов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қарағанды академиясының жедел-іздістіру қызметі кафедрасының бастығы, философия докторы (PhD), e-mail: asetasset100@gmail.com.

Искаков Асет Кабдылхамитович – начальник кафедры оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, доктор философии (PhD), e-mail: asetasset100@gmail.com.

Asset Kabdylhamitovich Iskakov – Head of the Department of Operational Investigative Activities of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, PhD, e-mail: asetasset100@gmail.com.

Асқар Дәулетханұлы Тәженов – Ш. Қабылбаев атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қостанай академиясының әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), e-mail: a.tazhenov@mvd.gov.kz.

Таженов Аскар Даулетханович – доцент кафедры административно-правовых дисциплин Костанайской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, доктор философии (PhD), e-mail: a.tazhenov@mvd.gov.kz.

Tazhenov Askar Dauletkhanovich – Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, PhD, e-mail: a.tazhenov@mvd.gov.kz.

UDC 347.963
IRSTI 10.71.35

B.A. Kulmukhanbetova¹, R.M. Mah'yanova²

*¹Management Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan,
Astana, the Republic of Kazakhstan*

*²Prince Alexander Nevsky Military University of the Ministry of Defense of the Russian Federation,
Moscow, the Russian Federation*

A TACTICAL AND METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ORGANIZATION AND CONDUCT OF PROSECUTORIAL INSPECTIONS OUTSIDE THE CRIMINAL LAWFIELD IN THE RUSSIAN FEDERATION AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article highlights some problems with the theoretical, legal, tactical, and methodological support for prosecutorial inspections outside the criminal law sphere. Based on a comparative legal analysis of the supervisory activities of the prosecutor's offices of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan, and literature published in open sources, the similarities and peculiarities of legislation have been identified, including existing problems in law enforcement practice, including issues of theoretical and applied research on the fundamentals of the tactics of the prosecutor's office's supervisory activities, affecting the quality of prosecutorial inspections. The authors emphasize the need to adopt a situational approach to the organization and conduct of inspections, drawing on scientific knowledge from various industries and accounting for modern realities. The article may be helpful for further developments in the theory and practice of supervisory activities in both academic and law enforcement environments.

Keywords: methods of prosecutorial inspections; organization of prosecutorial inspections; prosecutor's office; prosecutorial inspection; situational approach to prosecutorial inspection; tactics of supervisory activities.

Б.А. Кулмуханбетова¹, Р.М. Махьянова²

*¹Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Басқару академиясы,
Астана қ., Қазақстан Республикасы*

²Ресей Федерациясының Қорғаныс министрлігі князь Александр Невский атындағы Әскери университет, Мәскеу қ., Ресей Федерациясы

РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫ МЕН ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САЛАДАН ТЫС ПРОКУРОРЛЫҚ ТЕКСЕРУЛЕРДІ ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУГЕ ТАКТИКАЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛ

Аннотация. Мақалада қылмыстық-құқықтық саладан тыс прокурорлық тексерулерді теориялық-құқықтық және тактикалық-әдістемелік қамтамасыз етудің кейбір мәселелері қамтылған. Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы прокуратураларының қадағалау қызметін, ашық дереккөздерде жарияланған әдебиеттерді салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде заңнамалардың ұқсастықтары мен ерекшеліктері, оның ішінде прокурорлық тексерулердің сапасына әсер ететін прокуратураның қадағалау қызметі тактикасының негіздерін теориялық және қолданбалы зерттеу мәселелерін қамтитын құқық қолдану практикасындағы проблемалар анықталды. Авторлар заманауи шындықты ескере отырып, әртүрлі салалардың ғылыми білімдерін пайдалана отырып, тексерулерді ұйымдастыруға және жүргізуге ситуациялық тәсілді қолдану қажеттілігіне назар аударады. Мақала академиялық және құқық қорғау ортасындағы қадағалау қызметінің теориясы мен практикасындағы одан әрі даму үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйінді сөздер: прокурорлық тексеру әдістемесі; прокурорлық тексеруді ұйымдастыру; прокуратура; прокурорлық тексеру; прокурорлық тексеруге ситуациялық тәсіл; қадағалау қызметінің тактикасы.

Б.А. Кулмуханбетова¹, Р.М. Махьянова²

¹Академия управления Министерства внутренних дел Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан

²Военный университет имени князя Александра Невского Министерства обороны Российской Федерации, г. Москва, Российская Федерация

ТАКТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЮ ПРОКУРОРСКИХ ПРОВЕРОК ВНЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ СФЕРЫ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье освещены некоторые проблемы теоретико-правового и тактико-методического обеспечения прокурорских проверок вне уголовно-правовой сферы. На основе сравнительно-правового анализа надзорной деятельности прокуратур Российской Федерации и Республики Казахстан, литературы, опубликованной в открытых источниках, определены сходства и особенности законодательств, в т.ч. имеющиеся проблемы в правоприменительной практике, включающие вопросы теоретического и прикладного исследования основ тактики надзорной деятельности прокуратуры, отражающиеся на качестве прокурорских проверок. Авторы акцентируют внимание на необходимость применения ситуационного подхода к организации и проведению проверок с использованием научных знаний различных отраслей с учетом современных реалий. Статья может быть полезна для дальнейших разработок в теории и практике надзорной деятельности как в академической, так и в правоприменительной среде.

Ключевые слова: методика прокурорских проверок; организация прокурорской проверки; прокуратура; прокурорская проверка; ситуационный подход к прокурорской проверке; тактика надзорной деятельности.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_181

Introduction. The protection of the rights and legitimate interests of the individual, and the ensuring of the security of society, are a modern trend in the development of a legal, democratic and social state. In this context, ensuring the rule of law by the Prosecutor's office is of key importance. The implementation of professional activity involves the use of scientific knowledge, practical experience, and the norms of current legislation applicable to its specifics.

Prosecutorial activity is one of the primary mechanisms for ensuring law and order in the state. The primary legal means of detecting, eliminating and preventing violations of the law is a prosecutor's inspection, the quality and effectiveness of which depend on the restoration of violated human and civil rights and freedoms, compensation for damage caused, and the identification and prosecution of perpetrators as prescribed by law [1].

Materials and methods. The methodological basis was the dialectical method of cognition, which enabled consideration of the prosecutor's examination outside the criminal law sphere as a dynamic process of development. The work

uses a set of general scientific and special methods such as system analysis for structuring the stages of supervisory activities; a logical and legal method for specifying the content of organizational and preparatory measures of the prosecutor; a comparative legal method for critical analysis of the legislation of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan to identify differences in the regulation of verification procedures.

The empirical basis of the study was statistical data on the state of legality, materials of law enforcement practice, and the process of introducing digital technologies (the Digital Supervision program). Regulatory legal acts have been studied: The Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan "On the Prosecutor's Office" dated November 5, 2022 № 155-VII, the Federal Law "On the Prosecutor's Office of the Russian Federation" dated January 17, 1992 № 2202-I, as well as the order of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan "On certain issues of the organization of prosecutorial supervision" dated January 17, 2023 Year № 32, defining the

rules for conducting inspections. The theoretical foundation of the research is based on the analysis of scientific publications (A.B. Komilov, R.M. Makhyanova, etc.) on the tactics of supervisory activities and the introduction of artificial intelligence into prosecutorial supervision. The sources used substantiated the need to apply foreign experience to improve the national supervisory system.

Results, discussion. The prosecutor's inspection is characterized by consistent actions, determined by the goals and objectives of a specific supervisory measure, based on the subject of supervision and the specifics of the object's (subject's) activity.

It is important to note here that, taking into account the main goals and objectives of the audit, the actions of the prosecutor can be roughly divided into verification, as well as those related to the adoption of response measures and interim measures aimed at meeting the requirements set out in the documents of the prosecutor's response.

Scientists and practitioners have identified four consecutive, alternating stages in the work of the prosecutor in the supervision:

- identification of violations of the law and circumstances contributing to them;
- analysis of the information received;
- responding to identified violations of the law and circumstances contributing to them;
- checking the effectiveness of acts of prosecutorial response [2].

The sequence of actions of the prosecutor and its strict observance are critical, as they affect the effectiveness and quality of the audit. Each of the stages of the complex of actions has its own tasks, ignoring or partially failing to fulfil which can lead, among other things, to the omission of facts and circumstances affecting the formation of the evidence base, an objective assessment by the prosecutor of the state of legality, and the grounds for applying appropriate measures of prosecutorial response.

When deciding whether to conduct a substantive audit, its effectiveness primarily

depends on the prosecutor's level of training.

This part of the supervisory measure includes the implementation by the prosecutor of organizational and preparatory measures having the principal directions (preparation of the prosecutor and carrying out preparatory measures):

- study and analysis of the legislation that constitutes the subject(s) of the audit;
- legislative acts that guide officials and other persons of the supervised facility in their activities;
- analysis of the state of legality at the supervised facility, including the results of previous inspections (if any);
- choosing the verification method;
- identification of the circle of persons involved in the audit (including, from among the prosecutor's staff (in the case of a comprehensive audit), officials of a higher authority in relation to the object of supervision);
- involvement of a specialist (expert) and development of issues to be clarified by him during the supervisory event;
- determination of the technical means to be used by the prosecutor;
- determination of the place, time and duration of the inspection;
- drawing up an inspection plan and its approval by the prosecutor, the head or deputy (or persons replacing them) in charge of the relevant area of supervision;
- preparation of a decision¹ (resolution)² on conducting an audit.

Thus, during the study of legislation subject to verification for compliance with its requirements, the prosecutor is also required to familiarize himself with the organizational and administrative documents of the Prosecutor General in a specific area of supervision in order to fulfil the tasks assigned by the higher prosecutor to the lower ones and achieve the effectiveness of supervisory measures.

An analysis of the legislation governing the organization and operation of a supervised facility will allow us to determine whether its requirements are entirely or only partially

¹ О прокуратуре Российской Федерации: Федеральный закон от 17 янв. 1992 г. № 2202-1 [Electronic resource] – Access mode: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_262/ (Access date: 17.01.2026).

² On the Prosecutor's Office: Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated November 5, 2022 No. 155-VII [Electronic resource] – Access mode: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2200000155> (Access date: 17.01.2026).

met, as well as related problems, including those involving interaction with the competent prosecutor's office. The results of the specified analytical activity of the prosecutor will become one of the information components that complement information about the state of legality in relation to a specific subject, object (subject) of supervision as a whole or individually for each, in order to form a complete picture of the supervisory characteristics at the end of the audit.

The analysis of the state of legality enables comparison of statistical data on violations of the law with the same period in the previous year, to establish the causes and conditions conducive to their commission.

In addition, in our opinion, such work by a prosecutor should not be limited to studying digital indicators and analyzing them, since the term "state of legality", which has not been sufficiently studied in the theory and practice of prosecutorial supervision, has a broad concept and literally implies the observance and enforcement of laws by everyone, everywhere and always.

However, the primary purpose of a separate audit is to assess the legality of the activities of officials and other persons on a specific subject of supervision (a law or a group of laws and other by-laws), and this implies an integrated approach that does not depend only on the results of prosecutorial inspections and compliance with the requirements of the prosecutor set out in the response acts, but also others: regulatory, law enforcement, auditing and higher authorities [3].

Taking into account current legislation and supervisory practice, there are two main ways to conduct an inspection: on-site and by requesting documents and summoning persons to provide explanations.

These methods, in turn, affect the content of the prosecutorial oversight process. In the first case, the most complete list of the prosecutor's actions is assumed; in the second, a selective one. At the same time, it is necessary to take into account the reason, basis, and subject of the inspection, which ultimately determine the methods of its implementation.

For example, in most cases, the prosecutor assesses the legality of regulatory acts issued

by authorized bodies and officials upon request and review, without requiring a mandatory visit to the supervised facility.

The circle of participants in the audit is determined solely by the prosecutor, since he is its head and has the right to coordinate the activities of officials and other persons involved in its conduct.

Thus, the specialist (expert) participating in the inspection is obliged to answer the prosecutor's questions regarding the subject of the inspection. The prosecutor may formulate additional questions or, conversely, remove some of them, depending on the prevailing supervisory circumstances.

The choice of technical means to be used during the inspection largely depends on the subject of the inspection and the method of its implementation.

Preparation for the audit ends with the preparation of a plan, the content of which should reflect the main actions of the prosecutor, including the collection of documentary evidence, the identification of effective means of response, and the ensuring of compliance with all requirements set out in the results of the oversight event.

The completeness and objectivity of the plan depend on the quality of the organizational and preparatory measures implemented and on their careful analysis, to identify and develop the most rational actions for the prosecutor to perform at each verification stage.

The tactics of prosecutorial supervision should be understood as the search, development and implementation of rational solutions in the context of supervisory situations that arise during the organization and conduct of inspections [3].

Thus, during the preparation of the prosecutor for the inspection, he develops a preliminary inspection tactic that may change in light of the circumstances of the supervisory situation.

Its legal regulation is essential in ensuring the prosecutorial and supervisory process (the supervisory activities of the prosecutor's office).

Here we are talking about the legal regulation of the prosecutor's activities during the audit and the commission of a set of mandatory measures.

The results of a comparative analysis of the legislation governing the organization and

implementation of supervisory activities in the prosecutor's offices of Russia and Kazakhstan indicate that the Republic of Kazakhstan regulates the prosecutor's verification process in the most incredible detail.

Thus, along with the fundamental Constitutional law on the Prosecutor's Office, there is an order of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan "On certain issues of the organization of prosecutorial supervision" dated January 17, 2023 No. 320, containing Appendix 1 – "Rules for the appointment and conduct by the prosecutor's office of inspections of legality, analysis of the state of legality, as well as the assessment of acts that have entered into force" (hereinafter referred to as the Rules) and Appendix 2 – "Instructions on the organization of supervision over the legality of the activities of state, local representative and executive bodies, local self-government bodies, institutions, their officials, and other organizations, regardless of their form of ownership, as well as acts and decisions adopted by them"³.

According to the provisions of paragraphs 24, 25 of the above Rules, when conducting inspections by prosecutors, it is mandatory to clarify the causes and conditions of violations of the rule of law; problems of compliance with the rule of law (legal and organizational) and their impact on the observance of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities, society and the state are identified.

Regardless of the subject of the audit, the resolution on its conduct specifies as the subject the application of legislation on combating corruption, laundering of proceeds from crime, on the prevention of offenses and on administrative offenses (if the inspected body or organization is a subject of crime prevention, has the authority to initiate proceedings on an administrative offense), the legality of legal acts of the state, local representative and executive bodies, local self-government bodies and their officials, as well as other organizations (on the subject of verification).

Upon completion of the audit, a certificate on the results of the audit is drawn up, which, among other things, indicates: an analysis of the causes

that contributed to the violations; a mechanism for eliminating the identified violations of legality, the causes and conditions contributing to them; proposals for improving the legislation of the Republic of Kazakhstan, and other measures.

If there are objections to the certificate, the subject under review may submit them in writing within 3 working days of delivery⁴.

Taking into account the international experience of legal regulation of law enforcement checks outside the criminal law sphere, it seems advisable to implement certain norms of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the provisions of the Federal Law "On the Prosecutor's Office of the Russian Federation" in order to improve the quality of prosecutorial oversight activities.

The consistency and clarity of the prosecutor's actions are possible only under proper legal regulation of the inspection process. The quality of the audit and the achievement of its goal are interrelated and inseparable.

Qualitative verification is expressed in the implementation by the prosecutor of the full range of powers, as well as its tactical and methodological support, during which the circumstances that gave rise to violations are revealed, cases of repeated violations of the law are eliminated, and conditions conducive to conducting control and repeated inspections in order to assess the effectiveness of supervisory activities are minimized.

The prosecutor must fully resolve all these issues during the verification stages.

Scientific papers on prosecutorial supervision have noted problems affecting both the conduct of prosecutorial inspections themselves and their quality [4].

Thus, Soviet scientists raised the issues of improving inspection quality and detailing the prosecutor's actions during their conduct. Currently, this problem remains unresolved. To solve this problem, some scientists are taking specific measures and studying the theoretical and applied foundations of the prosecutor's supervisory tactics [5].

The legislation governing inspections in Russia and Kazakhstan does not include

³ О некоторых вопросах организации прокурорского надзора: приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 17 янв. 2023 г. № 32 [Electronic resource] – Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300031753> (Access date: 17.01.2026).

⁴ In the same place.

the term “tactics” because this issue has not been sufficiently studied at the theoretical and practical levels.

One of the main principles of the prosecutor's office's surveillance tactics is to detail the prosecutor's actions in monitoring events and determining which method to use at any given time.

Here we are talking about a situational approach to the organization and conduct of inspections, which also needs to be developed by both Russian and Kazakhstani scientists. This will improve methodological recommendations and manuals on conducting prosecutor's inspections in the areas of supervision. A methodology is a set of methods of action and techniques for carrying out practical activities. Based on supervisory experience, techniques and methods of action need to be identified and developed specifically for the current supervisory situation.

The development of tactics involves the application of knowledge from various scientific fields, advanced technologies, including artificial intelligence [6].

The Prosecutor General of the Russian Federation raised this issue at a solemn event dedicated to the 303rd anniversary of the Russian Prosecutor's Office, where they instructed prosecutors to “actively implement the capabilities of artificial intelligence and other digital technologies in the implementation of prosecutorial supervision”⁵.

The Digital Surveillance program developed by the Prosecutor General's Office of the

Republic of Kazakhstan, with elements of artificial intelligence, has become an effective tool for implementing the principle of zero tolerance for offences. It provides for a transition to a proactive work format based on data and predictive analytics⁶.

In order to optimize the supervisory activities of the prosecutor's office and to have objective information about the state of legality in the territory under the supervision of the prosecutor (the object of supervision), it seems advisable to record the supervisory characteristics in the database of electronic records of prosecutor's offices at all levels [7].

Conclusion. In summary, it is necessary to identify key points. Firstly, the supervisory activities of the prosecutor's office are subject to detailed legal regulation in both Russia and Kazakhstan in an independent legislative act reflecting the verification process and the main activities of the prosecutor in order to achieve its quality and transparency; secondly, it seems advisable to conduct fundamental research in the field of tactics. Furthermore, methods of prosecutorial supervision; Thirdly, it is necessary to introduce the latest achievements in science and technology into the supervisory activities of the prosecutor's office in order to increase its effectiveness and the level of professional training of prosecutors, as well as strengthen the authority of the prosecutor's office as one of the central bodies performing the function of ensuring legality and maintaining law and order in society and the state.

List of used literature:

1. Komilov, A.B. Regulating the Prosecutor's Oversight of Legal Compliance: Necessity and Significance in Legal Frameworks / A.B. Komilov // International Journal of Social Science and Human Research. – 2025. – Vol. 08. Issue 07. – Pp. 5155-5165.
2. Прокурорский надзор за исполнением законов вне уголовно-правовой сферы: проблемы теории и практики: монография; под науч. ред. Н.В. Субановой. – Москва: Проспект, 2023. – 400 с.
3. Махьянова, Р.М. Тактическое мышление прокурора: понятие, содержание и влияние на состояние законности / Р.М. Махьянова // Российский юридический журнал. – 2024. – № 5 (158). – С. 117-128.
4. С.Б. Айсин, А.К. Даненбаев. Прокурорская проверка бизнеса в Казахстане: проблемные

⁵Краснов поручил прокурорам активнее внедрять ИИ при осуществлении надзора [Electronic resource] – Access mode: <https://tass.ru/obschestvo/22849139> (Access date: 16.01.2026).

⁶В Генеральной прокуратуре состоялось заседание Координационного совета по обеспечению законности, правопорядка и борьбе с преступностью [Electronic resource] – Access mode: https://prg.kz/document/?doc_id=37768203&pos=10;80 (Access date: 16.01.2026).

вопросы [Electronic resource] – Access mode: https://prg.kz/Document/?doc_id=39421096 (Access date: 17.01.2026).

5. Махьянова, Р.М. Тактика надзорной деятельности органов прокуратуры: учеб. пособ. / Р.М. Махьянова. – Москва: Военный университет им. князя Александра Невского Минобороны России, 2023. – 108 с.

6. Brundage, M. The malicious use of artificial intelligence: Forecasting, prevention, and mitigation [Electronic resource] / M. Brundage, et al. Apollo. – University of Cambridge Repository, 2018. – Access mode: <https://doi.org/10.17863/CAM.22520> (Access date: 17.01.2026).

7. Махьянова, Р.М. Использование технологий искусственного интеллекта при осуществлении надзорной деятельности прокуратуры / Р.М. Махьянова // Юридическая наука. – 2024. – № 1. – С. 195-199.

References:

1. Komilov, A.B. Regulating the Prosecutor's Oversight of Legal Compliance: Necessity and Significance in Legal Frameworks / A.B. Komilov // International Journal of Social Science and Human Research. – 2025. – Vol. 08. Issue 07. – Pp. 5155-5165.

2. Prokurorskiy nadzor za ispolneniem zakonov vne ugovorno-pravovoj sfery: problemy teorii i praktiki: monografiya; pod nauch. red. N.V. Subanovoj. – Moskva: Prospekt, 2023. – 400 s.

3. Mah'janova, R.M. Takticheskoe myshlenie prokurora: ponjatie, sodержanie i vlijanie na sostojanie zakonnosti / R.M. Mah'janova // Rossijskij juridicheskij zhurnal. – 2024. – № 5 (158). – S. 117-128.

4. S.B. Ajsin, A.K. Danenbaev. Prokurorskaja proverka biznesa v Kazahstane: problemnye voprosy [Electronic resource] – Access mode: https://prg.kz/Document/?doc_id=39421096 (Access date: 17.01.2026).

5. Mah'janova, R.M. Taktika nadzornoj dejatel'nosti organov prokuratury: ucheb. posob. / R.M. Mah'janova. – Moskva: Voennyj universitet im. knjazja Aleksandra Nevskogo Minoborony Rossii, 2023. – 108 s.

6. Brundage, M. The malicious use of artificial intelligence: Forecasting, prevention, and mitigation [Electronic resource] / M. Brundage, et al. Apollo. – University of Cambridge Repository, 2018. – Access mode: <https://doi.org/10.17863/CAM.22520> (Access date: 17.01.2026).

7. Mah'janova, R.M. Ispol'zovanie tehnologij iskusstvennogo intellekta pri osushhestvlenii nadzornoj dejatel'nosti prokuratury / R.M. Mah'janova // Juridicheskaja nauka. – 2024. – № 1. – S. 195-199.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Бибигуль Аманжоловна Кулмуханбетова – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Басқару академиясы арнайы даярлық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, құқықтану доценті, гуманитарлық ғылымдар магистрі (Уорик университеті), e-mail: kuba07@inbox.ru.

Кулмуханбетова Бибигуль Аманжоловна – профессор кафедры специальной подготовки Академии управления Министерства внутренних дел Республики Казахстан, кандидат юридических наук, доцент правоведения, магистр гуманитарных наук (Университет Уорика), e-mail: kuba07@inbox.ru.

Kulmukhanbetova Bibigul Amanzholovna – Professor of the Special Training Department of the Management Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Associate Professor of Law, Master of humanitarian science (University of Warwick), e-mail: kuba07@inbox.ru.

Римма Мубаракловна Махьянова – Ресей Федерациясының Қорғаныс министрлігі князь Александр Невский атындағы Әскери университеті әскери әкімшілік, әкімшілік және қаржылық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: r@9099177842.ru.

Махьянова Римма Мубаракловна – доцент кафедры военной администрации, административного и финансового права Военного университета имени князя Александра Невского Министерства обороны Российской Федерации, кандидат юридических наук, доцент, e-mail: r@9099177842.ru.

Mah'yanova Rimma Mubarakovna – Associate Professor of the Department of Military Administration, Administrative and Financial Law at the Military University named after Prince Alexander Nevsky of the Ministry of Defense of the Russian Federation, Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: r@9099177842.ru.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТАНУ / МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ / INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

УДК 341.24; 341.3
МРНТИ 10.87.68

Н.К. Амиров¹, Б.С. Ашыралиева²

¹Университет Нархоз, г. Алматы, Республика Казахстан

²Университет международного бизнеса имени К. Сагадиева, г. Алматы, Республика Казахстан

ГИБРИДНЫЕ ВОЙНЫ, СМЕШАННЫЕ ВООРУЖЕННЫЕ ФОРМИРОВАНИЯ И ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО ПРАВА

Аннотация. В статье анализируются особенности гибридных войн как новой формы вооруженных конфликтов XXI века, объединяющих военные, политические, экономические, кибернетические и информационные методы воздействия. Особое внимание уделено роли смешанных вооруженных формирований, включающих регулярные и нерегулярные компоненты, а также проблеме их правового статуса в контексте международного гуманитарного права. Рассматриваются положения Женевских конвенций 1949 года, Дополнительных протоколов 1977 года и практика международных трибуналов, включая дело Tadić (1995), в части критериев интенсивности и организации конфликта. Отдельное внимание уделено приложимости принципов международного гуманитарного права к кибероперациям в свете Таллиннского руководства по международному праву, применимому к кибервойне (2013 г.). Подчеркивается, что гибридный характер конфликтов не освобождает стороны от соблюдения гуманитарных норм.

Ключевые слова: гибридная война; Женевская конвенция; Дополнительный протокол; Таллинское руководство; конфликт; международное гуманитарное право; государство.

Н.К. Амиров¹, Б.С. Ашыралиева²

¹Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

²К. Сағадиев атындағы халықаралық бизнес университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ГИБРИДТІ СОҒЫСТАР, АРАЛАС ҚАРУЛЫ ҚҰРЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ҚОЛДАНУ

Аннотация. Мақалада ХХІ ғасырдағы жаңа қарулы қақтығыстарының түрі болып саналатын гибриді соғыстардың ерекшеліктері талданады. Бұл қақтығыстар әскери, саяси, экономикалық, кибернетикалық және ақпараттық ықпал ету әдістерін біріктіреді. Ерекше назар құрамында тұрақты және тұрақсыз элементтері бар аралас қарулы құрылымдардың рөліне, сондай-ақ халықаралық гуманитарлық құқық шеңберіндегі олардың құқықтық мәртебесіне аударылады. 1949 жылғы Женева конвенцияларының, 1977 жылғы Қосымша хаттамалардың және халықаралық трибуналдар тәжірибесінің, соның ішінде Tadić ісінің (1995 ж.), қақтығыстың қарқындылығы мен ұйымдасқандығының өлшемдері тұрғысынан қарастырылуы ұсынылады. Сонымен қатар, Таллинн жетекшілігінің (2013 ж.) киберсоғыстарға қолданылатын халықаралық құқық нормалары аясында кибероперацияларға ХГҚ қағидаттарының қолданылуына қатысты мәселелер қарастырылады. Мақалада гибриді қақтығыстардың сипаты тараптарды гуманитарлық нормаларды сақтаудан босатпайтыны атап өтіледі.

Түйінді сөздер: гибриді соғыс; Женева конвенциясы; Қосымша хаттама; Таллинн жетекшілігі; жанжал; халықаралық гуманитарлық құқық; мемлекет.

N.K. Amirov¹, B.S. Ashyralieva²

¹Narkhoz University, Almaty, the Republic of Kazakhstan

²K. Sagadiev University of International Business, Almaty, the Republic of Kazakhstan

HYBRID WARS, MIXED ARMED GROUPS AND THE APPLICATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Abstract. The article analyzes the characteristics of hybrid wars as a new form of armed conflict in the 21st century, combining military, political, economic, cyber, and informational methods of influence. Special attention is given to the role of mixed armed groups that include both regular and irregular components, as well as the issue of their legal status within the framework of international humanitarian law (IHL). The study examines the provisions of the 1949 Geneva Conventions, the 1977 Additional Protocols, and the practice of international tribunals, including the Tadić case (1995), with respect to the criteria of intensity and organization of a conflict. Particular attention is paid to the applicability of IHL principles to cyber operations in light of the Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare (2013). The article emphasizes that the hybrid nature of conflicts does not exempt parties from complying with humanitarian norms.

Keywords: hybrid war; Geneva Convention; Additional Protocol; Tallinn Manual; war; international humanitarian law; states.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_189

Введение. Современные вооруженные конфликты приобретают все более сложный и многоуровневый характер. В XXI веке на первый план выходит феномен гибридных войн, сочетающих в себе традиционные и нетрадиционные способы ведения военных действий. В отличие от классических войн, предполагающих открытое противостояние между регулярными вооруженными силами государств, гибридные конфликты характеризуются размытостью границ между войной и миром, использованием нерегулярных вооруженных формирований, информационно-психологическим воздействием и применением кибертехнологий. Такие войны направлены не только на физическое уничтожение противника, но и на подрыв его политической устойчивости, экономического потенциала и общественного сознания.

Появление гибридных войн стало закономерным результатом трансформации международных отношений в условиях глобализации и технологического прогресса. Границы между государственными и негосударственными акторами все чаще стираются, т.к. в вооруженные конфликты

вовлекаются частные военные компании (далее – ЧВК), ополченческие формирования, добровольческие батальоны, иностранные наемники и прокси-группы. Эти структуры нередко действуют в интересах государств, но без их официального признания, что усложняет определение правового статуса участников конфликта и распределение ответственности за нарушения норм международного гуманитарного права (далее – МГП).

Вопрос о применимости МГП в условиях гибридных войн является одной из наиболее актуальных проблем современной науки международного права. Женевские конвенции 1949¹ года и Дополнительные протоколы 1977² года создавались в эпоху традиционных вооруженных конфликтов и исходили из четкой дихотомии – международные и немеждународные войны. Однако гибридные конфликты не всегда укладываются в эту классификацию, поскольку в них присутствуют признаки обоих типов.

Таким образом, актуальность темы исследования обусловлена необходимостью

¹ Geneva convention relative to the protection of civilian persons in time of war of 12 august 1949 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf (дата обращения: 15.11.2025).

² Protocol additional to the Geneva conventions of 12 august 1949, and relating to the protection of victims of international armed conflicts (protocol I), of 8 June 1977 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.34_AP-I-EN.pdf (дата обращения: 15.11.2025).

переосмысления роли и механизмов действия МГП в новых реалиях гибридных конфликтов, определения статуса смешанных вооруженных формирований, а также выработки правовых подходов, обеспечивающих соблюдение гуманитарных норм в ситуациях, выходящих за рамки классических моделей войны.

Цель исследования заключается в анализе правовой природы гибридных войн и оценке применимости норм МГП к новым формам вооруженного противоборства.

Материалы и методы. Для всестороннего анализа особенностей гибридных войн, роли участвующих в них смешанных вооруженных формирований и применения норм международного гуманитарного права авторами были изучены ключевые международно-правовые акты, регулирующие ведение вооруженных конфликтов. В их числе: Женевские конвенции 1949 года и Дополнительные протоколы 1977 года.

В качестве методов научного исследования применялись: сравнительно-правовой анализ международных документов, метод системного подхода к изучению феномена гибридных войн, анализ судебной практики международных трибуналов и метод историко-правового сопоставления. Дополнительно использовались элементы контент-анализа докладов ООН и Международного Комитета Красного Креста (далее – МККК), а также сравнительный анализ международных и национальных источников права, регулирующих поведение сторон в условиях конфликтов смешанного характера.

Результаты, обсуждение. Термин «гибридная война» впервые получил широкое распространение в начале XXI века, хотя отдельные ее элементы имели место и ранее – в конфликтах во Вьетнаме, Афганистане и на Ближнем Востоке. Гибридная война представляет собой комбинацию традиционных и нетрадиционных методов ведения войны, включая использование нерегулярных вооруженных формирований, кибератак, экономических санкций, пропаганды и дезинформации.

Согласно определению, предлагаемому экспертами НАТО, гибридная война

– это стратегия, которая сочетает военные, политические, экономические и информационные средства с целью дестабилизации государства без прямого объявления войны. В отличие от классических войн, в гибридных конфликтах границы между внутригосударственной и международной деятельностью, между военными и гражданскими объектами становятся размытыми.

Основными признаками гибридных войн можно считать:

- 1) отсутствие официального объявления войны;
- 2) использование нерегулярных вооруженных формирований, действующих под прикрытием или без опознавательных знаков;
- 3) активное применение информационно-психологического воздействия;
- 4) вмешательство во внутренние дела государств с использованием для атак киберпространства;
- 5) недостаточность, а порой и полное отсутствие дефиниций и терминологической базы для идентификации сторон конфликта в МГП [1].

Одним из ключевых элементов гибридных войн являются смешанные вооруженные формирования – структуры, включающие в себя как регулярные, так и нерегулярные компоненты. Они могут состоять из вооруженных сил государства, ЧВК, добровольческих батальонов, ополчений, иностранных наемников или местных вооруженных групп.

Экстремизм и терроризм в условиях современных международных отношений все чаще рассматриваются как инструменты гибридной войны, представляющей собой сложную форму противоборства, сочетающую военные и невоенные методы воздействия на государство-противника. В рамках данной стратегии экстремистские и террористические структуры могут использоваться как средства дестабилизации политической системы, подрыва общественной безопасности и формирования атмосферы страха и социальной напряженности. Их деятельность направлена не только на совершение

насильственных актов, но и на разрушение институциональной устойчивости государства, дискредитацию органов власти и провоцирование внутренних конфликтов. В этом контексте экстремизм и терроризм выступают элементами асимметричного воздействия, позволяющими субъектам гибридного противоборства достигать политических и геостратегических целей без прямого применения регулярных вооруженных сил, что существенно осложняет их выявление, квалификацию и международно-правовое противодействие.

С точки зрения МГП, вопрос о правовом статусе таких формирований является крайне сложным. Женевские конвенции 1949 года и Дополнительные протоколы 1977 года исходят из четкой классификации сторон:

- участники международных вооруженных конфликтов (ст. 2 Общей статьи Конвенций);
- участники немеждународных конфликтов (ст. 3 Общей статьи)³;
- комбатанты и некомбатанты (ст.ст. 43 и 50 Дополнительного протокола I)⁴.

Однако смешанные формирования часто не подпадают под эти категории полностью. Их участники нередко действуют без официальных эмблем, не соблюдают правила ношения оружия открыто и не подчиняются централизованному командованию. Это ставит под сомнение их право на статус комбатантов и, следовательно, на защиту, предусмотренную для военнопленных.

В то же время, как отмечает МККК, правовой вакуум в отношении новых типов участников конфликта недопустим. Даже если конкретное вооруженное формирование не признано комбатантским, его действия и жертвы подпадают под защиту базовых норм МГП, в частности статьи 3 Общей статьи Женевских конвенций

и обычных норм, регулирующих гуманное обращение с лицами, не принимающими участия в боевых действиях⁵. Также доклад МККК «Международное гуманитарное право и вызовы современных вооруженных конфликтов» (2024)⁶ анализирует основные проблемы применения норм международного гуманитарного права в условиях современных войн. В документе подчеркивается рост числа и продолжительности вооруженных конфликтов, расширение гибридных форм противоборства и использование новых технологий ведения войны, что создает дополнительные риски для гражданского населения. МККК отмечает, что ключевой проблемой является не недостаток правовых норм, а их систематическое несоблюдение сторонами конфликтов, что требует усиления механизмов обеспечения и продвижения соблюдения норм международного гуманитарного права.

Применимость МГП в гибридных конфликтах зависит от целей, критерия интенсивности и организации конфликтующих сторон. Если уровень насилия и структура участников соответствуют порогам, установленным Международным уголовным трибуналом по бывшей Югославии в деле «Прокурор против Душко Тадича» (одно из самых известных дел этого трибунала, решение по которому было вынесено в 1995 г.), конфликт может быть квалифицирован как немеждународный вооруженный конфликт, даже если в нем задействованы прокси-группы или ЧВК⁷.

Одним из центральных вызовов является атрибуция ответственности: кому приписывать действия нерегулярных формирований – самим группам или государствам, которые их поддерживают? Международный суд ООН в деле «Никарагуа против США» (1986 г.) установил критерий

³ Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war> (дата обращения: 15.11.2025).

⁴ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977> (дата обращения: 15.11.2025).

⁵ Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war> (дата обращения: 15.11.2025).

⁶ Доклад МККК, 2024 г.: «Международное гуманитарное право и вызовы современных вооруженных конфликтов» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.icrc.org/ru/report/2024-icrc-report-ihl-and-challenges-contemporary-armed-conflicts> (дата обращения: 15.11.2025).

⁷ «Prijedor» (IT-94-1) Dusko Tadic [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.icty.org/x/cases/tadic/cis/en/cis_tadic_en.pdf (дата обращения: 15.11.2025).

«эффективного контроля»⁸, согласно которому государство несет ответственность за действия групп, если оно контролирует их операции. В гибридных конфликтах применение этого критерия затруднено: государства могут оказывать поддержку, не осуществляя полного контроля.

Тем не менее, нормы МГП продолжают действовать независимо от формы, методов и участников военных действий. Запрет на нападение на гражданское население, запрещенные методы ведения войны, гуманное обращение с пленными и обязанность различать комбатантов и некомбатантов сохраняют силу и при гибридных сценариях. Таким образом, гибридный характер конфликта не освобождает стороны от ответственности за нарушения гуманитарного права [2].

Одна из главных трудностей применения МГП в гибридных войнах заключается в размытости правового статуса участников. Комбатанты, наемники, частные военные подрядчики и кибероператоры часто действуют в серой зоне между военной и гражданской деятельностью. Это создает проблемы при квалификации их действий как военных преступлений или нарушений гуманитарного права [3].

Кроме того, информационные и кибероперации, хотя и могут иметь разрушительные последствия, не всегда подпадают под традиционные определения «вооруженного нападения» или «использования силы». В ответ международные организации и экспертные группы (в частности, Таллинское руководство по международному праву, применимому к кибервойне, 2013 г.)⁹ пытаются адаптировать принципы МГП к новым видам конфликтов.

«Таллинское руководство по международному праву, применимому к кибернетическим войнам» 2013 года является результатом трехлетней работы международной группы экспертов (International Group of Experts) под

руководством профессора Майкла Н. Шмитта [4]. Проект имел исследовательский характер с целью проанализировать влияние норм международного права, которые применяются в условиях вооруженных конфликтов, на кибероперации. На основании проведенных исследований эксперты пришли к следующим выводам.

1. *Применимость традиционных норм (jus ad bellum и МГП) к кибероперациям.* Согласно результатам анализа, основополагающие принципы международного права (включая запрет на применение силы по ст. 2(4) Устава ООН и право на самооборону по ст. 51)¹⁰ могут применяться к кибероперациям. Это означает, что некоторые кибератаки могут квалифицироваться как «использование силы» или даже «вооруженное нападение», предполагающие реализацию права на самооборону. Вопрос степени ответственности агрессора в каждом отдельном случае должен зависеть от масштаба причиненного ущерба, т.к. не каждая вредоносная кибератака – это «вооруженное нападение». Для признания ее таковой необходим фактический ущерб как то: гибель людей, значительный материальный ущерб, разрушение инфраструктуры и стратегических объектов и т.д. Эксперты указывают, что в ряде случаев кибероперации можно классифицировать как «акт применения силы». Так, например, к такого рода атакам можно отнести запуск Stuxnet – сложного компьютерного вируса, который стал первым известным в истории примером кибероружия, созданного для нанесения физического ущерба промышленным объектам. Его появление в 2010 году ознаменовало новую эпоху – когда атаки в киберпространстве стали способными вызывать реальные разрушения, сопоставимые с потерями на войне [5].

2. *Суверенитет в киберпространстве и вмешательство/нарушение суверенитета.* «Таллинское руководство» проанализировало состояние принципа государственного суверенитета в условиях реализации кибе-

⁸ Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.icj-cij.org/case/70#:~:text=From%20to%2020%20September,of%20its%20object%20and%20purpose>. (дата обращения: 15.11.2025).

⁹ Tallinn Guide to International Law Applicable to Cyber Warfare, 2013 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.onlinelibrary.ihi.org/wp-content/uploads/2021/05/2017-Tallinn-Manual-2.0.pdf> (дата обращения: 15.11.2025).

¹⁰ United Nations Charter (full text) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата обращения: 15.11.2025).

ропераций и пришло к выводу о том, что операции, приводящие на территории другого государства к информационной дестабилизации и потере контроля в информационном поле, нарушают его суверенитет. При этом отмечаются трудности практической атрибуции и доказывания вмешательства, особенно когда действие идет через прокси-субъектов (например, вооруженных группировок и ополчений, ЧВК, хакерских групп, политических движений и партий, медиа- и информационных структур) и иные скрытые инфраструктуры [6].

3. Применимость МГП (*jus in bello*).

Если кибероперации происходят в контексте вооруженного конфликта, т.е. при наличии достаточного уровня интенсивности боевых действий и организованности сторон, то к ним применяются нормы МГП. Это означает, что все основные принципы МГП сохраняют силу и в киберпространстве, в т.ч.:

- принцип различия (обязанность различать военные и гражданские объекты);
- принцип пропорциональности (запрет на атаки, в которых ожидаемый ущерб гражданскому населению несоразмерен военной выгоде);
- запрет неизбирательных атак;
- запрет причинения излишних страданий и ненужных разрушений.

Эти нормы одинаково применимы как к традиционным, так и к кибероперациям, если последние имеют военные цели и вызывают реальные военные последствия [7].

«Таллиннское руководство» уточняет, как следует понимать такие ключевые категории МГП, как «военные цели» и «объекты, находящиеся под защитой», применительно к киберсреде. Оно объясняет, каким образом принципы гуманитарного права должны применяться при планировании и проведении кибератак, а также при защите гражданской инфраструктуры от них.

Таким образом, «Таллиннское руководство» опирается на общие принципы международной ответственности государств, которая устанавливает, что государство несет ответственность за операции, осуществляемые государственными органами или подконтрольными им прокси-

субъектами.

В условиях гибридных войн, где нередко используются субъекты, остающиеся в «тени», доказать прямую причастность государственной власти к этим операциям остается весьма сложной задачей. Так, на примере военных конфликтов последних десятилетий мы можем наблюдать активное применение технологий гибридных войн:

1) конфликт на востоке Украины (с 2014 г.), где активно применялись смешанные вооруженные формирования, информационные кампании и кибератаки;

2) военные действия в Сирии, где взаимодействуют государственные и негосударственные акторы, включая ЧВК и иностранные ополчения;

3) кибератаки на стратегические объекты и инфраструктуры ряда стран, сопровождаемые дезинформационными кампаниями [8].

Современные вооруженные конфликты и полномасштабные войны демонстрируют, что гибридная война – это не исключение, а новая норма международных отношений, требующая адаптации МГП к реалиям XXI века.

Хотя МГП изначально создавалось как гибкая система норм, применимая в любых условиях вооруженных конфликтов, современные вызовы ставят под сомнение его способность точно и своевременно реагировать на новые формы ведения войны. Появление киберопераций, автономных вооруженных систем, гибридных конфликтов и участие негосударственных акторов демонстрируют ограниченность традиционных правовых категорий и механизмов ответственности. В связи с этим возникает необходимость обновления правовых подходов, чтобы обеспечить эффективную защиту жертв конфликтов и соблюдение гуманитарных принципов в условиях изменяющейся военной реальности [9].

Закключение. Проведенный анализ показывает, что гибридная война представляет собой качественно новую форму международного противоборства, в которой традиционные военные действия сочетаются с широким

спектром невоенных инструментов воздействия – информационных, экономических, кибернетических и политических [10]. В отличие от классических вооруженных конфликтов, гибридные войны характеризуются высокой степенью скрытности, неопределенностью субъектов и размытостью границ между мирным и военным состоянием. Это существенно осложняет применение норм международного гуманитарного права (МГП), которые изначально были разработаны для более четко структурированных форм вооруженного противостояния.

Сравнительный анализ современных конфликтов показывает, что гибридные войны отличаются от традиционных войн по нескольким ключевым параметрам. Во-первых, в гибридных конфликтах активно используются прокси-акторы – нерегулярные вооруженные формирования, частные военные компании, экстремистские и террористические группы, а также киберструктуры. Во-вторых, основным инструментом воздействия становится не столько прямое вооруженное столкновение, сколько системная дестабилизация политической, экономической и информационной среды государства. В-третьих, значительно возрастает роль киберпространства и информационных операций, способных оказывать стратегическое воздействие без применения традиционного оружия.

Анализ международной практики (конфликты в Украине, Сирии, а также кибероперации против критической инфраструктуры различных государств) позволяет сделать вывод о формировании новой модели вооруженных конфликтов, в которой государственные и негосударственные акторы действуют одновременно в нескольких взаимосвязанных пространствах: военном, информационном, экономическом и кибернетическом. При этом существующие правовые механизмы международного гуманитарного права, хотя и сохраняют свою универсальную применимость, сталкиваются с трудностями при квалификации таких конфликтов, определении статуса

участников и установлении международной ответственности государств.

В связи с этим представляется возможным предложить дополнительные критерии идентификации гибридной войны, которые могли бы уточнить ее правовую и научную характеристику:

1) многоуровневость конфликтного воздействия – одновременное применение военных, информационных, экономических и кибернетических инструментов давления на государство;

2) использование прокси-субъектов – участие негосударственных акторов, действующих в интересах или при поддержке государства, но формально не входящих в состав его вооруженных сил;

3) целенаправленная дестабилизация внутренней системы государства – воздействие на политические институты, общественное мнение, экономическую стабильность и социальную безопасность;

4) размывание границы между миром и войной – отсутствие официального объявления войны при фактическом осуществлении враждебных действий;

5) доминирование информационно-кибернетического компонента – использование кибератак, дезинформации и психологических операций как ключевых инструментов стратегического давления;

6) сложность атрибуции ответственности – использование скрытых или опосредованных механизмов вмешательства, затрудняющих доказательство участия государства.

Вывод по итогам сравнительного анализа заключается в том, что если традиционные войны основываются на прямом военном столкновении государств, то гибридные конфликты ориентированы на комплексное ослабление государства-противника без официального вступления в войну. В результате основной ареной противоборства становится не только поле боя, но и политическая система, экономика, информационное пространство и общественное сознание.

В этих условиях актуальной задачей международного права является разработка новых правовых и институциональных

решений, направленных на адаптацию гуманитарных норм к гибридным формам конфликтов. К числу возможных направлений развития можно отнести:

- уточнение международно-правового статуса смешанных вооруженных формирований и частных военных компаний;
- разработку более четких критериев международной ответственности государств за действия прокси-акторов;
- развитие международных механизмов атрибуции кибератак;
- формирование универсальных норм защиты гражданской инфраструктуры и информационного пространства в условиях гибридных конфликтов;
- усиление международного контроля за

соблюдением норм МГП и ответственности за их нарушение.

Таким образом, гибридная война становится одной из ключевых форм конфликтов XXI века. Несмотря на то, что основные принципы международного гуманитарного права сохраняют свою актуальность, современная практика требует их дальнейшего развития и адаптации. Формирование более четких критериев гибридных конфликтов и совершенствование механизмов международно-правовой ответственности позволит повысить эффективность защиты гражданского населения и укрепить международную систему безопасности в условиях новой военно-политической реальности.

Список использованной литературы:

1. Caliskan, M. Hybrid Warfare through the Lens of Strategic Theory / M. Caliskan // Defense and Security Analysis. – 2019. – № 35 (1). – Pp. 40-58.
2. Eberle, J. Anxiety geopolitics: Hybrid warfare, civilisational geopolitics, and the Janus-faced politics of anxiety / J. Eberle, J. Daniel // Political Geography. – 2022. – Vol. 92. – 102502.
3. Mumford, A. Carlucci P. Hybrid warfare: The continuation of ambiguity by other means / A. Mumford // European Journal of International Security. – 2023. – № 8 (2). – Pp. 192-206.
4. L. Malkoo. The Tallinn Manual as an international event [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://icds.ee/en/the-tallinn-manual-as-an-international-event/> (дата обращения: 15.11.2025).
5. Aanonsen, C.E. Stuxnet, revisited (again): producing the strategic relevance of cyber operations / C.E. Aanonsen // Journal of Cyber Policy. – 2025. – Vol. 10. № 1. – Pp. 68-84.
6. S. Boulous. The Tallinn Manual and Jus ad bellum: Some Critical Notes [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/317171275_The_Tallinn_Manual_and_Jus_ad_bellum_Some_Critical_Notes (дата обращения: 15.11.2025).
7. E.T. Jensen. The Tallinn manual: highlights and insights [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.law.georgetown.edu/international-law-journal/wp-content/uploads/sites/21/2018/05/48-3-The-Tallinn-Manual-2.0.pdf> (дата обращения: 15.11.2025).
8. F. Basholli. Cyber warfare, a new aspect of modern warfare [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/377748586_Cyber_warfare_a_new_aspect_of_modern_warfare (дата обращения: 15.11.2025).
9. Бишманов, К.М. Новейшие технологии в современных вооруженных конфликтах и международное гуманитарное право научный журнал / К.М. Бишманов, А.И. Рзабай // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2025. – № 1 (35). – С. 210-220.
10. Бекежанов, Д.Н. Гибридті соғыс жағдайында жеке әскери компаниялар / Д.Н. Бекежанов, С.А. Алжанкулова // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2025. – № 4 (38). – 246-255 б.

References:

1. Caliskan, M. Hybrid Warfare through the Lens of Strategic Theory / M. Caliskan // Defense and Security Analysis. – 2019. – № 35 (1). – Pp. 40-58.
2. Eberle, J. Anxiety geopolitics: Hybrid warfare, civilisational geopolitics, and the Janus-faced politics of anxiety / J. Eberle, J. Daniel // Political Geography. – 2022. – Vol. 92. – 102502.

3. Mumford, A. Carlucci P. Hybrid warfare: The continuation of ambiguity by other means / A. Mumford // *European Journal of International Security*. – 2023. – № 8 (2). – Pp. 192-206.
4. L. Malkoo. The Tallinn Manual as an international event [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://icds.ee/en/the-tallinn-manual-as-an-international-event/> (data obrashhenija: 15.11.2025).
5. Aanonsen, C.E. Stuxnet, revisited (again): producing the strategic relevance of cyber operations / C.E. Aanonsen // *Journal of Cyber Policy*. – 2025. – Vol. 10. № 1. – Pp. 68-84.
6. S. Boulos. The Tallinn Manual and Jus ad bellum: Some Critical Notes [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://www.researchgate.net/publication/317171275_The_Tallinn_Manual_and_Jus_ad_bellum_Some_Critical_Notes (data obrashhenija: 15.11.2025).
7. E.T. Jensen. The Tallinn manual: highlights and insights [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://www.law.georgetown.edu/international-law-journal/wp-content/uploads/sites/21/2018/05/48-3-The-Tallinn-Manual-2.0.pdf> (data obrashhenija: 15.11.2025).
8. F. Basholli. Cyber warfare, a new aspect of modern warfare [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://www.researchgate.net/publication/377748586_Cyber_warfare_a_new_aspect_of_modern_warfare (data obrashhenija: 15.11.2025).
9. Bishmanov, K.M. Novejshie tehnologii v sovremennyh vooruzhennyh konfliktah i mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo nauchnyj zhurnal / K.M. Bishmanov, A.I. Rzabaj // *Құқық қорғау органдары академиясының Zharshysy*. – 2025. – № 1 (35). – S. 210-220.
10. Bekezhanov, D.N. Gibridti sořys zhardajynda zheke әskerі kompanijalar / D.N. Bekezhanov, S.A. Alzhankulova // *Құқық қорғау органдары академиясының Zharshysy*. – 2025. – № 4 (38). – 246-255 b.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Нурлан Кузембаевич Амиров – Нархоз университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің ассистент-профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: nurlan.amirov.00@inbox.ru.

Амиров Нурлан Кузембаевич – ассистент-профессор школы Права и государственного управления университета Нархоз, кандидат юридических наук, e-mail: nurlan.amirov.00@inbox.ru.

Amirov Nurlan Kuzembaevich – Associate Professor of the School of Law and Public Administration Narkhoz University, Candidate of Law, e-mail: nurlan.amirov.00@inbox.ru.

Баян Советбековна Ашыралиева – К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университетінің әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: lira.muza.75@mail.ru.

Ашыралиева Баян Советбековна – доцент кафедры социально-гуманитарных наук Университета международного бизнеса имени К. Сагадиева, кандидат юридических наук, e-mail: lira.muza.75@mail.ru.

Ashyralieva Bayan Sovetbekovna – Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Sciences at K. Sagadiev University of International Business, Candidate of Law, e-mail: lira.muza.75@mail.ru.

ӘОЖ 341.229
ХҒТАР 10.87.85

А.Б. Бауберикова, А.Д. Нарымбаева

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан Республикасы

ТЕРРОРИЗМДІ БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ КӨШІ-ҚОН РЕЖИМІ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ (ІШКІ МЕМЛЕКЕТТІК) ТӘСІЛДЕР

Аннотация. Мақалада трансшекаралық қауіп-қатерлердің, соның ішінде халықаралық терроризмнің, заңсыз көші-қонның және ұйымдасқан қылмыстың күшеюі жағдайында ұлттық және халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі құралы ретінде заманауи көші-қон бақылау жүйелері талданады. Жеке тұлғаны сәйкестендіру, шекаралық бақылауды автоматтандыру және жалған құжаттарды пайдаланудың алдын алу үдерістеріндегі биометриялық технологиялардың рөліне ерекше назар аударылады. АҚШ, Еуропалық Одақ, Таяу Шығыс пен Орталық Азия елдерінің тәжірибесі салыстырмалы түрде қарастырылып, реттеу модельдеріндегі, орталықтандыру деңгейіндегі, сондай-ақ қауіпсіздік шаралары мен адам құқықтарын қорғау арасындағы арақатынастағы айырмашылықтар айқындалады. АҚШ үлгісінде ұлттық қауіпсіздік басымдығы, ЕО-да қауіпсіздік пен жеке құқықтардың теңгерімі, ал Таяу Шығыс пен Орталық Азия елдерінде күшейтілген мемлекеттік бақылау басым екені көрсетіледі. Қазақстанның көші-қон саясатын жетілдіру перспективаларына да ерекше мән беріліп, заманауи технологияларды құқықтық кепілдіктермен үйлестірудің маңыздылығы негізделеді. Биометриялық жүйелердің тиімділігі мемлекеттің институционалдық кемелдігіне, дербес деректерді қорғау деңгейіне және қоғамның мемлекеттік институттарға деген сеніміне тікелей байланысты екені тұжырымдалады.

Түйінді сөздер: мемлекет; көші-қон режимі; терроризм; технология; шекаралық бақылау; EURODAC; Еуропалық Одақ; АҚШ.

А.Б. Бауберикова, А.Д. Нарымбаева

Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Республика Казахстан

МИГРАЦИОННЫЙ РЕЖИМ КАК ИНСТРУМЕНТ КОНТРОЛЯ ТЕРРОРИЗМА И ЕГО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ (ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННЫЕ) ПОДХОДЫ

Аннотация. В статье анализируются современные системы миграционного контроля как ключевой инструмент обеспечения национальной и международной безопасности в условиях роста трансграничных угроз, включая международный терроризм, незаконную миграцию и организованную преступность. Особое внимание уделяется роли биометрических технологий в процессах идентификации личности, автоматизации пограничного контроля и предотвращении использования поддельных документов. Рассматривается опыт США, Европейского союза, стран Ближнего Востока и Центральной Азии, выявляются различия в моделях регулирования, уровне централизации, а также в соотношении мер безопасности и защиты прав человека. Показано, что американская модель ориентирована на приоритет национальной безопасности, европейская – на баланс безопасности и прав личности, тогда как в ряде государств Ближнего Востока и Центральной Азии доминирует подход усиленного государственного контроля. Отдельное внимание уделяется перспективам совершенствования миграционной политики Казахстана с учетом необходимости интеграции современных технологий и правовых гарантий. Делается вывод о том, что эффективность биометрических систем напрямую зависит от институциональной зрелости государства, уровня защиты персональных данных и доверия общества к государственным институтам.

Ключевые слова: государство; миграционный режим; терроризм; технологии; пограничный контроль; EURODAC; Европейский союз; США.

A.B. Bauberikova, A.D. Narymbayeva
*M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, the Republic of Kazakhstan

THE MIGRATION REGIME AS A TOOL FOR CONTROLLING AND PREVENTING TERRORISM: INTERNATIONAL AND NATIONAL (DOMESTIC) APPROACHES

Abstract. The article examines contemporary migration control systems as a key instrument for ensuring national and international security in the context of growing transboundary threats, including international terrorism, irregular migration, and organized crime. Particular attention is paid to the role of biometric technologies in personal identification, automation of border control procedures, and prevention of the use of fraudulent documents. The experience of the United States, the European Union, and the countries of the Middle East and Central Asia is analyzed, revealing differences in regulatory models, levels of centralization, and the balance between security measures and the protection of human rights. It is demonstrated that the U.S. model prioritizes national security, the European Union emphasizes a balance between security and individual rights, while a number of Middle Eastern and Central Asian states adopt an approach of enhanced state control. Special focus is placed on the prospects for improving Kazakhstan's migration policy through the integration of advanced technologies and legal safeguards. The article concludes that the effectiveness of biometric systems directly depends on the institutional maturity of the state, the level of personal data protection, and public trust in governmental institutions.

Keywords: state; migration regime; terrorism; technology; border control; EURODAC; European Union; USA.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_198

Кіріспе. Әлем мемлекеттерінің басым көпшілігі үшін 2004 жылғы Мадридтегі пойыздарға жасалған террористік шабуылдар немесе 2005 жылғы Лондонда жасалған бомбалық жарылыстар сияқты ірі террорлық актілер ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тәсілдерін түбегейлі қайта қарауға себеп болды. Осы оқиғалар көші-қон үдерістерінің халықаралық терроризммен тығыз байланысты екенін айқын көрсетті. Аталған және басқа қасіреттер халықаралық қоғамдастықтың терроризмге қарсы күресте бірігуіне серпін беріп, мемлекеттердің иммиграциялық саясатына тікелей әсер етті [1]. Соның нәтижесінде шекаралық және көші-қон бақылауын күшейтуге бағытталған шаралар қабылданды.

Алайда қауіпсіздік пен көші-қон саласындағы заңнаманы реформалау үдерісі аталған жағдайларға дейін де халықаралық ұйымдар мен мемлекеттер деңгейінде басталған болатын¹. Кейінгі кезеңде бұл үдерістерге терроризм қаупінің өсуі ерекше қарқын берді.

Террорлық шабуылдарға байланысты

халықаралық резонанстық оқиғалар көптеген адам шығыны мен экономикалық залалға әкеліп, көші-қон саясатын қайта қарауға түрткі болды. Батыс Еуропа елдері, АҚШ және Канада елге кіруді бақылауды қатаңдату арқылы босқындар мен экономикалық мигранттар ағынын шектеу саясатын енгізді².

Осы оқиғалардан кейін терроризмнің ұлттық шекаралардан асып, жаһандық сипат алғаны анық байқалды. Әлемдік жаһандану жағдайында терроризм ұлттық қауіпсіздікке елеулі қатер төндіруде. Бұл экономика, туризм, мәдениет салаларындағы халықаралық байланыстарды дамытатын үдерістердің терроризмнің таралуына да жағдай жасайтынын көрсетті.

Сонымен қатар, көші-қонды толықтай шектеу мүмкін емес, себебі адамдардың еңбек ету, өмір сүру жағдайын жақсарту және отбасын біріктіру мақсатындағы қоныс аударуы табиғи әлеуметтік-экономикалық үдеріс болып табылады. Бұрын көші-қон негізінен әлеуметтік-экономикалық мәселе ретінде қарастырылып, қауіпсіздікпен тікелей байланыстырылмады. Қазіргі кезеңде

¹ International Law Aspects of Countering Terrorism. – United Nations Office on Drugs and Crime. New York, 2009. – 101 p. [Электрондық ресурс] – Айналыс режими: <https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/FAQ/English.pdf> (жүрінген күні: 08.01.2026).

² Human Rights, Terrorism and Counter-terrorism. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2008. – 72 p. [Электрондық ресурс] – Айналыс режими: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Factsheet32EN.pdf> (жүрінген күні: 08.01.2026).

халықаралық терроризмнің трансшекаралық сипаты оны көші-қон саясаты және ұлттық қауіпсіздікпен тығыз байланысты проблема ретінде қарастыруды талап етеді³.

Жоғарыда айтылған қазіргі халықаралық жағдаймен байланысты, осы мақаланың мақсаты – АҚШ, Еуропалық Одақ және Таяу Шығыспен Орталық Азия елдерінің тәжірибесі негізінде көші-қонды бақылау тетіктері мен терроризмнің алдын алу шараларын талдау болып табылады.

Материалдар мен әдістері. Ұсынылған мақалада әдіснамалық негізін мынадай зерттеу әдістері құрады: ұлттық көші-қон режимдерін салыстырмалы талдау, мигранттардың мемлекеттік шекарадан өтуі кезінде қолданылатын бақылау тәсілдерін салыстыру. Жүйелік-құрылымдық талдау халықаралық әуежайларда шекаралық бақылау жүргізу барысында бақылау-өткізу режимінің ұйымдастырылуы мен жұмыс істеу ерекшеліктерін зерттеу үшін қолданылды. Сонымен қатар, халықаралық терроризмге қарсы күрес және оның алдын алу аясында Интерпол мен Еуропол жүзеге асыратын функциялар талдауға алынды.

Зерттеу материалдары ретінде: шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері; АҚШ, Еуропалық Одақ және Таяу Шығыспен Орталық Азия елдерінің заңнамалық актілері; халықаралық шарттары; ЕО-на мүше мемлекеттердің көші-қон қызметтерінің ресми сайттары және өзге де дереккөздер пайдаланылды.

Нәтижелер, талқылау. Қазіргі заманғы әлемде террористік қызметтің алдын алуға бағытталған көші-қон бақылауы саласында жеке тұлғаны сәйкестендіру жүйелері белсенді түрде енгізілуде. АҚШ, Еуропалық Одақ елдері, Таяу Шығыс және Орталық Азия мемлекеттерінің тәжірибесі негізінде осындай әзірлемелердің бірқатарын бөліп көрсетуге болады.

Биометриялық деректерді қамтитын құжаттардың кеңінен таралуына байланысты

қауіпсіздік деңгейін арттыру және мемлекеттік шекаралардан өту рәсімдерін жеңілдету мақсатында биометриялық технологияларды пайдаланатын бағдарламалардың саны да артып отыр. Жалпы алғанда, мұндай жүйелерді екі негізгі топқа бөлуге болады:

Мемлекеттік шекарадан өтетін тұлғалар туралы биометриялық деректерді жинауға және қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған жүйелер.

Шекаралық бақылауды автоматтандыру арқылы сапарларды жеңілдетуге арналған жүйелер [2, 1520 б.].

АҚШ. US-VISIT бағдарламасы биометриялық жүйелердің бірінші санатына жатады. Ол 2001 жылғы 11 қыркүйекте болған террористік шабуылдарға жауап ретінде қабылданған «USA Patriot Act» заңының⁴ негізінде енгізілді. Аталған заң иммигранттарды мерзімсіз қамауға алу, ескертусіз тінту жүргізу және байланыс құралдарын бақылау мүмкіндігін заңдастырғаны үшін сынға ұшырады, бұл өз кезегінде азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының шектелуіне алып келді.

US-VISIT бағдарламасы қазіргі уақытта да виза алушыларды сәйкестендірудің негізгі құралы ретінде қолданылуда: АҚШ-қа келетін барлық шетел азаматтарынан цифрлық фотосуреттер мен саусақ іздері алынады. Алынған деректер тұлғаны растау мақсатында бағдарламаның дерекқорымен салыстырылады [3].

Еуропалық Одақ. ЕО аумағында Визалық ақпараттық жүйе (VIS) жұмыс істейді, ол визалар мен өтініштер туралы мәліметтерді, соның ішінде биометриялық деректерді, тұрғылықты жері, кәсібі және төлқұжаты туралы ақпаратты біріктіреді. VIS Шенген аймағына кіру қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, терроризммен байланысты тұлғалардың кіруіне жол бермеуге бағытталған⁵.

EURODAC жүйесі баспана беру рәсімін оңтайландыру мақсатында құрылған. Ол

³ Country Reports on Terrorism 2022. Bureau of counterterrorism [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: <https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2022> (жүгінген күні: 08.01.2026).

⁴ USA PATRIOT Act. [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: <https://www.fincen.gov/resources/statutes-regulations/usa-patriot-act> (жүгінген күні: 08.01.2026).

⁵ Visa Information System (VIS) [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/visa-information-system_en (жүгінген күні: 08.01.2026).

ЕО-на мүше мемлекеттер арасында саусақ іздерімен алмасу арқылы мемлекеттік шекараны заңсыз кесіп өткен немесе бірнеше елде бір мезгілде баспана сұраған тұлғаларды анықтауға мүмкіндік береді. EURODAC көші-қон бақылауының тиімділігін арттырып, баспана алу құқығын теріс пайдаланудың алдын алады⁶. 2008 жылы Еуропалық комиссия жеке деректерді қорғау талаптарын сақтай отырып, қылмыстардың алдын алу мақсатында полиция органдарының EURODAC дерекқорына қол жеткізуіне рұқсат беретін нормативтік актілер қабылдады⁷.

Автоматтандырылған шекаралық бақылау. Жүйелердің екінші санаты халықаралық әуежайларда қолданылады. Олар биометриялық технологияларды пайдалану арқылы мемлекеттік шекарадан өту рәсімін жеделдетуге және қауіпсіздік деңгейін арттыруға бағытталған. Мысалы, 2001 жылдан бастап Амстердам қаласындағы Схипхол әуежайында смарт-карта арқылы көздің нұрлы қабығын тексеруге негізделген PRIVIUM бағдарламасы жұмыс істейді. Бұл рәсім 10-15 секундты ғана алады [4].

Ұлыбританияда IRIS жүйесі смарт-картасыз жұмыс істейді: жолаушының жеке басы көзінің нұрлы қабығын сканерлейтін камера арқылы анықталып, алынған деректер орталық дерекқормен салыстырылады. Сонымен қатар, саусақ іздерін алу биометриялық технологиялар да қолданылады. Бұл тәсілдер Гонконг, Сингапур және Малайзиядағы бағдарламаларға ұқсас [5].

2007 жылдан бастап электрондық төлқұжаты бар Австралия азаматтары Smartgate жүйесін пайдалана алады. Бұл жүйеде сәйкестендіру Ұлыбританиядағы модельдегідей көздің нұрлы қабығы бойынша емес, бет-әлпет белгілері арқылы жүзеге асырылады. Алынған деректер электрондық төлқұжаттағы биометриялық ақпаратпен

салыстырылып, сәйкестендірудің жоғары дәлдігі қамтамасыз етіледі [6]. Аталған жүйе кейіннен Жаңа Зеландия азаматтарына да қолжетімді болды, ал болашақта Халықаралық азаматтық авиация ұйымының (ICAO) стандарттарына сәйкес келетін өзге мемлекеттердің электрондық төлқұжат иелері үшін де енгізілуі жоспарлануда.

Ұқсас технологиялар Португалияда да енгізілген: RAPID жүйесі бет-әлпетті тану және электрондық төлқұжаттарды пайдалану арқылы автоматтандырылған шекаралық бақылауды жүзеге асырады [7]. Мұндай бағдарламалардың жоғары тиімділігі Еуропалық комиссияны ЕО азаматтары мен үшінші елдерден келетін тұлғалардың биометриялық деректерін сақтауға арналған бірыңғай еуропалық ABC жүйесін әзірлеуге ынталандырды [8].

Интерпол халықаралық терроризмге қарсы күресті үйлестіруде және ақпарат алмасуда негізгі рөл атқарады. Интерполдың дерекқорларына қол жеткізу арқылы шекара қызметтері мен полиция органдары іздеуде жүрген немесе қауіпсіздікке қатер төндіретін тұлғалардың мемлекеттік шекарадан өтуіне жол бермеуге құқылы⁸.

SLTD (Stolen and Lost Travel Documents) жүйесі жоғалған және ұрланған құжаттарды есепке алуға арналған. Қазіргі уақытта дерекқорда 120 елден алынған 14 миллионнан астам құжат туралы мәліметтер бар. Бұл шекара қызметкерлеріне ұсынылған құжаттардың түпнұсқалығын жедел тексеруге мүмкіндік береді және ұрланған немесе жалған құжаттарды пайдалануды едәуір қиындатады⁹.

FIND/MIND бағдарламалары әуежайлар мен шекаралық бақылау қызметкерлеріне Интерполдың дерекқорларына тікелей қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Бұл жоба 2005 жылы Швейцарияда басталып, кейіннен өзге мемлекеттерге кеңейтілді.

Сонымен қатар, бүкіл әлем бойынша

⁶ Supporting Asylum and Migration Policies Across Europe / Eurodac [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: <https://www.eulisa.europa.eu/Activities/Large-Scale-It-Systems/Eurodac> (жүгінген күні: 08.01.2026).

⁷ Regulation of the European parliament and of the council [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020PC0614> (жүгінген күні: 08.01.2026).

⁸ OSCE. Border Management and Human Rights [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/499777.pdf> (жүгінген күні: 08.01.2026).

⁹ INTERPOL. Counter-terrorism [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: https://www.un.org/en/counterterrorism/hlc/assets/pdf/007-03_Summary_CT_Strategy_2017_01_EN%20LR.pdf (жүгінген күні: 08.01.2026).

қызметкерлерді біріктіретін «Терроризмге қарсы күрес» жаһандық желісі жұмыс істейді. Аталған желі террорлық топтар, олардың құрылымы, құрамы және қаржыландырылуы туралы ақпарат алмасуға бағытталған¹⁰.

Еуропол және Шенген ақпараттық жүйесі. Еуропол, 1992 жылғы Маастрихт шартының негізінде құрылған¹¹, Еуропалық Одақ елдерінде терроризмнің, есірткі саудасының, адам саудасының және ұйымдасқан қылмыстың алдын алу мен оған қарсы күресте шешуші рөл атқарады. Ұйым ұлттық құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіреді, қауіпсіздік саласындағы ақпаратты жинақтап, талдайды, бірлескен тергеулер мен операцияларға қатысады. Еурополдың қызмет нәтижелерін көрсететін жыл сайынғы есептер жарияланып отырады. Қазіргі уақытта террористік қатерлерге қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру мақсатында Еурополдың өкілеттіктерін кеңейту мәселесі қарастырылуда [9].

Шенген ақпараттық жүйесі (SIS) Шенген аймағы шекарасын кесіп өтетін азаматтар мен шетелдіктердің дербес деректеріне қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Бұл жүйеге шекара полициясы, ұлттық қауіпсіздік қызметтері, кеден органдары және көші-қон қызметтері қосылған¹². SIS барлық ЕО-ғы мемлекеттерінің мәліметтерін біріктіріп, қамауға алу, экстрадициялау, кіруге тыйым салынған шетелдіктерді анықтау және қылмыскерлерді іздестіру үшін пайдаланылады. Жүйе ведомстволар арасындағы ақпарат алмасудың тиімділігін арттырып, шекаралық және полициялық бақылауды күшейтеді, осылайша көші-қон режимінің тұтастығын қамтамасыз етеді¹³.

Осылайша, Еуропалық Одақтың жүйелері көші-қон бақылауында жоғары технологиялық тәсілді көрсетеді: олар рәсімдерді автоматтандыруды, қауіпсіздікті және ашықтықты қамтамасыз етіп қана қоймай, халықаралық және ұлттық деңгейдегі ынтымақтастықты тиімді үйлестіруге мүмкіндік береді.

Таяу Шығыс пен Орталық Азиядағы биометриялық жүйелер. Таяу Шығыс және Орталық Азия елдерінде мемлекеттік шекараларды бақылау, көші-қонды реттеу және азаматтық есепке алу салаларында биометриялық және цифрлық жүйелер белсенді түрде енгізілуде. Бұл жүйелерде бет-әлпетті тану, көздің нұрлы қабығын тану, саусақ іздерін сәйкестендіру, автоматтандырылған өткізу пункттері және биометриялық деректерді кең көлемде жинақтау белсенді қолданылады.

Мысалы, Біріккен Араб Әмірліктерінде бет-әлпет, көздің нұрлы қабығы және саусақ іздерін тануға негізделген Entry/Exit жүйесі жұмыс істейді¹⁴. Кувейтте 2023 жылдан бастап бет-әлпет, саусақ іздері және көздің нұрлы қабығы бойынша сәйкестендіруді қамтитын мультимодальды биометриялық бақылау енгізілді¹⁵. Қазақстанда электрондық жеке куәліктер, әуежайларда және стратегиялық маңызы бар объектілерде бет-әлпетті тану жүйелері, сондай-ақ азаматтар мен шетелдіктерді биометриялық тіркеу енгізілген. 2021 жылдан бастап тұлғаны бет-әлпеті мен дауысы арқылы сәйкестендіруге мүмкіндік беретін Digital ID және «Биометриялық дерекқор» сервистері дамып келеді, ал ірі қалаларда (Астана, Алматы, Шымкент) бет-әлпетті тану элементтері бар бейнебақылау

¹⁰ Europol Programming Document 2022-2024 [Электрондық ресурсы] – Айналыс режимі: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Europol_Programming_Document_2022-2024.pdf (жүгінген күні: 08.01.2026).

¹¹ Treaty on European Union (TEU) / Maastricht Treaty [Электрондық ресурсы] – Айналыс режимі: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty> (жүгінген күні: 08.01.2026).

¹² UNOCT launches Update of the UN Compendium of Good Practices on the Protection of Critical Infrastructure against Terrorist Attacks [Электрондық ресурсы] – Айналыс режимі: <https://www.un.org/counterterrorism/en/events/unoct-launches-2022-update-un-compendium-good-practices-protection-critical-infrastructure> (жүгінген күні: 08.01.2026).

¹³ SARPs – Standards and Recommended Practices [Электрондық ресурсы] – Айналыс режимі: <https://www.icao.int/safety-management/standards-and-recommended-practices-sarps> (жүгінген күні: 08.01.2026).

¹⁴ UAE's multi-biometric entry/exit program enabling seamless border crossing while ensuring maximum security [Электрондық ресурсы] – Айналыс режимі: https://www.idemia.com/uaes-multi-biometric-entryexit-program-enabling-seamless-border-crossing-while-ensuring-maximum-security/?utm_source=chatgpt.com (жүгінген күні: 08.01.2026).

¹⁵ Kuwait to Implement Multimodal Biometric Border Control by 2023 [Электрондық ресурсы] – Айналыс режимі: https://www.m2sys.com/blog/border-control/multimodal-biometric-border-control/?utm_source=chatgpt.com (жүгінген күні: 08.01.2026).

жүйелері орнатылған¹⁶.

Аталған технологиялар қауіпсіздік деңгейін арттырып, бақылау үдерістерін автоматтандырады және мемлекеттік шекарадан өту рәсімдерін жеделдетеді. Алайда олар дербес деректерді қорғау, қаржылық шығындар және технологиялық тұрақтылық мәселелері бойынша бірқатар сын-қатерлерді де туындатады.

АҚШ-та, Еуропалық Одақта және Таяу Шығыс пен Орталық Азия елдерінде биометриялық жүйелердің енгізілуі дәстүрлі сәйкестендіру тәсілдерінен цифрлық және автоматтандырылған технологияларға көшуге бағытталған жаһандық үрдісті көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандардан шығатыны, биометриялық технологиялар ұлттық және өңірлік қауіпсіздіктің негізгі құралдарының біріне айналып отыр. Оларды тиімді қолдану мемлекеттердің қауіпсіздік мүдделері мен жеке тұлғаның құқықтары арасындағы тепе-теңдікті сақтай білуіне, ашықтықты, құқықтық қорғанысты және азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін қамтамасыз ету қабілетіне тікелей байланысты.

Көші-қон бақылауы ұлттық қауіпсіздік пен адам құқықтары арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін институционалдық-құқықтық механизм ретінде қарастырылуы тиіс. Бұл тұрғыдан алғанда, жүйенің тиімділігі тектехникалыққұралдарғағана емес, сонымен қатар құқықтық және институционалдық негіздерге де байланысты.

Сондықтан, Қазақстан үшін ең тиімді модель – құқық үстемдігіне негізделген, тәуекелге бағдарланған және биометрияны шектеулі қолдануды қамтамасыз ететін жүйе. Мұндай тәсіл қауіпсіздік пен жеке өмірдің қорғалуын үйлестіріп, қоғамның мемлекеттік институттарға деген сенімін арттырады.

Бұл модельдің негізгі міндеті – құқықтық қорғауды нығайту: биометриялық деректерді ерекше қорғалатын категорияға жатқызу, деректерді қысқарту және сақтау мерзімін

шектеу, тәуелсіз аудитты ұйымдастыру және бақылаудың тиімді жүйесін қалыптастыру. Жүйенің беріктігі мен сенімділігі негізінен құқықтық реттеу сапасына және қоғамның мемлекеттік институттарға деген сенім деңгейіне тәуелді.

Қорытынды. Қазіргі көші-қонды бақылау жүйелері ұлттық әрі халықаралық қауіпсіздіктің маңызды құралына айналды. Жаһандану және трансшекаралық қатерлердің (терроризм, адам саудасы, заңсыз көші-қон, ұйымдасқан қылмыс) өсуі мемлекеттерді тұлғаларды биометриялық сәйкестендіру тетіктерін күшейтуге итермелеуде. Мысалы, АҚШ-та орталықтандырылған және интеграцияланған биометриялық дерекқорларға негізделген қатаң модель қолданылады, ол қауіптерді ерте анықтауда тиімді, бірақ жеке өмірге қол сұғылмаушылық пен дербес деректерді қорғау мәселелерін туындатады. ЕО елдері қауіпсіздік пен адам құқықтары арасындағы теңгерімді сақтауға ұмтылады, құқықтық кепілдіктер мен сот бақылауын күшейтеді, алайда мүше мемлекеттер арасындағы үйлесімсіздік проблемалары бар.

Қазақстан Республикасында дактилоскопиялық және геномдық тіркеудің құқықтық негіздері «Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы» ҚР Заңында¹⁷ және «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» ҚР Заңында¹⁸ бекітілген. Аталған нормативтік актілер қылмыстың алдын алу, тұлғаны сәйкестендіру және мемлекеттік қауіпсіздікті қорғау мақсатында биометриялық деректерді жинау, сақтау және пайдалану тәртібінің институционалдық негізін қалыптастырады.

Сонымен қатар, қолданыстағы заңнаманы талдау жария мүдделер мен жеке өмірге қол сұқпаушылықтың конституциялық кепілдіктері арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге кедергі келтіретін бірқатар тұжырымдамалық және құрылымдық олқылықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, міндетті биометриялық тіркеуге

¹⁶ О персональных данных и их защите: закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 г. № 94-V [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31396226 (жүгінген күні: 08.01.2026).

¹⁷ Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2016 ж. 30 желтоқсан № 40-VI ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000040> (жүгінген күні: 08.01.2026).

¹⁸ Дербес деректер және оларды қорғау туралы: Қазақстан Республикасының 2013 ж. 21 мамыр № 94-V Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094> (жүгінген күні: 08.01.2026).

жататын субъектілер тізбесінің кеңейтілген сипаты назар аударады. Заңнамада қауіп-қатер деңгейіне байланысты сараланған, тәуекелге бағдарланған тәсіл толық көлемде бекітілмеген. Қажеттілік пен пропорционалдылық критерийлерінің нақты айқындалмауы жеке өмір саласына шамадан тыс араласу тәуекелін туындатады, бұл қосымша нормативтік нақтылауды талап етеді.

Екіншіден, биометриялық және геномдық деректерді сақтау мерзімдері мен оларды жою рәсімдері жеткілікті деңгейде реттелмеген. Деректерді қорғау міндеті формалды түрде бекітілгенімен, белгіленген мерзім өткеннен кейін немесе қылмыстық қудалау тоқтатылған жағдайда ақпаратты автоматты түрде жою тетігі егжей-тегжейлі регламенттелмеген. Бұл аса сезімтал деректердің негізсіз ұзақ сақталу қаупін тудырады және сақтау мерзімін шектеу қағидатына қайшы келеді.

Үшіншіден, геномдық деректердің жоғары сезімталдығы олардың ерекше құқықтық режимін талап етеді. Мұндай деректер тек тұлғаның өзін ғана емес, оның туыстық байланыстары мен денсаулық жағдайы туралы ақпаратты да ашуы мүмкін. Қолданыстағы заңнамада геномдық деректердің ерекше мәртебесі жеткілікті дәрежеде нақтыланбаған, оларды пайдалану және халықаралық деңгейде беру кезінде қосымша процестік кепілдіктер толық көзделмеген.

Төртіншіден, Қазақстанда дербес деректерді қорғау саласында құқық қорғау және арнайы органдардың биометриялық ақпаратты өңдеу қызметіне бақылау жасайтын толық тәуелсіз орган құрылмаған. Сыртқы тәуелсіз қадағалаудың болмауы жария сенім деңгейін төмендетіп, құқықтық қорғау тетіктерінің тиімділігін шектейді.

Алгоритмдік ашықтық мәселесі де ерекше назар аударуды талап етеді. Бет-әлпетті тану және өзге де автоматтандырылған сәйкестендіру жүйелерін пайдалану алгоритмдердің дәлдігін, кемсітпеушілік сипатын және олардың құқықтық салдарын тәуелсіз аудит арқылы бағалауды қажет етеді. Сонымен қатар автоматтандырылған өңдеу негізінде қабылданған шешімдерге сот тәртібімен шағымдану мүмкіндігі нақты қамтамасыз етілуі тиіс.

Осыған байланысты ұлттық заңнамаға кешенді өзгерістер енгізу орынды болып табылады. Реформалаудың негізгі бағыттары ретінде биометриялық және геномдық деректерді ерекше қорғалатын санат ретінде бекіту; деректерді қысқарту және мақсаттық шектеу қағидаттарын нормативтік деңгейде нақтылау; сақтау мерзімдерін саралау және автоматты жою тетіктерін енгізу; құқық қорғау органдарының деректер базасына қол жеткізуін міндетті сот санкциясымен байланыстыру; дербес деректерді қорғау жөніндегі тәуелсіз орган құру; жаңа сандық жүйелерді енгізу кезінде адам құқықтарына ықпалын бағалау рәсімдерін институционалдандыру ұсынылады.

Осылайша, дактилоскопиялық және геномдық тіркеу саласындағы заңнаманы одан әрі дамыту бақылау құралдарын кеңейту мақсатында емес, құқықтық тепе-теңдік үшін жүзеге асырылуы тиіс. Биометриялық технологиялардың ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі тиімділігі құқықтық кепілдіктердің нақтылығына, рәсімдердің ашықтығына және тәуелсіз қадағалаудың пәрменділігіне тікелей байланысты. Тек осы шарттар сақталған жағдайда ғана құқық үстемдігі мен қоғамның мемлекеттік институттарға деген сеніміне негізделген орнықты модель қалыптастыру мүмкін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. P.L. Bergen. September 11 attacks. Encyclopedia Britannica [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.britannica.com/event/September-11-attacks> (жүгінген күні: 08.01.2026).
2. Nutter, K. Theorizing migration policy: do political regimes matter? / K. Nutter, H. Tiolleb // Third World Quarterly. – 2022. – № 43 (7). – Pp. 1515-1530.
3. Oostveen, A. Automated border control: a comparative usability study at two european airports [Электрондық ресурс] / A. Oostveen, et al. // SSRN Electronic Journal. – 2014. – Айналыс режимі: https://www.researchgate.net/publication/262010046_Automated_Border_Control_A_Comparative_

Usability_Study_at_Two_European_Airports (жүгінген күні: 08.01.2026).

4. Hartono, S.P. The evolution of the European union's aviation security policy and its implications for Indonesia / S.P. Hartono // Veritas et Justitia. – 2024. – № 10 (1). – Pp. 227-249.
5. Kaunert, C. The collective securitization of aviation in the European Union through association with terrorism / C. Kaunert, B. Callander, S. Leonard // Global affairs. – 2021. – № 5. – Pp. 669-686.
6. Lehtonen, P. Smart and secure borders through automated border controlsystems in the EU? The views of political stakeholders in the Member States / P. Lehtonen, P. Aalto // European security. – 2017. – Vol. 26. № 2. – Pp. 207-225.
7. Tsybulenko, E. Interpol / E. Tsybulenko, S. Suarez // International Conflict and Security Law. – 2022. – Pp. 673-691.
8. Gulzau. F. A “New Normal” for the Schengen Area. When, Where and Why Member States Reintroduce Temporary Border Controls? / F. Gulzau // Journal of Borderlands Studies. – 2023. – № 38 (5). – Pp. 785-803.
9. Ажибаев, М.Г. Вопросы привлечения лиц к ответственности за финансирование терроризма и экстремизма: правовые аспекты отечественного и международного законодательства / А.М. Ажибаев // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2022. – № 2 (24). – С. 16-21.
10. Байсеитова, А.Т. Международный опыт противодействия терроризму / А.Т. Байсеитова, О.Х. Смаилов // Journal of Actual Problems of Jurisprudence. – 2020. – № 2 (94). – С. 135-141.

References:

1. P.L. Bergen. September 11 attacks. Encyclopedia Britannica [Jelektrondық resurs] – Ajnalyz rezhimі: <https://www.britannica.com/event/September-11-attacks> (zhыgingen kыni: 08.01.2026).
2. Nutter, K. Theorizing migration policy: do political regimes matter? / K. Nutter, H. Tioleeb // Third World Quarterly. – 2022. – № 43 (7). – Pp. 1515-1530.
3. Oostveen, A. Automated border control: a comparative usability study at two european airports [Jelektrondық resurs] / A. Oostveen, et al. // SSRN Electronic Journal. – 2014. – Ajnalyz rezhimі: https://www.researchgate.net/publication/262010046_Automated_Border_Control_A_Comparative_Usability_Study_at_Two_European_Airports (zhыgingen kыni: 08.01.2026).
4. Hartono, S.P. The evolution of the European union's aviation security policy and its implications for Indonesia / S.P. Hartono // Veritas et Justitia. – 2024. – № 10 (1). – Pp. 227-249.
5. Kaunert, C. The collective securitization of aviation in the European Union through association with terrorism / C. Kaunert, B. Callander, S. Leonard // Global affairs. – 2021. – № 5. – Pp. 669-686.
6. Lehtonen, P. Smart and secure borders through automated border controlsystems in the EU? The views of political stakeholders in the Member States / P. Lehtonen, P. Aalto // European security. – 2017. – Vol. 26. № 2. – Pp. 207-225.
7. Tsybulenko, E. Interpol / E. Tsybulenko, S. Suarez // International Conflict and Security Law. – 2022. – Pp. 673-691.
8. Gulzau. F. A “New Normal” for the Schengen Area. When, Where and Why Member States Reintroduce Temporary Border Controls? / F. Gulzau // Journal of Borderlands Studies. – 2023. – № 38 (5). – Pp. 785-803.
9. Azhibayev, M.G. Voprosy privlecheniya lic k otvetstvennosti za finansirovanie terrorizma i jekstremizma: pravovye aspekty otechestvennogo i mezhdunarodnogo zakonodatel'stva / A.M. Azhibayev // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2022. – № 2 (24). – С. 16-21.
10. Bajseitova, A.T. Mezhdunarodnyj opyt protivodejstvija terrorizmu / A.T. Bajseitova, O.H. Smailov // Journal of Actual Problems of Jurisprudence. – 2020. – № 2 (94). – С. 135-141.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Айжан Баубериковна Бауберикова – М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің

қылмыстық құқық және процесс кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: satanov19661966@mail.ru.

Бауберикова Айжан Баубериковна – старший преподаватель кафедры уголовного права и процесса Таразского регионального университета имени М.Х. Дулати, магистр юридических наук, e-mail: satanov19661966@mail.ru.

Bauberikova Aizhan Bauberikovna – Senior Lecturer of Department of Criminal Law and Process M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Master of Law, e-mail: satanov19661966@mail.ru.

Айнур Джахияевна Нарымбаева – М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің Мемлекеттік және әкімшілік құқық кафедрасының аға оқытушысы, құқық магистрі, e-mail: ainurnarimbaeva75@gmail.com.

Нарымбаева Айнур Джахияевна – старший преподаватель кафедры государственного и административного права Таразского регионального университета имени М.Х. Дулати, магистр права, e-mail: ainurnarimbaeva75@gmail.com.

Narymbayeva Ainur Dzhakhyaevna – Senior Lecturer of State and Administrative Law Department M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Master of Law, e-mail: ainurnarimbaeva75@gmail.com.

UDC 341:342(4/9)
IRSTI 10.87.17

S.B. Syzdykov

The Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Astana, the Republic of Kazakhstan

BAIL IN EXTRADITION PROCEEDINGS UNDER ARTICLE 589-1 OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article examines the legal nature and practical application of bail in extradition proceedings under Article 589-1 of the Criminal Procedure Code of Kazakhstan. It is demonstrated that extradition detention operates within a specific legal regime shaped by international cooperation obligations, heightened flight risks and the absence of domestic criminal adjudication. Through doctrinal analysis of national procedural law and functional assessment of prosecutorial and judicial powers, the institutional limitations of extradition bail are revealed. Particular attention is paid to prosecutorial gatekeeping, the conditional scope of judicial discretion and the mandatory termination of bail following the final extradition decision. Comparative analysis of extradition practice in the United Kingdom, the United States and Germany illustrates alternative regulatory models, including continuous judicial supervision and non-custodial approaches. The article concludes that extradition bail in Kazakhstan primarily functions as a temporary securing measure and does not constitute a genuine alternative to extradition detention.

Keywords: extradition proceedings; extradition detention; bail; proportionality; judicial control; international cooperation; deprivation of liberty.

С.Б. Сыздықов

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК КОДЕКСІНІҢ 589-1-БАБЫ БОЙЫНША ЭКСТРАДИЦИЯЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕ КЕПІЛ ҚОЛДАНУ

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 589-1-бабына сәйкес экстрадициялық іс жүргізуде кепілді қолданудың құқықтық табиғатын және практикалық іске асырылуын талдауға арналған. Автор экстрадициялық қамаудың халықаралық ынтымақтастық міндеттемелерімен, қашып кету тәуекелінің жоғары деңгейімен және ұлттық қылмыстық сот төрелігінің болмауымен шартталатын ерекше құқықтық режимде жүзеге асырылатынын көрсетеді. Ұлттық қылмыстық-процестік заңнаманы доктриналық талдау және прокурорлық пен соттық өкілеттіктерді функционалдық бағалау негізінде экстрадициялық кепілдің институционалдық шектеулері айқындалады. Ерекше назар прокурорлық процестік бақылауға, сот қалауының шартты сипатына және экстрадиция туралы шешім заңды күшіне енгеннен кейін кепілді міндетті түрде тоқтатуға аударылады. Ұлыбританиядағы, Америка Құрама Штаттарындағы және Германиядағы экстрадициялау тәжірибесін салыстырмалы талдау тұрақты сот қадағалауы мен күзетпен ұстаумен байланысты емес тәсілдерді қоса алғанда, реттеудің балама үлгілерін көрсетеді. Автор экстрадициялық кепіл Қазақстанда қамауға балама емес, уақытша қамтамасыз ету құралы ретінде қызмет етеді деген қорытынды жасайды.

Түйінді сөздер: экстрадиция; экстрадициялық қамау; кепіл; тепе-теңдік қағидаты; сот бақылауы; халықаралық ынтымақтастық; бостандықтан айыру.

С.Б. Сыздыков

Генеральная прокуратура Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан

ЗАЛОГ В ЭКСТРАДИЦИОННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО СТАТЬЕ 589-1 УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Статья посвящена анализу правовой природы и практического применения залога в экстрадиционном производстве в соответствии со статьей 589-1 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан. Показано, что экстрадиционное задержание осуществляется в особом правовом режиме, обусловленном международными обязательствами, повышенными рисками уклонения и отсутствием внутреннего уголовного судопроизводства. На основе доктринального анализа национального уголовно-процессуального законодательства и функциональной оценки прокурорских и судебных полномочий раскрываются институциональные ограничения экстрадиционного залога. Особое внимание уделяется прокурорскому процессуальному контролю, условному характеру судебного усмотрения и обязательному прекращению залога после вступления решения о выдаче в законную силу. Сравнительный анализ практики экстрадиции в Соединенном Королевстве, Соединенных Штатах и Германии иллюстрирует альтернативные модели регулирования, включая постоянный судебный надзор и подходы, не связанные с заключением под стражу. Делается вывод о том, что экстрадиционный залог в Казахстане функционирует преимущественно как временная обеспечительная мера и не является полноценной альтернативой экстрадиционному аресту.

Ключевые слова: экстрадиция; экстрадиционный арест; залог; принцип соразмерности; судебный контроль; международное сотрудничество; лишение свободы.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_207

Introduction. The introduction of Article 589-1 into the Criminal Procedure Code of Kazakhstan in 2025 formally incorporated bail into extradition proceedings for the first time¹. This reform appeared to signal a shift away from automatic custodial detention toward a proportionality-based approach to securing international cooperation. However, the institutional design of Article 589-1 raises a fundamental question: whether bail operates as a genuine alternative to extradition detention or merely as a temporary procedural mechanism within an otherwise detention-centred system.

Extradition constitutes a core instrument of international criminal cooperation, enabling states to prevent individuals accused or convicted of criminal offences from evading justice by crossing national borders [1]. In the system of international legal assistance in criminal matters, extradition traditionally occupies a central place as a form of inter-state procedural cooperation. In the literature on transnational criminal law, extradition is commonly described as one of the principal

mechanisms through which states cooperate in the suppression of cross-border crime [2]. At the same time, extradition proceedings inherently involve serious interferences with personal liberty, as they frequently rely on custodial measures applied in the absence of domestic criminal adjudication. Extradition therefore lies between two competing objectives: the need to ensure effective international cooperation and the obligation to protect the individual's right to liberty.

In practice, detention has traditionally been the main measure used in extradition proceedings in many states. Legal scholarship on extradition traditionally recognises detention as the principal mechanism used by requested states to secure the availability of the person sought pending surrender [3]. This practice is mainly explained by the need to secure the person's availability for surrender and to prevent absconding during a procedure that may take a considerable amount of time. At the same time, long periods of detention in the absence of a domestic criminal trial raise serious questions

¹ The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan: No. 231-V of 4 July 2014 [Electronic resource] – Access mode: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000231> (Access date: 23.02.2026).

of proportionality and of the requirement to use less restrictive measures.

Within this context, Kazakhstan introduced the Article 589-1 in the CPC that formally permits courts to apply bail as an alternative to extradition detention. The amendment indicates an intention to bring national procedure closer to international standards that require an individual assessment of the necessity of detention. However, the inclusion of bail in the legislation does not by itself change the way extradition measures are applied in practice. How Article 589-1 operates in practice depends as much on institutions, prosecutors, and judges as on the text of the law itself, particularly through the ongoing assessment of proportionality. If the previous custodial approach is preserved in practice, bail may remain a rarely used option.

The article therefore examines whether the new provision actually ensures that detention is used only where it is strictly necessary. The study proceeds from the assumption that the institutional design of procedural safeguards may significantly influence the practical operation of proportionality in extradition proceedings. The central research question is whether Article 589-1 provides sufficient normative and procedural safeguards to ensure that detention is applied only where strictly necessary.

This inquiry unfolds within a broader global trend toward reducing automatic detention through expanded recognition of non-custodial measures in both domestic criminal procedure and international cooperation frameworks. International human rights bodies consistently emphasizes that deprivation of liberty must remain exceptional and justified through individualized assessment². Similar reform trajectories are observable across post-Soviet jurisdictions, where detention-centred models are gradually supplemented by alternative securing mechanisms [4]. Within this regional context, Kazakhstan's reform represents an

attempt to modernise procedural safeguards while preserving effective international cooperation.

Materials and methods. The study is based primarily on doctrinal legal analysis of Article 589-1 of the Criminal Procedure Code of Kazakhstan, examined in its procedural context alongside related provisions governing extradition and preventive measures. The analysis focuses on the legal design of extradition bail and its interaction with prosecutorial initiative and judicial discretion.

This doctrinal approach is combined with functional institutional analysis, assessing how prosecutorial and judicial powers are allocated in extradition proceedings and how this allocation affects the practical operation of proportionality.

A comparative legal method is applied through reference to extradition bail practice in the United Kingdom³, the United States⁴, and Germany⁵. These jurisdictions are used illustratively to demonstrate three distinct models: continuous judicial supervision (United Kingdom), exceptional bail (United States), and non-custodial extradition practice with judicial control up to surrender (Germany).

Structural examination of procedural stages from provisional arrest to final extradition decision is employed to identify the points at which judicial oversight is activated or terminated. Interpretative analysis of statutory provisions is used to assess whether Article 589-1 enables sustained judicial control over deprivation of liberty or functions primarily as a temporary procedural mechanism.

Results, discussion. Extradition proceedings occupy a distinctive position within criminal procedure: they do not determine criminal liability but facilitate international cooperation⁶. Despite this functional specificity, deprivation of liberty remains a central feature of extradition practice across jurisdictions. Detention is frequently treated as a structural default, justified by the

² International Covenant on Civil and Political Rights: adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entered into force 23 March 1976 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (Access date: 23.02.2026).

³ Extradition Act 2003 (United Kingdom) [Electronic resource] – Access mode: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/41/contents> (Access date: 30.01.2026).

⁴ Wright v. Henkel. 190 U.S. 40 (1903). Supreme Court of the United States [Electronic resource] – Access mode: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/190/40/> (Access date: 30.01.2026).

⁵ Act on International Mutual Assistance in Criminal Matters [Electronic resource] – Access mode: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_irg/englisch_irg.html (Access date: 30.01.2026).

⁶ Extradition and Mutual Assistance in Criminal Matters. – Wellington: New Zealand Law Commission, 2014. – 105 p.

perceived necessity to secure surrender and prevent absconding [1].

Procedurally, extradition in Kazakhstan unfolds through several successive stages: provisional arrest, verification of the foreign request, prosecutorial assessment of admissibility, judicial authorization of detention, and finally the adoption of an extradition decision by the Prosecutor General⁷. Bail under Article 589-1 may be considered only during the interim phase between provisional arrest and final extradition determination. Once the extradition decision is final, there is effectively no further judicial role, and detention becomes compulsory. This sequence of stages explains why bail has no lasting effect: it may be applied only during the preliminary phase and automatically ends once the extradition decision becomes final.

Historically, the preference for detention is determined less by an individual risk assessment and more by the institutional logic of extradition. Requested persons are usually foreign nationals without stable social or legal ties to the requested state, while the authorities remain accountable not only to the individual but also to the requesting state. As a result, detention is frequently applied as a precautionary measure, while alternatives are considered only in exceptional circumstances.

This institutional responsibility is strengthened by Kazakhstan's bilateral extradition treaties, which create specific duties to locate, detain, and surrender the requested person⁸. For instance, the Extradition treaty between Kazakhstan and the United Arab Emirates, along with similar agreements with other states, requires the requested state to secure the person's availability pending extradition [5]. Such treaty obligations make the authorities focus on guaranteeing surrender, which in practice favours the use of detention.

This default reliance on detention poses significant risks to individual rights. Extradition proceedings are often slow and unpredictable, involving diplomatic exchanges, document

checks, and judicial review, and during this time a person may remain in custody without any domestic charges or trial. In these circumstances, the compatibility of such detention with the prohibition of arbitrary deprivation of liberty becomes questionable.

At the same time, it must be acknowledged that custodial measures retain particular justification in cases involving violent and dangerous offences, such as homicide, rape, robbery, or aggravated assault⁹. In such situations, detention serves not only to secure extradition but also to protect public safety within the requested state. Although Article 589-1 of the Criminal Procedure Code refers generally to Article 145 of the Criminal Procedure Code, which regulates the use of bail in relation to a suspect/accused during a pre-trial investigation, it does not explicitly differentiate between violent and non-violent extradition cases. This normative silence risks treating fundamentally different risk categories as procedurally equivalent.

Proportionality plays a corrective role in this context. Academic discussion of extradition law emphasises the importance of proportionality and the need to assess the necessity of detention on the basis of individual circumstances [6]. It requires continuous evaluation of whether detention is necessary in light of concrete risks and whether such risks may be mitigated through less restrictive measures. Applied to extradition, proportionality demands individualized justification rather than reliance on abstract assumptions of flight risk.

Within this framework, bail emerges as a transitional instrument intended to reconcile competing interests. It does not undermine extradition objectives but offers a procedural mechanism to secure cooperation while minimizing liberty restrictions during periods of uncertainty.

However, bail under Article 589-1 differs fundamentally from domestic bail. While Articles 140-148 CPC conceptualize bail as a preventive measure within criminal proceedings, extradition

⁷ Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan: The Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 № 231 [Electronic resource] – Access mode: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000231> (Access date: 30.01.2026).

⁸ Extradition. Agreement Between the United Arab Emirates and the Republic of Kazakhstan [Electronic resource] – Access mode: https://www.moj.gov.ae/assets/2026/1.%20Extradition_637429453842339853.pdf.aspx (Access date: 30.01.2026);

See also similar bilateral extradition treaties concluded by Kazakhstan and other states, imposing obligations to detain and surrender requested persons.

⁹ Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan: The Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 № 231 [Electronic resource] – Access mode: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000231> (Access date: 30.01.2026).

bail functions as an auxiliary securing mechanism within international cooperation¹⁰. Its purpose is not to ensure participation in domestic proceedings but to guarantee availability for surrender.

Article 589-1 establishes a prosecutorial gatekeeping model in which judicial consideration of bail is possible exclusively upon prosecutorial motion¹¹. The defence is procedurally excluded from independently initiating bail review, and courts are deprived of autonomous authority to reassess detention on their own initiative. Judicial discretion is therefore structurally subordinated to prosecutorial strategy. Although paragraph 3 formally obliges courts to determine bail amounts in certain categories of cases, this obligation operates only within a narrowly defined interim phase and only after prosecutorial activation. In practice, this design transforms bail from a judicial safeguard into a prosecutorially mediated option, significantly weakening the court's role as an independent guarantor of personal liberty.

The most restrictive feature is mandatory termination of bail once extradition becomes final. At that point, detention becomes unavoidable. Bail therefore does not function as a substitute form of deprivation of liberty, but rather as a non-custodial preventive measure temporarily suspending extradition detention during the verification stage. Its purpose is not punitive, but procedural: to secure availability while avoiding unnecessary incarceration.

This design produces structural instability. From an institutional perspective, this model reflects a procedural configuration in which the formal availability of alternative measures does not eliminate the structural preference for detention. Courts operate under heightened presumptions of flight risk, while prosecutors may avoid bail motions due to institutional and diplomatic considerations. Consequently, bail risks marginalisation despite its legislative

introduction

At the time of writing, publicly available sources do not contain verified judicial decisions demonstrating the application of bail to a foreign national detained for extradition in Kazakhstan. This indicates either the absence of such practice or the lack of accessible official data¹². Media reports consistently describe extradition-related arrests involving suspects wanted for serious offences, including drug trafficking, violent crime and organized criminal activity – where detention was applied automatically, without reference to bail as a realistic alternative. Recent cases involving nationals sought by Armenia, Türkiye and other states demonstrate a uniform custodial response. Although such sources do not substitute official judicial statistics, they reflect prevailing enforcement practice and illustrate the absence of operationalised bail in extradition contexts.

Comparative analysis illustrates alternative models. In the United Kingdom, courts retain continuous discretion to grant bail throughout extradition proceedings. In the United States, bail exists but only under exceptional circumstances¹³. These systems demonstrate that bail's effectiveness depends not merely on statutory recognition but on allocation of procedural authority.

The contrast with United Kingdom practice is particularly illustrative. Under the Extradition Act 2003¹⁴, courts retain continuous authority to grant or revoke bail throughout proceedings, subject to periodic review and evolving factual circumstances. Bail therefore functions as an instrument of dynamic judicial management rather than as a transitional procedural device. By comparison, the Kazakh model embeds bail within a rigid temporal framework that precludes ongoing reassessment. Whereas UK courts exercise supervisory responsibility over liberty, Kazakh courts operate episodically and reactively. This difference is not merely

¹⁰ Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan: The Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 № 231 [Electronic resource] – Access mode: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000231> (Access date: 30.01.2026).

¹¹ In the same place.

¹² 80 criminals extradited from Kazakhstan // EL.kz [Electronic resource] – Access mode: https://el.kz/en/80-criminals-extradited-from-kazakhstan_65617/ (Access date: 30.01.2026);

Kazakhstan refuses to extradite citizen of Kyrgyzstan to Russia [Electronic resource] – Access mode: https://24.kg/english/302410_Kazakhstan_refuses_to_extradite_citizen_of_Kyrgyzstan_to_Russia/ (Access date: 30.01.2026).

¹³ Wright v. Henkel, 190 U.S. 40 (1903) [Electronic resource] – Access mode: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/190/40/> (Access date: 30.01.2026).

¹⁴ Extradition Act 2003 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/41/contents> (Access date: 30.01.2026).

technical but reflects fundamentally divergent conceptions of judicial role in extradition proceedings.

A particularly instructive comparative example is provided by German extradition practice. German legal doctrine highlights that extradition detention should be applied only where necessary and that courts may rely on alternative supervisory measures when the risk of absconding is limited [7]. Under the Law on International Mutual Assistance in Criminal Matters (Gesetz über die internationale Rechtshilfe in Strafsachen, IRG)¹⁵, detention in extradition proceedings is not automatic. German courts retain discretion to refrain from ordering extradition custody even after an admissible surrender decision, provided that the requested person demonstrates cooperative behaviour and no concrete risk of absconding is established. Instead of arrest, courts may apply substitute measures such as reporting obligations, residence restrictions or surrender of travel documents. In practice, this allows individuals to remain at liberty until the moment of physical transfer to foreign authorities. This model reflects a structurally different understanding of judicial responsibility: deprivation of liberty is treated as ultima ratio, and judicial supervision continues throughout the entire extradition process rather than terminating upon approval of surrender.

Compared to this approach, Article 589-1 of the Criminal Procedure Code of Kazakhstan institutionalises the opposite logic by mandating detention once extradition is authorised, thereby eliminating judicial balancing at the most liberty-sensitive stage of the proceedings.

Extradition detention engages Article 9 ICCPR¹⁶. International jurisprudence requires that deprivation of liberty be lawful, necessary, and proportionate. Even when pursuing legitimate aims, authorities must demonstrate that less intrusive measures are insufficient.

The European Court of Human Rights has repeatedly condemned detention based

on abstract risks without consideration of alternatives¹⁷. Although Kazakhstan falls outside its jurisdiction, this jurisprudence reflects broader international standards of individualized justification.

Article 589-1 formally incorporates proportionality but confines it to a narrow temporal window. Once extradition is finalized, judicial balancing ceases. Compliance with bail conditions does not affect the inevitability of detention. Proportionality thus operates episodically rather than continuously.

This institutional design risks reducing bail to a symbolic concession. Without sustained judicial authority, detention remains dominant regardless of individual conduct or available safeguards.

The comparative overview demonstrates that Kazakhstan remains the only examined jurisdiction where non-custodial measures are structurally confined to a pre-decision phase, whereas courts in the United Kingdom and Germany retain continuous authority to reassess deprivation of liberty throughout extradition proceedings.

Conclusion. The introduction of bail in Article 589-1 of the CPC of Kazakhstan formally moves away from automatic detention in extradition cases. In legislative terms, the reform recognises the possibility of using less restrictive measures and reflects the idea of proportionality. In practice, however, its effect is limited.

Bail in extradition proceedings functions within a system where the prosecutor controls access to the court, judicial discretion arises only under certain conditions, and any alternative measure ends once the extradition decision becomes final. Under this model, the court does not retain continuous control over the necessity of detention, and non-custodial measures are limited to the period before the extradition decision is adopted. As a result, judicial involvement in liberty protection is episodic rather than sustained, while detention remains structurally dominant.

¹⁵ Act on International Mutual Assistance in Criminal Matters [Electronic resource] – Access mode: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_irg/englisch_irg.html (Access date: 30.01.2026).

¹⁶ International Covenant on Civil and Political Rights: adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entered into force 23 March [Electronic resource] – Access mode: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (Access date: 30.01.2026).

¹⁷ Information Note on the Court's case-law. Note D'information sur la jurisprudence de la Cour [Electronic resource] – Access mode: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/clin_october_2019_bill (Access date: 30.01.2026).

Criterion	<i>Kazakhstan (Art. 589-1 CPC)</i>	<i>United Kingdom (Extradition Act 2003)</i>	<i>United States (Federal extradition practice)</i>	<i>Germany (IRG – Law on International Mutual Assistance in Criminal Matters)</i>
Legal nature	Temporary securing measure within international cooperation	Judicial alternative to detention	Exceptional remedy (“special circumstances”)	Preventive measure subject to proportionality
Initiator	Prosecutor only	Court or parties	Defence (burden on requested person)	Court (ex officio or upon motion)
Judicial discretion	Procedurally limited and conditional	Broad and continuous	Narrow and restrictive	Broad and continuous
Temporal scope	Only until final extradition decision	Throughout proceedings, subject to review	Rarely granted	Throughout proceedings, including post-decision stage
Termination	Mandatory after extradition decision	Discretionary	Discretionary	Discretionary
Risk assessment	Presumed elevated (foreign nationality)	Individualised	Presumed elevated	Individualised
Role of proportionality	Episodic	Continuous	Exceptional	Continuous

Table 1 – Comparative Models of Bail in Extradition Proceedings¹⁸

Comparative experience illustrates that bail functions as an effective safeguard only in systems where courts retain ongoing authority to reassess deprivation of liberty throughout extradition proceedings. Jurisdictions such as the United Kingdom and Germany embed proportionality within a model of continuous judicial control, enabling dynamic adjustment of coercive measures in response to evolving circumstances. By contrast, Kazakhstan’s framework aligns more closely with models in which custodial default persists despite the formal availability of alternatives.

Accordingly, bail under Article 589-1 should not be understood as a substantive transformation of extradition detention, but rather as its procedural reconfiguration. Proportionality is recognised at the textual level yet neutralised institutionally. Bail mitigates the appearance of custodial logic without displacing its structural primacy.

The Kazakh experience demonstrates that introducing non-custodial measures without recalibrating institutional roles cannot ensure meaningful protection of liberty. In extradition proceedings, proportionality is realised not through the formal existence of alternatives, but through continuous judicial responsibility. Where courts lack autonomous authority to reassess detention over time, bail risks functioning as a temporary procedural accommodation rather than a genuine safeguard of personal freedom. The identified model of “episodic proportionality” may be used as an analytical framework for assessing coercive measures in other forms of international cooperation. The analysis therefore suggests that the effectiveness of bail in extradition proceedings depends less on its formal legislative recognition than on the institutional allocation of procedural authority between prosecutors and courts.

¹⁸Wright v. Henkel, 190 U.S. 40 (1903) [Electronic resource] – Access mode: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/190/40/> (Access date: 30.01.2026);

Extradition Act 2003 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/41/contents> (Access date: 30.01.2026);

Act on International Mutual Assistance in Criminal Matters [Electronic resource] – Access mode: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_irg/englisch_irg.html (Access date: 30.01.2026).

List of used literature:

1. Valenstein, C.A. The Right to Bail in United States Extradition Proceedings / C.A. Valenstein // Michigan Journal of International Law. – 1983. – Vol. 4. – Pp. 107-134.
2. Boister, N. An Introduction to Transnational Criminal Law / N. Boister. – Oxford University Press, 2018. – 616 p.
3. Bassiouni, M. International Extradition: United States Law and Practice / M. Bassiouni. – Oxford University Press, 2014. – 1248 p.
4. Iraola, R. The Federal Common Law of Bail in International Extradition Proceedings / R. Iraola // Indiana International & Comparative Law Review. – 2007. – Vol. 17. – Pp. 29-58.
5. Исмаилова, С.Р. Международное сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства как вид взаимодействия / С.Р. Исмаилова // Юридические науки и образование. – 2017. – № 52. – С. 195-214.
6. Plachta, M. International Criminal Law Review / M. Plachta. – 2013. – 312 p.
7. Lagodny, O. Extradition and Mutual Legal Assistance in Criminal Matters / O. Lagodny. – Nomos, 2014. – 288 p.

References:

1. Valenstein, C.A. The Right to Bail in United States Extradition Proceedings / C.A. Valenstein // Michigan Journal of International Law. – 1983. – Vol. 4. – Pp. 107-134.
2. Boister, N. An Introduction to Transnational Criminal Law / N. Boister. – Oxford University Press, 2018. – 616 p.
3. Bassiouni, M. International Extradition: United States Law and Practice / M. Bassiouni. – Oxford University Press, 2014. – 1248 p.
4. Iraola, R. The Federal Common Law of Bail in International Extradition Proceedings / R. Iraola // Indiana International & Comparative Law Review. – 2007. – Vol. 17. – Pp. 29-58.
5. Ismajlova, S.R. Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo v sfere ugovnogo sudoproizvodstva kak vid vzaimodejstviya / S.R. Ismajlova // Juridicheskie nauki i obrazovanie. – 2017. – № 52. – S. 195-214.
6. Plachta, M. International Criminal Law Review / M. Plachta. – 2013. – 312 p.
7. Lagodny, O. Extradition and Mutual Legal Assistance in Criminal Matters / O. Lagodny. – Nomos, 2014. – 288 p.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Серік Батырханұлы Сыздықов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Заңды күшіне енген үкімдердің заңдылығын және олардың орындалуын қадағалау қызметі басқармасының аға прокуроры, құқық магистрі, e-mail: ser_syz@mail.ru.

Сыздықов Серик Батырханович – старший прокурор управления Службы по надзору за законностью приговоров, вступивших в законную силу, и их исполнением Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, магистр права, e-mail: ser_syz@mail.ru.

Syzdykov Serik Batyrkhanuly – Senior Prosecutor of the Service of Supervision over the Legality of Final Judgments and Their Enforcement, the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, e-mail: ser_syz@mail.ru.

Құрылтайшы:
Құқық қорғау органдары академиясы
010078, Ақмола облысы, Қосшы қ.,
Республика көшесі, 94-құрылыс
Тел.\факс: 8 (71651) 68-100
e-mail: academy-gp.kz, vestnikacademy.kz

Басуға 2026 жылдың 27 наурызында қол қойылған
Пішімі 84x60^{1/8}. Көлемі-214 бет.
Журналды басып шығарған
«Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының
жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы» ММ баспасы.
010078, Ақмола облысы, Қосшы қ.,
Республика көшесі, 94-құрылыс